107. ÉVFOLYAM 1994 SZEPTEMBER 3. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Lenkefi Ferenc
A lelkigondozás problémái a hadifoglyok körében Magyarországon, 1794–1795

Bonhardt Attila
A magyar hadifoglyok hazatelepítése az első világháború után.
II. Magyarországi leszerelő táborok, 1919–1923

Okváth Imre
Hadseregfejlesztési elképzelések és a hadiipar kiépítésének megkezdése, 1947–1948

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * BUDAPEST, MH KÖZPONTI NYOMDA * * * * *

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

107. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 1994. 3. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Dr Balló István alezredes, tudományos főmunkatárs, Hadtörténeti Intézet (Budapest);
dr. Bonhardt Attila százados, a Hadtörténelmi Levéltár igazgatóhelyettese (Budapest);
Borosy András, a történelemtudomány kandidátusa, főlevéltáros, Pest Megyei Levéltár (Budapest);
Huszár János ny. középiskolai tanár (Pápa); *Lenkefi Ferenc* levéltáros, Hadtörténelmi Levéltár (Budapest); *Merényi-Metzger Gábor* egyetemi hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar (Budapest); dr. *Molnár András* főlevéltáros, Zala Megyei Levéltár (Zalaegerszeg); *Négyesi Lajos* főhadnagy, Zrínyi Miklós Katonai Akadémia (Budapest);
dr. Okváth Imre tudományos főmunkatárs, Hadtörténeti Intézet (Budapest);
dr. Veszprémy László, a Hadtudományi Könyvtár igazgatója (Budapest);
dr. Zachar József alezredes, a történelemtudomány kandidátusa, a bécsi Kriegsarchiv mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője (Bécs–Budapest).

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Főszerkesztő:
Bona Gábor

Szerkesztő:
Csákváry Ferenc

Szerkesztő bizottság

Benda Kálmán Bona Gábor, Czigány István, Dombrády Lóránd, Füzi Imre, Korsós László, Markó György, Nagy László, Rázsó Gyula, Szabó Miklós, Szakály Ferenc, Szakály Sándor, Urbán Aladár, Zachar József

Szerkesztőség:
Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7, 1250
Telefon: 156-9522

A kiadásért felel a Zrínyi Kiadó főigazgatója

Kiadja:
A Zrínyi Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b
Postacím: Budapest, Pf. 22, 1440. Telefon: 133-1170
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 300,– Ft, negyedévre: 75,– Ft.

Terjeszti:
a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta Hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest XIII., Lehel u. 10/a – 1990 –, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Külföldön a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H–1389 Budapest, Pf. 149) terjeszti.

Index: 25 371 HU ISSN 0017–6540

MH Központi Nyomda, felelős vezető: Benke Károly alezredes

TANULMÁNYOK

LENKEFI FERENC

A LELKIGONDOZÁS PROBLÉMÁI A FRANCIA HADIFOGLYOK KÖRÉBEN MAGYARORSZÁGON, 1794–1795

A köztudatba kevéssé került be a tény, hogy az 1793-tól 1795-ig tartó forradalmi háborúk során Magyarországra és a magyar koronához tartozó területekre, úgymint Szlavóniába és a Bánságba, hadifogolyként több mint tízezer francia altisztet és közlegényt, s mintegy ezer tisztet szállítottak. E – szerteágazó, a foglyok ideszállításával, elhelyezésével, életkörülményeivel foglalkozó – témakört kíséreltem meg monográfiában feldolgozni. Ebből egy viszonylag önállóan taglalható részt a szükséges utalásokkal kibővítve kiemeltem, hogy az érdeklődő az egész munka végső formába öntése előtt megismerkedhessen a XVIII. századi magyar történet e kis epizódjával.[1]

A francia hadifoglyok mindennapi életének egyik fontos szelete volt lelkigyakorlati igényeik kielégítése. Különleges és kiemelt szerepénél fogva indokolt ezért a problémakör külön tárgyalása. Paradox módon szinte egyedül itt érintkezett a fogolytartók elvárásaival az általuk elzártak világképe, de – főleg a tisztikar túlnyomó részének esetében – a szembenállás is itt volt a legélesebb.

A hadifoglyok első, Szlavóniába érkezett csoportjainak többségében – az aradi várparancsnokság részéről báró Haan vezérőrnagy októberi, egyelőre eredménytelen jelentkezését nem említve[2] – már 1793 végén felmerült az igény lelkük megerősítésére, ezért báró Geneyne altábornagy, pétervárad főhadparancsnoktól franciául értő katolikus papot kértek. Gróf Wallis tábornok, az Udvari Haditanács ügyvezető elnöke, erre a tényre utalva, 1793. december 25-én tájékoztatta báró Barco lovassági tábornokot, a budai főhadparancsnokság vezénylőjét, hogy a Haditanács pártolja az elképzelést, sőt lelkészek kiküldésére kerülhet sor más fogolytartó helyszínekre is, amennyiben erre igény lesz.[3]

1 Jelen közlés a „Kakas a kasban – Francia hadifoglyok Magyarországon 1793–1795" c. disszertáció egyik fejezetét alkotja. A témával – a lelkészkérdéssel egyáltalán nem – csupán *Barcsay-Amant Zoltán:* A francia forradalmi háborúk hadifoglyai Magyarországon, idetelepítésük első esztendejében 1793. és Okmánytár (Budapest, 1934. 123 o.) c. próbálkozása foglalkozik, mint egyetlen, s kritikusan szemlélendő könyvészeti forrás. *Markó Árpád:* A francia forradalom és a napóleoni idők magyar katonája (Budapest, 1939. 42 o.) c. esszéjének az előzőre támaszkodó hivatkozásait már nem is említem. Reményeim szerint Barcsay-t jóval túlhaladva, a Hadtörténelmi Levéltár (Budapest) egyik fő fondja, a magyarországi (budai) főhadparancsnokság alig ismert irategyüttesének elsődleges forrásait felhasználva sikerült a témakör e részét – ugyanis a jövőben a napóleoni korszakkal is foglalkozni kívánok – feldolgoznom.

2 Az aradi folyamodványra Haan 1794. május 10-i jelentésében csupán közvetve utal, amikor a budai főhadparancsnokság 1793. október 24-i rendeletére hivatkozik. Hadtörténelmi Levéltár Budapest, General Commando in Hungarn (a továbbiakban: G.C.) 1794-18-60 3299. sz.

3 G.C. 1794-18-1 2. sz.

A budai vezénylő tábornok 1794. január 4-én szólította fel érintett parancsnokságait, hogy tájékoztassák őt a jelentkező igényekről, hogy a szükséges intézkedéseket megtehessék.[4]

Barco 1794. január 22-én a Lipótvár képviseletében elsőként jelentkező nagyszombati rokkantház és a szegedi katonai parancsnokság ilyen vonatkozású kérését továbbította Bécsbe.[5]

Wallis január 8-án – utalva Buda egy e hó 11-i feliratára – és 29-én türelmet kért Barcótól, s azt tanácsolta, hogy amíg a kijelölt papok megérkeznek rendeltetési helyükre, addig helyben találjanak képzett, esetleg franciául értő papokat, megfelelő fizetség ellenében.[6] A Haditanács elnöke február 12-én már azzal a kedvező hírrel szolgálhatott a budai főhadparancsnoknak, hogy Őfelsége engedélye folytán rövidesen 4 lelkész érkezik Magyarországra. Nevezetesen Cretin Pozsonyba, Priolet (Briolet) Lipótvárra, Pierron (Bieron) Budára, továbbá Jacques Pestre. Nem titkolt reménye szerint e személyek szorosan vett feladataikon túl információkkal is szolgálhatnának a foglyokról: *„...durch diese Geistliche mittelst vertraulicher Unterredungen von den Betragen und den Gesinnungen der Gefangenen vorzüglich der Offiziers in noch mehrere Känntniß gelangen und nach Umständen in Ansehung der Übel gesinnten die nöthige Abhülf zu treffen in Stand seyn mögen."* Wallis tájékoztatásul azt is közölte, hogy Szlavóniába Pion és Royer lelkészeket fogják küldeni.[7]

A Haditanács részéről február 14-én Ferraris tábornok tájékoztatta ismét Budát az ez ügyben tett lépésekről, s megküldte a Kollonich kalocsai érsekhez és Batthyány József hercegprímáshoz intézett megkeresések másolatát. A Kollonich-hoz írt levélből kiderül, hogy a Haditanács útlevelével szintén ellátott két utóbbi pap közül Royer Eszékre, Pion Gradiskára utazik. Kollonichtól azt kérték, hogy mindkettőjüket a helybeli ferences kolostorban szállásolja el, s január 1-jére visszamenően folyósítsa illetményüket. A Batthyánynak címzett irat a már ismerteken túl annyival szolgál, hogy Pesten a szervita kolostorban, a másik három helyszínen a ferenceseknél kellett szállást keresni a lelkészeknek. Fizetésükről hasonló rendelkezés született.[8]

Wallis február 18-án értesítette Barcót újabb lelkészek útnak indításáról. A már említett 6 személyen kívül, a császár engedélyének köszönhetően, az elképzelések szerint Langlaise, a poitiers-i egyházmegye papja Gyulafehérvárra, Licot, a langres-i egyházmegyéből Fogarasra, Aubin du Hamel, a troyes-i egyházmegye lelkésze Temesvárra kerülne, mindnyájan Konstanzból. Elődjeikhez hasonlóan útlevéllel látták el őket, az egyházi jurisdictiót az apostoli helynök képviselőjétől (Militär Consistorial Auditor) kapják meg. Wallis kiegészítése szerint, amíg Erdélybe nem kerülnek hadifoglyok, az oda irányított két papnak Magyarországon kellett maradnia.[9]

Barco március 8-án tudatta a pesti tábori hadbiztossággal, a tábori püspökséggel, valamint a bánsági és az erdélyi főhadparancsnokságokkal a hírt. Utasítása szerint

4 G.C. 1794-18-1 2. sz., fogalmazvány.

5 G.C. 1794-18-6 113. sz., fogalmazvány.

6 G.C. 1794-18-8 131. sz. és 1794-18-9 194. sz.

7 G.C. 1794-18-13 296. sz.

8 G.C. 1794-18-14 297. sz. és egykorú másolatok (mindkettő II. 14.)

9 G.C. 1794-18-22 1523. sz.

az egyelőre visszatartandó papokat egy pesti, vagy budai rendházban kellett elhelyezni, míg du Hamelt haladéktalanul Temesvárra utaztatni.[10]

A szegedi igényeket ismételten 1794. február 15-én jelezte Riech százados a budai General Commando felé. A fogoly tisztek számára mindeddig nem adódott más lehetőség, mint megbetegedés esetén a franciául nem értő helybeli papot elhívni az ezzel kapcsolatos teendők ellátására. Mivel a foglyok a vár területét nem hagyhatják el, a külön bejáratú vártemplom is elérhetetlen számukra. Ezen azzal segíthetnének, ha várban húzódó falon, amely a fegyháztól és a hozzá is tartozó templomtól a foglyok körletét elválasztja, ajtót törnének. A fegyencekkel és a lakossággal a franciák így sem találkozhatnának, mivel egy minorita a felsővárosból vállalta, hogy vasár- és ünnepnapokon külön időpontokban misézne számukra. A foglyokat a helységbe kikísérni végképp kockázatos lenne. Az esetleges temetéseket a városi pap vállalná, a helyzettől függően részint ingyen, részint fizetségért.[11]

Barco február 22-i válaszában nyugtázta a szegedi kérdést, de ellenezte a fal áttörését, mivel véleménye szerint az lehetővé tette volna a foglyok és a helybeliek érintkezését. Megítélése szerint a temetéseknél felesleges lett volna egy saját pap „eines eigenen Geistlichen" odakísérése, míg a halottvivők díját az elhunyt hagyatékából vélte kifizethetőnek.[12]

A szegedi parancsnokság, nem tudván belenyugodni Buda döntésébe, március 8-án újabb érveket hozott fel a falbontás mellett. Zirkel őrnagy indoklása szerint a fegyházat a foglyoktól elválasztó fal csupán másfél kantárszárnyi vastag, s ott egyébként is befalazott ajtó van. Azt a biztonság kedvéért akkor falazták el, amikor még hajóvontatók (Schiffzieher) tanyáztak ott. A fegyházban kevés őrizetes van, akiket a tágas templomban egy deszkafallal választhatnának el, s így vasár- és ünnepnapokon a franciákkal együtt hallgathatnák a misét. Tehát csak az elfalazott ajtó megnyitására lenne szükség.[13]

A budai főhadparancsnokság március 15-i válaszában az indítványról tudomást sem véve arról értesítette Szegedet, hogy egy francia papot küld a helyszínre.[14]

Strack ezredes, a nagyszombati rokkantház parancsnoka február 25-én arról számolt be Barcónak, hogy Priolet lelkészt aznap Lipótvárra küldte, de természetbeni járandóságai még nem tisztázottak.[15] Buda március 8-i válaszában Pozsonnyal is közölte, hogy Cretin és kollégája Batthyány hercegprímástól kapja fizetését, vagyis 1794. január 1-jétől június végéig a budai hadipénztár útján fejenként 120 forintot utalnak ki számukra, a világítást és fát pedig az érintett kolostor biztosítsa.[16]

Barco március 15-én értesítette a Haditanácsot, hogy Langlaise, Licot és Aubin du Hamel megérkeztek Magyarországra. Langlaise megbetegedett, de Licot-t és du Hamelt még aznap Temesvárra irányította, ahol utóbbi mindaddig ott marad, amíg hadifoglyokat nem szállítanak Erdélybe. Elképzelései szerint Langlaise-t felépülése

10 G.C. 1794-18-22 1523. sz., fogalmazvány.
11 G.C. 1794-18 16 305. sz.
12 G.C. 1794-18-16 305. sz., fogalmazvány.
13 G.C. 1794-18-28 1794. sz.
14 G.C. 1794-18-28 1794. sz., fogalmazvány.
15 G.C. 1794-18-23 1580. sz.
16 G.C. 1794-18-23 1580. sz., fogalmazvány.

után Szegedre küldené, ahonnan már több ízben sürgették, Azonban ő is csak az erdélyi fogolyszállítások megindulásáig maradhat ott, s majd egy pesti papot küldenek helyette. A fejleményekről a bánsági és az erdélyi főhadparancsnok is értesült.[17]

Milhartitz pozsonyi főhadbiztos március 15-i tudósítása szerint Cretin lelkészt érkezése után négy nappal mutatta be a helybéli kanonok, s a bíboros érsek nevében kérte, hogy valamelyik kaszárnyában szállásolják el a vendéget. Milhartitz a városi laktanyában (beym Wasser) biztosított számára helyet, amivel ő nagyon elégedett volt. Cretin azt kérte még, hogy ne fél-, hanem negyedévenként folyósítsák illetményét, mivel egyéb jövedelem híján nem tudna megélni.[18] Barco nem emelt kifogást az ellen, hogy Cretint nem a pozsonyi franciskánus kolostorban helyezték el, s azt javasolta, hogy fizetési ügyében a bíborosi számvivőséghez forduljon.[19]

Wallis március 18-i leiratában értesítette Barcót a tizedik pap útnak indításáról. Hugo-Vincenz Pellisot, aki eredetileg a langres-i egyházmegyében szolgált, a megfelelő útlevéllel ellátva utazik Budára. Illetményét és felhatalmazását 9 társához hasonlóan fogja megkapni.[20]

Barco március 20-i válaszában kitért arra, hogy Pellisot-t szándékozik Gyulafehérvárra küldeni, mivel az eredetileg oda szánt Langlaise-t egészségi állapotára tekintettel egyelőre Szegedre irányítják. Elképzelései szerint egy-egy pap Pozsonyban, Lipótváron, Pesten, Szegeden, Temesváron, Gyulafehérváron, Fogarason és Munkácson, kettő pedig Szlavóniában nyerne végleges alkalmazást. A vezénylő tábornok ugyanekkor tájékoztatta gróf Soro altábornagy, bánsági főhadparancsnokot, hogy Aubin du Hamelt ideiglenes temesvári tartózkodási helyéről mielőbb Fogarasra küldik, s további illetményezéséről is gondoskodnak. Szerelem vezérőrnagy, pozsonyi dandárparancsnok, a tábori püspökség és a pesti hadbiztosság Pellisot szolgálatba állítására kaptak utasítást, s Munkács is értesülhetett papja útnak indításáról.[21]

Barco április 6-i további rendelkezéseiből kitűnt, hogy Pierron 4-én indult el Pestről, s Kassán keresztül utazott Munkácsra. Erről Szerelem tábornok értesítette felettesét, s a pap kísérőjét, az Alvintzy (19.) gyalogezredi Eggendorffer hadnagyot is megnevezte. A dandárparancsnok tudatta, hogy Pellisot is elindult, hogy Temesváron át, bérelt kocsin, Erdélybe utazzon.[22] Barco arra is utalt, hogy a lelkészek járandóságát rendben folyósítják.[23]

A tényt Wallis elégedetten nyugtázta március 31-i leiratában. Az egyháznagyok tehermegosztása szerint Batthyány hercegprímás 4, a kalocsai érsek 6 lelkész illetményét állta, fél évre előre.[24] Ezt Barco is megerősítette április 9-i válaszában, vagyis a fejeként havi 20 forintokra bontott összeget június végére szólóan már

17 G.C. 1794-18-27 1711. sz., fogalmazvány. A sokszor említett erdélyi fogolyelhelyezésekre a tárgyalt időszakban nem került sor.

18 G.C. 1794-18-31 1893. sz.

19 G.C. 1794-18-31 1893. sz., fogalmazvány.

20 G.C. 1794-18-32 2022. sz.

21 G.C. 1794-18-32 2022. sz., fogalmazvány.

22 G.C. 1794-18-37 2316. sz.

23 G.C. 1794-18-37 2316. sz., fogalmazvány.

24 G.C. 1794-18-38 2368. sz.

átutalták a budai hadipénztárnak. Előrelátóan arról is érdeklődött, mi legyen a teendő a félév lejárta után.[25]

A lelkipásztorok elhelyezkedésük utáni gondjainak megoldásában a Haditanács igyekezett ugyan részt vállalni, de minden anyagi kötelezettség nélkül. Wallis április 10-én említette meg Barcónak, hogy a lipótvári pap kolostor híján egy tiszti szobában húzta meg magát, ahol díjtalan tüzelőt és világítást élvezett.[26] A budai főhadparancsnok Wallis óhajának megfelelően Batthyány érsekhez fordult, hogy Priolet természetbeni járandóságainak terhét a kincstárról levegye. Az anyagi hozzájárulás érdekében némi bókkal is élt.[27]

A Pesten alkalmazott két lelkész kegytárgyakkal való ellátása ügyében Franz Xaver Klauss tábori püspök március 21-én kereste meg a General Commandót. Mivel a budai templomi raktárban szinte minden eszköz megvolt, kérte Barcót, hogy járjon közben a Helytartótanácsnál az általa felsorolt apparamentumok kikölcsönzése érdekében, mivel mindegyikből újakat venni gazdaságtalan lett volna.[28]

Barco meghagyta a tábori püspökségnek, hogy a Helytartótanács ajánlásának megfelelően a szükséges eszközöket a templomi lerakatból nyugta, vagy elismervény ellenében szerezzék be.[29]

Klauss április 14-én jelentette, hogy megfelelő kötelezvény kiállítása után a következő kegytárgyakat adta át Jean-Baptiste Jacques-nak: 2 oltárkeresztet, két miseruhát tartozékokkal, 2 alba-szalagot, 2 mellényt, 2 ostyaabroszt, 2 kehelykendőt. A készletben nem levő eszközök egy részét a tábori püspökség saját, nélkülözhető tárgyai közül pótolták, illetve a szervita kolostorból kölcsönözték, s így *„der obgedachte Priester nun mit einer vollständigen Kapelle versehen ist."* Már csak egy kehely hiányzott, mert ami eddig volt, azt vissza kellett adni a szervitáknak.[30]

A papi illetmények kifizetése a rendelkezések ellenére mégsem volt teljesen zavartalan, hiszen Milhartitz pozsonyi főhadbiztos április 16-án továbbította Budára Cretin kérését, hogy neki és testvéreinek fizessék ki januári–februári járandóságukat.[31] Barco április 23-án ismét az érseki számvivőséghez utasította a folyamodókat azzal, hogy ott biztosan megkapják hátralékukat.[32]

Riech százados Szegedről, április 1-jei nyolcnapos jelentésében utalt arra, hogy a Buda által még március közepén ígért pap 29-én érkezett meg, s egyből Makóra, a püspökhöz ment. Nem is akarta, hogy a tisztek közé helyezzék a várba, mert félt

25 G.C. 1794-18-38 2368. sz., fogalmazvány.

26 G.C. 1794-18-46 2558. sz.

27 G.C. 1794-18-46 2558. sz., fogalmazvány. *„... So nehme ich bey dem Umstande wo die Herren Erzbischöfe nach der so manchfältig bezeigenden patriotischen Willfährigkeit in Hungarn ohnedies den Unterhalt dieser Gestlichen auf sich genommen haben, die ehrerbiethige Freyheit mich mit vollem Vertrauen an Euer etc. (...) zu wenden und mir die geneigte Erklärung zu erbitten, ob Euer etc. (...) nicht allenfalls diesem Geistlichen einen Beytrag zur Bestreittung dieser Holz Bedürfniß zuzuwenden gefällig seyn wolle."*

28 G.C. 1794-18-47 Copia. A felsorolt kegyszerek: *„2 Krucifixe samt Kanontafeln, 2 Meßkleider samt Zugehör als Stola, Manipel, Kelchtüchel, Bursa, Palla und 1 schwarze Stolla. 2 Gürteln 2 Humeralien, 2 Corporalien, 2 Purificatorien".*

29 G.C. 1794-18-39 616. sz., fogalmazvány.

30 G.C. 1794-18-47 707. sz.

31 G.C. 1794-18-49 2648 . sz.

32 G.C. 1794-18-49 2648. sz., fogalmazvány.

tőlük. Riech pontokba szedve fogalmazta meg az erre az ügyre vonatkozó kérdéseit:

Érdeklődött, hogy úgy kezeljék-e a lelkészt – már ami elhelyezését illeti – mintha fogoly lenne, vagy a városi kaszárnyában biztosítsanak számára szállást, továbbá templomszolgát is adjanak-e mellé a helyőrségtől? Választ várt arra is, hogy mivel istentiszteletre más alkalmas helyiség, mint a fogadósnál, – s ez amúgy sem lenne helyénvaló – nincs, inkább az udvaron felállítandó sátorban misézzenek, vagy mégis törjék át a már említett ajtó-befalazást? Tovább érvelve az utóbbi megoldás előnyei mellett, Riech biztosította Barcót, hogy a lakosság sem a fegyház, sem a vártemplom területére nem léphet be, s a fegyenceket is igen jól őrzik. A százados mellékesen megemlítette, hogy Vergés tábornok elégedetlen levelei elmaradása miatt, de azt is megsúgta neki, hogy ha egy francia kalendáriumot, ún. (katonai) Almanach-ot (v.ö.: Schematismus) szereznének be, annak tiszti névsorából kiderülne, kik állítják magukat a foglyok közül hamisan tiszteknek, vagy magasabb rendfokozatúaknak.[33]

Riech április 5-én újabb jelentést küldött Budára, amelyben tudatta Barcóval, hogy Langlaise atya másodikán visszatért Makóról, s miután a fogoly tisztek előtt felfedte emigráns voltát, egyértelmű elutasításban részesült. Roumilhac tábornok a franciák nevében írásban követelte, hogy hívják vissza a papot, s helyébe egy minden gyanú felett álló lelkészt küldjenek. Riech mellékelte Roumilhac és Langlaise levelét is.[34]

Barco április 9-i válaszában ellenezte a papnak a váron kívüli elszállásolását, de engedélyezte váltott templomszolgák alkalmazását. Az időjárás kegyéből sátorban is misézhetnek, de az említett fogadói szoba ellen sem volt kifogása. A tiszti tiltakozásra a követelés teljesíthetetlenségét emelte ki, s abban sem hitt, hogy az elutasítás egyhangú lett volna. Utasítása szerint az „ellenállókkal" szemben, s rájuk tekintet nélkül, a lelkészt elfogadó tisztek részére, a papnak minden támogatást megadva kell biztosítani a zavartalan lelkigondozást. A főhadparancsnok adatokat kért az abbét megtagadók, illetve elfogadók számarányáról is. Vergés reklamációját Barco azzal hárította el, hogy beérkezett leveleit azonnal továbbították, így azok valószínűleg később vesztek el.[35]

Langlaise keserveit minden bizonnyal elutasított fizetési panaszai is szaporították, hiszen a budai főhadparancsnokság május 14-i leiratában a kiutalásokat rendbenlévőnek találta.[36]

A lelkipásztorral már rendelkező helyszínek napi gondjainak megoldása mellett új fogolytartó állomások igényei is felmerültek. Barco április 30-án másolatban továbbította a Haditanácshoz Kiss Mihály általános helynöknek a nagyváradi Lippe őrnagyhoz intézett válaszát. Ezzel illusztrálta, hogy ott is szükség lenne egy papra, mivel csak vasár- és ünnepnapokon misézhetnek a foglyoknak, de azok nem értik. Mivel Kiss április 16-i válasza szerint egyházmegyéjében franciául tudó lelkész nem volt, nem intézkedhetett az ottani 75 tiszt kérése kedvező elbírálása érdekében.

33 G.C. 1794-18-40 623. sz.

34 G.C. 1794-18-41 660. sz. A nem csupán vallásgyakorlatot, hanem a francia tisztek egymáshoz, s tartóikhoz való viszonyát is érintő ügy részleteivel a disszertációnak a foglyok 1794. évi mindennapi életét tárgyaló fejezete foglalkozik részletesen.

35 G.C. 1794-18-40 623. sz., fogalmazvány.

36 G.C. 1794-18-58 3263. sz., fogalmazvány.

Arra is felhívta Wallis figyelmét, hogy a jövőben, amennyiben Győrbe és Kassára tiszteket szállítanának, ott is lenne igény lelkigondozásra.[37]

Hasonlóan Nagyváradhoz, kezdetben Arad is maga igyekezett megoldani foglyainak lelki istápolását. Haan vezérőrnagy május 10-én tájékoztatta Barcót kapcsolatfelvételéről a bánsági General Commandóval, s mellékelte Soro altábornagy válaszát is. Arad parancsnoka, hivatkozva Buda 1793. október 24-én kelt rendelkezésére, hogy az említett ügyben forduljon Temesvárhoz, értesítette Barcót: 1794. május 7-én kapott ugyan lelkészt onnan, de gondjai voltak a szükséges eszközök beszerzésében és a járandóság folyósításában. Példának okáért gyertyát a helyi kórházi megtakarításból azért nem szerezhettek, mert az ottani készletek is igen csekélyek voltak. Elgondolása szerint, mivel Aradon még kevés fogoly van, a helyőrségi templomban lehetne istentiszteleteket tartani, más időpontban, mint a lakosoknak. Az ügyet részletesebben megvilágítja Soro már említett válasza Haan április 28-i megkeresésére, miszerint Aubin du Hamel Aradra küldése azért volt lehetséges, mert Erdélyben egyelőre még nem volt rá szükség. Anyagi segítséget nem adhattak, ezért Budához utasították őket. Soro Haan érdeklődésére közölte, hogy a helyi kórházépületben misézhetnek, hogy elkerüljék a foglyok érintkezését a lakossággal.[38]

Barco május 24-i parancsában megtiltotta, hogy a franciákat a helyőrségi templomba kísérjék misére, hiszen fogságuk helyszínét tilos volt elhagyniuk. Ajánlása szerint erre a célra egy sátor is alkalmas. A viaszgyertya és misebor szükségleteket a nehézségek ellenére is a kórházi készletekből kellett kielégíteni.[39]

Nagyyárad igényére Wallis május 21-én írta le a budai főhadparancsnokságnak, hogy az addigi gyakorlat, miszerint a foglyok vasár- és ünnepnapokon misét hallgathattak, s ez szokásukká is vált, követendő példa. Az eljövendő húsvéti időszak lelkigyakorlati gondjainak megoldására indítványozta, hogy a Magyarországra küldött lelkészek közül egyet irányítsanak oda.[40] Barco május 28-án egyidejűleg tájékoztatta a szegedi és a nagyváradi parancsnokságot, hogy az országban egyéb nélkülözhető francia pap híján a legalkalmasabb lenne a Szegeden szolgáló – amúgyis ellehetetlenült – Langlaise-t Váradra küldeni.[41]

Riech egy nappal korábban, 27-én kelt jelentése csak megerősítette Buda vélekedését. Utalva a Haditanács május 10-i és Buda 17-i rendelkezésére, kijelentette, ha egy másik emigránst küldenének, az semmit sem változtatna a helyzeten. Meg kellene inkább fontolni a fogoly tisztek óhaját, hogy egy honi pap misézzen nekik. A százados ugyan megpróbálta őket meggyőzni, hogy a lelkigondozás nem csak misemondásból, hanem prédikációból, gyónásból és egyebekből is áll, s erre nyelvtudás híján a helybeli pap alkalmatlan lenne, de a franciák nem tágítottak. A tisztek nézetkülönbségeire utalva Riech kifejtette, hogy a két tábor elkülönítése lehetetlen, mivel szálláskörletük nyitott, s összejöveteleiket nem lehet meggátolni. Véleménye szerint mégis jobb lenne őket az eddigi, alakulat szerinti rendben hagyni, mivel az egy alakulatban szolgáltak jobban bíznak egymásban *„weil jede Abtheillung für sich lebt"*, s nézetkülönbségeik ellenére a

37 G.C. 1794-18-51 799. sz., fogalmazvány és egykorú másolat.

38 G.C. 1794-18-60 3299. sz. és egykorú másolat (V. 3.) (l. még a 2. sz. lábjegyzetet és a kapcsolódó szövegrészt).

39 G.C. 1794-18-64 995. sz., fogalmazvány.

40 G.C. 1794-18-67 1026. sz.

41 G.C. 1794-18-67 1026. sz., fogalmazvány.

szabályokat is inkább betartják és betartatják. Az idő a bizalmat természetesen meghozná, de az csak akkor valósulhatna meg maradéktalanul, ha minden ezredből csupán egyetlen fogoly lenne ott. Buda a jelentést ad acta tette, mivel már eldöntött tény volt Langlaise Nagyváradra helyezése.[42]

A Langlaise-ügy megoldásaként Rábaközi őrnagy június 10-én jelentette Szegedről, hogy az atya 6-án elutazott Nagyváradra, s úgy tűnik, ez a tisztek túlnyomó részének kedvére történt, mivel Pünkösd első ünnepnapján 160, a második napon 80–90 fogoly jelent meg a misén, amelyet egy felsővárosi minorita atya tartott. Ezen felbuzdulva érdeklődött, nem lehetne-e továbbiakban is vasár- és ünnepnapokon őt felkérni. Felvetette fizetsége kérdését is, mivel a felsővárosi minorita kolostor csaknem negyedórányi járásra volt, s minden kegyszert onnan kellett áthozni. A városi pap két káplánja azért nem jöhetett szóba, mivel főnökük egyiket sem nélkülözhette. Akik számításba jöhetnének még, a piaristák, azért nem tudnak jönni, mert a latin iskolákban oktatnak: *„sind alle Professores in den Lateinischen Schullen."*[43]

Barco június 18-i válaszában egyetértett azzal, hogy a minorität vonják be a foglyok lelkigondozásába, ám fizetség nélkül, mivel arra nem volt anyagi fedezet.[44]

Langlaise távozása után a gondok a kezdeti biztató jelek ellenére Szegeden mégis fennmaradtak, amit egy július 22-én kelt jelentés kivonata tanúsít, miszerint nyelvtudás híján nincs aki – különösen halálozás esetén – a foglyok körüli papi teendőket megfelelően ellátná.[45]

A szegedi bonyodalmak, azaz hogy a kitendelt emigráns papot a teljes létszámban katolikus tisztek nem voltak hajlandóak elfogadni, hasonló színezetben Munkácson is kifejlődtek. Synn őrnagy, várparancsnok június 18-án jelentette Budára, hogy a foglyok nyugodtan és elégedetten jártak a vártemplomba, amíg a helybéli káplán, Ossifka misézett. Vasár- és ünnepnapokon, valamint a 21 beteg tiszt mellett szükség is volt tevékenységére. Ám mióta Pierron francia lelkész megérkezett, a tisztek forrongani kezdtek, s ez 3 hete, vasárnap tetőzött. A várkáplán akkor reggel Pierron helyett misézett, s a francia, mintegy próbaképpen, kollégája helyett tartotta meg a nagymisét. A tisztek, amint a sekrestyéből kilépő Pierront meglátták, egyszerre kinyomultak a templomból. Synn érdeklődésére a várkáplán felvilágosította, hogy 6–7 fogoly tiszt úgy nyilatkozott, hogy a hazájából szökött papot és szolgálatait sem fogadják el: *„... sie insgesamt einen solchen Geistlichen der aus Frankreich entwichen die Seelsorge aufgegeben und seine Pfar Kinder verlassen nicht erkenen könten, noch dürften, auch von ihme sich weder Seelsorgen weder Begraben lassen wolten, sondern ihn Festungscaplan vor ihren rechtmässigen Seellenhirt in allen, wie bishero geschehen, erkennen werden."* Synn utasította Ossifkát, hogy tegyen jelentést a tábori püspöknek. Pierron kezdetben kényelmes, berendezett szobában lakott, ám kívánságára, hogy nem akar a foglyok szomszédságában élni, Synn jobb híján a saját lakosztályának másik szobáját ajánlotta fel számára.[46]

42 G.C. 1794-18-70 1056. sz.
43 G.C. 1794-18-74 1155. sz.
44 G.C. 1794-18-74 1155. sz., fogalmazvány.
45 G.C. 1794-18-85 sz., egykorú kivonat.
46 G.C. 1794-18-78 1209. sz., mellékelve Pierron levele is.

Időközben a helyzet Nagyváradon rendeződni látszott. Wiskoczill őrnagy június 20-án jelentette Budára, hogy Langlaise 8-án érkezett meg Szegedről, s a húsvéti istentiszteletet is megtartotta, amit tudomása szerint a tisztek kedvezően fogadtak. A váradi parancsnok a pap fizetésére is intézkedést kért.[47]

Az átcsoportosításokkal azonban a paphiány csak részben oldódott meg, s ezt még tetézte a Temesvárról Aradra küldött Aubin dù Hamel halála. Az erre vonatkozó, 1794. július 1-jén és 11-én kelt aradi jelentésekre hivatkozva, a Barcót helyettesítő Kavanagh altábornagy július 16-án intette türelemre Haant azzal, hogy mielőbb eljárnak a pótlás ügyében, mégpedig a kérelem szerint az ottani létszámnak jobban megfelelő két fővel.[48]

Barco augusztus 6-án intézkedett ismét, s érdemben az összes, lelkipásztort tartó helyszín ügyében. Elképzelése szerint, mivel Szegeden már az emigráns papokat jobban tűrő közfoglyok voltak – a tiszteket időközben az Újépületbe és Kiscellbe szállították –, számíthatnak arra, hogy pótolják a korábban eltanácsolt, s Nagyváradra áthelyezett Pierront (sic! helyesen: Langlaise-t). Addig ideiglenesen egy honi pap is alkalmas lenne a szükséges teendők elvégzésére. A vezénylő tábornok tájékoztatása szerint a Temesvárról az elhunyt du Hamel pótlására Aradra helyezett Pierrot (helyesen: Pellisot) atyát Csákóvárra küldenék, ezért Aradon egyelőre be kellene érni egy honi pappal, aki vasár- és ünnepnapokon misézne. Barco ugyanakkor kérdést intézett Pozsonyba, Nagyváradra és Nagyszombatba, minden rendben van-e az ott alkalmazott lelkészekkel, s rendben elfogadták-e őket? Külön érdeklődött Győrnél és Kassánál, mert ha nincs , aki legalább vasár- és ünnepnapokon a lelkigondozást ellássa, igény esetén a Haditanácshoz fordul újabb francia papok behozataláért.

Szerelem tábornoknál Barco afelől tudakozódott, miután kilátásba helyezte újabb papok behívását, hogy a Pesten szolgáló Jacques nem tudna-e a kiscelli kaszárnyába is átjárni, avagy ez az utóbbi helyszínen az esetleg uralkodó előítéletek miatt – ekkor már Szegedről és Nagyváradról elhozott tisztek éltek itt – megvalósíthatatlan lenne?[49]

Wallis már július 5-én kapott jelzéseket az újabb papok iránti igényekről, hiszen augusztus 2-án azt írta le Budára, hogy két lelkészt indít útnak. Egyiket a Bánságba, a temesvári mellé, a másikat egy elhunyt lelkész (du Hamel) helyett küldik Nancy püspökének ajánlásával és megfelelő útlevéllel ellátva.[50] Buda augusztus 9-én továbbította a kedvező hírt Soronak azzal, hogy egyiket az ideiglenesen Aradra küldött Pellisot mellé helyezik, s majd ha tisztek mennek Csákóvárra és nekik megfelel, oda küldik. Hiszen bebizonyosodott különböző megítélésük a fogoly legénység és tisztek körében.[51]

Szerelem tábornok augusztus 18-i híradása a kiscelli lelkigondozás megnyugtató rendezéséről szólt. Tudatta Barcóval, hogy a legutóbbi Mária-napon (Assumptio Mariae) Rábaközi őrnagy adatai szerint 200, a múlt vasárnapon még több fogoly

47 G.C. 1794-18-79 1229. sz.

48 G.C. 1794-18-82 1311. sz., fogalmazvány és egykorú kivonat.

49 G.C. 1794-18-85 1434. sz., fogalmazvány

50 G. C. 1794-18-87 1473. sz.

51 G. C. 1794-18-87 1473. sz., fogalmazvány. *„... wie das Beyspiel in Hungarn erwiesen hat, derley emigrirte Geistliche nur bey Gemeinen Leuten vom Sergeanten abwärts, angenommen, von den Offiziers aber fast durchgehends ganz verworfen werden."*

tiszt jelent meg a misén. Ezért a jövőben a tábori kórházban szolgáló honi pap rendszeresen átjárna Kiscellre, ha ezt lehetővé tennék számára. Francia pap alkalmazásától az ellenérzések miatt el kellett tekinteni.[52]

Barco augusztus 23-án kérte fel a magyar tábori püspökséget a szükséges intézkedések megtételére.[53]

Újabb helyszín képviseletében Rubendunst Gyulai (32.) gyalogezredi százados augusztus 20-i jelentése szerint a győri foglyok lelki istápolását egy Lotharingiából két éve kivándorolt pap látta el, ám mivel betegen fekszik, ideiglenes helyettesítése szükséges.[54] Buda másnapi válasza szerint róla és nagybátyjáról, Hagondange nyugalmazott térőrnagyról gondoskodni kell, de nem árt őket szemmel tartani.[55]

A tendenciát, hogy egyre inkább magyarországi lelkészt, mint emigráns honfitársat kívántak a hadifogoly tisztek, Nunez őrnagy szeptember 13-i, újépületi híradása is bizonyítja. Az itteni franciáknak sem volt ínyére kimenekült papjuk, s ezért kérték, hogy legalább vasár- és ünnepnapokon bocsássanak rendelkezésükre honi tisztelendőt.[56] Kavanagh szeptember 17-i, a tábori püspökséghez intézett megkeresésében pártolta a kérelmet.[57]

Némi megnyugtatásul Radovics őrnagy augusztus 14-én jelentette Pozsonyból, hogy az ottani foglyok elfogadják a francia papot. Ez is példa a tiszti és legénységi foglyok között e tekintetben (Nagyvárad mint szabályt erősítő kivétel volt pár hétig) húzódó választóvonalra, mivel Pozsonyban túlnyomórészt közemberek éltek, eltekintve az átvonuló, vagy betegen ott rekedt tisztektől.[58]

Buda korábbi elvi egyetértése nyomán Ágoston őrnagy augusztus 18-án jelentett be igényt Kassáról a Munkácson amúgyis ellehetetlenült emigráns pap átvételére. Bízott abban, hogy számítani lehet a helybeli foglyok beleegyezésére, mivel nyelvtudás híján az idáig számukra lelki vigaszt nyújtott dominikánus képtelen volt feladatát egyedül ellátni.[59]

Riech százados utolsó kísérletére a szegedi „ajtóügyben" szeptember 20-án került sor. Az eljövő téli időszakra hivatkozva, s szemléltetésül egy rajzvázlatot is mellékelve, ismételten engedélyt kért a fegyház templomának használatára. Tudósítása szerint a már említett franciskánus – a nyelvi nehézségek dacára – vállalta az istentiszteletek megtartását. Az időpontokról is volt elképzelése, miszerint a fegyencek reggel 9–10-ig, a foglyok 10–11-ig jártak volna misére.[60]

Kavanagh szeptember 27-i elutasító válaszában azt javasolta, hogy a várban egy helyet, vagy néhány szobát jelöljenek ki mise céljaira.[61]

A – részint a foglyok különböző fogadási hajlandósága, részint objektív körülmények miatt meglehetősen bonyolulttá vált – lelkészkérdést Wallis október 13-i leiratában igyekezett összefoglalni, s a lehetőségek szerint rendezni. Az eddig

52 G. C. 1794-18-88 1559. sz.
53 G. C. 1794-18-88 1559. sz., fogalmazvány
54 G. C. 1794-18-90 5803. sz.
55 G. C. 1794-18-90 5803. sz., fogalmazvány
56 G. C. 1794-18-95 1737. sz.
57 G. C. 1794-18-95 sz., egykorú jegyzőkönyvi kivonat
58 G. C. 1794-18-102., ad 1434. sz.
59 G. C. 1794-18-102., szám nélkül
60 G. C. 1794-18-99 1794. sz.
61 G. C. 1794-18-99 1794. sz., fogalmazvány

Magyarországon szolgált 10 pap közül 2 meghalt, egy súlyos betegsége miatt felváltását kérte, a nagyváradi pap pedig a foglyok – ekkor már közemberek éltek itt –, s köztük is a betegek nagy száma miatt segítséget kért maga mellé. Ezért a továbbiakban a besançoni egyházmegyében szolgált Vernier, Jourdain és Maillot, és a nancy-i egyházmegyében működött Jacques indultak útnak, a Haditanács útlevelével felszerelve. Wallis □зъ зрпдрнхб, ирзъ Цеупкеу б Феоефч□урп оез□уефедехх иенъуе меу□н, о□з бы ениципъх дц Збоен иенъ□х □уефеп ибзъчб Аубдрп енезепд□ б мру□ввбп Феоефч□урп 2. сбсм□пх х□пъмедехх Реннкфрх. Ды□ух б Ббларуруфы□зв□н л□хх, еуедехкнез Аубдуб фы□пх Кбгтцеф обубдлрп Рефхеп, ирзъ б х□врук м□уи□ывбп о□м□д□хх, де вехезф□зе окбхх незъепз□нх, ф еокбхх мкн□спк фы□пд□мры□ ненм□фы иенъ□п фырнз□нлрп. Крцудбкп окпх фез□х□ (бнф Вррсеубхру) Обзъч□убдуб оезъ, о□з Нбкннрх-х Феоефч□ууб, чбзъ Дфы□муе м□ндкм, Бцдб вен□х□фб фыеукпх. ґзъ □ффыефеп 12 сбс фырнз□нпб б обзъбуруфы□зк иенъфы□пемеп. Екыех□ф□мех, окчен б мкпгфх□убх пео хеуиениехкм, чбзъ бы еддкз уепденмеы□фуе □ннх меуех □лубрфых□ф□чбн, чбзъ хрч□ввк езъи□ык бпъбзк ирыы□л□уцн□ффбн неиехпе ен□хеуеохепк. Чбннкф ирыы□хеххе, ирзъ Цеупкеу, Крцудбкп □ф Нбкннрх 16-□п кпдцн б Б□пф□звб нехенес□х□фуе оеп□ (чбн□фы□п□нез еокзу□пф □ М. Е.) жубпгкб гфбн□дрммбн езъ□хх: *„ыцу Апфкедницпз кп дбф Ббппбх бвзеиепдеп жубпы□фкфгиеп Ебокннеп окхмрооеп шеудеп.*□[62] Лбчбпбзи оенн□менхеп мбсхб оез бы □л ненм□фыем кзбырн□ рмо□пъбкх.[63]

A budai vezénylő tábornok október 22-én továbbította az érintetteknek Bécs leiratát. Az általa összegzett, némileg módosított személyi változtatások szerint Temesvárra az elhunyt Licot abbé helyébe az újonnan jöttek közül Vernier-t, a Nagyváradon közben elhunyt Langlaise pótlására Jourdaint küldik, míg az ugyancsak frissen érkezett Maillot állomáshelye, Soro és Geneyne alkujától függően, Temesvár, vagy Eszék lenne. Jacques a terv szerint, betegsége miatt felmondott névrokonát váltaná fel a pesti tábori kórházban. A már korábban jóváhagyott belső átcsoportosítás is megtörtént, ugyanis Munkács parancsot kapott, hogy az ott hitelét vesztett Pierront engedjék át, kérésének megfelelően, Kassának.[64]

Geneyne altábornagy Kavanagh-hoz intézett október 20-i átiratában, hivatkozva a Haditanács október 10-i leiratára, miszerint Maillot Temesvárra, vagy Eszékre kerülne, az ajánlatot köszönettel elhárította, hiszen Eszéken is szolgált egy lelkész, a társa pedig Pétervárad on és Rácsán egyszemélyben is teljesíteni tudta kötelezettségeit.[65] A budai ideiglenes vezénylő tábornok ezért október 29-én némi megkönnyebbüléssel tudathatta Soróval, hogy Vernier és Maillot a már említett francia családok (Famillen) egy csoportjával már Temesvár úticéllal fog megérkezni. Amennyiben Csákóváron a fogoly tisztek nem fogadják el papjukat,

62 G. C. 1794-18-103 1927. sz.

63 G. C. 1794-18-103 ad 1927. sz., 3 igazolás. Az igazolások szövege formulaszerű, név és helyszín behelyettesíthető: *„Überbringer dieses ist der französische Geistlicher Maillot, der nacher Temesvar, oder Esseg für die Seelsorge bei den fr. Gefangenen bestimmet ist, und von dem ich Euren Hoch und Wohlgebohrenen bereits in einem anderweiten Schreiben vom heutigen Tag die Nachricht ertheilet habe; Ich finde noch zu seiner Legitimazion auch das gegenwärtige Schreiben ihm mitzugeben..."*

64 G. C. 1794-18-103 1927. sz., fogalmazvány

65 G. C. 1974-18-105 1985. sz.

meg lehetne fontolni, hogy Maillot-t Temesvárra érkezése után Szegedre irányítsák, s Vernier az előző helyszínen elegendő lenne, míg a Csákóvárra szánt lelkész Győrt erősítené.[66]

A Magyarországon szolgált lelkészek minden bizonnyal rendszeresen tájékoztatták elöljáróikat, amint erre Wallis október 30-i leirata is utalt. Ebből derül ki, hogy Nancy püspöke Bécsben tartózkodott, míg Langres püspöke Konstanzban időzött. A Haditanács ügyvezetője azt is megemlítette, hogy Pellisot atya két levelében itteni tevékenységük nehézségeiről, Licot abbé haláláról, a foglyok körülményeiről, s saját ügyeiről adott tájékoztatást, például, hogy szeretne Aradon maradni, s nem Csákóváron szolgálni. Wallis ennek hatására is eltekintett az áthelyezéstől, s erről Budát is értesítette.[67]

A bánsági főhadparancsnok október 31-i, Kavanagh-hoz intézett levelében, annak 22-i átiratára hivatkozva sürgette Vernier és Marcellius Andriot érkezését Temesvárra, mivel ott nagy szükség lett volna rájuk.[68] Kavanagh nov. 12-én nyugtatta meg Sorót, azt a helyesbítést téve, hogy Andriot minden bizonnyal Maillot-val azonos. A budai vezénylő tábornok ugyanekkor érdeklődött Szerelem dandárnoknál afelől, hogy a Pesten leköszönt Jacques elhatározása végleges-e, vagy felépülése után folytatná-e szolgálatát? Ha válasza kedvező, őt, vagy a bajor földről várt másik Jacques-ot küldenék Győrbe.[69]

Jacques atya Wallis és Ferraris november 13-i tájékoztatása szerint már Bécsben tartózkodott, s megfelelő ajánlással ellátva el is indították.[70] Kavanagh november 22-én utasította Szerelem tábornokot, hogy az újra szolgálatra kész idősebb Jacques-ot egészségi állapotára tekintettel a győri, az ifjabbat a szegedi közfoglyok mellé küldjék, mivel a pesti fogoly tisztek elutasítása miatt ott nincs szükség papra, s a tábori kórházban is csak néhány beteg van.[71]

A kezdeti nehézségek elmúltára, s a foglyok lelkigondozásának nagyjából a rendes kerékvágásba zökkenésére az említésre méltó iratváltások ritkasága utal. 1795. május 18-án kellett csak Nagyvárad képviseletében az időközben elhunyt Wiskoczill őrnagyot helyettesítő Moro századosnak egy félreértést tisztáznia. Eszerint Jourdain abbé valóban tart istentiszteleteket a vártemplomban a lakosság és a helyőrség részére, de oda foglyokat soha nem engedtek. Számukra a várban megfelelően felszerelt két szobát jelöltek ki. A félreértést az okozta, hogy Jourdain a vártemplomban két fogoly ministráns segítségével misézik ugyan, de utóbbiaknak nincs lehetőségük a kapcsolatfelvételre a közönséggel.[72]

Kavanagh május 30-án azzal nyugtázta a jelentést, hogy elismételte a foglyoknak a számukra kijelölt helyen kívüli miséztetésének tilalmát, amivel bizonyosan a két ministránsra is célzott.[73]

66 G. C. 1794-18-105 1985. sz., fogalmazvány

67 G. C. 1794-18-108 2030. sz.

68 G. C. 1794-18-112 2066. sz.

69 G. C. 1794-18-112 2066. sz., fogalmazvány

70 G. C. 1794-18-117 2134. sz.

71 G. C. 1794-18-117 2134. sz., fogalmazvány

72 G. C. 1795-18-21 839. sz.

73 G. C. 1795-18-21 839. sz., fogalmazvány. *„...denen fr. Kriegsgefangenen die Besuchung einer offentlichen Kirche und Kapelle ein für allemal untersaget, folglich auch die Zusammenkunft und resp. Unterred- und Vermischung mit Landes Einwohnern ihnen gänzlich abgeschnitten bleiben muß."*

A magyarországi emigráns francia papok helyzetét az 1795. tavaszán megindult fogolycserék folyamata alapvetően megváltoztatta, hiszen eredeti megbízatásuk szempontjából feleslegessé váltak. A már említett Jourdain szeretett volna ugyan hazájába visszatérni, de szándékától Bécsben kénytelen volt elállni, hiszen a franciaországi viszonyok ezt nem tették lehetővé. Wallis tájékoztatta Barcót, megismertetve őt a gróf Kinsky, lovassági tábornok, alsó-ausztriai főhadparancsnokhoz intézett rendelkezés tartalmával, miszerint Jourdain visszatért Magyarországra, s a többi ott rekedt lelkésszel együtt szeretné folytatni tevékenységét. Újból szolgálatba állításához immár a lakosság körében, az országbíró és az esztergomi érsek segítsége szükséges. Visszautazásáról a titkosrendőrséget is értesíteni kellett.[74]

Barco október 28-án minderről tájékoztatta az egyháznagyokat és Végh Péter országbírót, kérve őket az összes itt szolgáló francia pap lehetőség szerinti alkalmaztatására a lakosság között, vagy úri házaknál, mivel a fogolycserék befejezése után is egyelőre maradniuk kell. A vezénylő tábornok ugyanekkor járt közben az egyébként nem hivatalos úton idekerült, hanem budai rokonainál hosszabb ideje tartózkodott François Roussel atya érdekében, aki az Újépületben díjazás nélkül szolgált.

Hogy a felkért méltóságok kellően informálva legyenek, Barco arra utasította érintett parancsnokságait, s kérte Geneyne és Soro tábornokokat, hogy állítsanak ki igazolásokat a lelkészek kvalitásairól.[75]

A tanúsítványok pár héten belül beérkeztek, így Barco december 6-án tájékoztathatta Végh Pétert és az érsekeket a francia papok iskoláiról, képzettségéről, nyelvtudásáról, s hivatásukkal járó jámbor lelkületükről is bizonyságot tett: *„... derer allseitig fromme und christliche Lebenswandel nebst untadelhafter Aufführung bestättiget."* A kimutatásoknak köszönhetően ismerhetjük meg a Magyarországon és a magyar korona tartományaiban a tárgyalt időszak végén szolgált francia papi kart.[76]

Eredetileg Temesváron működött Antoine Maillot, kollégájával, az eddig nem, vagy más okból más néven említett – valószínűleg Vernier-ről van szó – Louis Bretonnal egyetemben; teológiai jártassága mellett anyanyelvén túl a latint használta.

A Péterváradon szolgált Pierre-Antoine Royer és az Eszéken élt Louis Pion hasonló képzettséggel rendelkezett.

Aimable Jourdain Nagyváradon majd Pesten szolgált, a latin és francia mellett egy keveset németül is értett.

A 49 éves Benedict Cretin Pozsonyban működött, s a Győrben tényked ett 41 esztendős Jean-Baptiste Jacques-hoz hasonlóan, teológiai képzettségével francia és latin nyelvtudás járt.

François Rousselt Pesten alkalmazták, s járatos volt filozófiában és matematikában is, de csak franciául és latinul értett.

74 G. C. 1795-18-44 1955. sz. és egykorú másolat. *„Da aber die dermaligen Umstände in Frankreich dem Geistlichen die Vollziehung seines Antrags nicht gestatten, mithin derselbe wieder nach Hungarn zurückzukehren, und nach dem Abgang der fr. Gefangenen mit denen andern allda befindlichen fr. Geistlichen in Land verwendet werden zu können wünschet. So kann das General Commando diesen Geistlichen wieder nach Ungarn abgehen zu machen, und der geheimen Polizei Direkzion hievon die Nachricht ertheilen."*

75 G. C. 1795-18-44 1955. sz., fogalmazvány

76 G. C. 1795-18-50 2231. sz., fogalmazvány

Aradon szolgált Hugo-Vinzenz Pellisot és Jacob Jacques, akik teológiai képzettséggel, s francia és latin nyelvismerettel rendelkeztek.

A 47 éves Charles Priolet Lipótvárról filozófiai és teológiai képzettséggel bírt, de ő is csak anyanyelvén és latinul tudott.

Az utolsó időszakban Kassán működött Gabriel Pierron teológiai ismeretei mellett francián és latinon kívül egy kevés német nyelvtudással is rendelkezett. Imént felsorolt társaihoz hasonlóan, emberi tulajdonságairól az őt igazoló helyszín is a legnagyobb megelégedettséggel nyilatkozott.

Bár a lelkészek további sorsát egyelőre nem vizsgáltam, igen valószínű, hogy nyelvi hiányosságaik ellenére – bár a latin közvetítő volta közismert, s akár politikai okokból is –, egy időre mindnyájan valamilyen alkalmazást nyertek. Nem kizárt az sem, hogy az 1796. év második felében ismét megindult fogolyszállítmányok elhelyezése után egy részük újra eredeti megbízatásának megfelelően tényked hetett, illetve a belpolitikai helyzet konszolidálódásával visszatérhetett hazájába. Anélkül, hogy vállalkozásukat heroikus színezetben tüntetnénk fel – hiszen a foglyok közé menetelükben küldetéstudatuk mellett bizonyosan püspökeik akarata is döntő súllyal esett latba –, tényked ésük az egyszerű katonáknak a fogság átvészeléséhez elengedhetetlen pszichikai kondícióját segített legalább a kritikus szint fölött tartani.

Ferenc Lenkefi

THE PROBLEMS OF CURE OF SOULS AMONG FRENCH PRISONERS OF WAR IN HUNGARY 1794–1795

Summary

During the French revolutionary wars some 1000 officers and 10 000 non-commissioned officers and rank and file were carried to the territories of the Hungarian Crown as prisoners of war. The need for their cure of souls arose already at the end of 1793. For this reason, according to the Court Military Council's orders it was the task of the Buda Main Army Headquarters along with the archbishops of Esztergom and Kalocsa to send French priests to the prison camps, on recommendation of their own bishops and on voluntary basis. On these fields, at the climax of the action 12 clergymen operated, but fluctuation due to deaths and the regular forced transfers was quite high. The latter was very much inspired by the almost unanimous refusal on behalf of the French officers in contradiction to the reception of the common soldiers. Despite the theoretical refusal on behalf of the officers, not taking into consideration language difficulties, home priests also had to be put in service, the activity of the immigrant clergymen can be called successful as much as they helped the common soldiers survive by spiritual aid.

Ferenc Lenkefi

LES PROBLEMES DU SOIN SPIRITUEL CHEZ LES PRISONNIERS DE GUERRE FRANÇAIS EN HONGRIE 1794–1795

Résumé

A l'époque des guerres révolutionnaires françaises, à peu près 1000 officiers et 10 000 sous-officers et simples soldats ont été transportés en Hongrie et sur les territoires de la couronne hongroise, comme prisonniers. L'exigence de leur soin spirituel a fait apparition déjà à la fin de 1793. C'est pourquoi, conformément aux ordres du Conseil de Guerre de la cour, le devoir du haut commandement d'armée de Buda était, avec l'aide des archeveques d'Esztergom et de Kalocsa, d'envoyer des pretres français émigrés aux endroits où les prisonniers étaient gardés, à la base de la proposition de leurs propres èveques et par prèsentation bénévole. Sur ces territories 12 pretres travaillaient au comble de l'initiative, mais la fluctuation était importante à cause des décès éventuels et des déplacements forcés fréquents. Le refus presque uniforme des officiers français poussait à la roue de ces derniers, à l'encontre de la réceptivité des simples soldats. Malgré qu'il faille mettre au service des pretres du pays aussi, à cause de la résistance de principe des officiers, en négligeant les difficultés linguistiques, on peut dire que l'activité des pretres émigrés était efficace, comme ils aidaient les simples soldats prisonniers à survivre par leur protection spirituelle.

Ferenc Lenkefi

DIE PROBLEME DER SEELSORGE UNTER DEN FRANZÖSISCHEN KRIEGSGEFANGENEN IN UNGARN 1794–95

Resümee

Während der Kriege der Französischen Revolution wurden etwa 1000 offiziere sowie 10 000 Unteroffiziere und Gemeine als Gefangene nach Ungarn bzw. in die Gebiete der ungarischen Krone befördert. Der Anspruch auf ihre Seelsorge zeigte sich bereits Ende 1793. Deshalb erteilte der Hofkriegsrat dem Budaer Generalkommando die Aufgabe, mit Hilfe des Erzbischofs von Esztergom (Gran) bzw. des Bischofs von Kalocsa und aufgrund der Empfehlungen von französischen Bischöfen freiwillige französische emigrierte Priester zu den Gefangenen zu schicken. Zur Blütezeit dieser Aktion waren in diesen Gebieten 12 Priester tätig. Ihre Tätigkeit kann als erfolgreich eingeschätzt werden, trugen sie doch mit der Seelsorge zum Überleben der gefangenen Gemeine bei.

Ференц Ленкефи

ПРОБЛЕМЫ ДУХОВНОЙ СЛУЖБЫ В КРУГУ ФРАНЦУЗКИХ ВОЕННОПЛЕННЫХ В ВЕНГРИИ 1794-1795

Резюме

Во время французских революционных войн на территорию Венгрии и Венгерского королевства было транспортировано около 1000 французских офицеров и примерно 10 000 подофицеров и рядовых. Уже в конце 1793 года проявилось их требование относительно духовной службы. Поэтому согласно указу придворного Военного Совета главной задачей фудайского Верховного военного командования было направить с помощью эстергомского и калочайского епископов эмигрантских французских священников на место пребывания военнопленных, на основании рекомендации их епископов и добровольного выезда на духовную службу. На этих территориях во время кульминации этой акции действовало 12 духовников, однако среди них была большая флуктуация по причине смерти и частых принудительных переводов на другое место. В этом большую роль сыграл почти единодушный отказ французских офицеров от духовной службы для них, в то время как рядовые французские охотно пользовались услугами духовных лиц. Несмотря на то, что из-за принципиального сопротивления офицеров духовенству, необходимо было поставить на службу и венгерских священников, оставив без внимания языковые трудности, следует отметить, что работа духовников-эмигрантов может быть оценена успешной, поскольку священники, поддерживая духовную жизнь военнопленных, содействовали по сути дела их выживанию в плену.

BONHARDT ATTILA

A MAGYAR HADIFOGLYOK HAZATELEPÍTÉSE AZ I. VILÁGHÁBORÚ UTÁN

A magyarországi leszerelő táborok 1919–1923

Az első világháborús magyar hadifoglyok hazatelepítésére kialakított intézményrendszer utolsó, s mindmáig talán legismertebb láncszemét a leszerelő táborok alkották. E táborok, amelyekben 1919 márciusa és 1923 nyara közt több, mint százezer volt hadifogoly leszerelését intézték, egészségügyi zárként, 1919 őszétől pedig politikai szűrőtáborként is működtek. Ez utóbbi feladata tette ismertté, sőt nem egyszer rettegetté a hazatérők szemében ezeket az intézményeket, amelyeket a Szovjet– Oroszországban tevékenykedő kommunista agitátorok csak „szögesdrót mögött virágzó akasztófaerdőként" emlegettek hazatérni szándékozó fogolytársaik előtt.

Ez az internálótábor-szerű kép élt tovább a köztudatban a leszerelő táborokról, különösen az után, hogy a II. világháborút követően elsősorban olyan volt vöröskatonák és baloldali gondolkodású személyek visszaemlékezéseit jegyezték fel, akik fennakadtak a politikai szűrőn és leszerelő táborbeli élményeikre az elkülönítettség, a bezártság és a kihallgatások nyomták rá bélyegüket.

A leszerelő táboroknak ugyancsak a politikai szűrőtábor jellegére helyezte a súlyt Rácz István helytörténész, aki a legnagyobb tábor, a csóti leszerelő tábor történetét dolgozta fel.[1] Kétségtelen, hogy a leszerelő táborok feladatai közül az egyik legfontosabb a visszaállított tőkés társadalmi rendszerre veszélyes baloldali elemek kiszűrése volt. E táborokat azonban nem ezért, hanem a százezernyi hazatérő volt hadifogoly minél gyorsabb leszerelése és a polgári életbe való minél zavartalanabb visszabocsátása érdekében hozták létre még a Károlyi Mihály nevével fémjelzett polgári demokratikus időszakban. Ezt az alapvető funkciójukat a leszerelő táborok – a Magyarországon végbement politikai és társadalmi rendszerváltozások ellenére – 1923-ban történt végleges feloszlatásukig *mindvégig ellátták.* A leszerelő táborok szerepének csak egyoldalú bemutatása mellett nem lenne teljes annak a humanitárius tevékenységnek ismertetése, amelyet a Magyar Népköztársaság, a Tanácsköztársaság, majd az azt követő ellenforradalmi kormányok a magyar hadifoglyok hazatelepítése érdekében egyaránt vállaltak.

A leszerelő táborok történetének, sokrétű működésének ismertetését az teszi aktuálissá, hogy a kézirat lezárásának évében, 1993-ban volt a csóti tábor feloszlatásának 70. évfordulója.

1918 decemberében 1919 januárjában megindult az első világháborúban fogságba esett katonák hazatelepítése. A visszatérő magyar hadifoglyok

1 *Rácz István:* Adatok a csóti hadifogolytábor történetéhez. Csót, 1973; *Rácz István:* Csót, Hajmáskér, Zalaegerszeg. Pápa, 1977; *Rácz István.* Tűzlelkek karanténban (adatok a csóti hadifogoly-, leszerelő- és politikai szűrőtábor, valamint a hazatért internacionalisták történetéhez 1919–1923.), kézirat, Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL), Visszaemlékezések és tanulmányok gyűjteménye (a továbbiakban: Tgy.) 2947.; *Rácz István:* Csót-tábor az emlékek tükrében 1915–1923. Csót–Pápa, 1990.

fogadásának és leszerelésének megszervezése az önállóvá vált Magyarország kormányára, elsősorban a Hadügyminisztériumra hárult.[2]

A Hadügyminisztérium 55. osztálya 1919. február 25-én utasítást adott ki hazatérő volt hadifoglyok magyarországi fogadásáról és leszereléséről. Az utasítás két különálló, de egymással szorosan együttműködő intézménycsoport felállítását rendelte el.

Az első csoportba tartoznak az északkeleti és a nyugati határon fekvő fontosabb határállomásokon létesítendő katonai fogadó bizottságok, amelyek feladata a határra érkező volt hadifoglyok fogadása, személyazonosságának igazolása és a fogadó intézmények másik csoportjába tartozó leszerelő táborokba való irányítása volt.

A leszerelő táborokra hárult az a feladat, hogy a hadifogságból hazatérő katonákat összegyűjtsék, és ne engedjék, hogy azok a nagyvárosokba tódulva, ott az október óta amúgy is fokozott izgalomban élő tömegeket az Oroszországból magukkal hozott „bolseviki" eszmék terjesztésével tovább izgassák. A leszerelő táborban ugyanakkor mód nyílott arra is, hogy a járványveszélyes helyekről érkező embereket, mielőtt az országban szétszóródnának, fertőtlenítsék és egészségügyileg felülvizsgálják, elejét véve ezzel egy országos méretű járványnak. A leszerelő tábornak volt továbbá a feladata minden, a leszereléssel kapcsolatos formaság elintézése, az elmaradt zsoldok és egyéb illetékek kifizetése úgy, hogy a volt hadifogoly illetékességi helyére hazatérve ott folytathassa civil életét, ahol bevonulásakor abbahagyta. Hiszen a bajtársaitól elszakadt, otthon a megszokott munkáját folytató ember nyilván kevesebbet politizál, mint azok, akik leszerelésük végett póttestüktől kiegészítő parancsnokságukhoz, egyik városból a másikba utazgatnak.

Mindezen feladatok végrehajtását a rendelet készítői így gondolták:

„Az ország határon elhelyezett »hazatérőket fogadó bizottságok« a visszatért hadifoglyokat a leszerelő táborba irányítják.

A táborba beérkező katona személyek legfeljebb csak 3 napig tarthatók ott vissza. Minden lehetőt el kell követni, hogy mielőbb elbocsáthatók legyenek. A hazatérőket a táborban fertőtleníteni kell és hiányos öltözetüket a szükséghez képest ki kell egészíteni."

Mivel a leszerelő táborok létrehozásának egyik alapvető oka éppen a hazatérők egészségügyi ellenőrzése volt, ezzel a kérdéssel részletesen foglalkozott az utasítás. Bár a rendelet szerkesztői tisztában voltak a kérdés fontosságával, a konkrét egészségügyi intézkedések előtt kénytelenek voltak az alábbi „általános elvi szempontokat" kifejteni:

„A jelenlegi körülmények közt anyagi, mint személyi okokból egy, a hygénia követelményeinek teljesen megfelelő egészségügyi szervezet nem állítható fel. Elsősorban el kell tekinteni egy hosszabb (14–21 napos) általános vesztegzár elrendelésétől, mert ennek végrehajtásához sem megfelelő karhatalomra, sem megfelelő módon berendezett, lakályos táborra nem számíthatunk. A mai viszonyok mellett a hosszabb vesztegzár nemcsak a hazatérők morálját rontaná, de egészségügyileg is veszedelmes volna, amennyiben a táborokban való hosszabb

2 Az első világháború utáni magyar hadifogoly-hazaszállítás központi szerveinek ismertetését l. *Bonhardt Attila:* A magyar hadifoglyok hazaszállítása az első világháború után. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1984. 3. sz. 475–494. o.

tartózkodás az esetleges fertőzések tovaterjedését, fertőzési gócok keletkezését eredményezné."

Az egészségügyi intézkedéseket tehát, a közvetlen orvosi segélyre szorulók kórházi ápolása mellett, kénytelenek voltak arra korlátozni, „hogy a behurcolható járványokkal szemben azok a legfontosabb egészségügyi és közigazgatási intézkedések megtétessenek, amelyek a leszerelő táborban való rövid tartózkodás alatt foganatosíthatók."

Melyek voltak tehát azok a fontosabb egészségügyi intézkedések, amelyeket a leszerelő táborok működési szabályzatának kidolgozásakor figyelembe vettek?

Mindenekelőtt az, hogy a táborban levő férőhelyek számát az ott működő fürdő- és fertőtlenítő berendezések teljesítőképességétől tették függővé. A rendelet szerint a leszerelő táborban legfeljebb kétszer annyi hazatérőt vehettek fel, mint amennyi a fürdő és fertőtlenítő napi átbocsátóképessége volt. A tapasztalatok azt mutatták, hogy a legkedvezőbb az volt, ha a táborban tartózkodók száma ötszöröse volt a naponta fertőtleníthetők számának. Így a beérkezetteknek nem kellett soká várniuk, a már fertőtlenítettek pedig a hátra lévő két nap alatt minden torlódás nélkül leszerelhettek.

A 3000/eln. 55. – 1919. számú miniszteri utasítás X. pontja a leszerelő táborokban végzendő egészségügyi intézkedésekről a következőképpen rendelkezett:

„Minden tábor egy fertőző és egy tiszta részre osztandó, s a kettő egymástól szigorúan elválasztandó. Fürdés előtt a fertőző részben helyezzük el az újonnan érkezett szállítmányt, a fürdő és a fertőtlenítés után pedig a tiszta részben. A műszaki közegeknek gondoskodni kell róla, hogy a már egyszer fertőtlenített katonák semmiféle okból vagy céllal ne kényszerüljenek a fertőzött részbe belépni. Ezért gondoskodni kell külön konyháról és külön latrináról úgy a fertőzött, mint a tiszta részben, valamint kisebb irodáról a fertőző részben (az érkezők számba vételére, a fürdés és desinficiálás sorrendjének megállapítására stb.) és egy központi irodáról a tiszta részben. A fertőző rész felvevőképességét úgy kell megállapítani, hogy abban legfeljebb egy éjszakát töltsenek az érkezők. Tehát, ha a fürdő napi teljesítménye 500 fő, akkor a fertőző rész felvevőképessége 1000 ember lehet. A tiszta részben viszont, mivel a leszerelési okmányok kiállítása, s a szállítmányok összeállítása több napot vehet igénybe a férőhelyek számának a napi fertőtlenítés mennyiségének 3–4 szeresének kell lenni. Három napnál tovább a hazatérő a leszerelési táborban nem tartható. Ebből maximálisan egy napot a fertőző és két napot a tiszta részben tölthet. Ha tehát a tábor fürdője napi 500 emberre van berendezve a tábor 2500 embert fogadhat be; 1000 embert a fertőző és 1500 ember a tiszta részben, a naponta felvehető növedék maximális száma 1000 ember. Ezek a számítások úgy a mérnöki, mint a szállítás vezetőségi közegek részéről figyelembe veendők, s a tábor üzeme erre alapítandó, ha el akarjuk kerülni a szállítmányok torlódását, s ennek következtében a hiányos desinfektiót, vagy az ott tartózkodás célszerűtlen elhúzódását."

Egészségügyi kérdésekben a leszerelő tábor orvosfőnöke volt a felelős, aki mellé egészségügyi személyzetként minden 1000 ember után egy altisztet és két katonát osztottak be. Ugyancsak az ő parancsnoksága alá tartozott a fürdő és a fertőtlenítő személyzete az oda beosztott borbélyokkal együtt. Az orvosfőnök kötelessége volt, hogy még a fertőző részben, de már a fürdés után orvosi vizsgálatot tartson, és a

„kiütéses eseteket" a többiektől rögtön elválassza. A tiszta részben viszont rendes gyengélkedő szoba felállítását rendelték el, ahol az orvos naponta „gyengélkedő vizsgát" tartott. A vizsgálaton járványgyanúsnak ítélt embereket – ezek közé tartozott minden lázas beteg – haladéktalanul a tábor mellett működő járványkórházba kellett szállítani.

A kiadott rendelet a tábor orvosának alárendeltségéről így intézkedett:

„A tábor szolgálattevő orvosa orvosi ügyekben a járványkórház parancsnokának, ez a katonai kerület hygienikusának van alárendelve. A napi létszámról, a betegek számáról (a járványos betegségekről külön-külön) a tábor orvosa naponta jelentést ad a táborparancsnoknak és a járványkórház vezetőjének. Ez utóbbi kiegészítve a jelentést a kórház szabad férőhelyeinek és a bakteriológiailag pontosan megállapított növedék betegek számával tovább adja a kerületi hygienikusnak, ki hetenként összefoglaló jelentést küld a Hadügyminisztérium 55. eü. osztályának."

Külön utasítást tartalmazott a rendelet arra az esetre, ha a táborban fertőző betegség lépne fel. Eszerint: „az orvos az egész lakosztályegységet (épület, barakk, emelet), ahol a beteg tartózkodott szigorú vesztegzár alá helyezi (kiütés, tífusz 21, vérhas esetén 14 nap, koleránál és feketehimlőnél az oltás után számított 5 nap) ... A szigorú vesztegzár céljára egy jól elkülöníthető és ... nagyobb befogadóképességű helységet (150–200 emberre berendezett barakkot) kell készen tartani. Ugyanabban a helységben, ahol a megbetegedés történt nem szabad a vesztegzárat végrehajtani. A bent lakók újabb fürdő és fertőtlenítés után az elkülönített barakkba helyezendők, a fertőzött helység azonnal desinficiálandó.

Az elkülönített barakkot külön konyhával kell ellátni. ... A barakk körül, lehetőleg nagyobb távolságra (oly módon, hogy a vesztegzár alatt levőket a friss levegőn való tartózkodásban ne akadályozza) drótsövényt kell vonni, s a bejárat elé állandó őrséget kell kirendelni. Amennyiben a táborban a járványos esetek feltűnően felhalmozódnak az egész tábort vesztegzár alá kell venni."

A hosszú fogság és a hazautazás alatt a hadifoglyok ruházata igencsak elrongyolódott. Szükségessé vált azok kicserélése. Erre a fürdés után került volna sor, de mint ahogy a 3000/eln. 55. számú rendelet megjegyezte. „Tekintve a végtelenül csekély ruházati készleteket a hadifogságból visszatérőket kifogástalan ruházattal nem tudjuk ellátni. A felruházási akció csak arra szorítkozhat, hogy a visszatérőket egyes ruhadarabokkal kisegíthessük, esetleg rossz ruhájukat a leszerelési állomáson kijavíttassuk." A fentiek értelmében a Hadügyminisztérium elrendelte, hogy minden leszerelő tábor saját hatáskörében ruhajavító- és mosó üzemeket állítson fel, amelyek feladata a hazatérők ruháinak javítása, illetve az egyes visszatérők által cseréként otthagyott ruhadarabok ismét használható állapotba hozása volt. A ruhajavító- és mosó üzemek személyzetét a táborparancsnokság fogadta fel a környéken szokásos munkabérért, míg a szükséges ruhadarabokról és javítóanyagokról a Hadügyminisztérium gondoskodott.

A fürdés és a fertőtlenítés után a tábor „tiszta részében" került sor az úgynevezett „bemutatásra, azaz a hazatérő személyazonosságának végleges megállapítására. Az igazolás a határ menti fogadó állomás által adott igazoló-lap és a hazatérő bemondása alapján történt. A bemutatásról így intézkedett a rendelet: „Megállapítandó, hogy a hazatérő magyar honos-e? Mindenki – tekintet nélkül a honosságára – bemutatandó, leszerelni azonban csak a magyar állampolgárokat (a

fiumei illetőségűeket is beleértve) szabad. A horvát–szlavón illetőségűeket leszerelni nem szabad, részükre semmilyen illetmény nem folyósítható.

Minden hazatért tegye le az új köztársasági esküt, ennek megtörténtét a hazatérőnek átadott bemutató-lapon elő kell jegyezni."

A hazatért hadifoglyok részére kiadott bemutató-lap, amely egyszersmind leszerelési igazolványként is szolgált a következő rovatokat tartalmazta:

1. Bemutatás napja; 2. Név és rendfokozat; 3. Állománytest, melyhez bevonult; 4. Mely kötelékében esett fogságba; 5. Születési év és hely; 6. Sorozási évfolyam; 7. Illetőségi hely (járás, megye, ország); 8. Volt-e sebesülve?; 9. Mely fogságból tért haza?; Használható ruhában érkezett-e, a ruházata kiegészítésre elláttatott-e?; 10. Hiányos ruhában érkezett-e, elláttatott-e a következő cikkekkel; 12. Leszerelési illetékében átvett; 13. Előleget felvett illetményutólagainak terhére; 14. Három napi zsoldot, 12 koronát felvett; 15. Mikor esett fogságba?; 16. A táborba mikor érkezett?; 17. A táborból távozott; 18. Megjegyzés

A bemutató-lapot, amelyet a bemutató-tiszt aláírásával és a tábor körbélyegzőjével hitelesített, négy példányban állítottak ki. Ebből egy példányt kapott a hazatérő póttest-parancsnoksága – itt fizették ki a hadifogság tartamára járó illetményeket –; egy-egy példány járt az illetékes kiegészítő parancsnokságnak és községi elöljáróságnak a katonai, illetve a polgári nyilvántartás végett; a megmaradt utolsó bemutató-lap pedig magát a hazatérőt illette. A határon a fogadó bizottságnál kapott igazoló-lapot a bemutatáskor megsemmisítették.

Mint látható a bemutató-lapon a hazatérő személyi adatain kívül pontosan feltüntették a leszerelő táborban számára kiutalt ruházati segély cikkeit és a leszereléskor felvett különböző illetmények összegét is.

A leszereléssel kapcsolatban a miniszteri utasítás kimondta, hogy a leszerelést a területileg illetékes katonai kerületi parancsnokság által a leszerelő táborban felállított leszerelő különítmény hajtja végre, és egyúttal ott fizeti ki a tábori gazdasági hivatala a leszerelési illetékeket is.

A rendelet szerint minden legénységi állományú leszerelő 360 korona leszerelési díjat kapott. Ehhez járult az a napi 4 korona, amelyet a táborban való tartózkodás idejére folyósítottak. Ezen kívül a hazatérők fogságuk idejére esedékes, elmaradt járandóságuk terhére előleget is vehettek fel a leszerelő tábor pénztárában. Az elmaradt illetmények kifizetése a póttestek feladata volt. Ilyen, az úgynevezett „illetményutólagok" terhére járó előleget tisztek, tisztjelöltek és altisztek is vehettek fel a leszerelő táborban, míg a leszerelés hónapjára járó illetményüket póttestüknél kapták meg. A leszerelő havidíjasok leszerelési járandóságainak folyósításáról ugyancsak a póttestük intézkedett.

A 3000/eln. 55. – 1919. számú rendelet előírta, hogy a leszerelő táborok kötelesek a táborban megfordult hazatérőkről nyilvántartókönyvet vezetni. A nyilvántartókönyvben az alábbi rovatok szerepeltek: 1. Folyószám; 2. Bemutatás napja; 3. Rendfokozat; 4. Név; 5. Csapattest; 6. Születési év; 7. Illetőségi hely; 8. Milyen fogságból tért haza; 9. Mikor érkezett a táborba; 10. Mikor hagyta el a tábort; 11. Mikor tette le a köztársasági esküt.

A bemutató-lap kiállításán és a nyilvántartókönyv rovatainak kitöltésén kívül a hazatérőkkel kapcsolatban más adminisztrációs munkát nem végeztek a leszerelő táborban, mert mint ahogy az utasítás hangsúlyozta: „Mindenféle hosszadalmas,

időrabló jegyzőkönyvelést mellőzni kell. A hosszas hadifogságból hazatérőket nem lehet bürokratikusan elfogadott irodai munkálatok miatt visszatartani."

Fontosnak tartották a rendelet szerkesztői, hogy „a leszerelő tábor ne tegyen a visszatérőre egy fegyelmező vesztegzár tábor benyomását. Ellenkezőleg minden egyes egyénnek át kell éreznie, hogy saját jól felfogott érdeke, ha ügyes-bajos dolgait a táborban intézi el. Később ez csak sok céltalan utánjárással intézhető el."

Ennek szellemében íródott a rendelet azon része is, amely leszögezte, hogy „a táborban semmiféle olyan szervezetet létesíteni nem szabad, amely hírszerzéssel, kémkedéssel (foglalkozik – B. A.), vagy egyes személyek politikai hitvallását volna hivatva kutatni." A tábor területén csendőr kirendeltségeket sem volt szabad elhelyezni.

A minisztérium utasította a leszerelő táborok parancsnokságát, hogy „a beérkezett szállítmányokat addig is, amíg a táborban tartózkodnak, és ha már fertőtlenítve vannak, szórakoztató előadásokkal, mozgóképek bemutatásával kell három napra itt lekötve tartani."

A rendelet külön előírta, hogy a hazatért hadifoglyokat ott tartózkodásuk idején – a takarításon kívül – tábori munkára csak a legszükségesebb mértékben szabad felhasználni.

Az utasítás gondoskodott arról is, hogy a hazatérők a hosszú távollét után hírt adhassanak magukról szeretteiknek. Lehetővé tették, hogy a visszatért hadifoglyok térítésmentesen hetente kétszer egy-egy tábori lapot küldhessenek hozzátartozóiknak. A levelezőlapon a bélyeget a postával kötött megállapodás értelmében a leszerelő tábor bélyegzője helyettesítette. A rendelet leszögezte, hogy „a levelezést semmiféle ellenőrzés alá venni nem szabad."

Az emberséges bánásmód és a szórakoztatás mellett az élelmezés mennyisége és minősége is fontos dolog volt a hazatérők hangulatát befolyásoló tényezők közt. Tudták ezt a minisztériumban is, ezért elrendelték, hogy „a leszerelő táborokban a hadifogságból visszatérők a tényleges szolgálatot teljesítő katonasághoz hasonló közétkeztetés szerinti élelmezésben részesítendők, vagyis nevezettek után a területileg illetékes kerületi parancsnokság által megállapított közétkezési pénz számítandó fel."

A cukrot, lisztet a legközelebbi katonai élelmiszerraktárokból szerezték be. Húshoz, zöldség- és főzelékfélékhez kézi bevásárlás útján, esetleg a saját gazdaságban termelt áruból juthatott a leszerelő tábor.

Az élelem és egyéb szükségleti cikkek beszerzéséhez szükséges összegeket a kerületi parancsnokság hadbiztossága utalta ki a tábor gazdasági hivatalának utólagos elszámolásra. A gazdasági hivatal személyzetét, akár a tábor többi beosztottját, a kerületi parancsnokság rendelte ki.

A leszerelő táborban leszereltek hazajuttatásáról is gondoskodott a rendelet. A táborban kapott leszerelési igazolvány hátoldalán levő záradék biztosította a leszerelt hazatérő számára, hogy a leszerelő táborból illetőségi helyére ingyen utazhasson. A leszerelési igazolvány arra is feljogosította, hogy egy útjába eső vasúti katonai étkező állomáson egyszeri étkezést térítés nélkül igénybe vegyen.

A Hadügyminisztérium 1919. február 25-én kiadott 3000/eln. 55. – 1919. számú rendelete értelmében az Oroszországból hazatérők számára Sátoraljaújhelyen és

Debrecenben, a nyugat felől érkezőknek pedig Zalaegerszegen, Csóton és Királyhidán kívántak egy-egy leszerelő tábort felállítani.[3]

Sajnos a leszerelő táborok iratanyaga vagy egyáltalán nem, vagy csak nagyon töredékesen maradt meg. Így működésükre vonatkozó adatokhoz jóformán csak más szervek dokumentumaiból – közvetett úton, vagy a még meglévő irattöredékeik, hiányos segédkönyveik alapján juthatunk.

A debreceni leszerelő tábor működéséről semmilyen adatunk nincs. Nem tudjuk felállították-e egyáltalán, s ha igen, mikor, milyen forgalmat bonyolított le? Egyetlen hírünk arról, hogy Debrecen környékén egy hazatérőkkel foglalkozó tábor működött, a Honvédelmi Minisztérium 1920 nyarán kelt 8087/36.B. – 1920. számú utasításból származik. Ez elrendelte, hogy a határ menti fogadó bizottságok az összes olyan hazatérőket, akik a Tanácsköztársaság vöröskatonáiként estek fogságba, „a Belügyminisztérium vezetése alatt álló debreceni fogolytáborba" irányítsák.[4] Tehát 1920-ban Debrecenben azon a helyen, ahol az 1919-ben kiadott rendelet szerint leszerelő tábor állott volna, internáló tábor működött.

Valamivel többet tudunk a Sátoraljaújhelyen felállított leszerelő táborról, amelynek feladata a körösmezei, volóci, legenyei és csapi fogadó bizottságoktól érkező hazatérők leszerelése volt. A leszerelő tábor nyilvántartókönyvét a benne lévő bejegyzés szerint 1919. április 15-én vették használatba, azaz nem sokkal az előtt kezdhette meg működését maga a tábor.

Az első hazatérők a nyilvántartókönyv adatai szerint 1919. április 26-án érkeztek a sátoraljaújhelyi leszerelő táborba.[5] 1919. május 8-ig 263-an szereltek le Sátoraljaújhelyen.[6] Ezután már nem érkezhettek rendes hadifogolyszállítmányok az északkeleti határokon lévő fogadó bizottságok felől, mert 1919 májusában a csehszlovák csapatok bevonultak a Kárpátaljára, és elzárták azokat a még működő vasútvonalakat, amelyeken a magyar hadifogolyszállítmányok Galicia felől Magyarországra tartottak.[7] Annak ellenére, hogy a csehszlovák csapatok a határt a hazatérő forgalom elől lezárták, és a határállomásokon tevékenykedő fogadó bizottságokat feloszlatták, a sátoraljaújhelyi leszerelő tábor – nyilvántartókönyve tanusága szerint – 1919. augusztus 1-ig folytatta munkáját. Jellemző a Kelet-Galicia felől jövő hadifogolyforgalom csökkenésére, hogy 1919. május 8. és augusztus 1. között mindössze öt hazatérő érkezett a sátoraljaújhelyi leszerelő táborba.[8]

Bár a leszerelő tábor feloszlatásáról nem maradt fenn dokumentum, valószínű, hogy augusztus 1. után megszüntették, mert forgalma határ lezárása miatt nem volt, és mert a Tanácsköztársaság leverése után az ország ideiglenesen megszállt területén feküdt.

3 Hadügyminisztérium (a továbbiakban: Hüm.) 3000/eln. 55. – 1919. megjelent *Rendeleti Közlöny* (a továbbiakban: *RK*) 15/1919. sz.

4 HL Magyar hadifoglyok a két világháborúban gyűjtemény (a továbbiakban: Hdf. gy.) a királyhidai fogadó állomás iratai (a továbbiakban: Királyhida) 660/1920.; a szentgotthárdi fogadó állomás iratai (a továbbiakban: Szentgotthárd) 403/1920.

5 HL Hdf. gy. a sátoraljaújhelyi leszerelő tábor nyilvántartókönyve. Az első bejegyzésként Faluska József volt 65. gy. e.-beli közvitéz szerepel, aki 1919. április 26-án érkezett Sátoraljaújhelyre egy szállítmány tagjaként.

6 Uo. A 263. leszerelő Török Albert 22. gy. e.-beli százados volt.

7 HL Hdf. gy. a Varsói Hazatérés Vezetője (a továbbiakban: VHV) 23. számú hetijelentés

8 A sátoraljaújhelyi leszerelő tábor nyilvántartókönyvébe az utolsó bejegyzés 1919. augusztus 1-jén került, amikor a táborban elhunyt Sántha János hazatérő özvegyének átadták férje okmányait és a néki járó leszerelési illetményt.

Másként alakult a helyzete a nyugat felől hazatérők leszerelésére szánt csóti és zalaegerszegi táboroknak. A Hadügyminisztérium 3000/eln. 55. – 1919. számú utasításában a Dunántúl harmadik leszerelő táboraként megjelölt királyhidai tábor felállítására nem került sor, mert a volt királyhidai hadifogolytábort, amelyben a leszerelő tábor elhelyezését tervezték, még annak üzembe helyezése előtt átadták a MÁV-nak.[9]

A másik két leszerelő állomást is volt világháborús hadifogolytáborokban rendezték be. A csóti leszerelő tábor – megmaradt nyilvántartó könyve szerint – 1919. március 17-én fogadta az első hazatérőt.[10] Egy jelentés szerint ekkor már a zalaegerszegi tábor is üzemképes volt.[11]

A két tábor, állandó kapcsolatot tartva a királyhidai fogadó bizottsággal, folyamatosan jelentette szabad férőhelyei számát. A fogadó bizottság pedig ezeknek az adatoknak a birtokában irányította hol Csótra, hol Zalaegerszegre a Királyhidára érkező hadifogolyszállítmányokat és egyénileg hazatérőket, attól függően, hol volt megfelelő számú szabad férőhely.

Bár a nyugati államokból a hadifoglyok rendszeres hazaszállítása még nem indult meg, 1919 májusától a két dunántúli tábor feladatai megszaporodtak. A keleti határok lezárása miatt ugyanis az Oroszországból érkező volt hadifoglyok kénytelenek voltak kerülő úton, Lengyelországon és Csehszlovákián át Ausztria felől átlépni a magyar határt.

A csóti leszerelő táborban 1919. május 17. és augusztus 1. közt 1810 hazatérő fordult meg.[12]

Különösen megnőtt a két leszerelő tábor jelentősége, amikor 1919 szeptember végén megindult az olaszországi magyar hadifoglyok tömeges hazaszállítása. 1919 őszén zömében az olasz fogságból hazatérők részére újonnan felállított szentgotthárdi fogadó bizottság felől gördültek a volt hadifoglyokkal zsúfolt szerelvények a csóti és a zalaegerszegi leszerelő tábor felé.

A csóti nyilvántartókönyv adatai szerint 1919. november 18-ig már 61 000 hazatérőt szereltek le Csóton. Ez a szám december 25-re 78 178-ra[13] emelkedett. Sajnos a zalaegerszegi leszerelő táborról hasonló adatok nem maradtak fenn.

A Hadügyminisztérium 17 300/eln. 55. b. – 1919. szám alatt 1919. október 16-án a hadifogságból hazatértek fogadásáról és leszereléséről kiadott új utasítása némileg módosította a leszerelő táborok munkáját felállításuk óta szabályozó rendeletet.[14]

Az új miniszteri határozat előírása szerint a hazatérőket szintén három napon belül kellett a táborból fertőtlenítés és leszerelés után elbocsátani. Ugyanúgy intézkedett a rendelet a volt hadifoglyok élelmezéséről, egészségügyi felügyeletéről, ruhasegéllyel való ellátásáról és szórakoztatásáról, mint az előző. S bár ez is hangsúlyozta, hogy a leszerelő tábor ne tegye a hazatérőkre egy

9 Hüm. 112.049/55. – 1919.; megjelent: *RK* 28/1919. sz.

10 A csóti nyilvántartókönyv adatai szerint Kukányi János katona volt az első hazatérő, aki Oroszországból a csóti leszerelő táborba érkezett. A bejegyzés 1919. március 17-én kelt. HL Hdf. gy. a csóti leszerelő tábor nyilvántartókönyvei.

11 HL A Tanácsköztársaság iratai, Királyhida 103/T/ – 1919.

12 Hl Hdf. gy. a csóti leszerelő tábor nyilvántartókönyvei.

13 Helyzetjelentések a csóti leszerelő tábor forgalmáról. HL HM 5/a. osztály, helyzetjelentések 1919. november 12. és december 29. közt.

14 Hüm 17.300/eln. 55. b. – 1919; megjelent: *RK* 66/1919. sz.

fegyelmező tábor benyomását, mégis hiányzott belőle két bekezdés, amelyek hiánya jelentősen módosította a leszerelő táborok addigi szerepét.

Arról a két mondatról van szó, amelyek megtiltották a visszatérők politikai és világnézete után nyomozó szervek és csendőr kirendeltségek felállítását a leszerelő táborokban. Ez azt jelentette, hogy a táborokban nyomozók jelentek meg, azzal a feladattal, hogy kipuhatolják: ki hogyan viselkedett a hadifogság alatt, ki milyen nézeteket vall. Azokat a hazatérőket, akikre rábizonyították, hogy fogságuk idején szocialista, kommunista és más, a nemzeti keresztény ideológiával szemben álló mozgalmakkal szimpatizáltak vagy azokban részt vettek, megfigyelés alá vették. Sőt azokat, akiket a visszaállított társadalmi rendszerre különösen veszélyesnek tartottak, további eljárás végett átadták a rendőr-, vagy csendőrhatóságoknak.

Ezzel 1919 októberétől a leszerelő táborok egészségügyi szűrőállomás jellegük mellett a politikai szűrő szerepét is betöltötték.

Igen jellemző volt arra az állapotra, amikor mindenkiről mindent tudni akartak, hogy az új rendeletben a hazatérők levelezését tárgyaló rész végéről megint csak elmaradt az a rövidke mondat, amely a februári határozványban így zárta le a levelezésről szóló részt: „a levelezést semmiféle ellenőrzés alávenni nem szabad."

Nem politikai jellegű változás volt a leszerelési illetmény összegének csökkentése és a kifizetés módjának megszorítása.

Az új rendelet szerint a 100 koronára csökkentett leszerelési illetmény kifizetése a leszerelő táborban a fogadó bizottság által kiadott igazoló-lap és az onnan hozott névjegyzék alapján történt. Vagyis az illetményt csak akkor fizették ki, ha az igazoló-lap sorozat- és sorszáma megegyezett a névjegyzékben vezetett-tel. A kifizetés megtörténtét a felvevők a névjegyzék „megjegyzések" rovatában aláírásukkal igazolták. A névjegyzék és az igazoló-lap pedig együttesen, a gazdasági hivatal számára a kerületi hadbiztossággal történő elszámoláskor, pénztári okmányul szolgált.

A leszerelési illetmény kifizetését, ahogy az addig is történt, a bemutató-lap megfelelő rovatába is bevezették.

A rendelet kimondta: amennyiben a hazatérő a fogadó bizottságtól kapott igazoló-lapját elvesztette, vagy igazoló-lapja sorozat- és sorszáma nem egyezett meg a névjegyzékben a neve mellett szereplő sorozat- illetve sorszámmal, számára leszerelési illetmény csak akkor fizethető ki, ha a fogadó bizottság ismételten igazolta, hogy az illető ott haladt át a hadifogságból jövet. Ezen szigorításokkal a leszerelési illetmények többszöri felvételére irányuló csalásoknak kívántak gátat vetni.

Azokról a katonákról, akik cseh vagy román fogságban voltak, így intézkedett a rendelet: „Azok, akik 1918. október 31. és 1919. március 21. közt cseh és román fogságban voltak, úgy kezelendők, mint hadifoglyok, de részükre a 100 korona illeték csak akkor fizethető ki, ha a községi elöljáróság igazolja, hogy valóban hadifogságban voltak, és leszerelési illetékeiket még nem vették fel. Azok, akik vöröskatonaként estek fogságba, leszerelési illetékre nem jogosultak.[15]

A hadifogság tartamára járó illetmények utólagos folyósítását legénységi állományúak részére továbbra is póttestük gazdasági hivatala végezte. Azon a katonák közül, akiknek pótteste időközben megszűnt, a Csóton leszereltek a volt 7.

15 Uo.

honvéd huszárezred póttesténél, a Zalaegerszegről elbocsátottak pedig a volt 6. honvéd huszárezred póttesténél kérhették elmaradt zsoldjuk kifizetését.

A havidíjasok és a továbbszolgáló altisztek mindennemű járandóságukat továbbra is póttestüknél, vagy ha az megszűnt, a Budapesti Hadifogoly Eligazító és Továbbirányító Irodánál vehették fel.

Az 1919. október 16-án kiadott rendelet a csóti és a zalaegerszegi leszerelő táborokat említette, mint működő intézményeket.

Ezekhez csatlakozott a román csapatoknak a Tisza vonala mögé történt visszavonulása után a Hadügyminisztérium 422.905/55. b. – 1919. számú rendeletére az 1919. december 1-én Miskolcon felállított leszerelő tábor,[16] amelynek feladata az ország északi és keleti határain át jövő hazatérők leszerelése volt.

1919 decemberének elején némi változás állott be a két dunántúli leszerelő tábor működésében. Addig ugyanis a királyhidai és a szentgotthárdi fogadó bizottságok, aszerint, hogy mennyi szabad férőhely állt rendelkezésre, hol Csótra, hol Zalaegerszegre irányították a hazatérő szállítmányokat, tekintet nélkül arra, hogy azok orosz, vagy más fogságból jöttek. Az Oroszországból hazatérők közti tífuszos megbetegedések miatt[17] azonban 1919. december 4-én elrendelték, hogy az olasz, francia és angol fogságból jövőket csak a zalaegerszegi leszerelő táborba irányítsák,[18] ahonnan a leszerelési formaságok elintézése után 3 napon belül távozhattak. Az Oroszországból érkezőket pedig Csótra küldték, ahol valószínűleg vesztegzár alá vették őket.

A hazatérők szétválasztásának ez a módja 1920. február 5-ig folytatódott. 1920 január végén a Hadügyminisztérium 5360/hdf. b. – 1920. szám alatt a következő parancsot adta ki: „A zalaegerszegi tábor Inota táborba február 5-ig áthelyeztetik és működését aznap (Zalaegerszegen – B. A.) beszünteti. A zalaegerszegi tábor helyett a jelzett naptól kezdve Csót leszerelő tábor lép működésbe. Minden hadifogoly február 5-től Csótra irányítandó."[19]

A zalaegerszegi leszerelő tábor áthelyezésének oka, hogy az újjászerveződő magyar haderőnek szüksége volt a hajmáskéri kiképző- és gyakorlótáborra, ahol a Tanácsköztársaság leverése után internáló tábort rendeztek be.[20] Az olaszországi hadifoglyok tömeges hazaszállításának befejezése után feleslegesnek látszott, hogy a legalább 5000 fő befogadására alkalmas zalaegerszegi tábort[21] leszerelési állomásként használják. A leszerelő intézmények elköltözésével felszabaduló zalaegerszegi tábort a Hadügyminisztérium 1048/eln. 1. – 1920. számú rendeletével a hajmáskéri internáltak részére utalta ki.[22] Ezeknek nyilván nagyobb szükségük volt egy nagy befogadóképességű táborra, mint az 1920-ban olasz, francia és angol fogságból várható csekély számú hazatérőnek.

16 Hüm. 422.905/55. b. – 1919. megjelent RK 76/1919. sz.

17 HL Hdf. gy. Királyhida 1279., 1284., 1298/1919.

18 HL Hüm. 347.832/52. – 1919.; Hdf. gy. villachi fogadó állomás (a továbbiakban: Villach) 170/1919.; Szentgotthárd 40/1919.

19 HL Hdf. gy. Királyhida 66/1920.

20 HL Várpalotai honv. csapatgyakorlótér GH 1/1920. épk.

21 1919. október 9-én a zalaegerszegi tábor parancsnoksága arról értesítette a szentgotthárdi fogadó állomást, hogy a tábor befogadóképessége 5000 fő és 60 tiszt.

22 HL Várpalotai honv. csapatgyakorlótér GH 1/1920. épk.

Az új leszerelő tábor 1920 márciusában kezdte meg működését Inotatáborban, amelyet a hazatérő hadifoglyok leszerelésére a zalaegerszegi tábor pótlásaként jelöltek ki „a szükség tartamára, de legfeljebb 1921 tavaszáig."[23]

Hogy felállítása után az inotai tábor ismét teljesen átvette-e Csóttól a nem orosz fogságból érkezők leszerelését, nem tudjuk. Az sem biztos, hogy az Inota felé irányított hadifoglyok leszerelése mindig ott történt. Szabó Flórián, aki 1920 májusában érkezett egy szállítmánnyal francia fogságból úgy emlékezett, hogy végleges elbocsátásuk Hajmáskéren történt, ahol 3 napot töltöttek.[24]

A lengyel csapatok 1920 májusi támadása áttörte a Vörös Hadsereg vonalát és Kijevet is elfoglalta. A hadihelyzet lehetővé tette az eddig Ukrajnában rekedt magyar hadifoglyok tömeges hazatérését. Első csoportjaik 1920 júniusában érték el Lengyelországon és Ausztrián keresztül a magyar határt. Mivel Ukrajna a háborús viszonyok következtében a különböző fertőző betegségek, különösen a tífuszok melegágya volt, az onnan érkező hazatérőket az ország és saját maguk érdekében orvosi megfigyelés és 14 napos vesztegzár alá kellett venni a leszerelő táborokban.

Mivel azoknak, akik a fogságból hazatérőben nem utaztak át fertőzött területeken nem kellett a 14 napos karantént kitölteniük, újfent elrendelték: az összes olyan hazatérőt, akik útjuk során az európai Oroszországon áthaladtak, Csótra, a többieket Inotára irányítsák.[25] Erre azért volt szükség, mert mint a szentgotthárdi fogadó bizottság egyik irata megjegyezte. „A tengeri úton érkezett szállítmányok enyhébb elbánásban részesülnek, mint a szárazföldön (az európai Oroszországon keresztül – B. A.) érkezők, ezért ezek más táborba kerülnek, mert egy táborban csak egyféle elbánásnak van helye, különben érthető elkeseredést kelt."[26]

Ez azt jelentette, hogy a Csótra kerülőknek még 14 napot kellett várniuk arra, hogy ismét családjuk körében lehessenek, ugyanakkor az Inotára érkezők már 3 nap múlva otthon lehettek.

A minisztériumban tudták, hogy az újabb kéthetes kényszerű várakozás mennyire elkeseríti azokat az embereket, akik hosszú évek óta semmit sem tudtak a családjukról, ezért, hogy a leszerelő táborban eltöltendő időt könnyebben elviseljék a hazatérők, 1920 június 27-én az alábbi rendeletet adták ki 7330/hdf. 36. – 1920. szám alatt:

„... Az Oroszországból hazatérő hadifoglyoknak nem csak anyagi, de szellemi támogatásra is szükségük van, különösen fontos a szellemi támogatás (szórakozás) akkor, midőn ezek a hazatérők a leszerelő táborba jutva – az országnak a járványtól való megóvása miatt – ott több napi vesztegzár alatt maradni kényszerülnek. Az illetékes hatóságok átérzik a hazatérők nehéz helyzetét, és tudják, hogy mily nagy áldozatot kívánnak a hazatérőktől azzal, hogy oly hosszú távollét után szeretteik közelében még több napig kell várniuk a rég várt viszonylátásra – ezt azonban az ország érdekében fekvő egészségügyi szempontok elengedhetetlenül szükségessé teszik.

23 Uo.; Hüm. 5928/Hdf. B. – 1920. megjelent *RK* 12/1919. sz.

24 Szabó Flórián visszaemlékezése, Körömi Joachim tulajdonában.

25 HL Hdf. gy. a schärdingi fogadó állomás iratai (a továbbiakban: Schärding) 250/1920.; Királyhida 504 és 567/1920.; Miniszterközi bizottság a hadifogoly-ügyek intézésére (a továbbiakban: Mk. biz. hdf. ü.) 1. ülésének jegyzőkönyve 1920. június 14. Hdf. gy. Hadifogoly Mentő Mozgalom (a továbbiakban: Hdf. M. M.) A299/1920.

26 HL Hdf. gy. Szentgotthárd számnélküli (1920. június 10.; Hdf. M. M. a2265) 1920.

Ezen körülményekkel számolva a hadifogoly ügyek intézésére kirendelt miniszteri bizottság azon elhatározást hozta, hogy a várakozás kínos perceinek lerövidítésére a szórakozás által, az élelmezés javítására, valamint a hazatérők méltó, ünnepélyes fogadtatására a társadalmi áldozatkészségből gyűjtés útján egybegyűlt összeg egy részét fel fogja használni.

Ezen határozatból a további intézkedésig az alábbiakat rendelem el...

A hazatérő szállítmányok a leszerelő táborba való érkezés alkalmával a helyi viszonyokhoz képest ... ünnepélyesen fogadandók; ezen célra, valamint az étkezés feljavítására

a) a csóti táborban minden hazatérő után 8 korona,

b) az inotai leszerelő táborban 10 korona

engedélyeztetik."

A hazatérőnek a leszerelő táborokban való szórakoztatásáról a 7330/hdf. b. – 1920. számú rendelet IV. pontja így intézkedett:

„A hazatérők szórakoztatására olvasó- és játéktermek, játékterek, tenisz, – football – és tekepályák, valamint színpad (kabaré- és színi előadások számára) rendezendők be. Ezen célra a leszerelő táboroknak egyszer s mindenkorra az alábbi összegek utaltatnak ki.

a) Csótnak 35 000 korona (a 7230/36. b. – 1920. szám alatt kiutaltatott)

b) az inotai tábornak 25 000 korona (a 7230/36. b. – 1920. szám alatt kiutaltatott).

A hazatérők felvilágosítására és szórakoztatás céljából a tábor közelében lévő városok középiskoláinak, vagy ennél magasabb nívójú tanintézeteinek tanári kara felkérendő ismeretterjesztő előadások tartására. Ily előadások tartására középiskolai és egyetemi tanárok is fognak kiküldetni központilag.

A hazatérőknek a leszerelő táborban való szórakoztatására, valamint a vesztegzár alatti élelmezés javítására minden hazatérő után azon napig bezárólag, mely napon még a táborban vacsorát kapott fejenként és naponként 5 koronát engedélyezek úgy Csóton, mint Inotán."

A rendelet szigorúan meghatározta a kiutalt összegek felhasználási módját, mint azt V. pontja kimondja:

„A fentiekben engedélyezett összegek nyújtotta kedvezményekből kizárólag csakis a hazatérő hadifoglyok részesülhetnek és pedig a tisztek és a legénység egyaránt – tehát a katonai fogadó bizottságok és a leszerelő táborok állandó személyzete nem.

A III. fejezetben engedélyezett 8, illetve 10 korona a csóti, illetve az inotai táborba való beérkezés napján az aznapi étkezés feljavítására fordítandó, tehát ez az összeg szórakozásra fel nem számolható.

A IV. pontban engedélyezett 35 és 25 ezer korona olvasó- és játéktermek, sportpályák, valamint a színpad első berendezésére szolgálnak. Az ugyanezen fejezetben engedélyezett szórakozási pótdíjak pedig a szórakoztató előadások költségeinek fedezésére, az olvasó- és játéktermek stb. karbantartására, valamint az étkezés feljavítására szolgálnak.

A csóti és az inotai táborban rendezendő mozgófénykép előadások költségei teljes egészében a Honvédelmi Minisztérium 36/hdf. b. osztálya által e tárgyban kötött szerződések alapján lesznek kifizetve."

A rendeletben engedélyezett összegeket nem a kerületi hadbiztosság – mint általában a leszerelő tábor működtetéséhez szükséges pénzt – hanem közvetlenül a

Honvédelmi Minisztérium 36/hdf. b. osztálya utalta ki. A IV. fejezetben egyszer s mindenkorra megállapított összegeken felül a csóti leszerelő tábor 300 000, az inotai 50 000 koronát kapott az élelmezés javításával és a szórakoztató előadások megtartásával járó költségek fedezésére.

A két tábor részére kiutalt összegek arányából következtetni lehet nagyságuk és jelentőségbeli különbségükre is.

Mivel a Honvédelmi Minisztérium által kiutalt összeg „különböző társadalmi- és gyűjtési akciókból" befolyt összegekből származott, és a kerületi hadbiztosságok által folyósított kincstári összegekkel semmilyen összefüggésben sem volt, a vele való elszámolás is azoktól függetlenül történt. A leszerelő tábor köteles volt az „ezen kiutalt pénzekről szabályszerűen vezetett és okmányolt számadásokat minden hó végével lezárva, a következő hó 10-ig a Honvédelmi Minisztérium 36/hdf. b. osztályának beterjeszteni.

A rendelet az elszámolásnál adódható viták elkerülése végett azt is meghatározta, hogy mit kell az élelmezés feljavításán, szórakoztatáson stb. érteni. Ezek szerint:

„1. Az élelmezés feljavítása alatt értendő: A közétkezés feljavítása, illetőleg külön élelmiszerek kiosztása.

2. Szórakozás alatt értendők: Olvasó- és játéktermek, játékterek, pályák használata, ismeretterjesztő- és színi előadások tartása.

3. Ünnepélyes fogadtatás, illetve a fogadás ünnepélyesebbé való tétele alatt értendő: A pályaudvar vagy a táborbejárat feldíszítése, üdvözlő beszédek tartása, szeretetadományok kiosztása.

4. Az ismeretterjesztő előadások tárgyai: A front összeomlása – A forradalom kitörése – A forradalom története – Kik csinálták a forradalmat? – A román megszállás – Magyarország gazdasági helyzete – A békekötés – Az integritásért való küzdelem eszközei – A közállapotok ismertetése – Program a jövőre stb. és hasonló erős nemzeti érzéssel átitatott beszédek."[27]

A miskolci leszerelő táborral kapcsolatban a rendelet nem intézkedett, így még csak közvetve sem hasonlítható össze az ország nyugati határain belépő hazatérők leszerelésére hivatott csóti és inotai táborok forgalma a miskolciéval, amelynek feladata az országhatár többi része felől érkező volt hadifoglyok leszerelése volt.

Csupán az 1920. június 20-án kiadott 7330/36. hdf. b. szám alatti rendeletet módosító, augusztus 10-én kelt 8043/36. hdf. b. számú utasítás említi együtt a három leszerelő tábort, mely szerint „A hazatérő hadifoglyok a leszerelő táborba való érkezésük alkalmával a helyi viszonyokhoz képest ünnepélyesen fogadandók, ezen célra a megérkezés napján Miskolcon, Inotán és Csóton minden hazatérő után 5 korona engedélyeztetik." A táborban töltött többi napra 3,5 korona járt pótdíjként.

Ebben a rendeletben határozták meg 10 000 koronában azt az összeget, amelyet a miskolci táborban szórakoztató létesítmények (sportpályák stb.) felállítására fordíthattak. Ez még a felét sem érte el a nyugati határ felől érkező hazatérőket leszerelő kisebbik – inotai – tábor rendelkezésére bocsátott összegnek. Ugyanezt az arányt mutatták a leszerelésre várakozók szórakoztatásának költségeire

27 HL Hdf. gy. Királyhida 518/1920.; Hdf. M. M. A299/1920.

megállapított keretek is. Erre a célra Csót 2000, Inota 800 és végül Miskolc 400 koronát kapott havonta.[28]

1920 őszére a nyugati államok fogságában volt hadifoglyok zöme már hazatért, a Szibériából tengeri úton jövő hazatérők pedig nem folyamatosan érkeztek, ezért feleslegesnek tartottak számukra külön leszerelő tábort fenntartani.

Az 1920 októberében a hazatérő hadifoglyok fogadásáról kiadott legújabb utasítás már csak két leszerelő tábort említett; A csótit „a királyhidai és a szentgotthárdi határállomásokon át nyugatról érkező" és miskolcit „az országhatár többi része felől érkező hazatérők számára."[29]

A minisztérium egy október 11-én kelt rendeletében utasította a szentgotthárdi fogadó bizottságot, hogy valamennyi hazatérőt a csóti leszerelő táborba irányítsa, és táviratilag jelentse, hogy a szállítmány a tengeren, vagy a szárazföldön érkezett.[30]

Úgy látszik, hogy Csóton elkülönítve kezelték a kétféle úton érkezetteket, mert a királyhidai fogadó bizottság így reagált egy panaszos beadványra, amelyben egyes hazatérők azt kifogásolták, hogy törött ablakú vagonokban továbbították őket: „Az e hó (1920. november – B. A.) 6-án indult fogolyszállítmány egy részét (79 embert), akik Vlagyivosztokból, tehát tengeren át jöttek, a Honvédelmi Minisztérium rendelete értelmében a még fertőzött szárazföldön jövők (519 fő) közé azért nem volt szabad beszállítani (az ép ablakú vagonokba – B. A.), nehogy ők is Csóton 14 napi vesztegzár alá kerüljenek, ami megterhelés lenne az amúgy is szegény hazának."[31]

A hazatérők fogadásáról kiadott legújabb 650/eln. 36. b. – 1920. számú rendeletnek a hadifoglyok leszerelő táborban való fogadásáról, a velük való bánásmódról és a bemutató-lapok kiállításáról szóló határozmányai megegyeztek a korábbi rendeletekben lefektetett elvekkel. Csupán a kitöltött bemutató-lapok példányainak szétküldését módosította némiképpen. Eddig a bemutató-lap egy-egy példányát a leszerelő lakhelye szerint illetékes községi elöljáróságnak, illetve katonai kiegészítő szervnek küldték meg polgári és katonai nyilvántartás céljából. Miután sok póttest már nem működött, az ezekhez tartozó leszerelők egyik bemutató-lapját a táborparancsnokságon őrizzék meg. A nem magyar közigazgatási területre való személyeket is ellátták bemutató-lapokkal, de a községi elöljáróságnak küldendő lapok szintén a leszerelő tábor parancsnokságán maradtak.[32]

A már meglévő gyakorlatot foglalta írásba,[33] illetve egészítette ki a rendeletnek a leszereltek táborból való útba indítását szabályozó része, amely elrendelte: „Leszerelés után a hazatérők vidékenként csoportosítva indítandók otthonukba. A Budapesten át utazók, valamint a megszállott területekre visszatérni óhajtók pedig

28 HL Hdf. gy. Szentgotthárd 392/1920.; MK. biz. hdf. ü. 6. ülésének jegyzőkönyve, 1920. szeptember 10. Hdf. M. M. A 512/1920.

29 Honvédelmi Minisztérium (a továbbiakban: HM/650/eln. 36. b. – 1920. megjelent RK 57/1920. szám

30 HL Hdf. gy. Szentgotthárd iktatókönyv 459/1920.

31 HL Hdf. gy. Királyhida 934/1920.

32 HM 650/eln. 36. b. – 1920. megjelent RK 57/1920. szám

33 A hazatérőknek a leszerelő táborból való elszállításáról a Hadügyi Népbiztosság 6243/1919. számú rendelete így gondoskodott: „A leszerelő táborból való elszállításnál a szállítmányok oly módon csoportosítandók, hogy minden egyes irányba menő és legalább 10 emberből álló csoport, mint külön szállítmány nyerjen elintézést. Ha az egyes útirányt követő csoportok kevesebb, mint 10 emberből állnak, akkor azok az utolsó közös állomásig, mint egy szállítmány kezelendők azon megjegyzéssel, hogy onnan, mint egyéni utazók mennek tovább lakóhelyük felé."

A miskolci és csóti táborok állománytáblázata

Szervezeti egység	Beosztás	Csóti leszerelő tábor	Miskolci leszerelő tábor
parancsnokság	táborparancsnok közigazg. parancsnok segédtiszt	1 törzstiszt 1 törzstiszt 1 főtiszt 2 tábori lelkész 2 főtiszt**	1 törzstiszt 1 törzstiszt 1 főtiszt*
törzsalosztály[34]	parancsnok	1 főtiszt 155 ember	1 főtiszt 18 ember
külön kiadott rendeletek értelmében különleges beosztásban[35]	parancsnok	1 törzstiszt 5–6 főtiszt megfelelő polgári személyzet.	
leszerelő különítmény	parancsnok	1 törzstiszt*** 1 főtiszt 30 ember	1 főtiszt**** 6 ember
őrszolgálat		őrzászlóalj	1 főtiszt, 44 katona
gazdasági hivatal	parancsnok beosztott tiszt élelmezési tiszt beosztott tiszt	1 gazdasági tiszt 1 gazdasági tiszt 1 főtiszt 1 főtiszt 1 főszámvivő 4 számvivő 5 írnok 3 küldönc	1 gazdasági tiszt 1 főtiszt 2 számvivő 1 írnok
egészségügyi részleg		2 orvos 2 egészségügyi altiszt 4 egészségügyi katona	1 orvos 1 egészségügyi altiszt 2 egészségügyi katona
igazoló bizottság		1 törzstiszt***** 1 főtiszt*****	a körletparancsnokság által szükség esetén kirendelendő

* egyben a leszerelő különítmény parancsnoka
** 1 állománykezelő; 1 fogadó
*** táborparancsnok-helyettes és igazoló bizottsági elnök
**** egyben segédtiszt
***** a tábor személyzetéből

34 A törzsalosztályba tartozott a tábor kiszolgáló személyzete (szakácsok, a fürdők és fertőtlenítők kezelői, kocsisok, szabók, kovácsok, barakkügyeletesek stb.).

35 A különleges beosztású személyzet elnevezés alatt szerepeltek a védelmi, majd később a „T" tisztek, akiknek feladata az Oroszországban működő magyar kommunistákról információk szerzése, az esetleg hazatérő vöröskatonák, funkcionáriusok, agitátorok kiemelése, ezek kihallgatása és ellenük a bizonyító eljárás lefolytatása volt. Ugyancsak a különleges beosztásúak csoportjába tartoztak a propagandaszolgálat tagjai, akik szónokokkal, brosúrák kiosztásával igyekeztek a hazatérőket a keresztény nemzeti irányzat számára megnyerni. Lehet, hogy ide számították azokat a detektíveket is, akik a Belügyminisztériumot képviselték a leszerelő táborban és a „T" tisztekéhez hasonló feladatokat láttak el.

zárt szállítmányokban a Budapest Keleti pályaudvari fogadó bizottsághoz indítandók útnak, amely ezután továbbirányításukról gondoskodik."

A rendelet megszabta a két megmaradt leszerelő tábor személyzetének létszámát is. Egymás mellé helyezve a két tábor állománytáblázatát rögtön szembe tűnik a köztük lévő jelentőségbeli különbség. Ezen kívül a tábor nagyságához és általában a helyi viszonyokhoz mérten őr- és készültségi, valamint karhatalmi és rendőri külön őralakulatok is szerepeltek a leszerelő táborok állományában. *(L. a 33. oldalon!)*

Az 1920 októberi módosítást követően nem maradt fenn arról adat, hogy a leszerelő táborok működését szabályozó utasítást megváltoztatták volna.

Mivel hazatérők már csak Ausztria felől lépték át nagyobb számban a magyar határt, a feleslegessé vált miskolci leszerelő tábort 1921 júniusában feloszlatták.[36]

1922. augusztus 9-én, amikor a Szovjet-Oroszországban túszként visszatartott magyar tisztek utolsó csoportja is átlépte a határt,[37] a magyar hadifoglyok első világháború utáni szervezett hazaszállítása befejeződött.

A csóti leszerelő tábor is feleslegessé vált. 1922. október 1-vel a tábor személyzetét felére csökkentették, majd november 1-jével az egész leszerelő tábort feloszlatták, csak a csóti táborfelügyelőség működött tovább. Az 1922. november 1. után érkező hazatérők leszerelését a táborfelügyelőség intézte. Nagyobb szállítmányok esetleges beérkezése esetén a szükséges személyzetet a székesfehérvári körletparancsnokság rendelte ki.[38] Szőlősi Imre kertész 1922 októberében lépett ki a tábor szolgálatából, Visszaemlékezése szerint ekkor már hazatérők nem voltak a táborban csupán az ott szolgálatot teljesítő tisztekből „maradt még ott egy pár, akik ottan dirigáltak."[39]

A táborban működő hivatalok – fennmaradt iktatókönyveiket lezáró dátum tanúsága szerint – 1923. július 15-én fejezték be működésüket. Ezt támasztja alá Soós Sándor, aki kocsisként szolgált a táborban, és így emlékezett vissza annak felszámolására: „ A tábor feloszlatásáig voltam ott, 1923. június elsejéig. Senki sem maradt már ott csak egy öreg bácsi, aki a visszamaradt holmikra vigyázott. Elmentek a katonák, vitték a lovakat Hajmáskérre, így megszűnt a munkakörünk, meg már nem is volt kinek szolgáljunk. Befejeződött a hazatérők szállítása semmi szerepe sem volt a tábornak."[40]

A leszerelő táborok működéséről eddig leírt adatok a minisztérium által kiadott utasításokból származnak, azaz a táborok munkájával szemben támasztott elvárásokat tartalmazzák. Vajon hogy valósult meg ez a gyakorlatban?

Sajnos a zalaegerszegi, inotai és miskolci leszerelő táborok dokumentumai közül semmi sem maradt fenn,[41] amiből konkrét tevékenységüket nyomon lehetne követni.

36 HL Hdf. gy. Keleti pályaudvari hadifogoly fogadó bizottság (a továbbiakban: Keleti pu. hdf. biz.) 150. sz. napiparancs

37 HL Hdf. gy. hegyeshalmi fogadó állomás (a továbbiakban: Hegyeshalom) 379/1922.

38 HL HM 17.923/eln. 1. – 1922.; HM 26.384/eln. 1. – 1922.

39 HL Hdf. gy. a csóti leszerelő tábor iratai (továbbiakban: Csót), Szőlősi Imre kertész visszaemlékezése.

40 HL Hdf. gy. Csót, Soós Sándor kocsis visszaemlékezése.

41 E leszerelő táborok iratai közül csak az inotai tábor egy, 6323 hazatérő nevét tartalmazó névmutatója és az ottani igazolást előkészítő bizottság 1920. október 1. és október 9. közt vezetett, 23 bejegyzést tartalmazó iktatókönyve maradt meg a táborba kirendelt „T" tiszt 1920. augusztus 27-én kelt 121/1920. számú irata mellett. HL Hdf. gy. az inotai leszerelő tábor iratai.

A csóti leszerelő tábor – amely valamennyi hasonló célú intézmény közt a legjelentősebb volt – iratai szintén nagyon hiányosak. Így elveszett a táborparancsnokság teljes iratanyaga, amely a tábor mindennapi életével, munkájával, szervezetével kapcsolatos iratokat, valamint az ott szolgálatot teljesítők nevét, beosztását tartalmazta. Megmaradt viszont a csóti leszerelő táborban 1920 szeptemberétől működő „T" osztály – a parancsnokság irataitól teljesen külön kezelt – anyaga, amely, ha közvetett úton is, következtetni enged arra, hogy a csóti leszerelő tábor a gyakorlatban mennyire tudott eleget tenni a miniszteri rendeletben támasztott követelményeknek. Ugyancsak segítenek képet adni a Csóton folyó tevékenységről a tábor volt lakóinak és alkalmazottainak visszaemlékezései, amelyeket 1961-ben vettek fel.

A „T" osztály egyes iratain levő bélyegzők szerint a leszerelő táborban több olyan hivatal működött, amelynek önálló iktatása volt. Ezek közül a legfontosabb a táborparancsnokság volt, amely a tábor mindennapi tevékenységével kapcsolatos ügyeket „segédtiszti (sgt)", a bizalmasabb, fontosabb iratokat pedig „katonai titkos (kt)" sorozatban iktatta. A leszerelő tábor parancsnoka egyben a Csóton működő valamennyi katonai intézmény elöljárója, állomásparancsnoka volt. Ilyen intézmény volt a csóti katonai, illetve járványkórház, vagy ahogy hivatalos címe hirdette: az Országos Hadigondozó Hivatal Csóti Gyógyintézete, továbbá a Csóton levő katonai raktár. A leszerelő tábor parancsnokának állomásparancsnoki működése során keletkezett iratokat külön iktatták.

A táborparancsnokság mellett – a miniszteri rendeletnek megfelelően – működött a törzsalosztály, amely a megmaradt iratok tanusága szerint valószínűleg két csoportra, az úgynevezett „hazatérők csoportjára és a II. csoportra" oszlott.[42] Az első részleg feladata a még nem fertőtlenítettek, a másodiké pedig a már dezinficiáltak ellátása lehetett.

A táborok egészségügyi ellátásokról a leszerelő tábor orvosfőnöke, lelkigondozásáról pedig egy katolikus és egy református lelkész gondoskodott.

A hazatérők leszerelését az 1922 júniusától leszerelő iroda néven működő leszerelő különítmény végezte.

A tábor rendjére és a kincstári javak biztonságára külön őrkülönítmény vigyázott.

Ezen szervek mellett, amelyeknek fennállása feltétlenül szükséges volt a tábor munkájához, más – mint ahogy az 1920 októberében kiadott 650/eln. 36. – 1920. számú miniszteri rendelet megfogalmazta – „különleges beosztású kirendeltségek" is működnek Csóton.

Ilyen volt a beérkező kommunisták, vöröskatonák, pártfunkcionáriusok kipuhatolására, megfigyelésére és kiemelésére a csóti leszerelő táborba kirendelt úgynevezett „védelmi osztály", majd ennek feloszlatása után az úgynevezett „T" osztály.[43] Ezeknek a tevékenységét támogatta és kiegészítette a „M. kir. állami rendőrség Csóti kirendeltsége."

A fentieken kívül a hazatérők politikai meggyőzésére létrehozott propagandaszolgálat[44] egészítette ki a különleges beosztású szervek sorát a csóti táborban.

42 HL Hdf. gy. Csót, „T" 152/1920.

43 Részletesebben lásd később.

44 HL Hdf. gy. Csót, „T" 173/1920.

1920 májusától a tisztek, tisztjelöltek és továbbszolgáló altisztek hadifogság alatt magatartása elbírálásának előkészítésére egy igazolás előkészítő bizottságot állítottak fel a táborban, amely Radányi alezredesnek a táborparancsnok helyettesének elnöklete alatt működött.

A táborban funkcionáló hivatalok közül az egyik legfontosabb a gazdasági hivatal volt, amelyre az egész tábor anyagi- és pénzügyi szükségleteinek igénylése, kezelése és az erről való elszámolás feladata hárult.

Mint láthatjuk, a csóti táborban az 1920 októberében a hazatérők fogadásáról kiadott rendeletben meghatározott valamennyi hivatal működött.

Milyen volt maga a tábor? Fritz Nándor szerint „egy kisebb város volt", amelynek önálló vízellátása, víztornya, mozija, villanyvilágítása volt. A villanyt külön generátor fejlesztette a tábor részére.[45] A tábort a Pápateszér felől Csótra vezető országút szelte ketté. Az út jobb oldalán álltak a parancsnokság és a különböző hivatalok épületei, itt volt a pékség, a villanytelep és a tábor önálló vasútállomása. A bal oldalon pedig a fogolybarakkok sorakoztak és ezen a részen álltak a műhelyek és a kórház is.[46] 1919 őszén, amikor az olaszországi hazatérés következtében a tábor a legnagyobb forgalmat bonyolította le, a csóti körjegyzőség kimutatása szerint 43 kisiparost alkalmazott, köztük 10 motorszerelőt, lakatost és gépészt, 6 asztalost, 3 kovácsot, 3 szabót, 3 péket. Rajtuk kívül dolgozott még a táborban órás, kárpitos, mészáros, cipész, borbély és bádogos, sőt két tanító is, akik a személyzet gyerekeit oktatták.[47]

Jellemző volt a tábor méreteire, hogy 1919 őszén volt, amikor 15–16 ezer hazatérő is tartózkodott ott.[48] Ez a szám a tömeges olaszországi hazatérés befejezése után 1000–1500-ra,[49] majd a későbbiekben még tovább csökkent.

A hazatérőket a fogolytábor külön vasútállomásán fogadták, amely kb. 200 m-re volt a tábortól. A vonat díszkapun keresztül futott be az állomásra, ahol a leszálló katonákat a kivezényelt zenekar és maga Krämer alezredes, a tábor parancsnoka fogadta, tisztikara kíséretében.[50] „A magyar tisztek nagyon jó fogadtatásban részesítettek. Örömünkben sírtunk..." emlékezett vissza a csóti fogadtatásra 1961-ben Karsai Lajos, aki olasz fogságból tért haza.[51] De ugyanígy emlékeztek meg Krämer alezredes „kedves, szeretetre méltó, a legénységhez intézett jóindulatú szavairól" a csóti leszerelő tábor eseménynaplójába írt bejegyzések.[52]

A hadifoglyok ilyen ünnepélyes fogadtatása nem minden politikai megfontolás nélküli volt. Mint ezt Rácz István megjegyezte: „Az új hatalom igyekezett az elfásult, lerongyolódott hazatérteket zenével, énekkel, szép szóval elkápráztatni, és mindjárt a megérkezés első percében Horthy Miklós ellenforradalmának megnyerni."[53]

45 HL Hdf. gy. Csót, Fritz Nándor kovács visszaemlékezése.

46 HL Hdf. gy. Csót, Masszi István visszaemlékezése.

47 Veszprém Megyei Levéltár Csóti körjegyzőség 2115/1919. közli *Rácz István* : Adatok a csóti hadifogolytábor történetéhez. Csót, 1973. 27. o.

48 HL Hdf. gy. Csót, Reményi József visszaemlékezése.

49 HL Hdf. gy. Csót, Szőlősi Imre visszaemlékezése.

50 HL Hdf. gy. Csót, Eisenbach Jakab, Nagy Gyula és Soós Sándor visszaemlékezései

51 HL Hdf. gy. Csót, Karsai Lajos visszaemlékezése.

52 HL Hdf. gy. Csót, eseménynapló II. Szalkai Zoltán (1920. aug. 25.), Hőnig Ernő (1920. szept. 10.), Kerekes Ödön (1920. szept. 15.) bejegyzései

53 *Rácz István:* i. m. 26. o.

Az ünnepélyes fogadtatás után a szállítmányokat kötelékekbe rendezték és megbízott parancsnokaik vezetésével a táborba irányították őket. Erre a minisztérium 9580/b. – 1920. számú parancsa értelmében a fegyelem és a gyors szolgálati kezelés érdekében volt szükség.[54]

Az újonnan érkezetteket szigorúan elkülönítették a már fertőtlenítettektől. Olyannyira, hogy barakkjaik előtt fegyveres őr állott, annak megakadályozására, hogy azok egymással érintkezzenek.[55] Tehát a tábornak a miniszteri utasítás szerinti „fertőzött" és „tiszta" részre való felosztás a nagyjából megtörtént. Már a „fertőzött" részben külön barakkokban helyezték el a tiszteket és a legénységet, valamint azokat, akik feleségükkel és családjukkal érkeztek a táborba.[56]

Az érkezés napján a hazatérők valószínűleg feljavított ellátást kaptak, ami a propagandisztikus fogadtatás szerves része volt. Erre így emlékezett vissza Karsai Lajos: „Jó gulyásos paprikást kaptunk. Dupla porciót, kinek amennyi kellett."[57] Az étkezés utáni kellemes hangulatot javította a Magyar Vöröskereszt csóti kirendeltsége, amely a megérkezettek közt szeretetadományokat, főleg dohányféleségeket osztott ki.[58]

Az érkezettek létszámától függően még aznap, vagy a rákövetkező napon került sor a fürdéssel egybekapcsolt fertőtlenítésre. A fürdés után orvosi vizsgálat következett, ami a visszaemlékezések szerint csak ránézéssel és az esetleges panaszok kikérdezésével történt.[59]

Csak a fertőtlenítés és az orvosi vizsgálat után kerültek a hazatérők a tábor „tiszta" részébe.

Itt igényelhettek új ruhát az elhasználtak helyett. 1920. június 2-án a Honvédelmi Minisztérium pl. 1000 készlet polgári öltönyt utalt ki a hazatérők ruházatának kiegészítésére.[60] A kiutalt ruhaneműkkel azonban a miniszteri utasítás szerint takarékosan kellett bánni, minthogy „a hazatérők ruházattal való ellátása oly anyagi megterhelést ró az államra, hogy ezen feladatának a legnagyobb erőfeszítéssel tud csak eleget tenni."[61] Emiatt igen fontos szerepe volt a tábor szabóműhelyének, amely az elnyűtt ruhák újra használhatóvá tételén dolgozott. Ugyancsak könnyített a Honvédelmi Minisztérium ruhaellátási gondjain a csóti táborban működő vöröskeresztes kirendeltség, amely a különböző szeretetadományok mellett ruhasegélyben is részesítette a rászorulókat.[62]

A fertőtlenítés után, a vesztegzár tartama alatt került sor a leszerelésre, amely egy-egy szállítmánynál több napig is elhúzódott. A leszereléssel kapcsolatos

54 HL Hdf. gy. Szentgotthárd 547/1920.

55 HL Hdf. gy. Csót, „T" 151/1920.; Soós Sándor visszaemlékezése.

56 Uo.

57 HL Hdf. gy. Csót, Karsai Lajos visszaemlékezése.

58 A Magyar Vöröskereszt Csóton felállított „üdítő otthona" 1919. október 20-án kezdte meg tevékenységét és az év végéig az 1 394 920 db cigarettán és szivaron, valamint 101 888 csomag dohányon kívül nagyobb mennyiségű gyújtót, szeszes italt, kakaót, kávét, teát, csokoládét, cukrot, kétszersültet, aszalt gyümölcsöt, levelezőlapot, tűt, cérnát osztott ki a hazatérők közt. HL Hdf. gy. a *Hadifogoly-Újság* kéziratai 1920. január 10.

59 HL Hdf. gy. Csót, Eisenbach Jakab és Karsai Lajos visszaemlékezése; Schäfer Ernő panasza a csóti fogadtatás ellen Királyhida 593/1920.

60 HL Hdf. gy. 440/1920. Királyhida.

61 HL Hdf. gy. Szentgotthárd 320/1920.

62 HL Hdf. gy. Királyhida 690/1920.; Csót „T" 89/1920. A Vöröskereszt kirendeltsége 1919. október 20. és december 1919. közt 53 kabátot, 51 nadrágot, 224 inget és 235 alsónadrágot osztott szét a rászorulók közt. HL Hdf. gy. a Hadifogoly-Újság kéziratai 1920. január 10.

teendők irányítása a leszerelő különítmény parancsnokának feladata volt, mint arra a táborparancsnokság egyik parancsából következtetni lehet. Ez kimondta, hogy az elbocsátandó katonák egészségügyi kioktatását a tábor orvosfőnöke végezze és „ezen célra vegyen fel a leszerelő különítmény parancsnoka az időszakos leszerelési programba egy időpontot."[63]

A leszerelő különítmény állította ki a bemutató-lapokat, amelyek egyben leszerelési igazolványul is szolgáltak. A különítmény feladata volt továbbá, hogy a leszerelő hadifoglyok adatait feljegyezze a nyilvántartásba. Ha a későbbiekben szükségessé vált annak megállapítása, hogy egy-egy hazatérő hová távozott, „a leszerelő különítmény kerestetett meg, amely a leszerelő igazolvány alapján a leszerelési igazolvány kiállítási napját és az azon feltüntetett, s a nevezett által bemondott távozási helyet adta meg."[64]

A leszerelési igazolványokat általában, a leszerelés könnyebb lefolyása végett, a vesztegzár letelte előtt néhány nappal állították ki.

A Honvédelmi Minisztérium 1211/eln. 36. b. – 1921. számú rendelete külön intézkedett azoknak a hazatérőknek a leszereléséről, „akik rokkantságuk vagy törődöttségük miatt vagy hadigondozó intézetekbe utaltatnak, vagy felülvizsgálat megindítása végett – a hadigondozó intézetek mellőzésével – otthonukba bocsátattnak."

A hadigondozásra szoruló volt hadifoglyok kioktatása és a gondozásra való jelentkezés lehetőségeiről való tájékoztatása a tábor orvosfőnökének feladata volt. A táborparancsnokság ezért elrendelte, hogy az ilyen hazatérőket a leszerelő különítmény parancsnoka a gyengélkedő szoba mellett, lehetőleg egy csoportban helyezze el.

Az ellátásra igényt tartók és a hadigondozóba irányítottak leszerelését – a miniszteri rendelet határozványai szerint – a leszerelő különítmény parancsnoka a tábor orvosfőnökével egyetértőleg irányította. Az ilyen hazatérőket külön kezelték. Számukra a leszerelési igazolványul szolgáló bemutató-lapon kívül még egy külön bemutató-lapot is kiállítottak. Ezt csatolták a felülvizsgálatra jelentkezővel felvett jegyzőkönyvhöz. Ez az okmány nyilvántartási célokat nem szolgált, csupán a felülvizsgálati iratok része volt.

A rokkantak és törődöttek leszerelési igazolványul szolgáló bemutató-lapját az illetékes nyilvántartó tiszt részére „kizárólag nyilvántartási célokra" a többi leszerelő bemutató-lapjával együtt küldték el.

Az orvosfőnök feladata volt, hogy a hadigondozást igénylőkről készült bemutató-lapokat és a hozzájuk tartozó jegyzőkönyveket úgy csoportosítsa, hogy azok az egy hadigondozó intézetbe kerülő hazatérőkről egy borítékba kerüljenek. Az olyanokról készült bemutató-lapokat, akik ellátása igényt tartottak, de felülvizsgálat végett otthonukba irányíttattak, a hozzájuk tartozó jegyzőkönyvvel az orvosfőnök átadta a leszerelő különítmény parancsnokának, hogy azt az illetékes nyilvántartó tisztnek továbbítsa.[65]

Vajon mivel foglalták el magukat, mit csináltak a hazatérők a 14 napos vesztegzár ideje alatt?

63 HL Hdf. gy. Csót, „T" 74/1921.
64 HL Hdf. gy. Csót, „T" 43/1921.
65 HL Hdf. gy. Csót, „T" 74/1921.

Karsai Lajos szerint: „Semmit! Komáztunk, vártunk a pillanatot, mikor engednek haza"[66] Eisenbach Jakab arra is emlékezett, hogy a táborban volt egy kis akácos, ahol a volt hadifoglyok sétálgattak és kártyáztak. Akinek pénze volt „még egy kis itókát" is vehetett, mert a táborban kocsma és bolt is volt.[67] Soós Sándor, a tábor volt kocsisa arra a kérdésre, hogy napközben mivel foglalkoztatták a tábor lakóit így felelt: „Mostak, tisztálkodtak, beszélgettek. Meg voltak szórakoztató játékaik: kártya, dominó, biliárd még zongora is volt, az verte, aki akarta. Igényeit mindenki tetszése szerint elégítette ki. ... Volt még mozi is, ahová mindenki mehetett."[68]

Ezt támasztja alá egy, 1920. december 14-én kelt „a hazatérők részére a II. (már fertőtlenített – B. A.) csoportban felállított katonaotthonról szóló jelentés, amely így szólt:

„A kiadott rendelkezések értelmében feltétlenül megkívántatik a hazatérőknek szellemi, erkölcsi és általában minden tekintetben szükséges kioktatása és foglalkoztatása.

A II. csoport felügyelőjévé beosztott Keresztes Nagy Imre törzsőrmesternek a katonaotthonban való elhelyezésével kapcsolatban azt javaslom, hogy nevezett felügyelőnek rendelkezésére bocsátott lakhelyiség 1/3 része, mint könyvtár volna elkülönítendő, amelyben a Honvédelmi Minisztérium 36. osztálya és egyéb magánosok által a hazatérők szellemi foglalkoztatásához és szórakoztatásához rendelkezésre bocsátott játékok és irodalmi termékek megfelelő záros szekrény beállításával elhelyezést nyernének."[69]

A Honvédelmi Minisztérium 36. osztályának küldött egyik jelentés 1921. március 15-én így számolt be a volt foglyok foglalkoztatásáról és szórakoztatásáról: „... Nagy figyelemmel olvassák a hazatérők a különböző propagandafüzetek és röpiratok tartalmát. A legnagyobb figyelmet tanúsítják a hazatérők a Minisztérium által kiküldött urak előadásainak, mert ezeket az urakat a` haza megszemélyesítőinek tekintik. ... Olvasmányul szolgálnak a keresztény napilapok, a katonaotthonban elhelyezett könyvtár, a különböző propagandairatok és a Földművelődési Minisztérium szakkönyvei nagy számmal. Szórakozásul szolgál azonkívül a tábor mozija (– minden második napon volt vetítés[70] – B. A.), a katonaotthon különböző játékszerei, a tekepályák stb."[71]

66 HL Hdf. gy. Csót, Karsai Lajos visszaemlékezése.

67 HL Hdf. gy. Csót, Eisenbach Jakab visszaemlékezése; Egy 1920. augusztus 24-én kelt jelentés így írt a táborbeli kantinról: „A kantin nagyon drága. Az árjegyzék szerinti árak, amelyeket a parancsnok láttamoz: egy pohár sör 4 korona, egy korsó sör 6 korona, de minősége kritikán aluli, s mondhatni teljesen ihatatlan. Ugyanez áll a borokra; 1 l fehér bor 46 korona, 1 l vörös bor 38 korona, de mindkét fajta közönséges kotyvalék. Szalonna 25 dkg 35 korona, 1 drb. zöld paprika 2 korona. 1,37 kg barna kenyér 35 korona. Ezen kenyeret négy részre vágva adják darabját 10 koronáért. Az ott levő legénység nagyon panaszkodott a kantinosra, annak zsarolásaira, az áruk rossz minőségére és drágaságára." HL HM 102.997/eln. C. – 1920.

68 HL Hdf. gy. Csót, Soós Sándor visszaemlékezése

69 HL Hdf. gy. Csót, „T" 158/1920. „... a Magyar Vöröskereszt Egylet igazgatósága 10 láda szépirodalmi és egyéb közhasznú könyvet küldött Csótra. Az »üdülő otthon« vezetősége ilyenformán abban a helyzetben volt, hogy felállíthatott egy teljes könyvtárat a tisztek, egyet a legénységi otthon, s egyet a csót-tábori katonai kórház betegei részére. Ezenkívül ellátattak mind a tiszti, mind a legénységi otthonok, a gyengélkedők szobája, s a kórház mindenféle szórakoztató társasjátékkal u. m. sakk-al, dominóval, türelemjátékkal." HL Hdf. gy. a *Hadifogoly-Újság* kéziratai 1920. január 10.

70 HL Hdf. gy. Csót, „T" 280/1921., „T" 326/1921.

71 HL Hdf. gy. Csót, „T" 158/1921.

A propagandaosztály munkája, az újságokkal, tábori lapokkal való ellátás, a tájékoztató és felvilágosító előadások „jótékony hatást" gyakoroltak a hazatérőkre és könnyebben elviselhetővé tették a 14 napos vesztegzárat.[72]

Mindezek ellenére, ahogy a jelentés fogalmazta „a hazatérők hangulata, különösen itt létük első napjaiban, meglehetősen nyomott. Okszerű felvilágosítás után belátják ugyan ennek szükségességét, de mégis hallani itt-ott panaszokat."[73]

Bár a miniszteri rendeletek mindig hangsúlyozták, hogy a visszatérőket nem lehet munkára vezényelni, azok mégis szívesen dolgoztak a tábor gazdaságában, mint ahogy erre Szőlősi Imre, a tábor volt kertésze emlékezett: „Örültek ha kijöhettek dolgozni, nem kellett ülni a lágerban és a barakkban. ... sőt volt olyan is, aki 5–6-szor is kijött, hogy dohányt kapjon... Egy pakli dohány volt a keresetük egy napra. Ez volt a fizetésük. Bár nem mindig volt dohány."[74]

A gazdaságban a tábor konyhái számára káposztát, krumplit, sárgarépát, petrezselymet és egyéb főzelékféléket termeltek. A hiányzó termékeket pedig a közeli gici, kisdémi és szalmavári uradalmakban vásárolták. A táborban vágóállatot nem tartottak ugyan, de mészárszék működött, ahol a környéken vásárolt állatokat dolgozták fel. 1919 őszén, amikor a legnagyobb forgalmat bonyolította le a tábor, naponta 25–30 marhát is vágtak.[75]

Az élelmezéssel a hazatérők általában elégedettek voltak. Karsai Lajos arra a kérdésre, hogy a két hét alatt milyen volt az ellátás, így válaszolt: „Nagyon finom. Reggeli feketekávé, délben húsleves, jó darab hús mindenkinek, meg valami főzelék, este: feketekávé, utána szalonna vagy marmeládé."[76] Ezt erősíti meg visszaemlékezésében Eisenbach Jakab hazatérő és a tábor volt személyzete közül Knoller Mihály, Szőlősi Imre és Fritz Nándor.

A hazatérőknek – az előírás szerint – naponta járó cigaretta-fejadagot az ebédnél osztották ki. Ennek lefolyását így beszélte el Reményi József, aki annak idején az úgynevezett „trafikraktár" kezelője volt: „... a raktárból naponként kivettem azt a cigarettamennyiséget, amely az aznapi létszám szerint a foglyoknak ... kiosztandó volt. Minden nap megkaptam létszámot, és a létszám után vettem ki a szükséges mennyiséget. Az ebédosztás alatt egy kis ablakon szüntelenül adtam ki az ebédjüket átvett, elvonuló hadifoglyoknak a cigarettát."[77]

A vesztegzár letelte előtt pár nappal a már kitöltött leszerelési igazolványokat kiadták a csóti állomás főnökének, hogy a hazatérők számára az otthonukba való utazást biztosító vasúti jegyeket kiállítsa.[78]

A vesztegzár utolsó napján búcsúestet rendeztek az elutazóknak. A búcsúesteken rendszerint a tábor valamelyik magasabb rangú vezetője köszöntötte az elutazás előtt álló hazatérőket. Majd hazafias beszédek hangzottak el és a tábor lelkészei és a Vöröskereszt megbízottja szavalatokat adtak elő. Ezt rendszerint Magyarország régi határainak és Horthy Miklós kormányzónak az éltetése, majd a Himnusz, a

72 HL Hdf. gy. Csót, „T" 58/1920.

73 HL Hdf. gy. Csót, „T" 158/1921.

74 HL Hdf. gy. Csót, Szőlősi Imre visszaemlékezése

75 Uo. Szőlősi Imre, Reményi József és Soós Sándor visszaemlékezése

76 Uo. Karsai Lajos visszaemlékezése

77 Uo. Reményi József visszaemlékezése

78 HL Hdf. gy. Csót, „T" 7/1921.

Szózat vagy a „Hiszek egy ..." eléneklése követte. Végül ünnepi vacsora és dohány, szivar, esetleg sör kiosztása zárta le a búcsúestet.[79]

A leszerelő táborból való elinduláskor az azonos irányba tartókból csoportokat alakítottak, amelyek az utolsó közös állomásig együtt utaztak. Onnan az egyes hazatérők egyéni utazóként folytatták útjukat hazáig. A megszállt területre tartókat Budapestre, az illető ország konzulátusához irányították.[80]

A Hadügyminisztérium 16.034/eln. 31. – 1919. számú parancsa értelmében a hazatérő tiszteknek és havidíjasoknak igazolniuk kellett hadifogságba esésük körülményeit és a hadifogság alatt magatartásukat. A hadifogságból hazatért tiszteknek már a leszerelő táborban kérniük kellett az igazoló eljárás megindítását.[81]

A csóti leszerelő táborban „1920 májusáig igazolást előkészítő hivatal nem működött. A fent jelzett időpont előtt a fogságból hazatért tisztek utasítva lettek, hogy hadifogságbeli magatartásuk igazolása iránti kérvényeiket a tartózkodási helyük szerint illetékes kerületi parancsnoksághoz nyújtsák be."[82]

1920 májusától azonban már a leszerelő táborban megindították az igazolási eljárást. E célból egy igazolást előkészítő bizottságot hoztak létre, amelynek elnöke a tábor parancsnokának helyettese, Radányi alezredes volt. A bizottság két másik tagja a leszerelő tábor tisztjei közül került ki.

Az igazolást előkészítő bizottság feladatairól így írt 1922. május 19-én a bizottság elnöke: „... az itteni igazolást előkészítő bizottság eddig is és ezentúl is mindig arra törekedett és fog törekedni, hogy a beérkezett tisztek, tisztjelöltek stb. lehetőleg mentől több, de legalább 2 jegyzőkönyvvel igazolják a hadifogságban eltöltött egész idő alatti magatartásukat. Ha ezt az egész időre nem is sikerül megszerezni, mert itt a táborban nincs mindig 2 olyan másik tiszt is a beérkezettek közt, (aki – B. A.) a benyújtóval egész idő alatt együtt volt. A kívánt vázlat elkészítését (a fogságba esés körülményeiről – B. A.) ezentúl mindig be fogom kérni a kérvényhez csatolás végett, de az már a ritkaságok közé tartozik, hogy 2 vagy több olyan tiszt tartózkodjék egyszer a táborban, akik egyszerre, egy helyen, együtt estek volna fogságba, s így egymásról tanúságot tehessenek, – ha ez előfordulna ezek jelentése is csatoltatni fog. De ... a táboron kívül levő tisztektől adatokat kérni, levelezést folytatni az igazolást előkészítő bizottság hatáskörén kívül esik."[83]

Tehát az igazolást előkészítő bizottság tényvázlatot vett fel a hazatért tisztekkel fogságba esésük körülményeiről és a fogság ideje alatti magatartásukról. Ezek tartalmazták, hogy hol, mikor, milyen körülmények közt, önhibájukból, vagy önhibájukon kívül kerültek-e az ellenség kezébe, illetve azt, hogy mettől-meddig, hol, s kikkel együtt voltak fogságban. Ugyancsak jegyzőkönyvek készültek azokkal a tiszttársakkal, akik a kérvényt benyújtóval együtt voltak fogságban. A felvett jegyzőkönyveket az előkészítő bizottság megküldte a folyamodó illetőségi helye

79 Időközi ünnepségek sorrendje a hazatérők szórakoztatására és búcsúztatására HL Hdf. gy. Csót, „T" számnélküli/1921.

80 HL Hdf. gy. Csót, „T" 7/1921.

81 Csóton 1919. december 14. és december 31. közt 14, 1920-ban 3032, 1921-ben 1127, 1922-ben 762 és 1923-ban 7 tiszt, tisztjelölt, egyéves önkéntes és továbbszolgáló altiszt kérte az igazoló eljárás megindítását.

82 HL Hdf. gy. Csót, 39/ig. elk. biz. – 1922.

83 HL Hdf. gy. Csót, 136/ig. elk. biz. – 1922.

szerint kerületi parancsnokság igazoló bizottságának, amely az igazoló eljárást lefolytatta és az igazoló ítéletet meghozta.

Az igazolást előkészítő bizottság hatáskörébe csak a táborban tartózkodó tanúkkal való jegyzőkönyvek felvétele tartozott, ezért figyelmeztették a folyamodókat, hogy kérvényükön tüntessék fel azoknak a magyarországi bajtársaiknak a nevét és pontos címét, akik az igazoló bizottság előtt érdemlegeset mondhatnak fogságba esésükről és fogság alatti viselkedésükről. Azoknak, akik nem voltak ilyen címek birtokukban, azt tanácsolták, „kutassanak utána, hogy a tiszti igazoló bizottság elé való idézésre kellően fel legyenek szerelve a tanúk pontos címével."[84]

Az igazolás iránti kérvény benyújtásakor a folyamodó az igazolást előkészítő bizottságtól elismervényt kapott arról, hogy maga kérte maga ellen az igazolási eljárás megindítását. Ez azonban – figyelmeztették – nem ezt jelentette, hogy igazolt, mert az igazolást csak a megfelelő eljárás lefolytatása után az illetékes tiszti igazoló bizottság adja ki.

1922 májusában a Honvédség Főparancsnoka módosította az Oroszországban fogságban volt tisztekkel szembeni igazoló eljárást. A főparancsnoki rendelet kimondta, hogy mivel „ezen tisztek igazolása különböző igazoló bizottságoknál lett lefolytatva, ily módon különböző felfogás jutott érvényre, miért is az elbírálás nem volt egyöntetű. Az egyöntetű elbírálás érdekében elrendelem – folytatódott a rendelet –, hogy ezentúl a hadifogoly tényleges tisztek igazolási ügyei kizárólag a budapesti m. kir. honvéd kerület 3. számú igazoló bizottságánál tárgyaltassanak."[85]

A legénységi állományú hazatérők esetében a fogságba esés körülményei és a fogság alatti magatartás – amennyiben nem merült fel államellenes tevékenység, vagy köztörvényes bűncselekmények gyanúja – nem képezte vizsgálat tárgyát.[86]

Nagy súlyt fektettek azonban a leszerelő táborban azoknak a hazatérőknek a felkutatására, akik hadifogságuk alatt különböző államellenes cselekményeket követtek el, azaz a Vörös Hadseregben szolgáltak, különböző tanácsok, vagy hivatalok alkalmazottai voltak, vagy esetleg a bolsevik párt tagjaiként exponálták magukat, és most különleges feladatokkal tartanak Magyarországra.

Ezek felderítésére, a többi hazatérő közül való kiemelésére és Szovjet-Oroszországbeli tevékenységük kivizsgálásra külön részleget hoztak létre.

Az Oroszországban működő magyar kommunisták tevékenységéről szóló információk gyűjtésének, nyilvántartásának feladatát a csóti leszerelő táborban

84 HL Hdf. gy. Csót, 51/ig. elk. biz. – 1922.
85 HL Hdf. gy. Csót, 145/ig. elk. biz. – 1922.
86 HL Hdf. gy. Csót, 124/ig. elk. biz. – 1922.

1920 nyaráig – az úgynevezett védelmi szolgálat[87] feloszlatásáig – a védelmi összekötő tiszt látta el.

Az ellenforradalmi rendszer hatalomra segítésekor erősen kompromittálódott és ezért kényelmetlenné vált védelmi szerveket a 1920 júniusában ugyan feloszlatták, de ezek pótlására július 28-án létrehoztak egy újabb katonai nyomozó szervet, a Tájékoztató Szolgálatot, röviden „T" szolgálatot. Az új nyomozó szerv hatáskörét megállapító rendeletben – mint, ahogy Say alezredes, a Honvédelmi Minisztérium elnöki csoportjának főnöke megjegyezte – „a védelmi szolgálatból mentve lett, amit menteni lehetett."[88]

„A »T« szolgálat célja – mondta ki a felállításáról szóló utasítás – a katonai parancsnokságoknak a belföldi közállapotokról tiszta képet nyújtani, és ezáltal elkerülni azt, hogy az 1918-as forradalmi mozgalmakhoz hasonló események a honvédelemért felelős katonai közegeket előkészületlenül találják, továbbá a nemzeti, hazafias és honvédelmi eszmék terjesztése a nép szélesebb rétegeiben."

Tanulva a védelmi szervek túlzott önállóságából következő hatáskör-túllépésekből a rendelet leszögezte: „A „T" szerveknek semminemű önálló hatáskörük nincs, hanem kizárólag azon parancsnokságok közegei, amelyekhez tartoznak."

A félreértések elkerülése végett meghatározták az új nyomozó szervezet tevékenységét. E szerint a „T" szolgálat feladata kettős:

„a) az összes belföldi közállapotoknak (a sajtót is beleértve) nemzeti, honvédelmi és bolsevista szempontból való figyelése, a megfigyelések nyilvántartása és adatokkal, valamint bizonyítékokkal való alátámasztása. ... Államellenes bűncselekmény gyanúja esetén a »T« szervek a működési körükben tudomásukra jutott adatokat az illetékes rendőrhatóságnak, illetve az ügyészségnek rendelkezésére bocsátják.

b) a nemzeti eszméknek terjesztése a nép legszélesebb rétegeiben. A polgárság és a hadsereg együvéforrasztása."[89]

A „T" szolgálat felállításával szinte egy időben, 1920. július 14-én a Honvédelmi Minisztérium 13. (igazságügyi) osztálya határozatot adott ki a „hadifogság alatt elkövetett bűncselekmények miatti eljárásról", amely kimondta: „A hadifogságból

87 Az úgynevezett védelmi szolgálat a Nemzeti Hadseregnek a forradalmak és a Tanácsköztársaság alatt magukat exponált személyek felkutatására kirendelt tisztjeiből állt. A védelmi szervezet katonai nyomozói 1919 őszén és 1920 első felében – hatalmukkal visszaélve – tömegesen tartóztattak le polgári személyeket, tartottak házkutatásukat, személyi motozásokat, lefoglalásokat. 1920 nyarára a védelmi szervezet tevékenysége egyre inkább nyugtalanította az ellenforradalmat konszolidálni akaró köröket. A kormány tagjai felhívták a kormányzó figyelmét arra, hogy a katonai nyomozók módszerei, az általuk elkövetett atrocitások nem csak a magyar polgári lakosságban keltenek nyugtalanságot, és teszik bizalmatlanná az új renddel szemben, hanem külföldön is rossz fényt vetnek a rendszerre.

1920 júniusára a kormány úgy vélte, hogy sikerült a baloldali mozgalmakkal annyira leszámolni, hogy a kényelmetlenné vált különítményeket és védelmi szolgálatot feloszlathassák. A *Budapesti Közlöny* 1920. június 13-i 23. számában közzétették a Miniszterelnökség 4710/1920. M. E. számú rendeletét, amely megszüntette az összes katonai alakulatok (beleértve a védelmi szervek és különítmények) közegeinek azt a jogát, hogy polgári személyekkel szemben fellépjenek, őket letartóztassák, megmotozzák vagy náluk házkutatást tartsanak. Egyben elrendelte a fenn említett katonai szerveknek a katonai igazságügyi szervekbe való betagolását.

A miniszterelnöki rendelet megjelenésének napján a Honvédelmi Minisztériumban értekezletet tartottak, amely Soós Károly honvédelmi miniszter bejelentette, hogy „A Kormányzó úr Őfőméltósága a miniszereknek ígéretet tett olyan irányban, hogy a katonai védelmi szerveket megszünteti." Bár az értekezlet résztvevőinek egy része határozottan ellenezte a védelmi szervezet feloszlatását, a miniszter kijelentette, hogy a kormányzó ígéretét kötelessége végrehajtani, ezért a védelmi szolgálatot megszünteti. HL HM 101.159/Eln. C. – 1920.

88 HL HM 101.159/Eln. C. – 1920.

89 HL HM 102.929/101.159/Eln. C. – 1920.

jelenleg tömegesen hazatérő katona egyének közt számosan vannak olyanok, akik bajtársaik bemondása alapján vagy egyéb, rendelkezésre álló adatok szerint hadifogságban létük alatt bűnvádi megtorlást igénylő cselekményeket követtek el." A rendelet felhívta a leszerelő táborok parancsnokságát, valamint az egyéb olyan parancsnokságokat, ahol a leszerelés szóba jöhetett, hogy gondoskodjanak arról, hogy „az illetők leszerelése előtt a terhükre rótt bűncselekmény tárgyában tényvázlat szerkesztessék és terjesztessék fel a területileg illetékes körletparancsnokságnak, amennyiben az előzetes letartóztatás feltételei fennforognak a fogházba való bekísérésről."[90]

A fennemlített két miniszteri rendelet szellemében – „a bolseviki eszme terjesztésére hazaküldött agitátorok és destruktív elemek ártalmatlanná tétele céljából" – 1920. szeptember 20-án a csóti leszerelő táborban is megkezdte működést egy kikülönített „T" osztály.[91] Bár az osztály a táborparancsnokság alárendeltségében volt, közvetlen kapcsolatot tartott fenn a Honvédelmi Minisztérium 36/b. osztályával, valamint a székesfehérvári katonai körlet és a Veszprém vármegyei katonai parancsnokság „védelmi alosztályával."[92]

1920. szeptember 14-én kelt 585/eln. 36. b. – 1920. számú rendeletében a Honvédelmi Minisztérium konkrétan szabályozta, hogyan kell eljárni a leszerelő táborokban az Oroszországból hazatérő kommunistagyanús személyekkel. A rendelet, amely nem maradt fenn, valószínűleg utasította különböző fogadó szerveket, hogy információikat bocsássák a leszerelő tábor „T" osztályának a rendelkezésére. A „T" szolgálat csót-tábori kirendeltségének vezetője egy 1920. december 30-án kelt jelentésében, amelyben az osztály 3 havi működése során szerzett tapasztalatait foglalta össze, arról panaszkodott, hogy a kis létszámú kirendeltség a kapott hiányos adatok birtokában nem tud az 585/eln. 36. b. rendelet értelmében hatásosan eljárni a táborba érkezett gyanús elemekkel szemben. Jelentésében az elhárító munka elégtelenségeit az alábbiakra vezette vissza:

„...Miután az eddig beérkezett jelentések legnagyobb részben csak neveket tartalmaznak, a nevekkel kapcsolatos személyi adatok és ténykedések – amelyek nevezettekkel szemben vizsgálati eljárás megindítását teszik szükségessé – hiányoznak, ami az 585/eln. 36. b. rendeletben lefektetett eljárás munkáját rendkívül megnehezíti.

90 HM 461.997/13. – 1920. megjelent RK 40/1920. sz.

91 A csóti leszerelő tábor „T" osztályába beosztott személyek névsora nem maradt fenn. Az iratokon lévő aláírások alapján azonban rekonstruálható a „T" osztályhoz beosztott tisztek névjegyzéke:

Parancsnokok:	Wigh	őrnagy	1920 szept.– 1921 máj.
	Kovács Kálmán	alez.	1921 máj.– 1922 jan.
	Radányi Károly	alez.	1922 febr.– 1923 júl.
Beosztott tisztek:	Kaubek Emil	fhdgy.	1920 okt.–
	Tolnai Márton	fhdgy.	1920 okt.–1921 júl.
	Major	hdgy.	1921 ápr.–
	Csonka Sándor	fhdgy.	1921 júl.– 1921 nov.
	Szabó Ernő	X. roska.	1922 ápr.–?

A tiszteken kívül még két detektív, Kozma Lajos és Szabó Sándor is szolgált a „T" osztályon.

92 HL Hdf. gy. Csót, „T" 158/1921.

Annak megállapítására, hogy a feljelentett egyének működése bűnvádi eljárást von-e maga után, vagy nevezettek internálását teszi kívánatossá a kirendelt rendőrhatósági közeg van hivatva eldönteni, aki azonban döntést csak az esetben tud hozni, ha az adatok a ténykedést illetőleg a legmesszebbmenőkig fel vannak tárva.

Amennyiben nagyon gyakran előfordul, hogy a feljelentett egyén ténykedését igazolandó egyének nincsenek jelenleg a táborban, tehát a 14 napi vesztegzár csak ritka esetben hozza meg a kívánt eredményt.

Ennél fogva az osztály részéről egy állandó, legmesszebbmenő puhatolás, úgynevezett adatgyűjtő munka kell, hogy teljesíttessék. Ez a munka azonban csak akkor tud megfelelő eredményt elérni, ha megfelelő munkaerő áll rendelkezésre.

Tekintettel a majdnem 1000 főt meghaladó nyilvántartott exponensek számára a jelenleg rendelkezésre álló csekély munkaerőre (2 adatgyűjtő: Kozma Lajos és Szabó Sándor detektívek), és a tengeren érkező szállítmányok nagyságára és rövid tartamú itt létére, az esetleg fennakadás nélkül otthonukba jutó bolseviki agitátorok és egyéb destruktív elemekért felelősséget nem vállalok.

Az egyes fogadó állomások és az ország egyéb helyein felállított vizsgáló közegek együttműködése az 585/eln. 36. b. rendeletben feltüntetett cél érdekében megkívánt eredmény elérése céljából feltétlenül megkívántatik. Szükséges továbbá, hogy minden olyan adat, amely idővel valamely hazatérővel szemben vizsgálati eljárást tesz kívánatossá, az összes közegek részéről elsősorban a tábor »T« osztálya rendelkezésére bocsátassék.

Ami az adatok feldolgozását illeti, tekintettel az érdekelt felek nagy számára, megkívántatik egy legalább 5 főből álló adatgyűjtő (detektív) csoport felállítása, amely minden tekintetben – a táborparancsnokság intézkedései szerint – »T« osztály működési körébe utaltatna. ..."[93]

A jelentés szerint tehát a „T" osztály feladata Csóton, az Oroszországban a kommunizmus mellett valamilyen formában magukat exponáló hadifoglyok személyéről, tevékenységéről adatok gyűjtése, azok rendezése, nyilvántartása volt. Erre azért volt szükség, hogy ha a nyilvántartásban szereplő személyek közül valaki a leszerelő táborba érkezett, a szállítmányból rögtön kiemelve megindíthassák ellene a vizsgálatot.

Milyen úton jutottak el az adatok a csóti leszerelő tábor „T" osztályához?

A külföldön felállított fogadó bizottságok tisztjei már jóval a magyar határ előtt figyelemmel kísérték az ott átvonuló hazatérőket. Beszélgetéseik során kikérdezték őket arról, hogy kik léptek be Oroszországban a kommunista pártba, a Vörös Hadseregbe, kiknek volt valami funkciója. Az így szerzett információkat azután távirati úton továbbították a leszerelő tábor felé,[94] ahol a „T" osztály által vezetett nyilvántartásba kerültek. Ezeket az adatokat egészítették ki azok a jelentések, amelyeket a határmenti fogadó bizottságok mellé beosztott detektívek adtak le, akik a határtól a leszerelő táborig kísérték a szállítmányokat, elvegyülve a hazatérők közt.[95] A szállítmányok Csótra érkezésekor vette át a „T" osztály azokat a

93 HL Hdf. gy. Csót, „T" 178/1921.

94 HL Hdf. gy. Csót, „T" 156/1921., 323/1921.; Magyar Országos Levéltár VII. osztálya (volt Párttörténeti Archivum) (a továbbiakban: PA) 653. f. 2/14. ő. e.

95 HL HM 102.997/Eln. C. – 1920., 103.258/Eln. C. – 1920.; Hdf. gy. Csót, „T" 339/1921.; PA 867 1/m-8. Moldovai Miklós visszaemlékezése

blankettákat is, amelyeket a szállítmányparancsnokok hoztak Bécsből az ostbahnhofi hadifogoly-irányító osztagtól. A blankettán a bécsi kirendeltség tisztjei az alábbi szempontok alapján jellemezték a transzportot:

„Mi a véleménye a szállítmány tagjainak megbízhatóságáról:

a) nemzeti szempontból,

b) társadalmi szempontból (bolseviki),

c) a zsidó vallású hadifoglyokról,

d) tud-e megnevezni gyanús elemeket?"[96]

De kerültek a csóti leszerelő tábor „magyar exponenseket" nyilvántartó könyvébe adatok a Honvédelmi Minisztérium leirataiból és a rendőrség átiratairól is, amelyek a hazatért tiszteknek hadifogságukról írt részletes jelentései[97] vagy feljelentések[98] útján jutottak az említett szervek birtokába.

Sok információt adtak a leszerelő táborba érkezett hazatérők is oroszországi bajtársaikról. Voltak, akik önként tettek feljelentést a „T" osztályhoz beosztott detektíveknél.[99] Mások, mivel nevük már szerepelt a nyilvántartásban, a vizsgálat során vallottak rá társaikra.[100] Sőt olyan is volt, mint egy Karóczkai István nevű hazatérő, akiről így írtak a „T" osztály egyik jelentésében: Nevezett azt állítja, hogy egy Horváth János nevű volt 18. honv. gy. e.-beli fhdgy. volt az oktatója a taskenti agitátorképző iskolán, aki őt megbízta azzal, hogy idehaza jelentkezzék mindjárt az első helyen és jelentse fel mindazokat, akik vele együtt lettek hazaküldve. Karóczkai ezt meg is tette, és vele együtt jött taskenti agitátorokat ki is szolgáltatta."[101]

Úgy látszik, az információszerzésnek e módjai nem elégítették ki a „T" osztály vezetőjét, mert 1921. március 31-én a beosztott detektívek munkájának átszervezésére tett javaslatot, amely szerint: „Egy része a detektíveknek, mint propagandatiszt a legénység bizalmát megnyerte, további beszélgetések alkalmával egyes megbízható hazatérőktől a veszedelmesek nevét, talán a köztük levőkét is megtudták. Ezen tapasztalatokat a »T« osztálynál az irodamunkát végző és a kivizsgálást folytató detektívekkel közölték, akik ezután az eljárást megindítanák. Ez a módszer volna a legkeresztülvihetőbb" – fűzte hozzá az osztály vezetője.

„Ami a köztük való élést illeti – folytatódik a detektívek alkalmazásáról szóló fejtegetés – nem vihető keresztül. A legcélszerűbb az volna, ha a detektív akkor kerülne a hazatérők közé, amikor azok még fertőtlenítés előtt állnak. Azonban ezt a detektívek nem akarják vállalni, mert ki vannak téve a fertőzésnek.

A másik módszer az volna, ha a fertőtlenítés után vegyülnének közéjük. De miután akkorra a hazatérők már érintkezésbe léptek a már itt levőkkel, figyelmeztetve lesznek, hogy detektívek vannak köztük.

Tekintettel arra, hogy a hazatérők annyi mindenen keresztül mentek, nagy éleslátással bírnak, hamar felismernék, hogy a hozzájuk csatlakozottnak valami megbízatása van, és mindjárt gyanút fognak. Azon kívül a jelenleg beosztott

96 HL Hdf. gy. Csót, „T" 280/1921.; HM 103.055/Eln. C. – 1920.

97 HL HM 102.997/Eln. C. – 1920., 103.122/Eln. C. – 1920., 103.175/Eln. C. – 1922., Hdf. gy. Csót, „T" 136/1920.

98 HL Hdf. gy. Csót, „T" 128/1921., „T" 163/1922.

99 HL Hdf. gy. Csót, „T" 192/1921. (Ruip Ferenc feljelentése Gyulyás József ellen); Visszaemlékezések: Moldovai Miklós PA 867 1/m-8 (a szállítmánnyal érkezett két tiszt jelentette fel őket), Hauer István PA 867 1/h-1

100 HL Hdf. gy. Csót, „T" 33/43– 1921.; Szabó Dezső visszaemlékezése PA 867 1/sz-1.

101 HL Hdf. gy. Csót „T" 280/1921.

detektívek nem tudnak oroszul, és nem ismeretesek az orosz viszonyokkal, s így az első negyedórában elárulják magukat. ...

Biztos sikerre vezetne az a módszer, hogy ha a detektív – lehetőleg olyan, aki orosz fogságban volt – már Passauban csatlakozna a hazatérőkhöz, és itt a 14 napos vesztegzárat köztük töltené. Színleg, mint a többi leszerelne. Ennek az az előnye is megvolna, hogy ellenőrizné mindazokat a bolsevista elemeket, akik megbízatásuk folytán kiválnak a szállítmányból azon célból, hogy kerülő úton jöjjenek az országba."[102]

A különböző csatornákon beérkező információkat a „T" osztály irodáján név szerinti nyilvántartásban dolgozták fel. Ebben a néven és az illető terhére rótt cselekményeken kívül igyekeztek – ha mód volt rá – az olyan ismertető adatok mellett, mint a születési év, illetőségi hely, csapattest, a személyleírást is feltüntetni.[103] Természetesen szerepelt a nyilvántartásban a feljelentők neve és címe is, hogy ha szembesítésre kerülne sor, bármikor fellelhetők legyenek.

A leszerelő tábor „T" osztályán vezetett nyilvántartás volt talán a legtöbb információt nyújtó kimutatás a Szovjet-Oroszországban működő magyar kommunistákról, kezdve a Petrográdi Magyar Katona Tanács tagjaitól a Magyar Vörösparancsnok Képző Iskola tanárain és hallgatóin át, le az egyszerű párttagokig és vöröskatonákig.

A katonai ügyészségek, sőt a Belügyminisztérium közbiztonsági és nyomozó osztálya is meg-meg keresték a csóti „T" kirendeltséget az Oroszországban tevékenykedő magyarokról szóló adataik kiegészítése végett.[104]

A nyilvántartás adataira támaszkodva, alaposan felkészülve várták a „T" osztály beosztottjai a Csótra érkező szállítmányokat. Mivel az 1920. május 20-i koppenhágai magyar–szovjet hadifogolycsere-egyezmény megkötése után várható volt, hogy mind nagyobb számban térnek vissza „hazafiatlan elemek", katonai részről felkérték a belügyi kormányzatot, hogy a leszerelő táborokba rendeljen ki szakszemélyzetet, hogy „a veszélyesnek jelzett, de katonailag nem kezelhető hazatérőkkel a fennálló rendelkezések értelmében eljárjon."

A Honvédelmi Minisztérium hadifogolyügyekkel foglalkozó 36. osztályának többszöri kérésére a Belügyminisztérium 1920. október 16-án kelt 66.503/VI. a. 1920. számú rendeletével 5 detektívet bocsátott a leszerelő táborok rendelkezésére. Köztük kettőt a csóti, egyet a miskolci leszerelő táborba, további kettőt pedig a királyhidai fogadó bizottsághoz osztottak be. Egy 1920 decemberi jelentés a detektívek számát elégtelennek tartotta, mert a csóti táborba egyre több olyan

102 HL Hdf. gy. „T" 193/1921.; Szabó Dezső volt vöröskatona a detektívek beépülési kísérletéről így beszél visszaemlékezésében: „Bécsben hadifogolynak álcázva két detektív jött oda hozzánk, de olyan ügyetlenül viselkedtek, hogy már az első fellépésnél felismertem bennük az ázsán provokatört. Az egyik szót oroszul, a másikat magyarul mondják és mindig a Vörös Hadseregről kívánnak velem beszélni. ... én átlátok a szitán és elpirongatom magamtól őket." PA 867 1/sz-1.

103 HL Hdf. gy. Csót, „T" 183/1921., „T" kt 185/1922. A visszaemlékezők így beszélnek a nyilvántartásról: „Amikor tőlem kérdezték a nevemet, elővettek egy vastag könyvet, és abban keresték a nevemet. Meg is találták, és mondták a születési évemet, a várost, a szakmámat, és olvasták tovább: az Orosz Kommunista Párt tagja, vörös századparancsnok és 1919. szeptember 22-én megsebesült." Krizsán István visszaemlékezése, PA 867 1/k-309. „A csóti rendőri kirendeltségnek egész gyűjteménye volt az oroszországi magyar kommunisták ›bűneiből‹. ABC rendbe szortírozták a spiclijelentéseket. Az én jellemzésem például így kezdődött: ›Kun jobb keze, tipikus zsidó, szőke.‹ Be kellett bizonyítanom, hogy nem vagyok zsidó. Azt pedig maguk is látták, hogy barna vagyok, így elhanyagolódott annak a beköpésnek a realitása, hogy Kun Béla jobbkeze voltam. Egy hónapi fogságba és rabságba került, amíg ez a vád is elesett, és elengedtek rendőri felügyelettel." Pogonyi Antal visszaemlékezése. PA 867 1/p-8.

104 HL Hdf. gy. Csót, „T" 119/1920., 193/igb. – 1922.

hazatérő érkezett, akiknek „legéberebb és folyamatos figyelése nagyon fontos", s amelyet a csót-tábori „T" osztályhoz beosztott két nyomozó elvégezni nem képes.

Mivel a fennállt rendelkezések értelmében a nyomozás során bűnösnek talált hazatérőkkel szembeni további eljárást csak a rendőrhatóságok kezdeményezhették, a 66.503/VI.a. számú belügyminiszteri rendelet intézkedett, hogy a csóti táborba időnként szálljon ki a pápai rendőrkapitányság egy tisztviselője, és a veszprémi ügyészség egy munkatársával döntsenek az ott visszatartott hazatérők további sorsa felől. Ez az eljárás azonban nem bizonyult megfelelőnek. A kirendelt rendőrtisztviselő nem tartózkodott állandóan a táborban, és kiszállásait az ügyészség egy tagjának egyidejű jelenlététől tette függővé, ezért az internálási végzések késtek. Tekintettel arra, hogy „nem volt célszerű és kívánatos az internálásra kerülő egyéneket túl hosszú ideig a leszerelő táborban tartani", a Honvédelmi Minisztérium részéről szorgalmazták egy olyan rendőrhatóság felállítását Csóton, amely állandóan a leszerelő táborban tartózkodik, és az ügyészséggel való konzultálás nélkül is joga van internálási ügyeket kezdeményezni és azokban dönteni. A fentiek alapján kérték a belügyminisztert, hogy rendeljen ki a csóti leszerelő táborba 2 rendőrtisztviselőt és 8–10 detektívet, akik a Honvédelmi Minisztérium által ott fenntartott „T" szervekkel együttműködve végeznék a hazatérő hadifoglyok perlusztrálást.

E tárgyban a honvédelmi tárca 1921 márciusában átirattal fordult a Belügyminisztériumhoz. Ebben kiemelte, hogy a hazatérő hadifoglyok, mint leszerelők és a polgári életbe visszatérők, tulajdonképpen csak a leszerelés technikai végrehajtása tekintetében tartoznak a honvédelmi igazgatáshoz, ennek ellenére a leszerelő táborokban katonai szervek végzik a visszatérők politikai szűrését is. A trianoni békeszerződés miatt azonban a honvédség létszámában olyan kényszerű csökkenés történt, amelynek következtében a honvédelmi tárca ezt a feladatot önállóan már nem vállalhatja. Ezért újfent sürgette a csóti „T" szervekkel együttműködő állandó rendőri kirendeltség felállítását a leszerelő táborban. A kirendeltség feladatinak az alábbiakat javasolták:

„1. A hadifoglyok megfigyelése;
2. A gyanúsak kiválasztása;
3. A katonai igazságszolgáltatásnak alávetett bűnösök átadása a katonai igazságszolgáltatásnak;
4. Internálások iránti határozathozatal;
5. A hazabocsátott hadifoglyok megfigyelésére teendő intézkedések (a közigazgatási hatóságok értesítése, ellenőrzése stb.).[105]

105 A HM 1920. december 12-én, 1921. március 22-én és 1921. április 5-én kelt 1115/eln. 36. b. – 1920., 1363/eln. 36. b. – 1921. és 1725/eln. 36. b. – 1921. számú a Belügyminisztériumhoz, illetve az Igazságügyminisztériumhoz címzett átiratai. Megtalálhatók: PA 653. f. 2/14. ő. e.

A fentiekben részletezett okok és alapelvek szerint kezdte meg működését 1921 májusában a „M. kir. Államrendőrség Csóttábori Kirendeltsége",[106] amely a „T" osztállyal karöltve végezte az állambiztonsági szempontból gyanús hazatérők kiemelését és az utánuk való nyomozást.

A kihallgatások, nyomozások lefolyásától sajnos kevés korabeli adat maradt ránk. A „T" osztály irataiból csak annyit tudunk meg, hogy azok a hazatérők, akiknek a neve „az exponensek nyilvántartásában szereplők nevével többékevésbé megegyezik, a »T« osztályhoz beosztott nyomozó szervek által oroszországi magatartásukat illetőleg kihallgattatnak."[107] Amennyiben adataik a nyilvántartásban szereplő adatokkal nem egyeznek meg, és a szállítmánnyal érkezett tisztek igazolták személyazonosságukat, leszerelték őket.[108]

Ugyancsak szabadon engedték azokat a hazatérőket, akik bár az exponensek jegyzékében szerepeltek, de csóti kihallgatásukon „megállapítást nyert azon körülmény, hogy oly cselekmény, mely az esteleges letartóztatást vagy visszatartást tette volna szükségessé, nevezetteket nem terhelte."[109]

A gyanúsítottaknak a szállítmányokból való kiemeléséről, a velük való bánásmódról hivatalos feljegyzések nem maradtak fenn. A tábor alkalmazottainak és lakóinak – köztük olyanok, akiket oroszországi tevékenységük miatt vizsgálat alá vontak – visszaemlékezése szerint a kiemelés a megérkezés napján vagy az azt követő napon történt.[110] Ezt támasztja alá a tábor egyik detektívjének, Kotoff Olivérnek a jelentése, amely elmondja, hogy az izgatás és vöröskatona volta miatt őrizetbe vett Machalek Károly, akit a fogdából a fürdőbe vezényeltek munkára, beszédbe elegyedett az újonnan érkezett szállítmány tagjaival. Ez, mint jelentésében a detektív írja, „a megelőző és puhatoló eljárásra veszélyes, mert elmondja nekik, hogy (a fürdő után – B. A.) meg lesznek motozva, és esetleg kompromittáló kommunista brosúrákat eldugnak, s az igazoló eljárásról, a nyilvántartásról, s minden olyan dologról, amiről a hazatérőknek nem kell előzetesen tudomással bírnia felvilágosítással szolgálhat, így a nyomozást erősen gátolja, vagy meddővé teszi."[111]

106 Sajnos a m. kir. államrendőrség csóti kirendeltségének iratanyaga elveszett, így nem rekonstruálható pontosan a táborban működő, katonai irányítás alatt álló „T" osztály és a rendőri kirendeltség egymáshoz való viszonya. Azt sem tudjuk, hányan szolgáltak egyszerre a rendőri kirendeltségnél. Az oda beosztott rendőrök nevét is csak a „T" osztályhoz küldött átiratokon lévő aláírásokból ismerjük. Ezek szerint a kirendeltség vezetője Győrffy Aladár rendőrkapitány volt. Rajta kívül 1921 nyarán a pápai rendőrkapitányság két tisztviselője, Popovits Lajos és Harmuth János rendőrkapitányok is a táborban tartózkodtak. A kirendeltség vezetőjét a vétkesnek talált hazatérők elleni rendőrhatósági intézkedések meghozatalában dr. Kristyóri István fogalmazó támogatta. A nagyforgalmú 1921. évben a csóti kirendeltség megerősítésére dr. Angyal Iván és dr. Hajniki Béla rendőrfogalmazókat is beosztották a leszerelő táborba. A kihallgatásokat és nyomozásokat végző detektívek nevei az iratokon való előfordulás sorrendjében: Kotoff Olivér, Kovács ...., Stoffer Ferenc, Árvay ...., Fábián (Bábán?) László, Gazdag Ferenc, Berecz (Perecz?) József, Busch Ferenc, Vincze Károly és Jakab Ferenc. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) K. 149 8/15. tétel 1909/Res – 1921. BM, OL K. 73. 42. tétel 98.422/13 – 1921.; HL Hdf. gy. Csót, a „T" osztály iratai.

107 HL Hdf. gy. Csót, „T" 262/1921.

108 HL Hdf. gy.

109 Ez történt Kunvári Aurél hadnagy, valamint Balázs János, Czenelák János és György Balázs hazatérőkkel. Az utóbbi esetében az államrendőrség pápai kapitánysága felkérte a „T" osztályt, hogy a megfigyelés (karantén) tartama alatt nevezettet szembesítse az Omszkból és Moszkvából jött hazatérőkkel, és őket György Balázs oroszországi magatartásával kapcsolatban hallgassa ki. Hdf. gy. Csót, „T" 55/1920., 103/1921.

110 Visszaemlékezések: Krizsák István PA 867 1/k-309., Moldovai Miklós PA 867 1/m-8, Sárácz Antal PA 867 1/s-35.; Eisenbach Jakab, Tóth Gábor és Németh Sándor HL Hdf. gy. Csót

111 HL Hdf. gy. Csót, 193/igb. – 1922.

A szállítmányból való kiemelés a szállítmány névjegyzékének és az exponenseket nyilvántartó könyv adatainak az összevetésével történt. A beérkezők valamennyien úgy érezték, mint azt Eisenbach Jakab megfogalmazta: „... aki onnan (Oroszországból – B. A.) elindult, annak már a papírja itt feküdt. Tudtak mindent: ki ez, ki amaz."

A gyanúsítottakat a többiektől elkülönítve egy tornyos barakkba vitték, amelyet a katonahumor Przemýsl-erődnek nevezett el. Ez, a tábor volt kocsisának visszaemlékezése szerint, amolyan „letartóztatási épület volt." Az itt működő fogda a „T" osztály alárendeltségébe tartozott. A foglár a még a rendőri kirendeltséghez kihallgatásra rendelt foglyokat is csak a „T" osztály vezetőjének engedélye alapján adhatta ki.[112]

A fogdában tartottak, visszaemlékezések szerint, nem részesültek a többi hazatérőnek járó kedvezményekből. Élelmezésük is gyengébb volt. Tóth Gábor[113] szerint reggelre feketekávét, délben és este főleg leveseket kaptak. Németh Sándor[114] viszont úgy emlékszik, hogy a fogdában levők ebédje legtöbbször sült krumpli volt.

1922 májusában a letartóztatásban lévő hazatérők azt kérték a tábor parancsnokától, hogy engedélyezze számukra, hogy könyveket kaphassanak és napi négy órát a friss levegőn tölthessenek. Ezen kívül kérelmezték, hogy pénzért cigarettát és dohányt vásárolhassanak. Az engedélyt Krämer alezredes, a tábor parancsnoka meg is adta.[115]

Amíg ügyük kivizsgálása folyt, a letartóztatottak idejüket a fogdabarakk 10–15 fős celláiban töltötték. Innen kísérték őket kihallgatásra. A visszaemlékezések szerint ez napjában 2–3-szor, sőt időnként éjjel is megtörtént. Visszaemlékezések alapján arra következtethetünk, hogy a „T" osztály tisztjei és a rendőri kirendeltség nyomozói külön-külön folytatták a kihallgatásokat. A gyanúsítottak valamennyien meglepődtek, hogy vallatóik egy „nagy fekete könyvből" pontosan tudták, hogy Oroszországban melyik táborban voltak, s ott mit csináltak. A kihallgatás módszerei egyes visszaemlékezések szerint eltérőek voltak a katonáknál és a detektíveknél. Tóth Gábor szerint, míg Kovács alezredes a „T" osztály akkori vezetője „egy nagyon jóindulatú [ember] volt, [aki] egyáltalán nem beszélt gorombán velünk", addig Kotoff Olivér nyomozó – annak ellenére, hogy Tóth tartalékos zászlós volt – a kihallgatás során nemcsak ordított vele, hanem meg is pofozta.

Bár a kihallgatottak többségének egyáltalán nem volt ilyen jó véleménye a vizsgálatot vezető katonatisztekről, abban azonban egyetértettek Tóth Gáborral, hogy a legrosszabbul a detektívek bántak velük. A később megkérdezett gyanúsítottak visszaemlékezéseikben valamennyien azt vallották, hogy a kihallgatásokon a detektívek pofozták, sőt gumibottal verték őket.[116]

112 HL Hdf. gy. Csót, 288/igb. – 1922.; Visszaemlékezések: Krizsák István szerint két barakk volt, egy a kommunisták, egy pedig a gyanúsítottak számára. PA 867 1/k–309.; Sárácz Antal: PA 867/1/s-35-

113 HL Hdf. gy. Csót, Tóth Gábor visszaemlékezése

114 HL Hdf. gy. Csót, Németh Sándor visszaemlékezése

115 HL Hdf. gy. „T" 148/1922.

116 Visszaemlékezések: Tóth Gábor és Németh Sándor HL Hdf. gy. Csót; Krizsák István PA 867 1/k-309, Maár Gyula PA 867 1/m-11, Hauer István PA 867 1/h-222, Sárácz Antal PA 867 1/s-35, Szabó Dezső PA 867 1/sz-1, Pogonyi Antal PA 867 1/p-8

Egy korabeli irat tanúsága szerint 1921 decemberében a Csóton visszatartott Lefkovics (László) Aladár hadapród hozzátartozói is úgy értesültek, hogy „nevezettet bántalmazták is" a táborban, bár erre, mint írták „positive adatunk nincs."[117]

Ruppert Dezső liberális képviselő a zalaegerszegi internáló táborral kapcsolatos 1922 január 28-i parlamenti interpellációjában 75 olyan oroszországi hazatérőt említ, akiket Csótról vittek az internáló táborba, miután „ott borzalmasan megverték és megkínozták őket."[118]

A kihallgatások során egy haláleset is történt. 1922. november 16-án egy Kasuba Tóth Mihály nevű férfit hoztak lakóhelyéről, Kecskemétről a csóti leszerelő táborba. Mivel azzal vádolták, hogy a Vörös Hadseregben szolgált, majd titkos megbízatással Magyarországra küldték, vizsgálat indult ellene. 1922. november 28-án – a tábor parancsnoka és a „T" osztály vezetője által hitelesített jegyzőkönyv szerint – Tóth Mihály szublimáttal megmérgezte magát. Bár maga a mérgezés enyhe lefolyású volt, a szövődményként fellépett vesegyulladásba Tóth december 8-án belehalt.[119] Ezt erősíti meg visszaemlékezésében Soós Sándor is, aki – állítása szerint – személyesen ismerte Tóth Mihályt, és a temetésén is jelen volt. A hivatalos verzió mellett azonban akkor is és később is fennállt az a vélemény, hogy Kasuba Tóth Mihály vesegyulladása összefüggésben állhatott a detektívek gumibotos kihallgatási módszereivel.

A fennmaradt iratok szerint Tóth Mihály volt az egyetlen, aki az őrizetbe vettek közül a táborban meghalt. Német Sándor ugyan azt állította, hogy egy Csizmadia Sándor nevű hazatérőt a detektívek „elpusztítottak briliánsaiért", amelyeket Oroszországból hozott magával. Ez azonban nem így volt. Csizmadia Sándort, akit 1923 januárjában tartóztattak le Csóton Oroszországban elkövetett rablások miatt, 1923. február 15-én átadták a székesfehérvári katonai ügyészségnek.[120] A „T" osztály csak 1923. március 29-én értesült arról, hogy Csizmadia a székesfehérvári kórházban meghalt.[121]

Az Oroszországból hazatérő kommunistagyanús hadifoglyokkal való eljárásról szóló, 1920. szeptember 14-én kiadott 585/eln. 36. b. számú honvédelmi miniszteri rendelet értelmében azokat a visszatérőket, akik ellen gyanú merült fel, további nyomozás céljából a vesztegzár letelte után is vissza lehetett tartani a leszerelő táborban. A lefolytatott vizsgálatok során dőlt el, hogy az illetőt szabadlábra helyezik-e, vagy letartóztatják.[122]

117 Hdf. gy. Csót, „T" 43/1922.

118 A Nemzetgyűlés Naplója, Bp., 1922. január 28-i 300. ülés. Közli: iratok az ellenforradalom történetéhez. A fasiszta rendszer kiépítése és a népnyomor Magyarországon 1921–1924. (Szerk.: *Nemes Dezső*) Budapest, 1956. 145. o. 2. sz. lábjegyzet.

119 HL Hdf. gy. Csót, „T" 284/1922. Masszi Lajos is megemlékezik egy öngyilkosságról. Emlékezete szerint valamilyen Mihály nevű ember, aki civilben járt, és tisztiszolga lehetett a „T" barakkban, kísérelt meg öngyilkosságot – elvágta a saját torkát – attól való félelmében, hogy kommunista tevékenységét leleplezik. A visszaemlékezés szerint az illető nem halt meg, hanem felgyógyulása után elvitték Fehérvárra. HL Hdf. gy. Csót, Masszi Lajos visszaemlékezése

120 HL Hdf. gy. Csót, 1/igb. – 1923., 15/1923. V. iktató; OL K. 73. 42. tétel 54.148/13-1922. Visszaemlékezéseiben Pogonyi Antal azt állítja, hogy egy Méhes Lajos nevű hazatérőt a „Horthy-rendőrség detektívjei Csóton halálra kínoztak és egy gödörben ástak el." Szabó Dezső pedig egyenesen kivégzésekről is beszél. PA 867 1/p-8 és 867 1/sz-1. E két állítás azonban semmilyen dokumentummal sem támasztható alá, sőt az utóbbi teljesen megalapozatlannak látszik.

121 HL Hdf. gy. Csót, 63/igb. – 1923. iktatókönyv

122 HL Hdf. gy. Csót, „T" 43/1922.

Ennek eldöntése a vizsgálati anyag alapján a rendőrhatóság feladata volt. Erre 1921 májusáig, az állami rendőrség csóti kirendeltségének felállításáig, a pápai rendőrkapitányság, mint elsőfokú rendőrhatóság volt hivatva. A „T" osztály tehát, miután az ilyen ügyekben lefolytatta vizsgálatot, a nyomozati anyagot átadta a pápai rendőrkapitányságnak. Ott ez alapján döntöttek, hogy az illetőt szabadon bocsássák-e, vagy megindítsák-e ellene az eljárást? A csót-tábori rendőri kirendeltség felállítása után az lett a döntésre jogosult hatóság ezekben az ügyekben. A „T" osztály szerepe, miután az egy-egy hazatérőről összegyűjtött anyagot átadta a rendőrhatóságnak, véget ért. Feladata csak a terhelő adatok összeállítására, nyilvántartására és a bizonyításra terjedt ki.

A leszerelő tábor „T" osztályának viszonyaiban felállításától 1922 júliusáig csak annyi változás történt, hogy a Honvédelmi Minisztérium 1921. november 30-án kelt 57.426/kat. pol. – 1921. számú parancsával „működésének befejezéséig" a székesfehérvári katonai körlet „T" osztálya[123] helyett, székesfehérvári csendőrkerület „T" osztályának alárendeltségébe helyezték. A rendelet kimondta: „A csóti leszerelő tábor »T« osztálya utasításait a Honvédelmi Minisztériumtól a csóti táborparancsnokság útján kapja, amelynek egyúttal alá van rendelve. Hazavédelmi, vörösvédelmi és propaganda-tevékenységét a székesfehérvári csendőr kerületi parancsnokság is irányítja, amiért is oda állandóan jelenteni tartozik."[124]

Létszámcsökkentés miatt 1922. július 10-én a táborban működő „T" osztályt és az igazolást előkészítő bizottságot – amelyekben Radányi Károly alezredes személyében 1922 februárja óta közös vezetője volt – igazoló bizottság révén összevonták.[125]

Az új elnevezés arra utal, hogy bár az újonnan szervezett bizottság átvette hivatali elődeinek – a szervezett hazaszállítás befejeződésével – egyre csökkenő feladatait, munkájának nagy részét a hadifogságban volt állami tisztviselők fogságbeli magatartásának igazolása tette ki.[126]

Arról, hogy a csóti táboron mennyi hazatérő haladt át, és ezek közül hány főt vontak politikai vizsgálat alá nem rendelkezünk pontos adatokkal. Kirchner Sándor ezredes, a Honvédelmi Minisztérium hadifogoly osztályának vezetője egy csóti szemleútjáról készült jelentésében 1921. szeptember 4-én ezt írta: „Amióta a rendőri kirendeltség a csóti táborban működik, tehát kb. 4 hónapja, cca 2500 hazatérő ellen folytatott le vizsgálatot. 92 esetben hozott internálási határozatot, és kb. 1000 esetben javasolt rendőri felügyelet alá helyezést."

123 HL Hdf. gy. Csót, „T" 96/1920.

124 HL Hdf. gy. Csót, „T" 713/1921.

125 HL Hdf. gy. Csót, kt. 1/igb. – 1922., 136/igb. – 1922.

126 HL Hdf. gy. Csót, 204/igb. – 1922., Mitsányi Ferenc igazolási kérelme. A *Budapesti Közlöny* 145/1922. számában megjelent ugyanis a 5300 ME. számú rendelet, amely az állami tisztviselők háborús éveinek a szolgálati időbe való beszámítását szabályozta. A rendelet kimondta, hogy az állami tisztviselők hadifogságuk tartamára is igényelhetnek átmeneti személyi pótlékot, amennyiben a hadifogságban eltöltött időt valamelyik hazai leszerelő tábor által kiállított igazolvánnyal igazolni tudják. A hadifogság tartamát igazoló okmányok mellé csatolni kellett a katonai igazoló bizottságnak azt a bizonyítványát, hogy „a tisztviselő a hadifogságba jutás és a hadifogság alatti magatartás tekintetében igazoltnak találtatott." Mivel korábban a legénységet és az egyéves önkénteseket, mint nem tiszteket, nem vették olyan igazolási eljárás alá, amelynek eredményeként a fenti rendeletben megkívánt bizonyítványt megkaphatták volna, 1922 júliusától tömegesen fordultak a leszerelő táborhoz ezek kiadásáért. Az igazolások kiadása, a volt „T" osztály nyilvántartója alapján, az igazoló bizottság feladata lett. A bizottság a csóti tábor végleges megszűnéséig, 1923. július 15 ig működött.

Az internáláshoz képest sokkal enyhébb rendőri felügyelet, illetve megfigyelés alá helyezést általában az alábbiakkal indokolták: „Megállapítást nyert ugyan, hogy orosz fogságának tartama alatt vöröskatona és kommunista párttagjelölt volt, és a moszkvai vezetőség által Magyarországra küldetett a kommunisták megszervezésére, mindezt azonban meg nem cáfolt vallomása szerint ama kényszer hatása alatt tette, illetve vállalta, mert másként nem kapott élelmet és, mert remélte, hogy így hamarabb visszakerül hazájába." Mindezeket a retorziókat Kirchner ezredes túl enyhének találta. Hangsúlyozta, hogy a csóti „T" osztály és rendőri kirendeltség által „lelkiismeretesen és alaposan perlusztrált agitátorok" internálási határozatának ilyen általános szempontok alapján való megítélése milyen veszélyes a társadalomra nézve, és követelte a hadifogság alatti tevékenység szigorúbb elbírálását.[127]

Egy másik jelentés szerint „1921. május 1-től az év novemberéig, vagyis 7 hónap alatt beérkezett 9597 hazatérő közül 38%-ot (3646 főt – B. A.) tett ki azoknak a száma, akik, mint az állami és társadalmi rend szempontjából veszedelmesek, illetve aggályosak internálás, rendőri felügyelet, rendőri megfigyelés alá helyezettek, vagy a katonai hatóságoknak átadattak.[128]

A következő három és fél hónapban, tehát 1921 decembere és 1922. március 15. közt tovább nőtt a vizsgálat alá volt hazatérők aránya. Az ez alatt az idő alatt visszatért 950 volt hadifogoly közül 662 fő, azaz csaknem 70%-uk ellen indult valamilyen vizsgálat.[129]

Egy 1922 novemberi adat szerint a csóti rendőri kirendeltség fennállása, azaz 1921 májusa óta hazatért 11 404 katona közül csak 7291 személyt bocsátottak simán a leszerelő táborból, több mint harmaduk, azaz 5113 fő ellen valamilyen eljárás indult.[130]

A vizsgálat alá vontak fent közölt nagy arányszámának ellentmondanak viszont a csóti „T" osztály irattárában fennmaradt azon dokumentumok, amelyek a leszerelő táborban 14 napnál tovább visszatartott hazatérők nevét tartalmazzák. Ezen adatok szerint a „T" szolgálat csóti működése alatt 517 személyt tartottak vissza a 14 napos vesztegzár lejárta után a leszerelő táborban ügyük kivizsgálása céljából. Az esetleg többhónapos visszatartás után azokat, akiket névazonosság alapján vétlenül tartóztattak le, vagy a nyomozás során ártatlannak bizonyultak, szabadon bocsátották. A többieket a vizsgálat befejezése után leszerelték,[131] majd átadták az I. fokú rendőrhatóságnak. Ez – bűnösségük megállapított mértéke szerint – rendőri megfigyelést vagy rendőri felügyeletet rendelt el velük szemben, esetleg internáltatta őket. A legsúlyosabb – főleg köztörvényes – ügyeket pedig a székesfehérvári katonai ügyésznek adta át.

127 HM 2501/eln. 36 - 1921., megtalálható: PA 653. f. 2/15. ő.e.

128 HM 123/biz bk 36 – 1922., megtalálható: PA 653. f. 2/15. ő.e.

129 Uo

130 BM 3895 Res/1922., megtalálható: PA 651. f. 2/1922-8-3895.

131 A HM 585/eln. 36. b. - 1920. számú utasítás értelmében a táborban kivizsgálás végett visszatartott hadifoglyokat, miután ügyükben az illetékes rendőrhatóság döntést hozott, szabadon bocsátásuk, illetve letartóztatásuk előtt le kellett szerelni. Azoknak a leszerelőknek a leszerelési igazolványait, akik a 14 napos vesztegzár leteltével - leszerelésük dacára - sem bocsátottak választott lakóhelyükre, hanem különböző kivizsgálások stb. céljából a zalaegerszegi internáló tábornak, vagy a székesfehérvári katonai ügyészségnek átadtak, a leszerelő iroda őrizte meg. Az illetőt internálásának, vagy büntetésének letelte után visszaküldték a leszerelő táborba, ahol a többiekhez hasonlóan megkapta leszerelési okmányait. HL Hdf. gy. Csót, „T" kt. 71/1922.

A 14 napos vesztegzár után Csóton visszatartottak száma, ügyük elintézésének módja szerint, évenkénti bontásban:[132]

Rendőrhatósági határozat	1920	1921	1922	1923	Össz.
Szabadon bocsátandó	–	58	4	1	63
Az első fokú rendőrhatóságnak átadandó[133]	26	–	–	–	26
Ügyészségnek átadandó	9	8	8	2	27
Internálandó	3	113	22	21	159
Rendőri felügyelet	–	130	22	–	152
Rendőri megfigyelés	–	45	3	–	48
Az országból kiutasítandó	–	5	3	–	8
A döntés nincs feltüntetve	–	30	–	–	30
Megszökött	–	2	–	–	2
Meghalt	–	–	2	–	2[134]
Összesen	38	391	64	24	517

A hazatérés megszüntével, 1923 nyarától feleslegessé vált a csóti táborban a politikai nyomozó szervek fenntartása. 1923. június 30-án megszüntették a csóttábori rendőri kirendeltséget. A még folyamatban levő ügyek lebonyolításával a Központi Nyomozó Hivatalt bízták meg.[135] 1923. július 15-ével befejezte csóti tevékenységét a „T" szolgálat is.[136]

A csóti leszerelő tábor irattára a gyanús személyek nyilvántartásával együtt a Belügyminisztérium Központi Nyomozó Hivatalához került.[137] A Központi Nyomozó Hivatalt azonban 1924-ben feloszlatták,[138] a leszerelő tábor működésére és a magyar hadifoglyok oroszországbeli tevékenységére vonatkozólag minden bizonnyal sok érdekességet tartalmazó dokumentumok sorsa azóta ismeretlen.

132 A csóti leszerelő táborban 14 napon túl visszatartott hazatérők jegyzékei HL Hdf. gy. Csót, „T" 100–103/1920., 107/1920., 177/1920., 190/196/1920, 33/1921., 188/1921., 1-64/1922., 1-24/1923.

A leszerelő táborban 14 napnál hosszabb ideig visszatartott hazatérőkről a HM 585/eln. 36. b. – 1920. számú rendelete értelmében a „T" osztálynak jelentést kellett felterjeszteni a minisztériumba. Egy 1921-ben kelt igazoló jelentés arról számol be, hogy Süveges Mihály Eördög Gyula hazatérők azért nem szerepelnek a 14 napnál tovább visszatartottakról szóló jelentésben, mert nevezetteket a 14 napos vesztegzár után rögtön leszerelték és átadták az I. fokú rendőrhatóságnak. HL Hdf. gy. Csót, „T" 254/1921.

133 1920-ban még nem működött rendőri kirendeltség a csóti leszerelő táborban, ezért a kivizsgált ügyeket a „T" osztály elbírálás végett átadta a pápai rendőrkapitányságnak.

134 Az egyiküK, Kasuba Tóth Mihály, a másik Helembay Imre, aki a jelentés szerint kiütéses tífuszban halt meg 1922. május 1-jén a járványkórházban. HL Hdf. gy. Csót, „T" 33/37. – 1921. és 33/62. – 1921.

135 HL Hdf. gy. Csót, „T" számnélküli/1923.

136 HL Hdf. gy. Csót, Ig. biz. iktatókönyvei

137 HL HM 50.413/kat. pol. – 1924.

138 HL HM 50.114/51046/kat. pol. – 1924.

Attila Bonhardt

REPATRIATION OF HUNGARIAN PRISONERS OF WAR AFTER THE GREAT WAR

II. The Demobilization Camps in Hungary, 1919–1923

Summary

The best known parts of the institutional system to repatriate World War I Hungarian P. O. W.-s were the Demobilization Camps. The first such institutions were set up in February 1919 in order to administer the former P. O. W.-s centrally. The idea was to make it impossible for soldiers coming home from P. O. W. camps to travel around the country and go into uncontrollable political activity – and to organize their demobilization affairs effectively. These camps, in which between March 1919 and Summer 1923 the demobilization of more than 100 000 P. O. W.-s was done, also operated as a quarantine and from Autumn 1919 as a political screen. The latter function made these institutions known and dreaded among homecomers. This detention camps style picture remained later in the common knowledge. Especially since after World War II mostly those memoires appeared that originated from soldiers of the Red Army and leftists who got caught by the political screen, who's experiences in the demobilization camps were marked by separation, seclusion and interrogations. The treatise shows how the former P. O. W.-s spent their days in the Demobilization Camps during the health and political examination through documents of the time, especially the remaining documents of the largest Demobilization Camp, that operated in Csót.

Attila Bonhardt

LE RAPATRIEMENT DES PRISONNIERS DE GUERRE HONGROIS APRES LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE

II. Les camps de libération en Hongrie, 1919–1923

Résume

Les camps de libération sont le maillon le plus connu du système d'institution formé pour le rapatriement des prisonniers de guerre hongrois de la première guerre mondiale. L'établissement des premières institutions de ce genre a été prescrit en février de 1919, pour y faire les besognes administratives issues du licenciement de l'armée des anciens prisonniers de guerre qui rentraient. C'était de cette façon que les autorités voulaient empecher que les soldats arrivant de captivité de guerre et faisant leurs affaires de licenciement déploient une activité politique impossible à controler, en faisant des voyages dans tous les sens dans le pays. Ces camps, dans lesquels la libération de plus de 100 000 prisonniers de guerre était dirigée entre le mois de mars de 1919 et l'été de 1923, fonctionnaient également comme quarantaine, et à partir de l'automne de 1919, comme filière politique aussi. C'est ce dernier devoir de ces institutions qui les rendait connues par ceux qui rentraient, et en plus, elles les ont fait trembler. Dans la conscience publique les camps de libération étaient comme une sorte de camps d'internement. Cette idée était d'autant plus renforcée, qu'après la deuxième guerre mondiale c'était les mémoires surtout des soldats rouges et des personnes de gauche qui étaient notés, ces personnes se trouvaient arrêtées par la filière politique, et leurs souvenirs des camps de libération étaient caractérisés par la séparation, l'incarcération et les interrogatoires. Cet essai présente, à la base des documents de l'époque, avant tout à la base des dossiers restés à Csót, ou le plus grand camp de libération fonctionnait, comment se passait le licenciement de ceux qui rentraient, et comment les anciens prisonniers de guerre passaient les jours de l'observation sanitaire et politique dans les camps de libération.

Attila Bonhardt

DIE HEIMBEFÖRDERUNG DER UNGARISCHEN KRIEGSGEFANGENEN NACH DEM ERSTEN WELTKRIEG

II. Die Abrüstungslager in Ungarn, 1919–1923

Resümee

Die bekanntesten Institutionen der Heimbeförderung der ungarischen Kriegsgefangenen nach dem Ersten Weltkrieg waren die sog. Abrüstungslager. Die Aufstellung der ersten solchen Institutionen wurde im Februar 1919 verordnet, um die Formalitäten der Entlassung der heimkehrenden ehemaligen ungarischen Soldaten aus der Armee in diesen Lagern zentral erleidigen zu können. Auf diese Weise sollte verhindert werden, daß die heimgekehrten Soldaten, indem sie die Angelegenheiten ihrer Entlassung erledigten, quer durch das Land reisten und ihre agitative politische Tätigkeit unkontrolliert ausübten. Diese Lager, in denen zwischen März 1919 und dem Sommer 1923 sich über 100 000 Soldaten aufhielten, funktionierten auch als Quarantänestationen und ab Herbst 1919 als politische Filter. Der Aufsatz entstand aufgrund der erhalten gebliebenen zeitgenössischen Dokumentation, hauptsächlich aufgrund der des größten Abrüstungslagers in Csót.

Аттила Бонхардт

ВОЗВРАЩЕНИЕ НА РОДИНУ ВЕНГЕРСКИХ ВОЕННОПЛЕННЫХ ПОСЛЕ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

II. Венгерские демобилизационные лагеря, 1919-1923

Резюме

Демобилизационные лагеря составляли самое известное звено в системе учреждений, созданных для возвращения на родину венгерских военнопленных, попавших в плен в первую мировую войну. О создании первых таких учреждений был издано распоряжение в феврале 1919 года. Здесь выполнялись в централизованном порядке все дела по администрации, связанной с демобилизацией из состава армии бывших военнопленных, возвращавшихся на родину. Таким образом хотели воспрепятствовать тому, чтобы солдаты, прибывшие из лагерей для военнопленных, и ходатайствовавшие по делам своей демобилизации, разъезжали бы по разным местам страны и проводили неконтролируемую политическую деятельность. Эти лагеря, которые в период с марта 1919 года до лета 1923 года занимались демобилизацией более 100 000 солдат-бывших военнопленных, функционировали также и в качестве карантинов, а осени 1919 года выполняли также и роль политических фильтров. Эта последняя функция снискала плохую славу в кругу возвращавшихся на родину и внушала им не без основания большой страх. Такое представление об этих лагерях как об учреждениях интернирования продолжало жить в сознании возвращавшихся на родину. Особенно после того, как по окончании II. мировой войны были опубликованы воспоминания тех красноармейцев и бывших военнопленных с левыми взглядами, которые были задержаны этим политическим фильтром. Их воспоминания и впечатления об этих демобилизационных лагерях характеризовались чувством изоляции, замкнутости, что усугублялось еще и проводившимися допросами. Статья на основании документов того времени, главным образом по сохранившимся документам самого большого демобилизационного лагеря в Чоте, показывает как проводилась демобилизация бывших военнопленных, вернувшихся на родину и как проводили бывшие военнопленные свои дни в карантине или под политическим наблюдением в лагере.

OKVÁTH IMRE

HADSEREGFEJLESZTÉSI ELKÉPZELÉSEK ÉS A HADIIPAR KIÉPÍTÉSÉNEK MEGKEZDÉSE, 1947–1948

A magyar békeszerződés megkötésével – 1947. február 10. – megteremtődött a hadseregfejlesztés jogalapja s elkezdődhetett a haderő ellátását és felszerelését biztosító hadiipar kiépítése.

1. A Honvédelmi Minisztérium három éves terve

A Honvédelmi Minisztérium a békeszerződésben engedélyezett 70 000 fős honvédséget hosszú lejáratú, átgondolt fejlesztési terv alapján kívánta megvalósítani. A fejlesztés előkészítő időszakában (1947–1950) akarták megteremteni a honvédség kiképző és nevelő keretét, az új demokratikus, magas szakmai tudással rendelkező hivatásos tiszti- és tiszthelyettesi kart, valamint biztosítani a honvédség megfelelő színvonalú elhelyezését és felszerelését. A hadseregfejlesztés három éves terve a katonai létszám tekintetében az első (1947–1948) évben 23 504, a második (1948–1949) évben 27 067, a harmadik (1949–1950) évben pedig 34 198 fővel számolt. Az előkészítő időszak fejlesztési költségkihatásait 940 millió forintban határozták meg.[1] *(1. sz. táblázat.)*

1. sz. táblázat

Kimutatás a három éves hadseregfejlesztés költségkihatásáról

Költségvetési év	Szükséges hitel (millió Ft)					Mindösszesen
	Rendes kiadás		Rendkívüli kiadás			
	Személy járandó-ság	Dologi kiadás	Újjáépítési hitel		Beruházás, építk.	
			ruházat	felszer.		
1947/48	75	94	57,6	18,4	15	260
1948/49	98	109	10	40	33	290
1949/50	121	137	49	43	40	390
Összesen:	294	340	116,6	10,4	88	940

A HM Szervezési osztálya a hadseregfejlesztés első éves – részletesen kidolgozott – tervét és hadrendját 1947. február 18-án küldte el a Szövetséges Ellenőrző

1 Hadtörténelmi Levéltár (HL) A honvédség felügyelőjének iratai (Honv. fe. ir.) 16. doboz (d.) 141. o.

Bizottság Katonai osztályának.[2] A tervezet, alapul véve a kormány 5000/1946. M. E. számú rendeletét – amely a honvédség katonai létszámát 20 000 főben határozta meg[3] – 3504 fő katonai létszámemelést javasolt. Az előterjesztés formailag 3504, a valóságban azonban – a honvédség tényleges katonai létszámát tekintve (11 477 fő) – 12 027 fős létszámemelést jelentett.

Az 1947–1948. évi hadrend egyes alakulatainak szervezésére, létszámadataira és a honvédség kiképzésére vonatkozólag Vértes László vezérkari őrnagy, a HM Katonai osztály osztályvezető-helyettese több alkalommal tájékoztató megbeszélést folytatott a SZEB Katonai Osztályára beosztott Godunov alezredessel.[4]

Az egyeztetett és a SZEB által is jóváhagyott hadseregfejlesztési elképzeléseket Dinnyés Lajos honvédelmi miniszter 1947. április 9-én nyújtotta be elfogadásra a Minisztertanácshoz.[5] A miniszter véleménye szerint a honvédség jelenleg „... túl kicsi és teljesen felszereletlen ahhoz, hogy hivatásának megfelelhessen", ezért a honvédelmi tárca legfőbb törekvése a fejlesztés minél előbbi megindítása. A miniszter kérte a Minisztertanács jóváhagyását a 23 504 fős katonai létszámú honvédség felállításához. A Minisztertanács az előterjesztést 1947. május 8-i ülésén vitatta meg és elvi hozzájárulását adta a honvédség katonai létszámának 30 000 fővel való felemeléséhez.[6] Ez a döntés a nagyobb arányú létszámemelés elutasítását jelentette, melynek hátterében a politikai okok mellett főleg gazdasági megfontolások álltak. Nevezetesen a három éves terv bevezetésének előkészületei. A gazdasági program célkitűzéseinek sikeres megvalósítása a belső pénzügyi erőforrások koncentrációját és az azt közvetlenül nem befolyásoló kiadások csökkentését követelte meg. Így a három éves terv megtervezésekor a fegyveres testületek nagyobb arányú fejlesztését és a hadiipari kapacitás kiépítését nem vették figyelembe, sőt, igyekeztek ezen tárcák pénzügyi igényeit a minimálisra korlátozni. Ennek eredményeképpen például a honvédség beruházási szükségleteit sem a terv 1947/48. évi költségvetési előirányzatában, sem a három éves terv beruházási kerettervében nem vették figyelembe.

A honvédség vezetői erre a tényre már 1947 júliusában felhívták a Gazdasági Főtanács és a Pénzügyminisztérium vezetőinek a figyelmét. A Pénzügyminisztériumban július 4-én megtartott értekezleten Lipták Béla ezredes, a HM Építési Osztályának vezetője a honvédségi igények figyelmen kívül hagyásának súlyos következményeiről beszélt és kijelentette: „... a honvédség elhelyezési szükségletei egyáltalán nem biztosíthatók. Ha a helyzeten nem változtatunk, a honvédség működése teljesen megbénul, a Minisztertanács által elhatározott 1947/48. évi fejlesztés pedig nem lenne keresztül vihető, mert még a legelemibb szociális felfogásnak megfelelő elhelyezésről sem gondoskodhatnánk."[7] Az ezredes a honvédség minimális beruházási szükségleteit 34 millió forintban határozta meg.

A honvédelmi miniszter a pénzügyminiszterekhez küldött – július 30-i – levelében olyan értekezlet összehívását sürgette, amelyen „intézkedés történne a honvédség igényeinek biztosítására úgy a három éves tervben, mint az építés- és közmunkaügyi minisztériumnál". Részletesen ismertette a HM beruházási szükségleteit, amelyet ő is 34 millió forintban állapított meg.[8] *(2. sz. táblázat, 59. o.)*

2 HL Honvédelmi Minisztérium (HM) 1947. elnökség (eln.) 4878.

3 *Magyar Közlöny*, 1946. május 19., 1. o.

4 HL A Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyve, 1945–1947. (12/14)

5 HL Honv. fe. ir. 16. d. 136–137. o.

6 Uo. I. 124. o.

7 HL HM 1947. általános (ált.) 443.024

8 Magyar Országos Levéltár (OL) Országos Tervhivatal (OT) Általános iratok (ált. ir.) XIX-A-16a.

2. sz. táblázat

A HM beruházási hitelszükségletének megoszlása az 1947/48. költségvetési évre

Lakásfelújítások	4 850 000 Ft
Iskolák, kollégiumok építése, berendezése	5 000 000 Ft
Tudományos intézetek	650 000 Ft
Szociális rendeltetésű épületek	50 000 Ft
Üdülők, gyógyházak, szállodák	800 000 Ft
Egészségügyi intézmények, kórházak	2 570 000 Ft
Hivatali épületek	2 950 000 Ft
Laktanyák építése	7 810 000 Ft
Gépkocsiszínek, műhelyek	2 320 000 Ft
Repülőterek	5 000 000 Ft
Épületberendezési tárgyak	2 000 000 Ft
Összesen:	34 000 000 Ft

Az értekezlet összehívására és a kért hitelek folyósítására azonban augusztus végéig nem került sor, annak ellenére, hogy a pénzügyminiszter augusztus 11-i levelében arra utasította a Tervhivatal elnökét, hogy a „honvédelmi tárca 1947/48. évre vonatkozó beruházási hiteleinek a három éves terv keretében történő biztosításáról gondoskodni szíveskedjék."[9]

A hitel elmaradása azt eredményezte, hogy a honvédség a szükséges építkezéseit nem tudta elkezdeni. Ennek következtében a legénység és a bevonuló újoncok elhelyezése kérdésessé vált. A probléma megoldására – szeptember 6-án – a Gazdasági Főtanács és a Tervhivatal vezetői megbeszéléseket folytattak Beleznay István vezérőrnaggyal, a HM Anyagi Csoportfőnökével. A tárgyalások eredményeként a 34 millió forintos hiteligénylést 8 550 000 forintra csökkentették. Ez volt az az összeg, amelyre a HM-nek a legsürgősebben szüksége volt.[10] *(3. sz. táblázat.)*

3. sz. táblázat

A HM csökkentett beruházási hitelszükségletének megosztása az 1947–48. költségvetési évre

Hivatali épületek	2 350 000 Ft
Laktanyák	4 400 000 Ft
Raktárak, műhelyek, gazdaságok	1 700 000 Ft
Repülőtéri gondnokságok	100 000 Ft
Összesen:	8 550 000 Ft

9 Uo.
10 Uo.

Dinnyés Lajos honvédelmi miniszter a – Minisztertanács által 1947. május 8-án jóváhagyott – 3000 fős katonai létszámemelésre vonatkozó költségvetési javaslatot szeptember 1-jén nyújtotta át a Gazdasági Főtanács főtitkárának. Az előterjesztés az 1947/48. költségvetési évre 14 477 fő katona és 2051 fő polgári személy figyelembe vételével 186 088 000 forint hitelt igényelt.[11] *(4. sz. táblázat.)*

4. sz. táblázat

A HM költségvetési tervezete 1947/48. évre

Személyi járandóságok*	66 405 000 Ft
Dologi kiadások**	57 944 000 Ft
Átmeneti kiadások:	
lőszertelenítés	11 069 000 Ft
ruházat, felszerelések	50 670 000 Ft
Összesen:	186 088 000 Ft

* Fizetések, családi pótlékok, tiszteletdíjak, élelmezési pénz, jutalmak, segélyek stb.

** Irodaszerek, házbérek, fűtés, világítás, vízdíj, épületkarbantartás, lapok előfizetése, kiképzési költségek stb.

A tervezet készítői az egy főre jutó évi összeget 7500 forintban állapították meg, amelyből dologi szükségletekre, ruházati felszerelésekre 3000, az első katonai felszerelés kiegészítésére pedig 500 forintot vettek alapul. A miniszter véleménye szerint a benyújtott hiteltervezet a „legminimálisabb szükséglet, amely mellett a 14 477 fős hadsereget fenntartani s első ruházatát biztosítani lehet. Ha alacsonyabb hitelt állapítanék meg, úgy a fenti egységtételek alkalmazásával a létszámot csökkenteni lennék kénytelen." A továbbiakban a hitel elutasításának következményére hívta fel Vas Zoltán figyelmét: „Amennyiben nem vétetne figyelembe a hitelszükségletem és arra elfogadható javadalmazást nem kapok, úgy a Kossuth Akadémiát és a Hadiakadémiát nem tudnám megnyitni, továbbá még a jelenlegi katonai létszámot sem tudnám fenntartani a megfelelő ruházat és elhelyezés hiányában. ... Oly hadsereg fenntartása, amelyet a legminimálisabb szükségletekkel ellátni nem lehet, nem volna erkölcsös. Ezért csak olyan létszámot tudok fenntartani, amely a hitelből telik."[12]

A Gazdasági Főtanács vezetői a tervezet tanulmányozása után – a Főtanács 7000/1947. sz. határozatára hivatkozva, miszerint az államháztartás előirányzott hiánya nem lehet több 150–200 millió forintnál – a Minisztertanács májusi döntésének hatályon kívül helyezését és a HM dologi és átmeneti kiadásainak 55–60 millió forintra való csökkentését javasolták.[13] A Gazdasági Főtanács elutasító magatartását a költségvetési deficittől való félelem motiválta, amely véleményük szerint a 3000 fős katonai létszámemeléssel szükségszerűen bekövetkezne. Az

11 OL Gazdasági Főtanács (GF) XIX-A-10

12 Uo.

13 Uo.

eltérő álláspontok, érdekek kompromisszumos megoldására és a HM költségvetésének végleges meghatározására a honvédelmi miniszter, a Gazdasági Főtanács főtitkára és a pénzügyminiszter – 1947. szeptember 22. és október 1. között – közvetlen tárgyalásokat folytatott A honvédelmi miniszter –fenntartva a 3000 fős katonai létszámemelésre tett korábbi javaslatát – a költségvetést 180 588 000 forintra volt hajlandó csökkenteni. Ennek megfelelően a honvédség dologi kiadásai 55 444 000 forintot, ruházati szükségletei pedig 47 670 000 forintot tettek ki. A személyi kiadásokra és a lőszertelenítésre szánt összegek változatlanok maradtak. A tárgyalások folyamán a miniszter a dologi és az átmeneti kiadások 114 183 000 forintos összegét 108 183 000 forintra mérsékelte. Ennek elfogadása azonban még mindig mintegy 60 millió forinttal növelte volna a tervezett költségvetési deficitet. Elkerülésére a tárgyaló partnerek a költségvetés legrövidebb időn belüli átgondolását, valamint a dologi és átmeneti kiadások 80 millió forint körüli meghatározását indítványozták. Döntés az 1947. október 1-i ülésen született, amelynek eredményeként kialakult a HM végleges költségvetése. E szerint a honvédség katonai létszámát – az 1946/47. évi költségvetésben megállapított (11 477 fős) létszámon felül – 1700 fővel (82 tiszt, 18 tiszthelyettes, 1600 honvéd) emelték, amely csupán a Kossuth Akadémia és a határőrség legszükségesebb megerősítéséhez járult hozzá. A dologi és átmeneti kiadások összege a HM által korábban igényelt 108 millió forintról 83 millió forintra csökkent. Ebből dologi kiadásokra 52 700 000 forint, lőszertelenítésre 7 millió forint, felszerelési, ruházati kiadásokra pedig 23 300 000 forint jutott. A HM költségvetése a személyi járandóságokkal együtt (67 535 000 forint) 150 535 000 forint volt, amely az egész állami költségvetés 3,3%-át jelentette.

2. A MKP 4 éves hadseregfejlesztési koncepciója

A hadseregfejlesztés kérdése Magyarországon 1947 szeptemberéig nem volt központi politikai kérdés. Ennek alapvető oka, hogy a hatalom megszerzéséért folytatott küzdelemben egyik párt sem számolt az alacsony létszámú, gyengén felszerelt honvédség felhasználásával, ezért annak kiépítését, fejlesztését a hatalom kivívásáig nem tartotta fontosnak. A nagyhatalmak ellentétei – 1947 tavaszától – egyre nyíltabbá váltak, a nemzetközi kapcsolatok megromlása és feszültebbé válása azonban csak 1947 őszétől következett be. Így a hadseregfejlesztés előtérbe kerülését a nemzetközi helyzet nem indokolta a vizsgált időszakban. A honvédség fejlesztésének kérdése azonban 1947 szeptemberétől, a bel- és – főleg – a külpolitikai viszonyok átalakulása következtében gyökeresen megváltozott. A Kominform alakuló ülésén kialakított új politikai stratégia a kommunista pártok fontos feladataként jelölte meg az úgynevezett népi demokratikus államok hadseregeinek fejlesztését.

A MKP hadsereggel kapcsolatos álláspontjának megváltozására is azután került sor, hogy a Kominform üléséről visszaérkező Farkas Mihály és Révai József a Politikai Bizottsághoz benyújtott memorandumukban – többek között – a hadseregfejlesztéssel kapcsolatos addigi nézetek felülvizsgálatát javasolták.[14]

14 *Szabó Bálint:* Népi demokrácia és forradalomelmélet, 1935–1949. Budapest, 1970. 220–221. o.

A MKP Politikai Bizottsága 1947. december 11-i ülésén a hadseregfejlesztés elveinek kidolgozására és irányítására bizottságot hozott létre, amelynek tagjai Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Farkas Mihály, Rajk László és Pálffy György altábornagy (a Határőrség főparancsnoka és a Katonapolitikai Csoportfőnökség vezetője) voltak.[15] A Pálffy altábornagy által kidolgozott fejlesztési terv négy év alatt (1948. október 1 – 1952. szeptember 30.) vélte elérhetőnek a békeszerződésben engedélyezett 70 000 fős békelétszámot és egy jól kiképzett, modern fegyverzettel ellátott, ütőképes hadsereg megteremtésével számolt. A terv részletesen tárgyalta a fejlesztéshez szükséges feltételek megvalósításának útját: a hivatásos tiszti- és tiszthelyettesi kar megteremtését, a hadrendi és anyagi szükségletek biztosítását, a hadiipar megszervezését.

A békeszerződés által engedélyezett 70 000-es békelétszám túllépésének az igénye a fejlesztési koncepció kidolgozása során merült fel először, mivel ezt a létszámot – mozgósítási alapként – alacsonynak találták. Az ország népességi viszonyait figyelembe véve Magyarország kb. 1 millió főnyi mozgósított haderő felállítására lett volna képes. Mozgósításkor, az egyes alakulatok megháromszorozódását alapul véve, az 1 milliós haderőt 300 000 főnyi összlétszámú haderőből (a mozgósítás első lépcsője) lehetett elérni. Ennek létrehozásához viszont 100 000 fős békelétszámra lett volna szükség. Ezért – mint azt a terv 1. pontjában kifejtették – a „fejlesztés ... nem állhat meg a 70 000-nél, a békehaderőnket később 100 000 főre kell emelni."[16]

A fejlesztés ütemét döntő módon – az anyagi lehetőségeken túl – a hivatásos keret kialakítása határozta meg. Az engedélyezett haderőhöz minimálisan szükséges hivatásos tiszti- (7,7%=5400 fő) és tiszthelyettesi (10%=7000 fő) létszámot négy évnél rövidebb idő alatt kiépíteni nem lehetett. 1948 tavaszán 5000 fő önként jelentkező újonc bevonultatását tervezték, s ezek közül kívánták a legmegfelelőbbeket – októberben – tiszthelyettesi, illetve tiszti iskolára küldeni. A hadseregfejlesztési terv legközelebbi céljául (1948/49.) a 30 000 fős katonai létszám elérését, valamint a kiképző keretek felállítását tűzték ki. A fejlesztés második évében (1949/50.) került volna sor a 45 000 fős katonai létszám kialakítására és a 4 hadtest, 8 dandárparancsnokság megszervezésére. Ezek természetesen még keretalakulatok lettek volna, hiszen az 1. hadtest alá tartozó 1. dandár egy gépkocsizó lövész zászlóaljból és egy könnyű tarackos osztályból, a 2 dandár pedig egy lövész és egy könnyű tarackos osztályból állt volna. A 3–8. dandárokat a 2. dandár hadrendje szerint tervezték felállítani. A hadtest- és dandárkeretek mellett a kiképzés keretéül szolgáló kiképző táborok létrehozásával is számoltak (gyalogsági, tüzér, páncélos, műszaki, híradó, vonat). Az irányító szervek, csapatok, intézetek fokozatos bővítése, létszámuk emelése képezte a legutolsó két év feladatát. A fejlesztés befejezését követően a honvédségnek a következő (béke-) hadrendet kellett elérnie 1952. szeptember 30-ig:

a szárazföldi csapatok állománya (4 hadtest, 8 dandár – 41 840 fő)

– *egy hadtest állománya* (10 460 fő):

15 *Mucs Sándor*: Politika és hadsereg Magyarországon 1944–1948. Budapest, 1985. 54. o.

16 HL Honv. fe. ir. 4. d. 83–110. o.

egy gépkocsizó zászlóalj
három lövész zászlóalj
két páncélos zászlóalj
két könnyű tarackos zászlóalj
két ágyús osztály
két rohamtüzér osztály
két légvédelmi gépágyús osztály
– *hadtest közvetlenek:*
egy felderítő zászlóalj
egy páncélos zászlóalj
egy huszár zászlóalj
két könnyű tarackos osztály
egy rohamtüzér osztály
egy ágyús osztály
egy légvédelmi gépágyús osztály
egy műszaki zászlóalj
egy híradó zászlóalj
egy szállító zászlóalj
egy tüzérségi mérő század

a légierő állománya (5000 fő):

– *egy kiképző repülő dandár*
egy repülő kiképző osztály
egy repülő szakkiképző osztály
egy repülő gyakorló osztály
egy ejtőernyős zászlóalj
egy repülő ellátó zászlóalj
két önálló repülő műszaki század
egy futár raj
intézetek, raktárak

a folyami erők (900 fő):

egy őrnaszád osztály
egy kiképző osztály.

A harcoló egységek támogatására a HM közvetlen alárendeltségében a következő alakulatok felállítását tervezték:

három nehéz ágyús osztály
három légvédelmi ágyús osztály
egy hídépítő zászlóalj
egy vasútépítő zászlóalj
egy rádiófelderítő zászlóalj
egy híradó ezred
egy hadtáp ezred.

A honvédség szervezetében ezen kívül 7 tanzászlóaljat, 8 kiképző tábort és iskolákat, tanfolyamokat, raktárakat, szertárakat, intézeteket kívántak hadrendbe állítani.[17]

A 4 éves hadseregfejlesztés költségigényeit a béke- és a mozgósított hadrend alapján 5 560, illetve 11 652 millió forintban állapították meg.[18] *(5. sz. táblázat.)*

A fejlesztés első évében a fő hangsúlyt a beruházásokra kívánták fordítani. A hadiipari kapacitás kiépítésére 205, az elhelyezéseket biztosító laktanyák építésére 85 millió forintot szántak. A második évtől kezdve koncentráltak a honvédség anyagi szükségleteinek kielégítésére (ruházat, fegyverzet, lőszer, gépkocsi, repülők, műszaki anyagok stb.) amelyre 469 millió forintot irányoztak elő. A beruházás volumene a személyi kiadás (255 millió forint) mögött a harmadik helyre szorult vissza (238 millió forint). Ez a tendencia érvényesült a harmadik és negyedik fejlesztési periódusban is.

A két hadrend költségvetése közötti különbség a mozgósításkor behívottak ruházati és fegyverzeti ellátásának biztosításából adódott. A személyi és dologi kiadásokra, valamint az elhelyezésre, a hadiipar kiépítésére fordítandó összegek mindkét hadrendben azonosak maradtak. A katonai költségek évi ütemezésénél – figyelembe véve az ország gazdasági helyzetét – az első két évben kisebb (2 930 002 forint), a harmadik és negyedik évben pedig nagyobb (8 742 658 forint) kiadásokkal számoltak, mivel a honvédség fejlesztését évről évre fokozatosan növekvő arányban kívánták megvalósítani. A fejlesztésre tervbe vett közel 12 milliárdos összeg a tervezett nemzeti jövedelem 8,7%-át tette ki.[19]

5. sz. táblázat

A honvédség fejlesztésének költségei (ezer Ft)
„Béke" hadrend

Évek	Személyi kiadások	Dologi kiadások	Újjáépítés	Beruházás		Összesen
				elhelyezés	hadiipar	
1948/49	183 040	120 000	187 905	85 000	205 600	788 545*
1949/50	255 587	180 000	469 169	50 700	187 400	1 059 635
1950/51	338 705	240 000	869 102	100 200	202 400	1 750 407
1951/52	396 268	280 000	1 122 885	79 700	–	1 878 853
Összesen:	1 173 600	820 000	2 649 061	315 600	595 400	5 560 661

17 Uo. 8. sz. melléklet, 100–101. o.

18 Uo. 5. sz. melléklet, 86. o.

19 *Bíró István*: A szocialista iparosítási politika néhány kérdése az első 5 éves terv időszakában. *Párttörténeti Közlemények*. 1976. 3. sz., 123. o.

1948/49	183 040	120 000	458 995	85 000	205 600	1 059 635
1949/50	255 587	180 000	1 196 680	50 700	187 400	1 870 367
1950/51	338 705	240 000	2 453 327	100 200	202 400	3 334 632
1951/52	396 268	280 000	4 632 058	79 700	–	5 388 026
Összesen:	1 173 600	820 000	8 741 060	315 600	595 400	11 652 660

* Ebből póthitelként igényeltek 195 340 000 Ft-ot.

Pálffy altábornagy a hadrendi és a költségvetési elgondolások mellett első ízben fogalmazta meg a honvédség ellátását biztosító hadiipar kiépítésének alapelveit is. A magyar hadiipari termelésnek – az első fejlesztési év kivételével – 1949/50-től biztosítania kellett a magyar honvédség (lőpor- és robbanóanyag-, lőszer-, könnyű- és nehéz gyalogsági fegyver-, löveg-) szükségletét. Az első év teljes fegyver- és anyagszükségletét a Szovjetunióból kívánta beszerezni. A hadiipar által gyártandó termékek körét a gyártáshoz szükséges nyersanyagok, szabadalmak beszerzésétől tette függővé. Fontos szempontként határozta meg azt is, hogy a hadiipari termelés ne veszélyeztesse a népgazdasági célkitűzések megvalósíthatóságát. E szempontok figyelembe vétele után nem tartotta kívánatosnak, hogy Magyarország harci repülőgépek, páncélos járművek, nehéz tüzérségi eszközök valamint különleges gépjárművek gyártásába kezdjen.

A MKP Politikai Bizottsága a Pálffy altábornagy által kidolgozott 4 éves hadseregfejlesztési javaslatokat az 1948. január 29-i ülésén elfogadta.[20]

3. A hadsereg szervezeti és létszámkereteinek növelése

A hadseregfejlesztés kérdése – 1948 tavaszától – egyre nagyobb figyelmet kapott. A honvédség erősítését a szovjet–amerikai viszony megromlása és ebből adódóan a háborús veszély túlértékelése is motiválta.

A honvédség mennyiségi és minőségi fejlesztése az 1948. január 29-i Politikai Bizottsági ülés döntés alapján az 1948. április 15-én életbe lépő „Pilis"-hadrenddel

20 *Mucs:* i. m. 54. o.

kezdődött meg.[21] A fejlesztés elsősorban a 70 000 fős békehadrend hivatásos tiszti karának és tiszthelyettesi állományának megteremtését kívánta előmozdítani: a honvédelmi miniszter április 15-re 5000 fő önként jelentkező újoncot szándékozott behívni, hogy ezekből a megfelelőeket kiválogatva a honvédség tiszti-tiszthelyettesi karának utánpótlásához megfelelő létszám álljon rendelkezésre. A behívottak, mielőtt a Kossuth Akadémiára kerülnének, alap- és tiszteképzésben részesültek volna. Ahhoz azonban, hogy ilyen nagy létszámú újoncot a honvédség fogadni tudjon, szükségessé vált a kiképzést végző alakulatok átszervezése. Mindezeket figyelembe véve a honvédség három lövészzászlóalját az 1. hadosztály, a három tüzérüteget pedig a 6. hadosztály állományában egyesítették. A Műszaki Kiképző Tábor megszüntetésével, két utász- és egy aknakutató zászlóalj megszervezésével létrehozták a műszaki hadosztályt. A HM közvetlen alárendeltségébe tartozó légierőt két századból álló osztállyá szervezték. A hadihajós osztály állományában felállításra került egy páncélos motornaszád század és a folyami erők szertára. A határőrség (15 zászlóalj), a 4 kerületi parancsnokság, az iskolák és intézetek szervezete változatlan maradt. A honvédség katonai létszáma az 1947. október 1-i 13 177 főről 18 394 főre emelkedett. A „Pilis"-hadrend a Pálffy altábornagy által kidolgozott fejlesztési terv 1948 őszén történő megindításához 5000 újonc bevonultatásával, valamint a kiképző keretek felállításával járult hozzá.

A hadseregfejlesztés elindításának előfeltételeként a honvédelmi tárca póthiteligénylést nyújtott be a Gazdasági Főtanácshoz, 1948. február 5-én. Ebben – a honvédség 5000 fős létszámemelésére – 41 914 000 forint hitel folyósítását kérték.[22] *(6. sz. táblázat, 67. o.)* A kért póthitelt a Minisztertanács – a Gazdasági Főtanács támogatásával – rövidesen jóváhagyta, a következő ütemezéssel:

21 A honvédség „Pilis"-hadrendjének tagozódása: 1948. április 15–szeptember 30.
1. gyalogos hadosztály:
– két önálló lövész zászlóalj
– egy önálló gépesített lövész zászlóalj
6. tüzér hadosztály:
– egy fogatolt könnyű tarackos üteg
– egy gépvontatású könnyű tarackos üteg
– egy fogatolt ágyús üteg
– egy híradó zászlóalj
műszaki hadosztály:
– két utász zászlóalj
– egy aknakutató zászlóalj
HM-közvetlenek:
– 1 önálló repülőosztály
– hadihajós osztály
– 1 önálló rádiófelderítő század
– iskolák, intézetek, gazdaságok.
HL HM 1948. eln. 10.000
22 HL Honv. fe. ir. 11. d. 42. o.

6.sz. táblázat

A HM póthiteligénylése

Rendes kiadások	
személyi járandóságok	4 049 000 Ft
dologi kiadások	5 565 000 Ft
Rendkívüli kiadások	
ruházat, felszerelés, ágy-ágynemű	17 300 000 Ft
katonai felszerelés	4 300 000 Ft
Tervhitel	
magasépítkezési beruházások	10 500 000 Ft
Összesen:	41 914 000 Ft

február	6,5 millió forint
március	10,4 millió forint
április	12,1 millió forint
május	6 millió forint
június	4,4 millió forint
július	2,5 millió forint

A honvédség tervezett fejlesztése azonban további póthitelek folyósítását tette szükségessé, hiszen az 1948. október 1-vel tervezett nagyobb létszámemeléshez elengedhetetlenül fontos anyagi beruházásokat már most meg kellett kezdeni.

A HM erre hivatkozva kérte a Minisztertanács engedélyét további 110 millió forint rendkívüli póthitel kiutalására. A hadsereg a fenti összegből a laktanyák helyreállítási munkálataira és a kisebb méretű építkezések megkezdésére 41 millió forintot, a ruházati és ágyneműszükségletek kielégítésére pedig 68 485 565 forintot kívánt fordítani. Az összhitelből a tárca 70 millió forintot szándékozott felhasználni az 1947/48-as költségvetési évben,[23] míg a fennmaradó 40 millió forintot az 1948. augusztus 1-től kezdődő időszakra ütemezte.[24] Az eddigi kutatások alapján megállapítható, hogy a honvédelmi tárca az 1947/48-as költségvetési évben több, mint 144 millió forint póthitelt kapott,[25] és ezzel összesen 295 235 000 forintot költhetett a honvédség fejlesztésének megkezdésére. A póthitel összege messze meghaladta a költségvetésben előirányzott – 150 millió forint – értéket.

A hadsereg elhelyezési és felszerelési szükségleteit minimálisan biztosító hitelek folyósítása után a figyelem a honvédség fegyverzeti, felszerelési igényeinek

23 Az állami költségvetési év az 1947:XIV tc. 1. pontja alapján az 1946/47. évtől kezdve 1946. augusztus 1-től 1947. július 31-ig tartott. Az 1947/48. év két költségvetési időszakra tagolódott: egy 12 hónapos és egy 5 hónapos (1948. augusztus 1–december 31.) kiegészítő periódusra. HL 1950/T Anyagtervezési Csoportfőnökség (Agt. Csfség.) 41. d.

24 HL Honv. fe. ir. 4. db. 1–6. o.

25 HL 1950/T Agt. Csfség. 41. d.

kielégítése felé fordult. A Pálffy-terv elgondolásai szerint – mint azt már a korábbiakban ismertettük – az első fejlesztési év teljes fegyverzeti és anyagi szükségletét a Szovjetunióból kívánták beszerezni. Az igényelt anyagokról készült kimutatást – a hadseregfejlesztés 4 éves fejlesztési tervével együtt – 1948 február elején eljuttatták a budapesti szovjet katonai attasé törzsében szolgálatot teljesítő Szviridov és Kondratov tábornokoknak.[26]

A kormánydelegáció 1948 februári moszkvai útja során a honvédség fejlesztéséről és a Szovjetunió által nyújtandó segítségről a megbeszéléseket a magyar–szovjet barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási egyezmény aláírása után Rákosi Mátyás miniszterelnökhelyettes, Veres Péter honvédelmi miniszter, Pálffy György altábornagy, a honvédség felügyelője, valamint Vaszilevszkij marsall, szovjet vezérkari főnök folytatta. A marsall és a tanácskozáson jelenlevő munkatársai már korábban tájékoztatást kaptak a honvédség 4 éves fejlesztési tervéről, így maga a fejlesztési terv nem került megvitatásra. Megvitatták azonban az első fejlesztési év fegyverzeti és felszerelési szükségleteit, a honvédtisztek szovjet katonai akadémiákra való vezénylésének, a gyártási szabadalmak átengedésének, valamint a szovjet szaktanácsadók küldésének kérdéseit. Az értekezleten elvi megállapodás született több kérdésben, így például azzal kapcsolatban is, hogy a fegyverzet és felszerelés átadásának pénzügyi, szállítási módjairól egy újabb szakbizottsági értekezleten döntenek majd. Ennek helyét, idejét, valamint a bizottság összetételét Zujev vezérőrnagy, az új budapesti katonai attasé és az illetékes magyar katonai vezetők fogják pontosítani. A Szovjetunió katonai akadémiáira ezred- és zászlóaljparancsnoki kiképzésre 46 honvédtisztet irányítanak, 18 hallgatót pedig tisztiiskolára vezényelnek. A magyar fél a szovjet szabadalmak átengedése fejében kötelezettséget vállalt arra, hogy azokat tovább nem adja és a megengedett mennyiségen felül nem gyárt több hadianyagot. A hadseregfejlesztés segítésére, a fegyvernemek kiépítésére 8 katonai szaktanácsadó érkezik majd Magyarországra, akik a katonai attasé törzsébe fognak tartozni.[27]

1948. május 11-én Zujev vezérőrnagy felkereste Veres Péter honvédelmi minisztert és közölte vele a szovjet kormány döntését a februári megállapodásokat illetően. A Szovjetunió a magyar honvédsereg számára 9 500 000 dollár (110 039 060 forint) értékben volt hajlandó fegyverzetet és haditechnikai anyagot szállítani. A katonai attasé egyidejűleg átnyújtotta a magyar–szovjet hadianyagszállításokról szóló tervezetet is. A két kormány közötti hadianyagszállítási egyezmény megkötésére 1948. július 2-án került sor Moszkvában. A magyar kormány vállalta, hogy az 1948-ban kapott 9,5 millió dolláros hitelt tíz év alatt, 1949. január 1-i kezdettel, áruszállítás keretében visszatéríti. A Szovjetunió a következő fegyverzeti és haditechnikai anyagok szállítását vállalta:

26 Szrividov altábornagy a SZEB-elnökhelyetteseként, Kondratov vezérőrnagy pedig a Katonai Osztály vezetőjeként szolgált Magyarországon az 1945–1947 közötti időszakban.

27 A honvédség felügyelőjének feljegyzése a szovjet hadsereggel folytatott tárgyalásokról. 1948. február 26. HL Honv. fe. ir. 6. d. 2–5. o.

puska	17 000 db	22 mm tarack	36 db
pisztoly	10 000 db	7 mm gépágyú	24 db
géppisztoly	5 000 db	85 mm lgv. ágyú	24 db
golyószóró	750 db	T-34 harckocsi	31 db
géppuska	340 db	76 mm rohamlöveg	16 db
aknavető	160 db	iskola-repülőgép	18 db
76 mm löveg	72 db		

Ezen kívül 300 db ejtőernyőt, 6 db géptávírót és 3 teljes lőszerjavadalmazást biztosított (1 javadalmazás általában 9–10 napra elegendő lőszert jelentett) – a fentebb felsorolt – csövekhez.[28] A szerződésben felsorolt mennyiség a honvédség első évi szükségleteit csak golyószóróból, géppuskából valamint T-34 harckocsikból fedezte, minden egyéb másból hiány mutatkozott. Ennek megszüntetésére a honvédség vezetői további pótigénylés átnyújtását fontolgatták a szovjet kormány részére, mintegy 258 millió forint értékben.[29]

4. A hadiipar újjászervezése

A magyar honvédség anyagi és fegyverzeti ellátását biztosító hadiipar kiépítését az ország súlyos háborús veszteségei miatt – melyben a közvetlen hadianyaggyártó ipari berendezések 95–100%-os károsodást szenvedtek[30] – nagyon alacsony szinten kellett elkezdeni. Első lépésnek az Anyagi Csoportfőnök 1947. decemberi körlevelét tekinthetjük, melyet az ország 67 legnagyobb gyárához, üzeméhez küldött el, annak megállapítására, hogy a hazai ipart milyen mértékben lehet a hadseregfejlesztés folyamatába bevonni.[31] A munka elindítását nehezítette a gyárak, üzemek – sok helyen rendezetlen – tulajdonjogi helyzete. A volt, hadianyagokat gyártó ipari egységek ugyanis – amelyeknek részvényeit korábban a HM kezelte – fokozatosan az Iparügyi Minisztérium fennhatósága alá kerültek. Ennek következtében – mint azt egy korabeli jelentés megállapítja – a tulajdonjogi helyzet a következőképpen alakult: „... az előállítás tekintetében az iparügyi minisztert, a felhasználás, forgalom, nyilvántartás, közrendi és közbiztonsági szempontjai tekintetében a belügyminisztert illeti meg az intézkedés joga."[32] Ezen állapot megszüntetésére a HM tárgyalásokat kezdett az említett tárcák vezetőivel.

A szervezési munkák megindításával szükségessé vált egy hadiipari vezető szerv létrehozása, amely a hadigazdálkodással kapcsolatos munkálatokat irányította volna. Sólyom László altábornagy, katonai főcsoportfőnök első alkalommal a MKP Katonai Bizottságnak 1948. április 5-i ülésén javasolta egy ilyen szerv létrehozását:

28 HL Honv. fe. ir. 3. d. 17–23 o.

29 HL 1952./T Agt. Csfség 53. d. 1 csomó(cs) 141. o.

30 *Mucs Sándor:* A Magyar Néphadsereg megszervezésének körülményei (1949). *Honvédelem,* 1971. 12. sz., 103. o.

31 HL HM 1947. eln. 29.288

32 HL Honv. fe. ir. 12. d. 12 o.

„... A hadiipar a gazdasági élet minden ágazatába benyúlik. Ezért kell egy vezetőszerv, mint iparfejlesztési osztály, amelynek a Tervhivatal mellett kell működnie kettős alárendeltségben. Ezen kívül kell egy végrehajtó szerv, amelynek az iparügyi minisztériumban kell működnie. ..."[33] A kérdés nagy horderejére való tekintettel a Katonai Bizottság a döntést a Politikai Bizottság alá utalta. Ezzel egyidejűleg a HM új szervezetében – amely április 1-jével lépett életbe – létrehozták a Katonai Főcsoportfőnök alárendeltségébe tartozó XII. Iparszervezési Osztályt, Varró László vezérkari alezredes vezetésével. Feladata a hadiipar megszervezése és egységes irányítása, a polgári szervekkel való szoros együttműködés kialakítása és az ipar mozgósítási tervének előkészítése volt.[34]

A hadiipar irányító szervének, az Iparfejlesztési Igazgatóságnak (IFIG) felállítására 1948. július 5-én került sor az Iparügyi és a Honvédelmi Minisztérium közös kormányhatósági felügyelete alatt. Fennhatósága alá az Igazgatóság (I.); az Igazgatási osztály (II.); az Üzemgazdasági és tervezési osztály (III.); a Kereskedelmi és pénzügyi osztály (IV.); valamint a Termelési és racionalizálási osztály (V.) tartozott, összesen 51 fővel. Az IFIG igazgatója Strém Ferenc, helyettese pedig Hidasy Ferenc és Lajkó László ezredes lett. Hidasy a II. és IV. osztály, Lajkó ezredes pedig a III. és V. osztály felett gyakorolt ellenőrzést.[35]

Az Iparfejlesztési Igazgatóság létrehozását követően mind a Tervhivatal, mind a Katonai Főcsoportfőnökség előterjesztette a hadiipar újjászervezésére vonatkozó elképzeléseit az 1948. augusztus 1-től 1949. december 31-ig tartó, 17 hónapos periódusra. Ezekből kiderült, hogy a Tervhivatal a volt hadiüzemek szerszámgépeit, magasan kvalifikált szakembereit – a fűzfői Nitrokémia kivételével – nem a hadianyagtermelés, hanem a polgári szükségletek kielégítésére állította be. A Tervhivatal vezetői a honvédség 1949. évi hadiipari szükségleteit csak 1950-től kezdve kívánták gyártani az 5 éves tervben kiépítendő új hadiüzemekkel. A katonai vezetés, tisztában lévén az ország gazdasági helyzetével, nem tartotta valószínűnek egy új hadiipar megszervezését. Ezért a meglevő hadiipari berendezésekre, az épületekre, a szerszámgépekre, a műszaki személyzetre tartott igényt. Megállapították:

„... A Tervhivatal vezetősége nem osztja maradéktalanul az államvezetésnek azt a szándékát, hogy a honvédséget minél gyorsabban, minél jobb felkészültségbe helyezze ... A javaslat általános nemzetgazdasági szempontból sem látszik megnyugtatónak, mert energiapazarlást jelentene a hadianyaggyártásra létesített és berendezett üzemekben és az arra kiképzett műszaki vezető és szakmunkásállománnyal polgári fogyasztási cikkeket gyártani és a hadiipar részére új üzemeket létesíteni."[36]

A hadiipar megszervezéséért felelős Sólyom altábornagy véleménye szerint a Tervhivatal javaslata „... nem mutat annyi tervszerűséget és átgondoltságot, hogy a honvédség felelős vezetőit a problémák helyes kézbevétele felől megnyugtassa."[37]

33 Uo. 1. db. 69. o.

34 HL HM 1948. eln. 14.455

35 HL HM 1948. eln. 17.853

36 Az Országos Tervhivatal és a HM képviselőinek értekezlete a hadiipar újjászervezéséről. 1948. június 22. HL Honv. fe. ir. 845. d. 12. cs. 90–94. o.

37 Uo.

A tábornok – felmérve az ország gazdasági lehetőségeit – úgy vélte, hogy a magyar gazdaság sem 1948-ban, sem 1949-ben nem lesz abban a helyzetben, hogy egy teljesen új hadiipar megalapozását megkezdhesse. Ezért a meglevő hadiipari berendezések, szerszámgépek, műszaki személyzet egy-egy üzembe való összevonásával látta elérhetőnek azt, hogy a hadiipar egyes ágai már 1949 folyamán termelőképesek legyenek. Elgondolása szerint csak így nyílik lehetőség arra, hogy „... a feltétlen honvédségi követelményeknek és a nemzetgazdaság egyéb ágai érdekeinek összhangbahozásával meghatározzuk azokat az időbeni és térbeli lépcsőzéseket, amelyekkel a magyar hadiipar egykori berendezéseit fokozatosan újra a hadianyaggyártás szolgálatába állítjuk és egyben megismerjük azokat a szektorokat, ahol új létesítmények, gépek beállítása válik szükségessé a fejlesztési program keretében."[38]

Sólyom az 1948/49. évi hadiipari beruházásokra tervbe vett összeg ismeretében – 240 millió forint[39] – az újjászervezendő hadiipar legfontosabb feladatát a következőkben határozta meg: 1949. szeptember 1-jéig el kell készíteni a honvédségnél rendszeresítendő gyalogsági és tüzérségi fegyverek, tüzérségi lövegek – szovjet szabványok szerinti – mintapéldányait, valamint az év végén meginduló sorozatgyártás feltételeit. Ennek érdekében ezen időszakra a lőszergyártásnak már teljes kapacitással kellett működnie, ami feltételezte az ehhez szükséges lőpor- és robbanóanyagszükségletek teljes biztosítását. Előkészületek történtek az önálló magyar repülőgép- és gépkocsigyártó ipar megteremtésére is. A repülőgépgyártás keretében iskola- és gyakorló gépeket kellett volna gyártani, míg a gépkocsiiparnak 1,5 és 3 tonnás terepjáró tehergépkocsik kikísérletezése és sorozatgyártása lett volna a feladata. A hadiipari termelésbe 15 üzem, gyár bevonásával számoltak.[40]

A hadiipari kapacitást szolgáló beruházások megkezdésére (az említett gyárak építkezéseire és import gépbeszerzéseire) közel 31 millió forint hitelt kapott a HM az 5 hónapos kiegészítő költségvetési időszakban.[41] A vállalatok az alábbi hitelösszegeket vehették fel az 1948 szeptember–december hónapokra:

Nitrokémia RT	11 102 700 forint
Magyar Lőszerművek	5 071 400 forint
Vadásztöltény-gyár	1 992 500 forint
W. M. Csepel	3 592 400 forint
Dunai Repülőgépgyár	2 953 900 forint
Gamma	747 600 forint
MÁVAG-Diósgyőr	3 500 000 forint
Lampart RT	2 037 000 forint

38 Uo. 98. o.

39 A OT által előirányzott összeg a hadiipar kiépítésére. Uo.

40 Uo. 95. o.

41 HL Honv. fe. ir. 845. d. 12. cs. 145. o.

1948 október végéig a folyósított hitelek összege elérte a 13 258 000 forintot, ekkor azonban a fennmaradó hitelösszeget – az Anyagi Csoportfőnök parancsa alapján – át kellett adni a Tervhivatalnak. Ezt követően a folyósítandó hitelrészek a Tervhivatal keretén belül kerülhettek kiutalásra, szigorítva ezzel az ellenőrzést.

A magyar honvédség az 5 hónapos kiegészítő költségvetési időszakban – a már említett 31 millió forintos hadiipari beruházási hitelen kívül – további 272,6 millió póthitelt kapott a hadsereg fejlesztésével és létszámemelésével kapcsolatban. Így a HM 1947. augusztus 1. és 1948. december 31. között összesen 598,8 millió forintot fordíthatott a hadseregfejlesztés és a hadiipar kiépítésére.[42] A HM hitelkeretét terhelte a Magyarországra érkező 8 szovjet katonai tanácsadó ellátására fordítandó összeg is, ami a tárca előirányzat nélküli rendkívüli kiadásaként jelent meg a költségvetésben. A katonai tanácsadók költségei 1948. október 1. és december 31. között 5 139 370 forintra rúgtak[43], ami a hadiipar kiépítésére szánt összeg 16%-át tette ki.

1948 őszétől a hadseregfejlesztési és hadiipari elképzelésekben gyökeres változás következett be. Ezek további ütemét és mértékét a „háborús feszültségű" nemzetközi helyzet és a szovjet–jugoszláv ellentétek határozták meg. Az ország és a honvédség háborúra való felkészítése, a hadsereg és a hadiipar gyorsított kiépítése Farkas Mihály irányításával kezdődött meg.

42 A HM 12 hónapos költségvetésének teljes összege – a póthitelekkel együtt – 195 000 000 forint, a kiegészítő 5 hónapos költségvetési periódus pedig 303 600 000 forint volt. HL 1950/T. Agt. Csfség. 41. d. 25. o.

43 HL HM 1948. eln. 43.282

Imre Okváth

IDEAS ON THE ESTABLISHMENT OF THE ARMED FORCES AND THE BEGINNINGS OF THE DEVELOPMENT OF WAR INDUSTRY 1947–1948

Summary

With the signing of the Hungarian peace-treaty (10 February 1947) the legal basis was set for the establishment of the armed forces and the development of war industry to supply and equip the army also became possible. Taking into consideration the difficult economic situation of the country the ideas on the establishment of the armed forces within the organizational and strength limits were intended to be achieved in a longer period and in several phases. These plans changed with the growing antagonism between the Great Powers, the coming of the Cold War and due to Soviet pressure. Hungary – along with all the Eastern and Central European countries – had to begin a faster establishment of the armed forces and war industry in order to equip the army started to be organized and Soviet equipment also started entering the country. The treatise looks at the genesis of the various concepts on the establishment of the armed forces and at the attempts to reorganize the war industry in the period between 1947 and 1948.

Imre Okváth

CONCEPTIONS SUR LE DÉVELOPPEMENT DE L`ARMÉE ET L`OUVERTURE DE L`EXTENSION DE L`INDUSTRIE MILITAIRE 1947 – 1948

Résumé

Avec la conclusion du traité de paix hongrois (le 10 février 1947) le fondement juridique du développement de l`armée a été donné, et l`extension de l`industrie militaire pouvait être commencée, pour assurer l`entretien et l`équipement de l`armée. Selon les conceptions sur le développement de l`armée les limites permises d`effectif et d`administration auraient été atteintes dans plusieurs étapes de développement, en considération de l`état économique grave du pays. Mais comme l`opposition des grandes puissances devenait de plus en plus forte et la guerre froide a commencé, ces projets étaient modifiés. A partir de l'automne de 1948 la Hongrie, pressée par l'Union Soviétique, pareillement aux autres pays de l'Europe Centrale de l'Est, devait déclencher un développement accéléré de l'industrie militaire et de l'armée. L'organisation de l'industrie militaire satisfaisant les exigences matérielles et d'armement de l'armée a commencé, les livraisons de matériel de guerre soviétiques ont également démarré. L'essai présente la genèse des différentes conceptions sur le développement de l'armée, ainsi que les efforts faits pour la réorganisation de l'industrie militaire, pendant la période de 1947–1948.

Imre Okváth

PLÄNE FÜR DIE ARMEERÜSTUNG UND DIE ANFÄNGE DER ENTSTEHUNG DER KRIEGSINDUSTRIE IN UNGARN 1947–48

Resümee

Mit der Unterzeichnung des ungarischen Friedensvertrages am 10. Februar 1947. wurden die Rechtsgrundlagen der Entwicklung der ungarischen Armee geschaffen und man konnte mit der Entwicklung der Kriegsindustrie beginnen, deren Aufgabe in der Versorgung und Aufrüstung der Armee bestand. Die festgelegten Richtlinien der Armeeentwiclkung sahen die Aufstellung der zugelassen organisatorischen Einheiten bzw. der Zahl der Soldaten innerhalb einer längeren Periode und in mehreren Entwicklungsetappen vor. Doch infolge der Vershärfung der Konflikte zwischen den Großmächten bzw. des ausgebrochenen kalten Krieges wurden diese Pläne modifiziert. Auf Wunsch der Sowjetunion wurde in Ungarn ab Herbst 1948 die Entwicklung der Armee bzw. der Kriegsindustrie beschlennigt. Es begann die Organisierung einer Kriegsindustrie, welche die Ansprüche der Honvédarmee an Waffen und anderer Ausrüstung befriedigte und parallel dazu setzen auch die Lieferungen von Kriegsmaterialien aus der Sowjetunion ein.

Имре Окват

КОНЦЕПЦИИ ПО РАЗВИТИЮ АРМИИ И НАЧАЛО СТРОИТЕЛЬСТВА ВОЕННОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ 1947-1948

Резюме

С заключением мирного договора Венгрии (10 февраля 1947 года) была создана юридическая основа развития армии и могло быть начато строительство военной промышленности, обеспечивающей снабжение и вооружение армии. Сформулированную концепцию по развитии армии, основанную на разрешенных штатных единицах и численном составе военнослужащих, - в виду тяжелого экономического положения страны - намеревались осуществить в более длительный период, охватывавший несколько этапов развития. Однако вследствие обострения противоречий между великими державами и начала холодной войны эти планы изменились, и по требованию Советского Союза Венгрия - аналогично остальным средне-европейским странам - была вынуждена приступить к ускоренному развитию армии и военной промышленности уже с осень 1948 года. Началась организация военной промышленности, удовлетворявшей потребности армии в вооружении и материальном снабжении. Кроме того начались также поставки военных материалов из СССР. В статье показаны развитие концепций (различных) о развитии армии, а также усилия, направленные реорганизацию военной промышленности, в период 1947-1948 годов.

KÖZLEMÉNYEK

MOLNÁR ANDRÁS

KATONAI KARHATALOM A REFORMKORI MEGYEGYŰLÉSEKEN

Horváth Mihály a reformkor politikatörténetét taglaló alapvető művében, az adminisztrátori rendszer bevezetéséről szólva éppen csak megemlítette: a „kormány egy rendeletében gondoskodott arról is, hogy a katonai karhatalom használatát, mit addig a törvényhatóság maga határozott csak el, ezentúl a főispán s adminisztrátor, sőt azon reményben, hogy ennek a tisztikart is a maga pártjából sikerülend megválasztania, az alispán is elrendelhesse anélkül, hogy erre nézve a megye irányában felelősséggel tartoznék".[1] Ez az ominózus intézkedés nem más volt, mint a helytartótanács 1845. június 10-én, 29 379. sz. alatt kiadott rendelete, amely egészen pontosan így hangzott:

„Naponta sűrűbbek lévén az esetek, mellyekben a törvényhatóságok által katonai hatalomkar szorgalmaztatik, ezek kiszolgáltatása iránt a katonai renddel fentartandó szükséges egyetértés tekintetéből azon szabály állapíttatott meg: hogy valamint a körülmények, mellyekben a közcsend és személyes bátorlét tekintete katonai beavatkozást igényel, két félék, u[gy] m[int]: előre láthatók vagy rendkívüliek lehetnek, úgy az elsőkre nézve ugyanakkor a hatalomkar a megyei főispán, vagy annak helyettese, nem különben az alispán hivatalos felszólítására, – a másod rendűekre, az az rendkívüliekre és így halasztást nem szenvedőkre nézve pedig a járásbeli szolgabírónak maga járását illetőleg szinte hivatalos megkeresése folytán is az illető katonai parancsnokságok által tüstént kirendeltessék; ez utóbbiak irányában mindazáltal olly világos kikötéssel, hogy ezek eljárásukért felelősök maradván, tetteikről a megye kormányát rögtön értesíteni tartozzanak."[2]

A helytartótanács rendeletére pártállásuknak megfelelően reagáltak a vármegyék közgyűlései. A konzervatív többségű, vagy ingadozó megyék egyszerűen tudomásul vették, míg az ellenzéki szellemű törvényhatóságok határozottan tiltakoztak ellene és megtagadták a végrehajtását. Felismerték ugyanis annak a veszélyét, hogy az elszámolás korábban viselt felelőssége alól ezúton felmentett megyei elöljárók adott esetben saját politikai meggyőződésük szerint élhetnek vissza a kezükre játszott korlátlan hatalommal. Valóban, a rendelet mindennemű felelősség terhe alól feloldozta volna a főispánokat, helyetteseiket és az alispánokat: nem csupán előzetesen, de még utólag sem kellett volna a törvényhatóságok hozzájárulását kérniük a katonai karhatalom bevetéséhez. A helytartótanács intézkedéséből azonban nemcsak közjogi problémák adódtak; az állandó katonaság felállítása (1723) óta tisztázatlan volt a katonai karhatalommal való rendelkezés törvényi háttere. Az ellenzék emlékezetében még élénken éltek azok az események, amikor a kormány politikai céljainak elérése érdekében az ország törvényeibe ütköző módon alkalmazta a katonai karhatalmat. Mielőtt tehát

1 *Horváth Mihály*: Huszonöt év Magyarország történelméből. 2. jav., bőv. kiad., Pest, 1868. 3 k., 62. o.

2 Zala Megyei Levéltár (ZML) Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai (kgy. ir) 1845:2812.

ismertetnénk azt, hogy miként fogadták a liberálisok, nevezetesen a Deák Ferenc nevével fémjelzett zalai ellenzék a helytartótanács rendeletét, röviden utalnunk kell arra, hogy milyen korábbi események következtében vert gyökeret az ellenzék soraiban a katonai karhatalom bevetésétől való idegenkedés, félelem.

A cs. kir. katonaság „alkotmányba ütköző" karhatalmi bevetésére a napóleoni háborúkat követően első ízben azután került sor, hogy 1822 őszén a magyar vármegyék sorra visszautasították és törvénytelennek minősítették I. Ferenc két (1821. április 4-én és 1822. augusztus 13-án kiadott) rendeletét. Előbbiben 28 ezer fős újonchátralék azonnali kiállítását, utóbbiban pedig a hadiadó ezüstben történő beszedését rendelte el az uralkodó. Miután számos megye következetesen ragaszkodott ahhoz a véleményéhez, hogy e két tárgyban csak az országgyűlésnek van joga dönteni, az önkényes rendeleteket nem hajtották végre és álláspontjukat a királyi biztosok „rábeszélésére", fenyegetőzésére sem változtatták meg, drasztikusabb eszközökhöz nyúlt a kormány. Felhatalmazta a királyi biztosokat, hogy mindenütt, ahol ellenállásra találtak, „minden tekintet nélkül katonai karhatalmat" használhatnak. A megyékbe cs. kir. katonasággal visszatérő biztosok erőszakkal feloszlatták a közgyűléseket, az ellenálló vezetőket elfogták és vasra verték, a katonákat a tisztviselők lakására szállásolták be, a tisztviselőket pedig „házi őrizetben" tartották. Így pl. Komárom megyében az alispánt saját házában tartották fogva, Nyitrában bilincsbe verve börtönözték be az alispánt és az egyik főszolgabírót. Nógrádban feloszlatták a megyegyűlést és katonákkal rakták meg a megyeházát, miközben a szolgabírákat egyenként „puhítgatták" a beszállásolt katonák. Zemplénben a tisztikar elfogatása után azonnal kezdetét vette az erőszakos újoncozás. Zala megyébe gróf Amade Antal királyi biztos segítségére báró Mengen Vilmos vezérlete alatt két osztály dragonyos érkezett. A biztos a közgyűlések tartását felfüggesztette, és a dragonyostiszteket a megyei tisztviselők lakására szállásoltatta be.

A katonai karhatalom fenyegető felvonultatása – csakúgy, mint másutt – Zalában is beváltotta (legalábbis beváltani látszott) a hozzá fűzött reményeket. A katonaság puszta jelenlétével elérte a kormány, hogy a megye beadta a derekát, és végrehajtották a királyi rendeleteket. A császári abszolutizmus győzelme azonban csak időlegesnek bizonyult; a politikai válság ilyetén való gyors és drasztikus megoldása végérvényesen megrendítette a magyar nemesség politizáló elitjének a birodalmi kormányzatba vetett hitét. Bizalmatlanná és gyanakvóvá váltak a szentszövetségi rendszer legfőbb támaszával, a cs. kir. hadsereggel szemben is – annak politikai célú karhatalmi bevetésére évtizedekkel később is félelemmel emlékeztek.[3]

Az 1831-es „koleralázadás" idején a rendi „sérelmi" ellenzék is természetesnek tartotta ugyan a katonaság karhatalmi bevetését, azt azonban felháborodottan vette tudomásul, hogy Pesten, 1831. július 17-én a kolerakordon ellen fellázadt munkásokkal szemben Wernhardt tábornok parancsnoksága alatt felvonuló öt gyalogszázad, egy lovasszakasz és két ágyú ártatlan nőket és gyermekeket gyilkolt le. Katonai vérengzés az ország szívében! – szörnyedt el a hírre az ellenzék, amely

3 *Horváth Mihály:* i. m. 1. k. 109–112. o.; *Praznovszky Mihály:* Az 1822–1823. évi nógrádi rendi ellenállás története. In: A Nógrád Megyei Múzeumok évkönyve, XIII. Salgótarján, 1987. 129–138. o.

annak tulajdonította az esetet, hogy a kivezényelt katonák nem magyarok, hanem idegenek voltak. Az 1832-re összehívott országgyűlés előtt Zemplén, Bihar és Pozsony megye fogalmazott meg olyan követeléseket, hogy a „belső bátorság fenntartására" a jövőben kizárólag a magyar katonaságot használják, „nehogy a fájlalt szomorú esetek ismét előljöhessenek".[4]

Az 1832/36-os országgyűlésen immár liberális reformkövetelésekkel is fellépő magyar ellenzéket ismét törvénytelen eszközökkel, koholt hűtlenségi és felségsértési perekkel készült elnémítani a kormány. Az ellenzék megfélemlítésének érdekében katonai karhatalommal fogatta el az országgyűlési ifjakat, majd Kossuth Lajossal együtt ráadásul katonai börtönben tartották fogva őket.

Az elfogatások hírére leghamarabb Pest megye reagált. 1836. június 13-i közgyűlésükről feliratot intéztek az uralkodóhoz, amelyben különösen sérelmezték a katonai karhatalom alkalmazását: „nincs törvény, mely megengedné, hogy az ország lakosai akármi némű vétek miatt is katonai hatalommal, mely különben is csak a polgári törvényhatóságok felszólítására használtatik segítségül, megfogattassanak, s ami szinte sérelmes, katonai őrizet alá tetessenek, sőt az 1687. törvénynek az 1723:5. által is megerősített 14. cikkelye egyenesen azt rendeli: hogy miután a vétek elegendőkép bebizonyosodik, a megyék tisztviselői által fogattassanak meg a vétkesek." A pesti közgyűlésen Benyovszky Péter, Wesselényi és az országgyűlési ifjak (később pedig Kossuth) védőügyvédje ennél is élesebben fogalmazott: „Ő Felsége a végrehajtó hatalmat csak a törvények értelmében, s törvényes Jurisdictiok által gyakorolhatja, a katonai erővel történt ezen elfogattatások által nemcsak személyeink biztosságát kétségesnek kitéve, de alkotmányunkat is sark oszlopaiban megingatva szemlélte." Hasonló élességgel fogalmazta meg a nemzetet ért sérelmet Nógrád megye 1836. június 20-i közgyűlésén az ellenzéki Prónay János, a megye volt országgyűlési követe: „a polgári törvényhatóságok elmellőzése, s a katonaerőnek ily célra lett használása alkotmányos rendszerünket gyökerében csonkító sérelem"! Arad vármegye 1836. július 4-én kelt tiltakozó felírása a nemzet alkotmányának „szelleméből merített elv"-re épült: „a katonaság nem a végrehajtó hatalomnak segédeszközül, hanem a közbátorságnak külső ellenségtőli fentartására van alkotva, s a belső bátorság ügyében, törvényes szokás szerint is, csak akkor használtathatik segédül, midőn a polgári hatóság ereje a viszály eltávoztatására elégtelen". De „hol van annak szüksége, hogy a legvégső katonai erő fordíttassék oly ifjúknak rabláncra fűzésére, kik atyai hatalom alatt vannak"?!

Az ellenzéki megyék Pest felírásának érvelését, annak logikáját követve, az 1687. évi 14. és az 1723. évi 5. törvénycikkekre hivatkozva ítélték el a kormány törvénytelen eljárását. Pozsony megye 1836. novemberi közgyűlésén a helyi ellenzék több vezetője is éles szavakkal bélyegezte meg a katonai karhatalom indokolatlan alkalmazását. Olgyay Gáspár táblabíró kijelentette: „Ahol katonai erőszak a polgári törvényhatóságba ennek tudta nélkül s akarata ellen avatkozhatik, ott szabad alkotmány nem létezhet, mert ezen avatkozás absolutizmusra vezet". Somogyi Antal aljegyző a következőképpen érvelt: „Gyakran használ a bíró katonaságot segítségül, hogy törvényes eljárásban testi erő

4 *Tilkovszky Lóránt:* Az 1831. évi parasztfelkelés. Bp., 1955. 47–48., 154–155. o.

ellenzése által ne gátoltassék; de azt csak bíró teheti, s nem peres fél, márpedig a királyi Fiscus is csak fél, ő is azon törvények alatt áll, mint más akárki, mégis ő dúlta fel önkényleg fegyveres erővel a polgárok nyugalmát." Pest megye 1836. novemberi közgyűlése ismét foglalkozott a kérdéssel. Benyovszky Péter ekkor így világított rá a probléma kulcsára: „1715. előtt katonai hatalomról a törvény végrehajtásánál szó sem lehetett, mert a magyarnak a polgári hatóságtól elválasztott ilynemű katonasága nem is volt, 1715. óta pedig hol van törvény, mely a katonaságnak ily célokra felhasználtatását megengedné? Ily törvény nincs, pedig alkotmányos országban törvény a fejedelmi jussok kútfeje." Kimondva vagy kimondatlanul, de mind a kormány, mind pedig az ellenzék párhuzamot vont az országgyűlési ifjak és Martinovicsék katonai segítséggel történt elfogatása között. Az ellenzék egyformán törvénytelennek, az alkotmány sárba tiprásának bélyegezte mindkét eljárást. A kormány részben a megfélemlítés miatt, részben pedig azért hivatkozott rá, hogy ezzel a Lovassyékkal szemben alkalmazott eljárást, mint „bevett szokás"-t igazolja. A kormány egyik alapvető indoka éppen ez volt az ellenzékkel folytatott vitában, amint azt Esztergom megye főispáni helyettese a megye 1836. októberi közgyűlésén nyilvánosan is kijelentette: „ily borzasztó vétek esetében másszor is katonai hatalom használtatott az elfogatásra". Ezekre a kormányhű tisztviselőkre kívánt támaszkodni az uralkodó, amikor 1836. szeptember 22-i rendeletében (alig néhány hónappal az első elfogatások után) szinte korlátlan hatalommal ruházta fel a tisztújításokon elnöklő főispánokat. Az ellenzék erélyes tiltakozását váltotta ki a rendelet azon része, amelynek értelmében a főispán a legkisebb rendbontás esetén is felfüggeszthette a tisztújítást, bevethette a karhatalmat és tetszése szerint nevezhetett ki új, vagy erősíthetett meg hivatalukban régi tisztviselőket.[5]

A zalai ellenzék a megye 1836. október 3-i közgyűlésén visszautasította a megyei önkormányzatba történő erőszakos beavatkozást, amely nyilvánvalóan összefüggött az elfogatásokkal, és a szabadelvű ellenzéki mozgalom elfojtását tűzte ki célul. Zala – többekkel karöltve – feliratban kérte az uralkodótól a rendelet visszavonását. A megye – Deák Ferenc indítványára – 1836. és 1837. folyamán több ízben is feliratban tiltakozott az uralkodónál Lovassyék, valamint Kossuth törvénytelen elfogatása és pere ellen, 1839-ben pedig a követutasításban is rögzítették, hogy a szólásszabadság ügyében történt egyik legsúlyosabb sérelem éppen az, miszerint „némely felségsértésről vádolt ifjak a polgári hatóságok mellőzésével katonai hatalomkar által fogattattak be".[6]

Miután az 1836-os rendelet végrehajtását a megyék megtagadták, majd az 1839/40-es országgyűlés kompromisszumának eredményeképpen kiszabadultak a politikai foglyok is, a katonai karhatalommal való rendelkezés kérdése – ha nem is rendeződött – de egy időre lekerült a napirendről.

Zala megye egyébként ezekben az években érezhette a cs. kir. katonaság jelenlétének jótékony hatását is. Sobri Jóska több megyét rettegésben tartó

5 Ifjúkori iratok. Törvényhatósági Tudósítások. *(Kossuth Lajos* Összes Munkái VI.) (S. a. r.: *Barta István)* Bp., 1966. 567., 636., 637., 638., 639., 699., 701., 834., 873., 989., 1000., 1003. o.

6 ZML Zala vármegye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyvei (kgy. jkv.) 1836:2167.; *Degré Alajos:* Zala megye 1839. évi követutasítása. In: Tanulmányok Deák Ferencről. (Zalai Gyűjtemény, 5.) Zalaegerszeg, 1976. 235. o.

betyárbandáját még a katonai karhatalom bevetésével is csak mintegy másfél esztendei hajtóvadászat után sikerült 1838 tavaszán kézrekeríteni.[7] Katonai karhatalom tartotta fenn a rendet az 1843-as, emlékezetes zalai követválasztás második, augusztus 31-i fordulójának idején is, amikor a helyi liberálisok visszavágtak a néhány hónappal korábban elszenvedett vereségért. Akkor a zalai liberálisoknak eszükbe sem jutott sérelmezni a dragonyosok jelenlétét, miután a karhatalmat felvonultató főispán, Batthyány Imre gróf az ellenzékkel szimpatizált, és éppen az ő érdekükben, a konzervatív kisnemesek felheccelt tömegének félreszorítására vetette be a katonaságot.[8]

Amíg a megye főispánja a liberálisokkal rokonszenvezett, nem volt mitől félni a helyi ellenzéknek. Merőben megváltozott azonban a helyzet, amikor 1845 tavaszán Zalában is adminisztrátort, főispáni helyettest ültetett a kormány az ellenzékkel szemben túlzottan is engedékeny Batthyány főispán helyére. Zala megye adminisztrátorává a Tolna megyei Festetics Leó grófot nevezte ki az uralkodó. Festetics személye ellen különösebb kifogása nem lehetett a zalai ellenzéknek, miután a gróf korábban nem viselt hivatalt, nem fejtett ki érdemi politikai tevékenységet, sőt, mint a „kisdedóvás" és a zenei élet mecénása, inkább támogatta a haladó törekvéseket. A zalai liberálisok a „szeretett" főispán félreállítása és az adminisztrátori rendszer általánossá tétele ellen tiltakoztak, amikor Festeticset hűvös – némelyek pedig goromba – fogadtatásban részesítették.[9]

Az adminisztrátor ünnepélyes beiktatására a megye 1845. július 14-i közgyűlésén került sor. Elmaradtak ugyan a korábban szokásos fényes külsőségek, de – Deák Ferenc tanácsára – elmaradt a Festetics ellen tervezett tüntetés is, mindössze Csány László, a helyi liberálisok pártvezére engedett meg magának néhány ünneprontó mondatot.[10] A zalai ellenzék hangadói rendszerint csak a közgyűlések első napjain voltak jelen, amikor az elvi jelentőségű politikai kérdéseket tárgyalták, míg a teljesen hétköznapi, tucatszámra felmerülő ügyek elintézésében már nem vettek részt. Így történt, hogy távollétükben került terítékre a helytartótanácsnak a katonai karhatalom bevetéséről szóló (a bevezetésben már idézett) rendelete is. Ezt a rendeletet akkor – az ellenzék távollétében, hasonlóan a kormányszékektől érkezett más leiratokhoz – egyszerűen tudomásul vette a megye közgyűlése.[11]

A zalai ellenzéknek azonban az volt a szokása, hogy elkérte a főjegyzőtől a megyéhez érkezett rendeleteket, és maguk között is megvitatták azokat. Így járhattak el ebben az esetben is, mert Zala megye 1845. augusztus 18-i közgyűlésén, miután már amúgy is szópárbajra került sor az adminisztrátor és a liberális vezetők között, ismét terítékre került a katonai karhatalom alkalmazásáról hozott helytartótanácsi rendelet is. Először ifj. Csúzy Pál (későbbi országgyűlési követ) kért szót. Nem helyeselte sem azt, hogy ilyen fontosságú rendeletet a közgyűlés végén vegyenek napirendre, sem annak egyszerű tudomásul vételét. Azt

7 ZML kgy. jkv. és ir. 1836:2464–2465., 1836:2556., 1837:2., 1838:1277.; Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára. Fol. Hung. 1419. *Galsai Kovách Ernő* emlékiratai. I. k., 29–39. o.; *Vidos Géza:* Kőszeg városának lovas helyőrségei 1681-től 1912-ig. In: *Dunántúli Szemle,* 1992. 7–8. sz., 251–268. o.

8 *Pesti Hírlap,* 1843. szept. 10. (281. sz.), 613–615. o.; *Világ,* 1843. szept. 9. (72. sz.), 593–594. o.

9 *Molnár András:* Zala megye politikai viszonyai az 1840-es évek második felében. Festetics Leó főispáni helyettes jelentései és emlékirata. In: Zalai történeti tanulmányok, 1994 (Zalai Gyűjtemény, 35. sz.) Zalaegerszeg, 1994. 93–182. o.

10 *Pesti Hírlap,* 1845. július 22. (507. sz.), 50. o.; *Nemzeti Újság,* 1845. július 24. (115. sz.), 464. o., július 29. (118. sz.), 473. o.

11 ZML kgy. jkv. 1845:2812.

javasolta tehát, hogy a rendeletet, „mint törvényeinkkel meg nem egyeztethetőt" tegyék egyszerűen félre. Hasonló szellemben nyilatkozott, de mást indítványozott a zalai liberálisok pártvezére, Csány László: „Én ezen k[egyes] intéző levélnek foglalatját a megyék autonómiájával, s ezeknek a törvényekben gyökerezett kormányzási rendszerével semmiképpen össze nem egyeztethetem, s azt sem, hogy akármely hivatalnok is felelősség nélkül a megyében hatalomkart használhasson; szükségesnek látom tehát végzés által kijelenteni, hogy az egyes polgárok életét és értékét veszélyeztető bűn eseteit, s egyéb a törvényben kitett eseteket kivéve, egy megyei hivatalnok is katonai hatalomkart a megye rendeinek közgyűlésben kimondott végzése s határozata nélkül ne használhasson, s ha a bűn eseteinek elnyomására minden megelőző végzés nélkül azt bármely megyei tisztviselők alkalmazni szükségesnek látnák, arról, bármilyen állásban lévő tisztviselő legyen az, a megye kormányának , melly alatt a r[ende]k egyenesen a megyék közgyülekezetét értik, minden esetre felelősséggel tartozzanak, s ezek szerint a kir[ályi] helyt[artó] tanácsnak érintett intéző levelét – olly értelemben, hogy a katonai hatalomkar bárki által is a megyékben felelőssége terhe nélkül használtathassák – el nem fogadhatják, mit is a hely[tartó] tanácsnak bejelentvén, megkéretni óhajtaná szónok, hogy jövendőre illy, a törvényekkel össze nem egyeztethető rendelményeknek kiadás[á]t az 1791:14. értelmében az általa teendő hathatós s erőteljes felterjesztés útján is gátolni méltóztassék."

Zala megye közgyűlése minden további vita nélkül elfogadta Csány László indítványát, azt jegyzőkönyvben rögzítette, és egy, azzal szó szerint megegyező, a helytartótanácshoz címzett feliratban utasította vissza a rendelet végrehajtását.[12]

Zala tiltakozó feliratára 1845. október 7-én válaszolt a helytartótanács. Válaszlevelében azzal érvelt, hogy a törvényes rend védelme megkívánja a katonai karhatalom bevetésének egységes jogi szabályozását. Ezt indokolják a mind gyakoribb „kihágások", és egyedül ezzel lehet elejét venni a karhatalom bevetése körüli esetleges vitáknak is. A helytartótanács a kérdés politikai élét azzal igyekezett elfedni, hogy a „halaszthatatlan" esetek példájaként csak a „köztörvényes" bűnözők elleni bevetést említette, mintha kizárólag ezek hathatósabb ártalmatlanná tételét célozná a rendelet. Végezetül azzal kívánták „megnyugtatni" a megyét, hogy a rendelet „szellemével nem ellenkezik, hogy a megye választott tisztviselői, valamint különben, úgy a katonai hatalomkar felkérése esetében is, a megye közönségének kimerítő tudósítással s legszigorúbb felelősséggel tartozzanak."[13]

Zala megye 1845. november 10-i közgyűlésén az ellenzék hangadói ugyan tudomásul vették a helytartótanács válaszát, de utalva előző végzésükre, ismét jegyzőkönyvben rögzítették, hogy a „megye kebelében a hatalomkar[nak] használatáról bár mely állásban lévő tisztviselő is a megyei közgyűlésileg öszve sereglett karok[na]k és rendek[nek] minden esetre s mindenkor felelősséggel tartozzék".[14] Amíg tehát a helytartótanács csupán a „választott" tisztviselők felelősségéről szólt, Zala megye a „bármely állásban lévő tisztviselő" kifejezés alatt

12 *Pesti Hírlap*, 1845. szept. 2. (531. sz.), 150. o.

13 ZML kgy. ir. 1845:4322.

14 Uo.

kifejezetten a főispáni helyettes felelősségét értette. Ebből a közgyűlésen jókora vita kerekedett a megye liberális vezetői és az adminisztrátor között. Az esetről Festetics azt jelentette a kancellárnak: „a rendek egyenesen kimondották, hogy a főispáni hivatal is nékiök tartozzék felelet terhével. Részemről azonban oda nyilatkoztam – így az adminisztrátor –, hogy felelet terhével nékiek nem tartoznék, hanem annak, ki éngem választott, s hogy azon esetben, ha visszaélnék hatalmammal vagy állásommal, akkor a tekintetes karoknak és rendeknek nyitva állana a törvényes út, melyen ellenem ahhoz járulhatnák, ki éngem választott". A Festetics szavait követő zúgást Deák Ferenc csillapította le, mondván: a főispáni helyettes nem ura a megyének, hozzá tartozik ahhoz, nem külön állású. Megyei tisztviselő, aki ugyanúgy felelősséggel tartozik a megye egyetemének, mint más kinevezett tisztviselő, pl. a főjegyző vagy főszámvevő. A helytartótanács leirata ilyen módon újabb alkalmat adott az ellenzék számára arra, hogy napirendre vétesse az adminisztrátori rendszer kiépítésével kapcsolatos – politikai indítékú – közjogi problémákat.[15]

A zalai liberálisok aggodalma, hogy a helytartótanács karhatalomról szóló rendelete korlátlan hatalmi visszaélésekre jogosítja fel az adminisztrátorokat, nem volt alaptalan. A durva visszaélés veszélye Zalában ugyan nem fenyegetett, de erre csupán Festetics személye és nem egy általános érvényű jogi szabályozás volt egyelőre a garancia. Más szóval, csupán az adminisztrátorok vérmérsékletétől és szubjektív döntésétől függött, hogy milyen helyzetekben vetik be a katonai karhatalmat – eljárásuknak nem volt semmilyen törvényes akadálya. Így történhetett meg, hogy 1845 augusztusában Luka Sándor honti, majd ugyanezen év decemberében Tisza Lajos bihari adminisztrátor – Horváth Mihály szavaival élve – „fegyverhatalommal csináltak többséget pártjok kisebbségéből" a helyi tisztújításokon; mind Hont, mind pedig Bihar megyében katonai karhatalommal szorította félre és verette szét az ellenzéket az adminisztrátor.[16]

E két véresen botrányos tisztújítás fényes bizonyítéka volt az Apponyi-féle kormányzat törekvéseinek. Minden józanul gondolkodó, liberális elkötelezettségű politikus előtt visszavonhatatlanul leleplezte a kormánynak az adminisztrátori rendszer általánossá tételével kapcsolatos szándékait. Luka Sándor és Tisza Lajos eljárásai országos tiltakozási hullámot váltottak ki. Ennek a tiltakozásnak volt az egyik legalapvetőbb megnyilatkozása az a zalai körlevél, amelyet Deák Ferenc felszólalása nyomán 1846. március 3-án fogadott el a megye közgyűlése.[17]

A honti és bihari visszaélések ismeretében természetesnek tekinthető, hogy 1847 áprilisában, a közelgő tisztújításra készülve, a zalai liberálisok is azt kérték az adminisztrátortól, hogy a restaurációt „a katonaság mellőzésével tartsa meg". A főispáni helyettes kitérő választ adott: ő is azt szeretné, ha a rendek fellépése nem adna okot a katonaság bevetésére, ezért a megye közbiztonságának megőrzéséért a pártvezéreket teszi felelőssé.[18] 1847 júniusában azonban, alig néhány nappal a

15 Magyar Országos Levéltár (OL) Magyar Kancelláriai Levéltár. Magyar Királyi Kancellária. A 45 Acta Praesidialia. 1845:870., *Kónyi Manó:* Deák Ferenc beszédei. 1829–1847. Bp., 1882. 1 k., 560–562. o.

16 *Horváth Mihály:* i. m. 1. k., 63–64., 73–78. o.; *Szárazberky Nagy József* emlékjegyzetei. Bp., é. n. 125. o.; *Varga János:* „A kőszívű ember fiai"-nak történeti mintái és forrásai. In: *Irodalomtörténeti Közlemények,* 1964. 5–6. sz., 615–617. o.

17 *Kónyi:* i. m. 1. k., 562–587. o.

18 *Budapesti Híradó,* 1847. máj. 2. (585. sz.), 294. o.

tisztújítás előtt, Rumy Károly, a zalai konzervatívok leghírhedtebb kortesvezére, felfegyverzett kisnemeseivel több alkalommal is a liberális kortesvezérek kúriáira támadt és az ott szervezkedő ellenféllel véres verekedést provokált.[19] Rumy ugyan nem „felső utasításra" zavarta meg a rendet, de tény, hogy fellépése kiváltotta a katonaság bevetését.

„Aggodalommal néztünk a jövőnek elébe, mellynek hátterében főispáni helyettes ur által ide rendelt katonasággal megbarátkozni épen nem tudánk" – idézte fel a liberális ellenzék félelmét a Pesti Hírlap tudósítója. „Azonban fájdalommal s alkotmányos jogaink iránti féltékenységgel láttuk bár a katonaság városunkba lett bejövetelét", tekintettel az előző napok véres összetűzéseire, mégis kénytelenek voltak a rendek „a katonaságnak m[éltóságos] f[őispáni] h[elyettes] ur általi megrendelését jelen esetben a szükség tekintetéből helyeselni, s annak a tisztválasztásnál leendő használatát megrendelni [...]. Egyébiránt valamint egy korábbi végzésökben, úgy jelenleg is kimondták, hogy karhatalmat rendelni, s annak használatával megbízott tisztviselőiket eljárásuk iránt számadásra vonni, a r[endel]k jogai közé tartozik".[20]

Az 1847. június 14-i tisztújításra végül valóban nagy választói tömegeket vonultatott fel mindkét párt. „Midőn elfoglalták a kijelölt helyet" – írta visszaemlékezésében az egyik szemtanú – „az adminisztrátor követelésére ulánus lovas csapat állott fel csatarendben a tér egyik szélétől fogva a másikig, oly móddal, hogy a hely, melyet a két párt betöltött, két részre volt osztva és az ellenfelek nem láthatták egymást. Az egymásnak mondott fenyegető szavak elhaltak a lovasok rendíthetetlen sorai előtt." Amikor többórás huzavona után visszalépett a konzervatívok alispánjelöltje, s a liberálisok által támogatott Csillagh Lajost választották meg másodalispánná, „egy szempillanatig a nemes földnép és a katonák közti összeütközéstől lehetett tartani. A felülmultak, meggyőzetési boszújokban nem hajtván az őket elválasztó lovasokra, a szabadelvűekre akartak rohanni. Az ulánusok hátráltatták a megtámadókat, és ezek ellentállván, előre szegezett láncsával [sic!] reájuk akartak csapni [...]. De a vezérek oda sietének, visszahúzták embereiket, és a lovasok felemelék láncsáikat."[21] Az „alkotmányos szabad választást vésszel fenyegető boru" így ez alkalommal szertefoszlott, sőt, az adminisztrátor által kivezényelt katonaság éppen a Festetics által pártfogolt konzervatívokkal szemben, a liberális párt védelmében lépett fel.

1847. október 4-én reggel követválasztásra gyűlt össze a megye nemessége a zalaegerszegi megyeházán. Mielőtt azonban a megye főispáni helyettese hozzáfoghatott volna az országgyűlés összehívását bejelentő királyi meghívólevél ünnepélyes kihirdetéséhez, a helyi liberális ellenzék több képviselője szóvátette, „hogy mai napon, itten Zalaegerszegen, mint a közdolgok folytatása helyén, hol egyébaránt a hadfogadói kormányt kivéve rendes katonaság nem tanyáz, nemcsak bent a városban több helyeken dzsidás katonaságot, s ennek tisztjeit szemlélék,

19 ZML Tisztviselők után maradt hivatali iratok. Kerkápoly István első alispán hivatalos iratai. 1847. jún. 10–13.

20 *Pesti Hírlap*, 1847. június 27. (904. sz), 418. o.

21 *Gerandó Ágost:* Politikai közszellem Magyarhonban. 1. rész. Pest, 1848. 104–105. o.; *Török Pál:* Gróf Festetics Leó (1800–1884) emlékiratai. In: *Napkelet*, 1928. 21. sz., 649. o.

hanem hogy éppen a választásra kitűzött napon a városon kívül a mezőn egy század dzsidás katonaságot hadi rendbe ki-, s felállítottnak tapasztaltak".[22]

Az ellenzék tiltakozását követően ismét heves vita bontakozott ki arról, hogy ki és milyen körülmények között rendelheti el a katonai karhatalom bevetését. A konzervatív Budapesti Híradó tudósítója szerint a liberális ellenzék már előző nap elhatározta, hogy a legcsekélyebb gyanús jelre napirendre tűzi a katonai karhatalom bevetésének kérdését. Ilyen módon a követválasztást megelőző vita előre megbeszélt „forgatókönyv" szerint zajlott le, anélkül, hogy arra a főispán eljárása tényleges alapot szolgáltatott volna. A konzervatívok véleménye szerint nem állt fenn a visszaélés veszélye, a kérdést csupán a liberálisok élezték ki (és nagyították fel mesterségesen), hogy ezzel is lejárassák a főispáni helyettes tekintélyét.[23] A konzervatív vádakban persze volt némi igazság. A zalai liberálisok (különösen a mozgalom radikális vezetői) valóban minden lehetőséget megragadtak, hogy „beleköthessenek" az adminisztrátorba. Figyelték minden mozdulatát, várták, hol hibázik és a legapróbb „botlásokat" is a közgyűlés elé vitték. Mindez azonban nem a főispáni helyettes személye, hanem az adminisztrátori rendszer egésze ellen irányult: a liberális ellenzék elvi jelentőséget tulajdonított minden megnyilatkozásnak. Ahogy a főispáni helyettesek egyéb „bűneit", a katonai karhatalom bevetésének kérdését sem csupán egyedi esetek és sérelmek alapján, hanem közjogi alapon, az egész nemzet „alkotmányának" védelmében vetette fel a zalai ellenzék.[24]

A liberális taktika szerves része a „sérelmek" felnagyítása, ennek egyik eszköze pedig a nyilvánosság kiterjesztése volt. Az október 4-i vita „tanulságait" és az ellenzék véleményét ugyan a megye közgyűlési jegyzőkönyvében is rögzítették, de ez a feljegyzés nem magát a vitát, csupán annak végeredményét tartalmazza.[25] A vita teljes szövege abban a „Gyorsírói jegyzék"-ben található meg, amelyet a megye által kitaníttatott és fizetett helyi gyorsírók készítették. Zala megye ugyanis azért, hogy a közgyűléseken elhangzó vitákat, főként pedig Deák Ferenc mértékadó beszédeit híven megörökítse, még 1845 augusztusában felfogadott egy országgyűlési gyorsírót, Lukács Jánost, hogy zalai ifjakat is tanítson meg a gyorsírásra. Tanítványai, Árvay István ügyész és Babos Kálmán jegyző már 1846 júliusában sikeres gyorsírói vizsgát tettek, és kinevezték őket Zala megye hivatalos gyorsíróivá, azzal a feladattal, hogy a közgyűléseken „a nevezetes tárgyokat, és jeles szónoklatokat rendesen feljegyezvén s letisztázván, a megye levéltárában eltétel végett azokat a nemes vármegyének bemutassák". Árvay István és Babos Kálmán ezután minden közgyűlés fontosabb szónoklatait lejegyezte, és ennek alapján részletes tudósításokat írt a Pesti Hírlap számára. Az október 4-i, követválasztást megelőző vita letisztázott „gyors-írói jegyzék"-e Árvay kezeírása, és az ő szignója (-y) található a Pesti Hírlapban megjelent, némileg lerövidített változat alatt is. A vita lényegét az alábbiakban az eredeti, a vármegye levéltárában letétbe helyezett „gyorsírói jegyzék" alapján foglaljuk össze.[26]

22 ZML kgy. jkv. 1847:3614.

23 *Budapesti Híradó,* 1847. okt. 15. (679. sz.), 261. o.

24 *Ferenczi Zoltán:* Deák élete. Bp., 1904. 2. k., 2–39. o.

25 ZML kgy. jkv. 1847:3614.

26 ZML kgy. ir. 1847:3889. V. ö.: *Molnár András:* Gyorsírók a reformkori megyegyűléseken. Lukács János vasi és zalai tevékenysége (1845–1846.) In: *Vasi Szemle,* 1990. 2. sz., 247–255. o.

A főispáni helyettes bevezető szavai után a betegsége miatt távol levő Deák Ferenc és Csány László kivételével a zalai liberális ellenzék csaknem valamennyi jelentős hangadója felszólalt, hogy sérelmezze az adminisztrátor eljárását. A helyi konzervatívok mindvégig hallgattak, senki sem kelt Festetics védelmére!

Az ellenzéki felszólalások sorát a közismerten radikális és robbanékony (1848-as alispán és kormánybiztos) Horváth Vilmos kezdte. Bejelentette, hogy a főispáni helyettes a rendek megkerülésével, azok sérelmére katonaságot állíttatott fel a követválasztás előtt a város határában. Hivatkozva arra, hogy a rendek többször kimondták: erre a főispánnak nincs joga, indítványozta, hogy a katonaság elküldése előtt ne kezdjék meg a követválasztást. Csatlakozott hozzá Zalabéri Horváth János cs. kir. kamarás (volt alispán és országgyűlési követ), aki előbb felolvastatta a megyének ez ügyre vonatkozó 1845-ös határozatait, majd emlékeztetett arra, hogy a tisztújítás idején sem szívesen látta az ellenzék a felvonuló katonaságot, de akkor mégis kénytelenek voltak jóváhagyni a bevetésüket, mert tartani lehetett a rendbontástól. Most viszont, mivel senki sem veszélyezteti a közbiztonságot, semmi nem indokolja a katonaság jelenlétét. Kérdőre vonta a főispáni helyettest, hogy miért nem értesítette szándékáról már előzőleg a rendeket. Zalabéri Horváth János jegyzőkönyvbe kívánta foglaltatni, hogy az adminisztrátor önkényesen rendelkezett a katonasággal, holott erre csak a rendek egyetértésével lenne joga.

Válaszul az ellene felhozott vádakra Festetics Leó azt próbálta bizonygatni, hogy a katonaság szinte csak véletlenül került ide, mert amúgy is erre kellett volna átvonulniuk, csupán egy nappal korábban. Ő ugyan megpróbálta értesíteni a rendeket, de mindenkit István főherceg zalai látogatása foglalt el. Ő csupán puszta elővigyázatosságból cselekedett, hogy ha mégis baj történne, kéznél legyen a katonaság. Javasolta, hogy a vitát a követválasztás utánra halasszák. A jelenlevők véleménye azonban az volt, hogy most kell tisztázni az ügyet, ezért folytatták a főispáni helyettes felelősségre vonását. Zalabéri Horváth János kijelentette, hogy „a rend fenntartása nem ád jogot más jogaink sértésére". Festetics már egy héttel korábban írt egy levelet a katonák parancsnokának, bőven lett volna ideje erről tájékoztatni a rendeket. A katonák eredetileg nem erre vonultak volna, a megyeszékhelyet csak kitérővel, az adminisztrátor kifejezett kérésére ejtették útba! A főispáni helyettes erre azt válaszolta, hogy ő csupán egy összekötő tisztet kért a parancsnoknak írott levelében.

A zalai liberálisok mérsékeltebb szárnyához tartozó Csertán Sándor (1848-as képviselő és kormánybiztos) szerint nem véletlenül rendelte ide a katonaságot az adminisztrátor. Csertán jegyzőkönyvbe kívánta vétetni, hogy a rendek elítélik a törvénytelen cselekedetet. Követelte továbbá a katonaság azonnali elvezénylését, mert azt (más ellenfél nem lévén) csakis az ellenzék megfélemlítésére állíthatta fel az adminisztrátor. Ezután Deák Ferenc sógora, a máskor oly higgadt Oszterhueber József szólalt fel. Emlékeztette a rendeket arra, hogy „számos esetek mutatkoztak e Hazában, hogy a behozott új rendszerrel felállított f[őispáni] helyettesek nem csak katonaságot, hanem a megyei szolgákat is mint ellenséget állíták fel a megyei r[ende]k ellenében. Sőt történt még az is, hogy a főispán a rendes katonaságot a megye teremében állítá fel, és egyenesen szuronyok közt kellett a r[ende]knek ügyeiket végezni". Az országgyűlés elé kell tehát terjeszteni a sérelmeket és utasításul kell adni a követeknek, hogy „sem a főispánnak, sem a helyettesnek a

megye határozata nélkül soha, semmi esetben a status ellen karhatalmat alkalmazni szabad ne legyen". Minden kétséget kizáróan a főispán rendelte ide a katonaságot, és addig ne folytassa a közgyűlés a tanácskozást, amíg el nem takarodnak!

Véleményéhez csatlakozott Hertelendy György (Deák távoli rokona), a veszprémi püspök sümegi uradalmának liberálisokkal rokonszervező ügyvédje. Szerinte a katonaságot előre megfontolt szándékkal rendelte ide az adminisztrátor, már csak az van hátra, hogy az „felszólítassék physicai erő gyakorlatára"! Lehetetlennek tartotta, hogy a főispáni helyettesnek ne lett volna ideje értesíteni a rendeket. Indítványozta: ne csupán Zala megye, hanem az egész „nemzet legyen biztosítva, hogy békés nép ellen physicai erő nem fog alkalmaztatni". Szerezzen a megye érvényt korábbi határozatainak és tiltsa el a főispáni helyettest az efféle intézkedésektől, az ügyet pedig vigyék a követutasítást kidolgozó megyei választmány elé.

Glavina Lajos ügyvéd (1848-as képviselő) véleménye szerint „annak, hogy a katonaságot csak a r[ende]k rendelhetik meg, a törvényekben is világos nyoma van, mert ez nem más, mint karhatalom, azt pedig nyilván mondja a törvény, hogy karhatalmat csak a megye közönsége rendelhet". Ebből kiindulva tehát akár véletlen a katonaság iderendelése, akár nem, mindenképpen törvénytelen, mert ahhoz a megye nem járult hozzá, ezért csatlakozik Hertelendy György indítványához. Kerkápoly István első alispán (volt országgyűlési követ) előadta, hogy a főispáni helyettes már szeptember 26-án említette neki a katonaság bevetésének gondolatát, de csak négyszemközt. Sérelmezte azonban az alispán, hogy szándékát hivatalosan sem vele, sem a megye más, illetékes tisztviselőjével nem közölte.

Az adminisztrátor ekkor bejelentette, hogy már intézkedett a katonaság visszavonásáról. Mentegetődzött, hogy ő nem akart senkit sem megfélemlíteni, csupán királya parancsát teljesítette, és ezután is ezt fogja tenni. Hertelendy György nem értett egyet az utóbbi megjegyzéssel, és kijelentette, hogy a rendek nem kérik, de követelik a katonaság eltávolítását és a sérelem jogorvoslását. Megjegyezte, hogy az adminisztrátornak a katonaság elküldésére ugyanúgy nincs joga, mint annak kirendelésére. Indítványozta, hogy jelöljön ki a közgyűlés egy küldöttséget a katonaság elvonulásának igazolására. A vita azonban itt félbeszakadt, mert a gyűlésteremben megjelent a katonák kapitánya, és bejelentette, hogy a felállított katonaság feloszlott és beszállásolták őket a szomszéd faluba. Miután mind Zalabéri Horváth János, mind Hertelendy György hitelt érdemlőnek ismerték el a kapitány jelentését, megszűnt az ellenzék aggodalma, és a vita véget ért.

A követek megválasztása ezután rövid idő alatt, minden zavar nélkül megtörtént. A megye követutasítását három nap múlva, október 7-én fogadta el a közgyűlés. Ennek 7. pontja kimondta: „Sérelem, hogy némely megyék főispánjai, de leginkább azoknak helyettesei a köztanácskozások alkalmával a jó rend fentartásának ürügye alatt a megye r[endei]nek tudta, híre és befolyása nélkül katonai hatalomkart alkalmaznak. A nemzet függetlenségét, s köztanácskozási szabadságot sértő ezen eseményeknek megszüntetését, s a törvénysértőknek megbüntetését szinte szorgalmazni fogják."[27]

27 ZML Országgyűlési iratok. Zala megye 1847. évi országgyűlési követutasítása. V. ö. *Pesti Hírlap*, 1847. okt. 17. (968. sz.), 253. o.

Hiába igyekezett a Budapesti Híradó konzervatív tudósítója a zalai ellenzék fellépését elbagatelizálni, a liberálisokat szőrszálhasogatónak és a katonai beavatkozás veszélyét képtelenségnek feltüntetni, az elkövetkező hetek eseményei az ellenzék aggodalmait igazolták. Nógrád megye október 17-i követválasztására a törvényhatóság előzetes hozzájárulása nélkül vezényelt katonaságot gróf de La Motte Antal adminisztrátor. Jóllehet két, egymás ellen felbőszített tábor állt szemben, ez csak részben indokolhatta a katonaság felvonultatását. A nógrádi ellenzék különösen sérelmesnek találta, hogy a katonaság – mindeddig példa nélkül álló módon – már a korteskedésbe is beavatkozott![28]

1847. október 18-án Szombathelyen történt az adminisztrátori rendszer egyik legsúlyosabb visszaélése. Ezen a napon került sor Vas megye követválasztására. A megyeház előtti téren már 8 óra tájban gyülekezni kezdtek a szavazásra jogosult nemesek, köztük különösen nagy számban a liberális követjelölt, Bertha Antal táblabíró hívei. Az adminisztrátor, gróf Zichy-Ferraris Bódog azonban ahelyett, hogy a már többször is sürgetett szavazást elrendelte volna, úgy fél tíz körül egyszerre csak – mindenféle szavazás nélkül – kijelentette, hogy a többség akaratából Vidos József és Szabó Miklós lesznek a megye követei. Az országgyűlési meghívólevél felolvasására csak ezután, mégpedig egyre növekvő ingerültség és bekiabálások közepette került sor. Amikor pedig a megyeháza ablakába kifüggesztették a „megválasztott" követek nevét tartalmazó táblát, elszabadultak az indulatok. A szavazás lehetőségétől jogtalanul megfosztott nemesek kövekkel és botokkal kezdték el hajigálni a megyeháza ablakait. Ekkor a rendfenntartásra az adminisztrátor által már előzőleg a helyszínre rendelt dzsidás lovas katonaság kivont karddal és leeresztett lándzsákkal a szavazást követelő tömegre rontott. A brutális támadás következében – amint a Pesti Hírlap írta – „sokan legázoltattak, többen megsebesíttettek a megfutamlók, sőt a magánházakba menekültek is üldöztettek". A konzervatív Nemzeti Ujság is kénytelen volt elismerni, hogy „emberhalál nem történt ugyan, de több ártatlan néző átlyukgatott ruhával, mások pedig vérben úszó fővel, és megsebesített tagokkal futamodtak meg, vagy hurcoltattak el a színhelyről". A katonaság „utálatot gerjesztő hóhérkodás"-át még az adminisztrátor hívei is nehezményezték. „Láttam saját szemeimmel, mint vagdaltak a széjjel futó, de nem elég gyorsan futni tudó nép közé, nem kíméltek ők semmit és senkit" – vetette szemére a történteket Zichy Bódognak Kőszeghy Antal táblabíró.

Vas megye 1847. november 8-i közgyűlésén – immár a pozsonyi országgyűlésen tartózkodó adminisztrátor és a botrányos körülmények között „megválasztott" követek távollétében – az ellenzék követelte „a katonaság által elkövetett vérengzés" kivizsgálását. Vas megye közgyűlése az ellenzék indítványa nyomán jegyzőkönyvében ítélte el „a katona karhatalomnak rosszul történt alkalmazását, mely a választásra öszvegyült nemességnek a katonaság által elkövetett megtámadására és üldözésére fajult". Azért pedig, hogy a „gyászos eredményre fajulható katonai hatalomkar alkalmazása már előzőleg mellőztessék", utasította a

28 *Pesti Hírlap*, 1847. okt. 28. (974. sz.), 276. o.; *Praznovszky Mihály*: Politikai harcok Nógrád megyében Madách Imre részvételével 1846–1848. In: A Nógrád Megyei Múzeumok évkönyve, IX. Salgótarján, 1983. 60–61. o.

közgyűlés a megye követeit, hogy a főispánok és adminisztrátorok „jogának szigorú törvények által leendő korlátozását, s felelősségének életbe léptetését szorgalmazzák". Elrendelték egyúttal azt is, hogy „jövőre a katonai hatalomkarnak akár közgyűlések, akár választások alatt leendő alkalmazása egyedül közgyűlési végzés által eszközöltessék".[29]

Az 1847 novemberében kezdődött pozsonyi diéta alsó táblájának kerületi ülése egy választmányt bízott meg az adminisztrátori rendszer bevezetése nyomán keletkezett sérelmek összegyűjtésével. Az adminisztrátorok visszaéléseit összegző bizottság vezetője Kossuth volt, aki maga is a helytartótanács 1845. június 10-i rendeletét tartotta az egyik legsúlyosabb törvénytelenségnek. „Innen van aztán – így Kossuth – az idegen fegyveres erőnek nem csak tiszt- és követválasztásoknál, gyakran szükség nélkül, gyakran megyei határozat ellenére, de még tanácskozási közgyűléseken is, vérengzéssel összekötött gyakori botrányos használata." A választmány 1848. március 1-én kelt hivatalos jelentése Kossuth véleményét az alábbiakkal toldotta meg:

„Több megyék ez [mármint a helytartótanács rendelete – M. A.] ellen tiltakoztak, s határozatokat hoztak, hogy katonai karhatalom a megyében csak megyei határozat következtében alkalmaztassék; és ámbár a megyei határozatokat a főispányok törvény szerint meg nem változtathatják, még is az utóbbi három évben a katonaság nem csak tiszt és követválasztásoknál megyei határozat ellenére igen sürüen, s több helyütt a nélkül, hogy ok volt volna reá, fegyverek s letipratás használatával is alkalmaztatott, – de még közgyűlési tanácskozások is részint fegyveres erő által vérengzés közt szét üzettek, részint idegen katonaság felállításával szabad álladalmukban megsértettek. Ismeretes a Bihari véres esemény 1845 Decemberről, hol már előbb is ugyan azon évben a tisztválasztási gyűlés alkalmával a megye rendei a tanácskozási teremből szuronyokkal üzettek ki. Ismeretes az, hogy Hontban a főispáni helyettes 1845 augusztusban, három napon át tartott egy nyílt fészer alatt akkint közgyűlést, hogy a tanácskozó R[ende]ket német lovas katonaság fogta körül, – ismeretesek azon számtalan esetek, mellyekben a katonaság nem a megye kívánságára, hanem határozata s tiltakozása ellenére tiszt és követválasztásoknál alkalmaztatott. A mi maga eléggé bizonyítja, hogy ez több helyen nem a pártok összeütközésének eltávoztatására, hanem a főispán, vagy administrator pártjának gyámolítása végett történt."[30]

A helytartótanács önmagában véve jelentéktelennek tűnő, de az adott belpolitikai helyzetben mégis – mint láttuk – bonyodalmak és visszaélések egész sorozatát elindító (a megyei önkormányzatok alkotmányos függetlenségét súlyosan sértő) intézkedése végül a Batthyány-kormány belügyminiszterének 1848. április 16-án, az adminisztrátori rendszer felszámolásáról kiadott rendeletével vesztette el hatályát.[31]

29 *Molnár András:* Metternich sógora Vas megyében. Zichy-Ferraris Bódog adminisztrátorsága 1845–1847. In: *Vasi Szemle,* 1992. 3. sz., 362–364. o.

30 Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/48. *(Kossuth Lajos* Összes Munkái XI.) (S. a. r.: *Barta István)* Bp., 1951. 578., 603. o.

31 ZML Zala vármegye állandó bizottmányának iratai. 1848:10:

MERÉNYI-METZGER GÁBOR

A TIZENHATODIK ARADI VÉRTANÚ

Lenkey János tábornok emlékezete

Írásom címe meglepő lehet az olvasó számára, mivel a köztudatban tizenhárom aradi vértanú neve él. A cím mégis helytálló, hiszen 1849 és 1850 között a szabadságharc tizenhét katonai vezetője lelte halálát az aradi várban. A Haynau bírósága által halálraítéltek között – Aradon – elsőként Ormai (Auffenberg) Norbert ezredest, a honvéd vadászezredek főfelügyelőjét végezték ki, 1849. augusztus 22-én. Őt nevezik a tizennegyedik aradi vértanúnak, bár sorrendben ő volt az első.

Ormai ezredest követték az „aradi tizenhármak" október 6-án, akiknek személye közismert.

A tizenhárom vértanú kivégzése után közel három héttel, október 25-én állították kivégzőosztag elé Kazinczy Lajos honvéd ezredest. Nagy nyelvújítónk, Kazinczy Ferenc legkisebb fia, mint egy önálló hadosztály parancsnoka tette le a fegyvert Zsibón, 1849. augusztus 25-én – 12 nappal Világos után – az oroszok előtt. Ez lehetett az oka, hogy ügyét később tárgyalta az aradi haditörvényszék. Kazinczy volt tehát a tizenötödik vértanú.

A vértanúk sorát az a Lenkey János tábornok követi, akinek életútját és a szabadságharcban betöltött szerepét szándékozom e dolgozatban bemutatni.

Nem nevezhetjük őt a szó szoros értelmében vértanúnak, mivel a vizsgálati fogságban megőrült, majd „természetes" halállal hunyt el 1850. február 9-én. Véleményem szerint ennek ellenére őt tekinthetjük a tizenhatodik vértanúnak, hiszen csak elborult elmeállapota és halálának tragikus körülményei miatt kerülte el Aradon kivégzett bajtársai sorsát.

Végül meg kell még említenünk Ludwig Hauk honvéd alezredes nevét, akit Lenkey tábornok halála után, 1850. február 19-én, kötél által végeztek ki Aradon. Ő zárja tehát tizenhetedikként az Aradon mártírhalált halt szabadságharcos hősök sorát.

Lenkey János életének két szakaszát ismeri a történettudomány.

Az első szakasz, amikor 1848 májusában, mint a Württemberg huszárezred kapitánya, engedély nélkül hazavezette századát Galíciából. A kalandos szökés történetét több szépirodalmi alkotás is megörökítette az utókor számára. Többek között ilyen mű Jókai Mór, *A kőszívű ember fiai* című regénye. Ebben a könyvében az író Baradlay Richárd alakjának megformálásánál használta fel Lenkey személyét és huszárszázadának regényes hazatérését. Megemlíthetjük Petőfi Sándor, *Lenkei százada* című versét is.

Lenkey Jánosnak a szabadságharcban betöltött szerepe kevéssé ismert, nem így a világosi fegyverletétel után bekövetkezett megőrülése és tragikus halála. Életének erről az utolsó szakaszáról is készült szépirodalmi feldolgozás, Fekete Sándor *Lenkey tábornok* című drámája.

Lenkey János Egerben, 1807. szeptember 7-én látta meg a napvilágot, lenkei és zádorfalvi Lenkey Károly volt nemesi testőr, bécsi borkereskedő és nemes Keszlerffy Terézia másodszülött gyermekeként.[1] (Az elsőszülött ifj. Lenkey Károly honvédezredes, 1803–1874.)

Lenkey János szülőháza Egerben, a Széchenyi utca 31. szám alatt található. (Az utcát korábban Szent Miklós, majd Rácz utcának nevezték.)[2] Az eredeti formájában fennmaradt egyszerű földszintes ház a Széchenyi és Kovács János utca sarkán áll. A Széchenyi utcai oldalon emléktábla található, melynek szövege szerint:

„Ebben a házban született
1807. szeptember 7-én
LENKEY JÁNOS.
Az 1848–49 évi szabadságharc
legendáshírű tábornoka.
Meghalt Aradon 1850. február 8-án."

A kis János születése után a család Bécsbe költözött, ahol egészen 1809-ig maradtak, amikor menekülni voltak kénytelenek a franciák elől.[3]

Útjuk megint Egerbe vezetett.

Lenkeynének azonban nem tetszett az örökös vándorlás és 1810-ben rábírta férjét, hogy adja át Ákos öccsének a bécsi borkereskedést és ők maradjanak Egerben. Ezt követően még két évig foglalkozott Lenkey Károly a borok magyarországi begyűjtésével és szállításával.[4]

1812-ben azonban fordulat állt be a család életében. Erről az eseményről legjobban ifj. Lenkey Károlynak Egervári Ödön, volt honvéd főhadnagyhoz, a pesti egyetem könyvtárosához 1868. december 19-én írt levélbeli visszaemlékezéséből szerzünk tudomást: „...1812-ben, míg apám borokat vásárolni volt az országba – meghasonlás jött létre anyám és apám között –, mire apánk hazajött, csak kettőnket talált honn cselédekkel, mert anyánk elhagyott – és szülőihez költözött. Apám elkeseredésébe rögtön mindent dobra veretett, és bennünket felpakolt, és elmentünk Aradra lakni, és így jutottunk 1812-ben Aradra..."[5]

Lenkey János életére erősen hatott az a tény, hogy édesanyja öt éves korában elhagyta a családot. Mély nyomott hagyott a gyermek lelkivilágában, befolyásolta személyiségének alakulását, sőt egyik magyarázata lehet későbbi elmezavarának is. A hivatalos válásra öt évvel később, 1817-ben került sor, amikor báró Fischer István egri érsek a házasságot felbontotta.[6]

Lenkey Károly és két fia tehát 1812-től Aradon élt. A magáramaradt férj a vármegyei közigazgatásban vállalt állást. Kezdetben Arad vármegye esküdtje, majd szolgabírája, végül főszolgabírája lett. Időközben a táblabíró rangot is elnyerte. Idősebb Lenkey Károly 1836. június 19-én hunyt el Budán.[7]

1 Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) X-2694. Egri r. k. egyházi anyakönyvek, 7. k., 178. o.

2 *Wellner István:* Eger. Bp., 1981. 106. o.

3 Országos Széchenyi Könyvtár (a továbbiakban: OSZK): Quart. Hung. 2523. Potemkin Ödön levelezése, 2. o.

4 *T. Ágoston László:* Lenkey tábornok. In: *Hevesi Szemle,* 1982. 3. sz., 40. o.

5 OSZK Quart. Hung. 2523. 3. o.

6 *T. Ágoston:* i. m. (1982) 40. o.

7 *Hellebronth Kálmán:* A magyar testőrségek névkönyve 1760–1918. Bp., 1939. 236–237. o.

János édesanyjának a válás utáni sorsáról szinte semmit nem tudunk. Annyi bizonyos, hogy visszaköltözött szüleihez, és hogy Egerben halt meg 1845-ben. Erről abból a meghatalmazásból értesültünk, amit Lenkey János adott bátyjának édesanyjuk halálát követően: „Meghatalmazás: Mellynek erejénél fogva én alól írt tellyes hatalommal felruházom tulajdon édes Testvéremet, Lenkei és Zádorfalvi Lenkey Károly nyugalmazott kapitány Urat azon ügyben, hogy szeretett Testvérem, néhai boldogult Édes Anyám Lenkey, született Keszlerffy Theresia asszonyság halála után maradott, és tulajdon képpen engemet Testvéremmel illető ingó és ingatlan javakat, hátrahagyott készpénzt, drágaságokat, vagy kötelezvényeket, addig is, míg és Személyesen véle végezendek ilyen esetekben a Magyarhonban létező meg erősített Törvény Czikkelyek értelmében, kezéhez vehesse, azokról rendelkezzen...

Költ Brezanyban nyár utó 22ikén 1845.

ts:k: Vilmos Würtembergi Király nevét viselő
6-ik magyar Huszár ezredbely
százados Kapitány
Lenkei és Zádorfalvi Lenkey János."[8]

1814-ben, két éves aradi tartózkodása után az apja Bécsbe küldte ifjabb gyermekét Ákos öccséhez, ahol „a Löwenburg intézetbe nyerte ifjúkori nevelését, úgyannyira, hogy az apa megütközésére a magyar nyelvet végképp elfelejtette...[9] – írta Károly bátyja Egervári Ödönnek.

A Friedrich von Löwenburg gróf által – még a XVIII. század közepén alapított iskola, az osztrák és magyar nemesi ifjúság nevelésére volt hivatva. A nemesi konviktusban a tanítás németül folyt, így nem csoda, ha az ifjú Lenkey elfelejtette anyanyelvét. Ebben az iskolában 1822-ig „...kébzödött míg a 15-ik évet el nem érte..."[10] – írta Lenkey Károly Egervárinak. Ekkor egy elszegényedett nemesi családból származó fiatalember számára kínálkozó három pálya, a papi, a jogi, vagy a katonai közül – nyilván családja akaratára hallgatva – a legutóbbit volt kénytelen választani.[11]

Ezzel megpecsételődött Lenkey János további sorsa. Elindult azon az úton, amely a dicsőség felé vezetett, de melynek vége tragikussá vált számára.

A császári – királyi hadseregben

A tizenötéves Lenkey Jánost édesapja akaratából 1822. július 22-én a 33. számú gyalogezredbe sorozták be, mint hadapródot.[12] Az ezred tulajdonosa nevét viselte. Az ezredtulajdonosság rendkívüli megtiszteltetésnek számított, bár ez idő tájt már szinte csak tiszteletbeli funkciót jelentett. Habsburg főhercegnek, szövetséges uralkodóházak tagjai és magasrangú tábornokok kaphattak ezredtulajdonosi

8 *T. Ágoston László:* Három ismeretlen Lenkey-levél. In: *Honismeret,* 1983. 5. sz., 33–34. o.

9 OL R-153. Potemkin Ödön levelezése, 1. cs. 12. fol.

10 OSZK Quart. Hung. 2523. 3–4. o.

11 *Csorba László:* A tizenötödik vértanú. In: *Interpress Magazin,* 1984. 3. sz., 4. o.

12 Kriegsarchiv, Grundbuchsblätter (a továbbiakban: KAG) Hus. Regt. No. 6. 2. Heft, 189. o.

címet.[13] Az utóbbiak közé tartozott a 33. gyalogezred tulajdonosa, báró Bakonyi Imre is (1845-ig volt ezredtulajdonos). Lenkey Károlynak azért esett a választása a Bakonyi gyalogezredre, hogy itt fia „...ezen tiszta magyar ezredbe visszaszerezhesse annya nyelve tudását..."[14] – tudhatjuk meg az Egervári féle levélből.

Minden gyalogezrednek volt egy saját fiúnevelő intézete, ahonnan az ifjak tizedesi ranggal, tisztjelöltként kerülnek ki. Az ifjú Lenkey azonban a tiszttéválásnak nem ezt az útját választotta, hanem egy központi katonai tanintézetbe, a korneuburgi utásziskolába nyert felvételt.[15]

Az alsó-ausztriai Korneuburg Bécstől északra található, a Duna bal partján.

Az utásziskolát 1818-ban telepítették át kicsinek bizonyult korábbi helyéről, Bécsújhelyről. Ezt az iskolát a császári hadvezetés 1810-ben alapította azzal a céllal, hogy a hadseregnek magasabb képzettségű utászokat bocsásson rendelkezésére.[16] Az utásziskolában azonban nemcsak az utász hadtest tagjait képezték, hanem más fegyvernemhez tartozó – gyalogság, lovasság, vadász – ezredek kadétjait is.

1821-ben az iskola egyik tanára, báró Salis alhadnagy „Javaslat az utásziskola új szervezetére" címet viselő előterjesztésében azt indítványozta, hogy a képzési időt az eddigi háromról öt évre kellene felemelni. A felsőbb vezetés a javaslatot 1823-ban fogadta el.[17]

Mivel Lenkey János 1822-től volt az intézmény tanulója, ő még a régi, három éves tanterv szerint kezdte meg tanulmányait. Az 1823-as változások azonban rá is érvényesek lettek. A meghosszabbított tanulmányi idő lehetővé tette a tananyag részletesebb és magasabb szintű elsajátítását.

Az intézet kemény szigora minden bizonnyal nem volt jó hatással az ifjú Lenkey lelkivilágának alakulására. Az otthonról hozott lelki egyensúlyzavarok nem hogy csökkentek volna, hanem tovább erősödhettek ezen évek alatt. Vélhetőleg megpróbálta ezeket palástolni, de sorsa alakulásának ismeretében feltételezhető, hogy már ekkor súlyos neurológiai és pszichiátriai elváltozások lehetőségét hordozta magában.[18]

A családi feljegyzések szerint Lenkey János „. . . . kitűnően végezvén a tanulmányokat . . ." 1827-ben elhagyta a korneuburgi utásziskolát.[19]

Itt kell megemlítenünk, hogy az 1848/49-es szabadságharc több főtisztje is ebben az iskolában szerezte katonai képzettségét. Többek között Kiss Sándor honvéd ezredes, aki miután 1849. június 20-án a Tömösi szoros védelmében megsebesült és fogságba esett, öngyilkos lett, illetve Kosztolányi Móric honvéd ezredes, aki Komárom várőrségnek volt a csapatparancsnoka, és aki 2. osztályú katonai érdemjelet is kiérdemelte.[20]

1828-ban az utásziskolát a Bécstől alig 30 kilométerre lévő Tullnba helyezték át. Itt is sok neves szabadságharcos hősünk részesült katonai kiképzésben. Közülük is

13 *Kedves Gyula:* A lovasság. A szabadságharc hadserege. I. k. Bp., 1992. 17. o.
14 OL R-153. 1. cs. 12. fol.
15 Uo.
16 *Kemenovic, Felix von:* Geschichte der Pionierkadetten und deren Schulen. Wien, 1911. 13. o.
17 Uo. 39. o.
18 *Csorba:* i. m. 4. o.
19 OL R-153. 1. cs. 13. fol.
20 *Bona Gábor:* Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49. Bp., 1983. 200., 208. o.

a két legkiemelkedőbb, Görgey Artúr és Kazinczy Lajos, a későbbi tizenötödik aradi vértanú.[21]

Görgey Artúr 1840. május 12-én kelt levelében többek között ezt írja atyjának: „Huszár leszek, mert csak hazámfiai közt akarok szolgálni."[22] Hasonló meggondolások alapján, és abból a tényből kiindulva, hogy a huszárság a császári–királyi hadsereg legelitebb fegyverneme volt, az ifjú Lenkey János is egy huszárezredbe helyeztette át magát.

Így nevezték ki – rögtön az utásziskola elvégzése után – 1827. január 1-én az I. Vilmos württembergi király nevét viselő cs. kir. 6. huszárezred hadapródjának.[23]

A Württemberg huszárezred a birodalom egyik legelitebb és legjobban megszervezett ezrede volt. Hasonlóan a többi huszárezredhez ez is négy osztályból, az osztályok pedig 2-2 századból álltak. Az osztályokat parancsnokaik rendfokozatáról nevezték el, így ezredesi, alezredesi, 1. őrnagyi és 2. őrnagyi osztályok voltak. A századok csak az osztályon belül kaptak megkülönböztető sorszámot, így pl. ezredesi osztály 2. század. A század két szárnyra, a szárny pedig két szakaszra oszlott.

Egy huszárezred alapvető igazgatási egysége a század volt, parancsnoka az első kapitány. Az ő helyettese a másodkapitány, vagy másként alszázados. A század tisztikarához rajtuk kívül még két főhadnagy és két hadnagy (alhadnagy) tartozott.[24]

Az ezred belső felépítésével kapcsolatban még említést kell tennünk az ezredtörzsről. Ide az ezredesen és az osztályparancsnokokon kívül egy segédtiszt is tartozott, aki az ezredparancsnoknak hivatali munkájában segédkezett.[25]

A huszárezredeket egymástól ruházatunk más-más színösszeállítása különböztette meg. A Württemberg huszárok fekete csákót, búzavirágkék mentét és nadrágot viseltek, sárga gombokkal és paszománnyal.[26]

Az ezredhez való bevonulás után egy évvel, 1828. január 28-án az ifjú Lenkeyt alhadnaggyá léptették elő.[27] A Württemberg huszárok ezidőtájt a kelet-csehországi Pardubitzban (Pardubice) állomásoztak. Lenkey Jánost azonban, mint képzett fiatal tisztet Prágába vezényelték, ahol Hammerstein tábornok és dandárparancsnok segédtisztjévé nevezték ki.[28]

A 6. huszárezrednek 1830. február 3-án új parancsnoka lett, Franz von Schlik gróf – a később hírnevessé vált hadvezér – személyében. Még ugyanez év április 15-én az ezredet új állomáshelyre, a magyarországi Debrecenbe vezényelték át. Itt a hosszú menetelés és a forró nyár miatt tizenhét tisztet és kb. százhatvan huszárt kellett kórházi ápolásban részesíteni. A törzskar Debrecenben, a századok pedig a

21 *Bona:* i. m. 161., 190. o.

22 *Rédvay István:* Huszáraink hazatérése 1848/49-ben. Bp., 1941. 20. o.

23 KAG 2. Heft, 189. o.

24 *Kedves:* i. m. 17–18. o.

25 Uo. 19. o.

26 *Barcy Zoltán–Somogyi Győző:* A szabadságharc hadserege. Bp., 1986. 29. o.

27 KAG 2. Heft, 189. o.

28 OL R-153. 1. cs. 12. fol.

szomszédos helységekben lettek elhelyezve (Diószeg, Nagyvárad, Belényes, Nagyszalonta, Böszörmény, Derecske, Szatmár, Nagymajtény).[29]

1831. április 21-én az ezred parancsot kapott, mely szerint új állomáshelyre, az alsó-ausztriai St. Pöltenbe vezényelték át őket. Pesten, Pozsonyon és Bécsen keresztül – ahol június 11-én megszemlélte őket Ferenc császár – június 13-án érkeztek meg St. Pöltenbe. A törzskar a városban, a századok pedig itt is a környező helységekben, Klein-Rustban, Fukingban, Traismauerben, Reichendorfban, Bischofstettenben, Kielben, Kammerhofban és Grafendorfban kaptak elszállásolást.[30]

Sajnos ezideig nem sikerült semmilyen bizonyítékot arról felkutatnom, hogy Lenkey akár Debrecenben, vagy akár St. Pöltenben járt volna. Lehetséges, hogy amíg ezrede ezeken az állomáshelyeken tartózkodott, ő Prágában maradt.

A Württemberg huszárezredet 1832. április 15-én ismét új garnizonba, Bécsbe rendelték, ott egy héttel később, április 22-én részt vettek Napóleon fiának, a reichstadti hercegnek a temetésén.[31] Arról már vannak adatok, hogy Lenkey Jánost is a császári fővárosba helyezték át. Itteni tartózkodása alatt léptették elő főhadnaggyá, 1832. november 1-én.[32]

A bécsi tartózkodás alatt készült az a két festmény, amelyet a neves prágai festő, Höhlich készített az ezred tisztikaráról. Ezen a képen látható ezidáig egyetlen ismert ábrázolása az ifjú Lenkeynek is.

Az ezred azonban ezen az állomáshelyén sem maradhatott sokáig, mivel 1833. május 9-én a dél-morvaországi Austerlitzbe (Slavkov) vezényelték.[33] Lenkey főhadnagyot azonban nem ide, hanem Morvaország fővárosába, Brünnbe (Brno) helyezték át. Itt a dandárparancsnok, gróf Esterházy Vince tábornok, mint segédtisztet vette maga mellé. Esterházy és Lenkey kapcsolatáról a legtöbbet Lenkey Károlynak Egervári Ödönhöz, 1873. június 14-én írt leveléből tudhatunk meg. „...Brünbe, ahol Gróf Vincze Eszterházi hírneves vitéz tábornok volt dandárparancsnok. Lenkey Jánost egy gyakorlati parádénál annyira meg szerette, hogy mint segédet magához rendelte. Itt segédkezett a tábornok haláláig – amely bekövetkezett s, minél végrendeletileg tábornok több értékes holmijain fölül legkedvesebb paripáját, és azon damaszk kardját, amellyel I. Napóleon elleni harcba a Mária Theresia Keresztet kiérdemelte, Jánosnak emlékül hagyományozta..."[34]

Az idézetben említett kardnak nem tudjuk mi lett a sorsa. Lenkey egy kardjáról – akár ez is lehet – azonban vannak információink. Ezek szerint azt máramarosszigeti szállásadójának, Chrenkó János kincstári ispánnak ajándékozta Lenkey kapitány, 1848. júniusában. A kard – amelyen „Fringia" és „Lenkey" véset volt olvasható –

29 *Pizzighelli, Cajetan:* Geschichte des K. u. K. Husarenregimentes Wilhelm II. König von Württemberg Nr. 6. 1734–1896. Rzeszów, 1897. 653. o. és *Breda Lajos gróf:* Kivonatok a cs. kir. II. Vilmos württembergi király nevét viselő 6-ik számú huszárezred történetéből 1734–1901. Klagenfurt, 1901. 105. o.

30 *Pizzighelli:* i. m. 654. o. és *Breda:* i. m. 105. o.

31 *Pizzighelli:* i. m. 655. o. és *Breda:* i. m. 105. o.

32 KAG 2. Heft, 189. o.

33 *Pizzighelli:* i. m. 656. o. és *Breda:* i. m. 105. o.

34 OL R-153. 1. cs. 12. fol.

később Vízváry Gyulának, a Nemzeti Színház művészének került a birtokába. További sorsát homály fedi.[35]

A Württemberg huszárezredet – melynek 1835. augusztus 1-től új parancsnoka volt, gróf Haller Ferenc személyében – ismét új állomáshelyre, a galíciai Brzezanba vezényelték át. 1835. október 16-án indultak el a huszárok a Biala–Rzeszow–Lemberg útvonalon. November 30-án érkeztek meg Brzezanba, ahol csak az ezredtörzs és az 1. század nyert elhelyezést. A többi századot a szomszédos helyiségekbe (Rohatyn, Monasterzyska, Tysmenitz, Mariampol, Bursztyn, Sereth és Radautz) irányították.[36]

Hogy Lenkey mikor követte ezredét, nem tudjuk pontosan. Az azonban biztos, hogy 1839-ben már Galíciában állomásozott, mivel az év március 16-án léptették elő másodkapitánnyá.[37] Hogy meddig maradt a dandártörzsnél Brünnben, azt majd csak további kutatások után lehet egyértelműen tudni. Egyes források szerint gróf Esterházy tábornok halála után – 1835-ben – csatlakozott ezredéhez, más feljegyzések szerint viszont csak 1841-ben érkezett meg Galíciába.[38] Az utóbbi dátumnak mindenképpen ellentmond az az 1840. október 22-én kelt levél, amelyet Károly bátyjának a galíciai Radautzból írt.[39] Ebben beszámol a galíciai katonaéletről, de a sorokból azt is kiolvashatjuk, hogy Lenkey János igen magányos volt, családjával nemigen tartott kapcsolatot. Sorai szeretethiányról árulkodnak. E levél komoly adalék Lenkey pszichéjének megismeréséhez. Azóta, hogy megkezdte katonai pályafutását, nem tudjuk, hányszor járt otthon, Egerben. Annyi bizonyos, hogy 1845-ben, édesanyja halálakor otthon volt. Erről így ír a már említett 1873-as levelében Lenkey Károly: „...1845-be honn lévén Egerbe szabadságon sokat értekeztünk hazánk sorsa felett, és János egy kulcsot dolgozott ki, amelynél fogva csak mi érthettük az írottakat. Ezt ő előre látólag tette – mert bekövetkezvén az 1848-ik év azonnal felszólított magamat ezen ismeretemet alkalmaztatni és néki mindenrül mi az országba történik e modorba tudósítást adni, és a nevezetesebb hirlapokat neki megküldeni ne mulasszam..."[40]

A tisztikar tagjainak magánéletét és társas érintkezését szigorú előírások határozták meg. Ilyen volt például az a szabály is, mely előírta, hogy a tisztek szolgálaton kívül csak a nemességgel érintkezhettek. A családalapítási lehetőségek is szűkre voltak szabva. Például egy 1842-ben megjelent rendelet csupán a tisztikar egyhatod részének engedélyezte a nősülést.[41] Ezen tények ismeretében érthetővé válik, hogy a tisztek legtöbbjének számára miért az ezredkötelék jelentette a „családi otthont."

Lenkey Jánostól nem állt messze a házasság gondolata. Legalábbis erre engednek következtetni azok a források, melyek szerint galíciai tartózkodása alatt megismerkedett Serafina Potocka grófnővel. Az ismeretséget szerelem követte, melynek beteljesülését – azaz a házasságot – a történelem megakadályozta.

35 *Kovássy Zoltán:* Lenkey tábornok emléke. In: *Hevesi Szemle,* 1978. 1. sz., 42. o.
36 *Pizzighelli:* i. m. 662. o. és *Breda:* i. m. 105. o.
37 KAG 2. Heft, 189. o.
38 OL R-153. 1. cs. 12. fol.
39 *T. Ágoston:* i. m. (1983) 32–33. o.
40 OL R-153. 1. cs. 12. fol.
41 *Rédvay:* i. m. 18. o.

Neves történészünk, Márki Sándor nagyapjánál, Zay István uradalmi intézőnél a szabadságharc folyamán három ízben is járt Lenkey a Bihar vármegyei Sarkodon. Először 1848 augusztusban, amikor is egy medaillont mutatott, amiben egy lengyel grófnő „aranyhaja" volt elrejtve. Másodszor 1849. augusztus 5-én járt Sarkadon. Akkor már fényes katonai múlt állt mögötte. Vidám volt – bár a szabadságharc ügye veszni látszott – mivel a grófnő akkor már jegyese volt és a jegyesek rózsaszínben látják a világot. Harmadszor – utoljára – kevéssel Világos után látogatott el Sarkadra. Szomorú látogatás volt ez, hiszen a szabadságharc elbukott és így semmi reménye nem maradt, hogy elnyerje Potocka grófnő kezét.[42] Itt kell megjegyeznem, hogy a különböző családtörténeti munkák áttekintése után kétség merül fel a grófnő személyével kapcsolatban. 1848 táján a gróf Potocki családnak ugyanis nem volt Serafina nevű tagja. Ezek szerint a hölgy vagy más keresztnévre hallgatott, vagy kitalált személy volt.

Most térjünk vissza Galíciába, a Württemberg huszárokhoz. Időközben a huszárezred élére új parancsnokok kerültek. 1837. áprilisától Johann von Breuner gróf, 1838. májusától Johann von Burits báró és végül 1846. április 2-től Alfred von Paar gróf vette át az ezred vezényletét.[43]

Lenkey János előléptetése sem váratott sokáig magára. 1843. január 16-án előléptették első kapitánnyá és kinevezték az ezredesi osztály 2. századának parancsnokává.[44]

E beosztásban érte őt az 1848. év, mely sorsának további alakulásában nagy szerepet játszott.

Mielőtt azonban rátérnék 1848 tavaszának eseményeire, említést kell tennem egy levélről, melyet Károly bátyjához írt 1848. március 12-én.[45] A forradalom előestéjén írt levél sok mindenről tanúskodik. Írója művelt – ekkorra már magyarul tökéletesen beszélő és író – érzékeny lelkialkatú férfi. Őszinte, vallomásszerű soraiból egy kétségbeesett ember segélykiáltását olvashatjuk ki. A levél második része már előrevetíti a jövőt: szinte látja saját tragikus halálát és életbölcsességről tanúskodó okfejtéssel ad tanácsot a jövendő ifjúság neveléséhez.

1848 tavaszának forradalmi eseményei nemcsak Magyarországra, hanem a galíciai lengyelekre is nagy hatással voltak. A forrongó hangulat továbbgyűrűzését a császári hadvezetés katonai csapatmozdulatokkal igyekezett megakadályozni: 1848. március 22-én a Württemberg huszárezred ezredesi osztályának 2. századát eredeti állomáshelyéről, Mariampolból a kerületi székhely katonaságának megerősítésére Stanislauba vezényelték át.[46] A század parancsnoka a negyvenegy éves Lenkey János kapitány volt.

A város polgárai természetesen mindent elkövettek, hogy a magyar katonákat maguk mellé állítsák. A huszárok viszonozták a lengyelek barátságát, hiszen a magyarság mindig lelki rokonának tartotta a lengyel népet.

42 Heves Megyei Levéltár (a továbbiakban: HML) IV-417.2325.; *Kolacskovszky Lajos:* Lenkey János hazatér. H. n. 1948. 3–4. o. és dr. Márki-Zay Lajos szóbeli közlése alapján.

43 *Pizzighelli:* i. m. 663–665. o. és *Breda:* i. m. 106. o.

44 KAG 2. Heft, 189. o.

45 *T. Ágoston:* i. m. (1983) 34–35. o.

46 *Urbán Aladár:* „. . . értesítve valánk a hazától, hogy siessünk védelmére . . ." (Lenkey századának hazatérése 1848-ban). In: *Hadtörténelmi Közlemények, 1992. 3. sz., 4. o.*

Lenkey kapitány a visszaemlékezések szerint elnézte, hogy a huszárok barátkoznak a lakossággal. Így történhetett, hogy egy tüntetés során ő maga „szép szóval" oszlatta fel a Főtérre vonuló lengyeleket. Erről az eseményről így emlékezik meg Pjotr Alabin cári tiszt, Stanislau polgárainak elbeszélése alapján: „Lenkey, egy magyar huszárszázad kapitánya azt a parancsot kapta, hogy Stanislau városában akár erőszakkal is, de vegye el a lengyel nemzetőrség fegyvereit, melyeket önkéntesen beszolgáltatni nem voltak hajlandók. Lenkey kapitány végre akarván hajtani a parancsot, századával a Főtérre vonult, s fegyverletételre szólította fel az ugyanott felsorakozott nemzeti őrséget. A jelen levő diákok, akiket lengyel szokás szerint itt studentoknak hívtak, kiabálni kezdtek: „Vivát Lenkey!" A kapitány nem törődött volna a dolgokkal, de hamarosan a teret elárasztó tömeg is éljenezni kezdett, a férfiak kalapjukat lengették, s kendőikkel integettek az asszonyok. E lelkesedés olyannyira meghatotta Lenkeyt, hogy leszállt lováról és a századnak is ilyen értelmű parancsot adott. A diákok elvezették a huszárlovakat, a polgárok bort hoztak, kínálgatni kezdték a katonákat, akik testvériesen ölelték keblükre a város lakóit. A nemzetőrség fegyvereit Lenkey persze nem vette el."[47]

Egy másik alkalommal, április 27-én a lengyelek újabb megmozdulásra készültek. Erről az eseményről Lenkey János maga is beszámol az aradi haditörvényszéknek, 1849. augusztus 27-i vallomásában. „...Itt történt egy este, amikor színházban voltunk, hogy néhány fiatalember macskazenét akart adni a kincstári igazgatóság főnökének, valamint Kalliány tábornoknak, de a rejtve felállított katonaság szétkergette őket, puskatussal verte szét a rendzavarókat, akik közt sok kíváncsi, a rendbontásban részt nem vett személy volt, körülbelül harminçan megsebesültek, és egy nemes családból származó fiatalember meg is halt..."[48]

Az elhunyt nemes családja és a város lakossága nemzeti ügynek tekintette a tragikus eseményt. A kastélyban felállított díszes ravatalt közszemlére tették, ahová csak polgárokat és a magyar huszárokat engedték be. A lengyelek igen pompás temetést rendeztek, melyre a huszártiszteket is meghívták. Erről így emlékezik meg Lenkey a már említett vallomásában: „...A lengyelek, kivált az akkori körülmények közt, nagyon felfújták ezt az esetet, igen pompás temetést rendeztek, minket, tiszteket is meghívtak rá, és több más tiszttel együtt én is megjelentem, elsősorban azért, hogy a megbékélést előmozdítsam. Sajnos előzetes tudomásom nélkül néhány huszárom is megjelent, hogy gyertyával kísérje, sőt néhány lépésnyire vigye is a holttestet, de én ezt azonnal megtiltottam..."[49]

Az előző két esemény felkeltette Kalliány dandárparancsnok gyanúját a huszárszázad politikai megbízhatóságával kapcsolatban és ezért május 13-án a századot visszarendelte Mariampolba. Lenkeyt ezután, május 19-én Brzezanba, az ezredtörzshöz rendelték. Itt gróf Paar ezredparancsnok a lengyel lázadókkal való összejátszással gyanúsította és hatnapi fogsággal sújtotta.[50] A hat nap lejárta után a kapitány felkereste gróf Paar-t és benyújtotta lemondását: „...Nem a büntetés, hanem a miatt a fogadtatás miatt, amelyben gróf Paar ezredes úr részesített, aki

47 *Alabin, Pjotr Vlagyimirovics:* A magyar háború. In: A magyarországi hadjárat 1849. (Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról). Bp. 1988., 219. o.

48 *Katona Tamás (szerk.):* Az aradi vértanúk II. k. Bp., 1983. 182–183. o.

49 Uo.

50 *Urbán:* i. m. (1992) 4. o.

gyűlölte a magyarokat, és most is megszégyenítő kijelentésekkel halmozott el, benyújtottam lemondásomat, és szabadságot kértem..." vallotta aradi bíráinak Lenkey tábornok.[51]

Időközben a század elhatározta, hogy hazatér Magyarországra. Az egyik okuk, hogy a századparancsnoki teendőkkel gróf Festetich Sándort, a kegyetlenségéről híres tisztet bízták meg. A másik sokkal magasztosabb volt, hiszen az országnak szüksége volt rájuk és hazavárta őket.

A magyar kormány már áprilisban lépéseket tett a külföldön állomásozó magyar nemzetiségű ezredek hazahozatalára. Az osztrák hadvezetés azonban a zavaros galíciai közállapotokra hivatkozva nem járult hozzá azok hazatéréséhez.

1848. május 26-án a század egyik közvitéze, Hajdu Mihály levelet kapott otthonról. A levélhez mellékelve volt Petőfi Sándor *Nemzeti dal* című verse és egy nyomtatvány. Ez utóbbi a „Felhívás az ország határain kívül állomásozó magyar katonákhoz" címet viselte és 1848. május 4-i keltezéssel, Pesten nyomtatták ki. A röpirat felszólította a katonákat, hogy haladéktalanul térjenek vissza hazájukba, mert annak igen nagy szüksége van rájuk. A nyomtatvány Rátonyi József tizedeshez került, majd az továbbadta Fiáth Pompejus főhadnagynak. A huszártiszt elolvasta, majd a legénység szemeláttára széttépte.[52]

Május 28-án, vasárnap délután fürdés ürügyén a század a Dnyeszter folyóhoz ment, ahol közös megegyezéssel az azonnali hazaindulás mellett döntöttek. Ezután visszatértek a laktanyába, ahol a legnagyobb titokban készülődni kezdtek az útra. Már útra készen álltak, amikor az esti órákban Fiáth főhadnagy – aki időközben tudomást szerzett a készülődésről – a laktanyába érkezett. Az indulást megakadályozni akaró tisztet azonnal lefogták és egy kocsira ültették. Este 9 órakor a század zárt sorokban, főhadnagyát magával vive, trombitaszó mellett elhagyta Mariampolt.[53]

Az ezredparancsnokság az akkor Stanislauban rendelkezési állományban lévő Lenkey János kapitánynak megbízást adott, hogy siessen a század után és próbálja visszatérésre bírni őket. Azért választották ezt a megoldást, mert a huszárok nagy előnyre tettek szert és üldözésükre nem sok esélyt láttak. E nap eseményéről így emlékszik meg Lenkey aradi vallomásában: „...Május 28-án már korán Stanislauba kocsiztam látogatóba, és senkit sem láttam, csak egy őrmestert, aki az illetményemet hozta el. Aznap este tizenegy órakor hozták hírét a fogadóba, ahol több tiszttel együtt vacsoráztam, hogy egy egész század elhagyta állomáshelyét, útnak indult Magyarország felé, és magával vitte Fiáth hadnagyot is. Oršic hadnaggyal Kalliány tábornok úrhoz mentünk, megfontoltuk, mit lehetne tenni, és mivel beláttuk, hogy az üldözés a század nagy előnye miatt eredménytelen lenne, a tábornok úr, főképp a legénységre való befolyásomat tekintetbe véve, nyílt paranccsal a század után küldött, hogy szép szóval fordítsam vissza őket..."[54]

A mai napig nyitva áll előttünk az a kérdés, hogy Lenkey milyen megfontolásból vállalta el ezt a megbízatást. Talán tekintélyében és századának ragaszkodásában

51 *Katona:* i. m. II. k. 183. o.

52 *Rédvay:* i. m. 53. o.

53 *Urbán Aladár:* Lenkey százada. In: *Élet és Tudomány,* 1962. 10. sz., 294. o.

54 *Katona:* i. m. II. k. 183–184. o.

bízott, hogy visszatérésre tudja őket bírni. Esetleg maga is ezt tartotta a hazatérés leggyorsabb és legegyszerűbb módjának.[55]

Feljegyzések tesznek említést arról, hogy Lenkey maga is készült haza. Maga gróf Paar ezredes is azt tartotta jónak, hogy amíg a kapitány kilépési kérelméről döntés születik, azonnal szabadságoltassa magát Magyarországra. Lenkey 28-án reggel még maga mondta egyik tizedesének, hogy most Stanislauba megy, majd rögtön hazájába távozik. Miért vállalkozott mégis arra, hogy megkísérli a század visszahívását? A válasz nem könnyű. Lenkey János számára a katonaság volt az egyetlen közeg, melyhez kötődött. Gróf Paar ezredes ambiciózus, de szangvinikus természetű embernek jellemzi, aki megnyilatkozásaiban egzaltált, s a kezdetektől fogva a szükségesnél nagyobb hazafiságot nyilvánított. Ebből a véleményből talán az ezredes magamentését is kiolvashatjuk, hiszen az ő ellenséges és durva magatartása miatt adta be a kapitány azonnali lemondását. A hat napig tartó fogság alatt azonban elgondolkodhatott lépése következményéről. Huszonhat évi szolgálat után elhagyja a hadsereget, és mi lesz azután? Mi várja otthon? Miként fizeti vissza jelentős adósságát? (Lenkey tartozása 1131. - Pft. volt, ami igen nagy összegnek számított akkoriban.) Az ezredparancsnokság megbizatása felvillantotta előtte a lehetőséget, ha visszahozza a szökevény huszárokat – akiknek büntetlenség volt ígérve –, igazolja magát és maradhat a hadseregben.[56] De azt a másik lehetőséget sem zárhatjuk ki, hogy a hazaszeretettől vezérelve már a megbizatás elvállalásakor tudatában volt annak, hogy nem tér vissza Galíciába.

Lenkey János másnap, május 29-én hajnalban Nadworna mellett érte utol a századot. A huszárok éppen abrakoltak, amikor a kapitány odaért. Nyomban körülfogták és felszólították, hogy tartson velük. Lenkey szabadkozott és látszólag szép szóval igyekezett az emberek lelkére beszélni, hogy térjenek vissza. Azok nem voltak hajlandók, sőt – mint Lenkey aradi kihallgatása során erről beszámol – kényszerítették a kapitányt, hogy velük tartson. E kíméletes erőszaknak az ellentétes érzelmekkel küszködő és amúgy is haza készülő Lenkey nyilván könnyű szívvel engedett.[57] Vannak azonban olyan források is, melyek szerint Lenkey önként, saját akaratából csatlakozott a századhoz. Katonái vállukra emelték, majd örömrivalgások és éljenzések közepette kocsira ültették.[58]

A század – most már két tiszttel – tovább folytatta útját. Erőltetett menetben haladva május 29-én este 6 órakor a huszárok megérkeztek a magyarországi Kőrösmezőre. A 17 mérföldes utat alig 21 óra alatt tették meg.[59]

A század ideiglenes parancsnoka, Vincze Ferenc őrmester másnap, május 30-án reggel felkérte Lenkeyt, hogy álljon a csapat élére. Lenkey ezt – egy visszaemlékezés szerint – először visszautasította, „s az asztalra borulva zokogott". Később azonban kijelentette, hogy megbocsájtja, amiért fegyvert emeltek rá.

„Ha becsületem veszve van – mondotta volna – haljak meg veletek, ha a kegyelem úgy rendeli, hogy harcba mehetünk." Ezek után átvette a század parancsnokságát és feltétlen engedelmességet követelt a huszároktól.[60]

55 *Urbán:* i. m. (1992) 10. o.

56 *Urbán:* i. m. (1992) 11., 31. o.

57 *Urbán:* i. m. (1962) 294. o.

58 *Rédvay:* i. m. 56. o.

59 *Benkő Samu:* A história és a vers (Lenkey százada). In: 80 huszár. Bp., 1980. 248. o.

60 *Urbán:* i. m. (1992) 12. o.

Még itt Kőrösmezőn jelentést írt Máramaros vármegye törvényhatósági elnökéhez, melyben századának szökését és útját írta le Magyarországig.[61]

1848. május 31-én érkezett meg a század Máramarosszigetre. Fogadtatásuk emlékezetes ünnep volt. A város határában nemzetőrök fogadták őket, majd déli 1 órakor a megyeháza előtt Pogány Károly alispán köszöntötte őket. Lenkey röviden vázolta szökésük történetét. Közölte, hogy nem jelentkezik a városi helyőrség parancsnokánál, hanem a megye rendelkezésére áll. Az alispán válasza megelőlegezte az országos közvélemény állásfoglalását és kijelentette, hogy a huszárokat nem tekintik sem szökevényeknek, sem esküszegőknek.[62]

A máramarosszigeti bevonulásról így emlékezik meg egy szemtanú, Kovássy Albert, későbbi honvéd százados: „. . . Szigeten roppant örömmel fogadtattak. Az egész város eléjük ment. A nemzetőrség felállítatott. A tanulóság megjelent. Zászlókkal és örömrivalgásokkal fogadtattak. Elszállásolásuk végett veszekedtek a lakosok egymás közt. A megyeháza előtt sorba felállított az egész század. Lenkey lelkes beszédben felszólítá a hatóságot, rendelkezzék felölök mig a miniszterium sorsuk felett határozand. Kívánta, állítsák oda ahol veszély van . . ."[63]

A magyar hadügyminiszternek, a frissen kinevezett Mészáros Lázárnak azonban „hivatalból" el kellett ítélnie a század hazatérését. Diplomáciai bonyodalomhoz vezethetett volna, ha a magyar kormány szó nélkül tudomásul vesz egy „osztrák" ezredből való tömeges dezertálást. Ennek megfelelően Mészáros Lázár már június 6-án közzétette a hadügyminisztérium álláspontját a Pesti Hírlap hasábjain.

„Mély fájdalommal teszem közhírré azt: miszerint a Gallicziában tanyázó Würtenberg huszár-ezrednek egyik százada – talán túlbuzgó hazafiságból – összeesküvés által onnét eltávozott, és Magyarországba jött; a milly igen fájdalom ezen esetet, melly ámbár első illyetén példa a magyar hadseregben, de mégis ellenségeinknek újabb fegyvert ad kezeibe, ép olly arányban vagyok kénytelen állásomnál fogva e tény felett rosszallásomat kijelenteni. Hadi bizottmányt neveztem ki magyar főtisztekből, melly a tényre szolgáltató okokat a hadi törvények értelmében kinyomozza. A büntetésre nézve ő felsége királyunk határozata beváratik. Remélem, hogy át fogja mindenki látni: miszerint hazánkat csak a rend igazság és törvényesség szent ihlete teheti valódi boldoggá, csak az alapíthatja meg jövendő nagyságát és boldogságát.

Budapesten, június 6-án 1848.

Mészáros Lázár
hadügyminiszter"[64]

A közvélemény azonban nem fogadta el a felsőbb vezetés állásfoglalását. Máramaros vármegye már korábban, június 2-án támogató felirattal fordult István nádorhoz, mely kegyelmi folyamodványt a többi vármegyének és királyi városoknak is elküldte.[65]

61 *Benkő:* i. m. 238-240. o.

62 *Urbán:* i. m. (1992) 12. o.

63 *Kovássy:* i. m. 40. o.

64 *Rosonczy Ildikó:* A Lenkey kapitány százada megmutatta az utat . . . (A huszárok hazatérése 1848/49-ben visszaemlékezések, korabeli sajtótudósítások és levéltári források tükrében). In: 80 huszár, Bp., 1980. 55. o.

65 HML IV-417.2418. A Lenkey családra vonatkozó iratok gyűjteménye.

A kiáltványnak országszerte nagy visszhangja volt. A vármegyék és a szabad királyi városok szinte kivétel nélkül a század oltalmára keltek és a nádorhoz, illetve a kormányhoz fordultak a megkegyelmezés ügyében. A megyei feliratokban igen sok hasonlóság van, bár hangvételben kétségtelenül eltérnek egymástól azok, amelyeket a nádorhoz intéztek, s azok, amelyek a kormánynak szóltak. Szinte mindegyikben szerepel, hogy a huszárok tettét a hazaszeretet vezérelte.[66]

Mészáros Lázár mindezek ellenére ragaszkodott a század szökésének kivizsgáláshoz. A vizsgálatot az 1848. június 3-án este tartott minisztertanács rendelte el. Érdekesnek mondható az a tény, hogy gróf Batthyány Lajos miniszterelnök is a megkegyelmezés mellett foglalt állást. Evvel kapcsolatban a következő levelet írta június 19-én Mészáros hadügyminiszterhez: „A würtembergi király nevét viselő huszár ezred egy századának magyarországra az illető felsőbbség engedelme nélkül történt bejövetele tárgyában a ministeri tanácsnak hozzám intézett felszólítását mellékleteivel együtt, mint kirekesztőleg hadügyi tárgyat, hadügyminiszter úrral azon vélemény mellett van szerencsém további tárgyalás végett iderekesztve közölni, hogy a hadi vizsgálat minden esetre teljesítendő s annak bevégzésével a vétkesek részére általános bocsánat lenne eszközlendő."[67]

Mészáros Lázár 1848. június 30-án zárta le a vizsgálatot. Meghajolt a nemzet akarata előtt és engedett a minden oldalról feléje irányuló kéréseknek. Maga is belátta, hogy a hazaszeretet sugallta cselekményre mégsem lehet a törvény rideg szigorával lesújtania.

A hadügyminiszter mindezek mérlegelése után úgy határozott, hogy a Württemberg huszárezred ezredesi osztályának 2. századát a Délvidékre irányítja, hogy az ottani harctéren bizonyítsák be hősiességüket: „...Sehol az erény a kitünő egyéni jellemnek biztosabb s hamarabbi jutalomra nem várhatnak, mint a hadi pályán, annyival is inkább tehát, hogy a feliratokban érintett Lenkey százados és Fiáth főhadnagy a hazaszeretet által tévútra vezetett századjokkal együtt az alvidéki lázadók ellen leküldve vannak, s így elég alkalmok leend érdemeiket nevelni s magokat jutalomra és előléptetésre érdemessé tenni..."[68] írta Mészáros Lázár 1848. július 31-én Máramaros vármegyének.

A század szökésének történetét több szemtanú is megörökítette. Ilyen volt az az „Egy Lenkey huszár" is, aki a Szilágy-Somlyó című lapban folytatásokban írta meg a huszárszázad szökésének történetét.[69]

Putnoki József *A szökött huszárok* című versében örökítette meg a kalandos hazatérést.[70] A legjelentősebb szépirodalmi alkotásnak azonban Petőfi Sándor, *Lenkei százada* című versét tekinthetjük, melyet 1848. augusztusában írt.[71]

66 *Urbán:* i. m. (1992) 21. o.

67 *Rosonczy:* i. m. 56. o.

68 *Kovássy Zoltán:* Újabb adatok Lenkey János hazatéréséről. In: *Honismeret,* 1978. 2. sz. 41. o.

69 A Lenkey huszárok története. (Közli: Egy Lenkey huszár). In: *Szilágy-Somlyó,* 1888. 22–38. sz.

70 *Putnoki József:* A szökött huszárok. In: Riadj magyar! (1848–49. fametszetes ponyvái és csatakróniái). Bp., 1983. 56–68. o.

71 *Benkő:* i. m. 236. o.

A március 15-i forradalmat és annak vívmányait nemcsak a magyar anyanyelvű lakosság, hanem az ország határain belül élő nemzetiségek nagy része – így a szerb nemzeti mozgalom liberális vezetői – is lelkesen köszöntötték.

Ekkor, 1848 március–áprilisban még úgy látszott, hogy a magyarokat és a szerbeket összefűző szálak az erősebbek. Amikor azonban az újvidéki szerb küldöttség április 8-án Pozsonyban előterjesztette nemzeti és szociális kívánalmait, a magyar országgyűlés hajlandó volt ugyan kisebb engedményeket tenni, de a magyarországi szerbek politikai nemzetként való elismerésétől mereven elzárkózott. A Kossuth Lajos és Djordje Stratimirovic között lezajlott tárgyalások végül a kibékíthetetlen ellentétek jegyében zárultak.[72]

Május 15-én megnyílt az első karlócai szerb nemzetgyűlés, melyen több nagyfontosságú határozat született. Ennek részeként megindult a szerbek fegyveres szervezkedése is. A magyar kormány hol békés, hol fenyegető katonai eszközökkel próbált úrrá lenni az eseményeken. A magyarok próbálkozásai azonban sorban kudarcot vallottak és május 24-én Djordje Stratimirovics, a szerb felkelők főparancsnoka egész népét fegyverbe szólította.

A szerbek öt megerősített tábort hoztak létre: 1. Perlasznál (a Tisza bal partján), 2. Újvidék és Karlóca között (a szerb patriarcha székhelyének biztosítására), 3. Temerinnél (a nagy és kis római sáncok kereszteződésénél), 4. Szenttamásnál és 5. Alibunáron.[73]

A Batthyány-kormány is megtette az ellenlépéseket. Június–júliusban összpontosította katonai erőit, így az országban állomásozó császári és királyi csapatok jelentős részét, majd kilenc vármegye nemzetőrségét. Július–augusztusban ezekhez csatlakozott az elsőként felállított honvédzászlóaljak többsége is. A Délvidéken összevont magyar csapatok létszáma június végére 15 000 főre, augusztusra pedig 45 000 főre nőtt. 1848 június végén e csapatok főparancsnokának Philipp von Bechtold báró, cs. kir. altábornagyot nevezték ki. Az új főparancsnok azonban határozott fellépés helyett passzív védelemre szorítkozott. Csapatait a szerb felkelő táborokkal szemben – ellentáborokat és záróvonalakat létesítve – nagy területen forgácsolta szét.[74]

Ehhez a délvidéki hadsereghez osztotta be a hadügyminiszter Lenkeyt és századát. A század útrendjét 1848. július 16-án adta ki Mészáros Lázár.[75] A parancs azonban már nem Máramarosszigeten érte Lenkeyt, hanem egy megyebeli mezővárosban, Visken.

A Máramarosszigeten állomásozó Hartmann gyalogezred katonái ugyanis hitszegőnek, szökevényeknek nevezték a huszárokat. A huszárok nem hagyták magukat és július 2-án tettlegesen vettek elégtételt a sértőkön. A megyebizottság ezért arra kérte Lenkey kapitányt, hogy a nagyobb baj elkerülése érdekében

72 Magyarország hadtörténete. (Főszerk.: *Liptai Ervin*) I. k., Bp., 1985. 457–458. o.

73 *Szántó Imre:* Szeged az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején. Szeged, 1987. 49. o.

74 Magyarország hadtörténete. I. m. I. k., 458. o.

75 *Urbán.* i. m. (1992) 28. o.

vonuljon századával máshová. Július 5-én ez meg is történt és így került a század Viskre.[76]

Lenkey és százada (132 fő és 137 ló) július 20-án indult el Viskről. A hadügyminiszteri parancs így rendelkezett az útvonalról: „...Utazzanak a kincstár költségén Viskről, Huszton, N. Szőllősön, Halmin, Szatmáron, Dobon, N. Károlyon, Mezőgyánon, Sarkadon, Gyulán, Csabán, Orosházán, Vásárhelyen át Szegedre..."[77]

A huszárok, betartva az előírt parancsot, július 20-án Husztra érkeztek. Másnap az Ugocsa vármegyei Nagyszöllősön pihentek, majd délnek fordulva és a Tiszán kompon átkelve július 22-én Halmiban éjszakáztak. Július 23-án érkeztek meg Szatmár vármegyébe, melynek székhelyén, Szatmárnémetiben szálltak meg. A következő napon – viszonylag rövid út megtétele után – Dobra érkeztek. Július 25-én Szabolcs vármegye székhelye, Nagykároly volt a század újabb állomáshelye. Másnap a Bihar vármegyei Szalacsra, 27-én pedig Székelyhídra érkeztek. Innen tovább csak két nap múlva, július 29-én indultak. Aznap Paptamásiban, másnap a megyeszékhelyen, Nagyváradon éjszakáztak. A huszárok július 31-én érkeztek Mezőgyánra, ahonnan másnap, augusztus 1-én az utolsó Bihar vármegyei községbe, Sarkadra érkeztek.[78]

A század sarkadi bevonulásáról a következőképpen emlékezik meg egy szemtanú, Ferenczy Illésné, született Zay Alojzia, unokaöccsének, Márki Sándornak írt egyik levelében: „...Lenkeyt illetőleg azt jegyzem még meg, hogy... érkezett századával a sarkadkereszturi országuton, a plébánia és a kistemplom előtti téren volt az elfogadás, hol a város előkelősége, az öreg Veres Ferenc református pap, Zay János katolikus plébános, az öreg Zay egész családjával, boldog, boldogtalan jelen volt. A fogadásnál az érkezők elé virágokat szórtunk. Az összes gyülekezet harsány éljenekkel fogadta. Lenkey maga az élet, középkoron valamivel tul. Magas, daliás termetü. Hosszu arccal, kissé kopasz, magas homlokkal, élénk kékes szemekkel, melyekben a diadal öröme sugárzott. Mellette a virágzó szép ifju Fiáth Pompejus halvány, kerekded arcáról, nagy sötét szemeiből komoly busongás jelei látszottak. A század legénysége – mindegyik egy-egy dalia... Lenkey az iratok tartalma szerint Fiáthal és a többi inteligens emberekkel, aznap édesapám vendégei voltak. Ebéd felett toaszt toasztot ért, még a nők részéről is. Kitünő-kép Zay János, köszöntőiben voltak lelkesen üdvözölve a haza védelmére, vészes Dnyeszteren átusztatott, ezer bajokkal küzdött hazájuk védelmére sietett huszárok hősi erenyei. Lenkey röviden, lelkesen köszönte az üdvözleteket, nyilvánitva, hogy utjuk Mármarostól egy diadalut volt, de ehhez hasonló őszinte testvéri fogadásban még nem részesült..."[79] (Az idézetben található személyleírás igen fontos, mivel Lenkey Jánosról ennél részletesebb leírás nincs.)

A század és parancsnoka 1848. augusztus 2-án érkezett meg Békés vármegye akkori székhelyére, Gyulára. Augusztus 3-án Békéscsaba, 4-én pedig Orosháza volt a huszárok állomáshelye. Az utóbbi helyen – pihenés céljából – a század két napot töltött.

76 *Korássy Zoltán:* Lenkey visszatér. In: *Interpress Magazin, 1984. 8. sz. 124. o.*

77 Uo..

78 *Urbán:* i. m. (1992) 28–29. o.

79 A levél Dr. Márki-Zay Lajos tulajdonában van (Gyula).

Augusztus 6-án – átlépve Csongrád vármegye határát – Hódmezővásárhelyen szálltak meg. A következő napon augusztus 7-én érkezett meg Lenkey és százada a kijelölt célállomásra, Szegedre.[80] A huszárokat Szeged város közönsége ének- és zeneszóval fogadta, a lakosság utcahosszat virágkoszorúkat hintett eléjük.

Ugyanezen a napon vonult át Szegeden a zömében gyöngyösiekből álló Heves megyei 2. nemzetőr zászlóalj. Az egység egyik tagja Spetykó Gábor ügyvéd így számol be megérkezésükről Gyöngyös bírájához írt egyik levelében: „...augusztus 7-én Szegedre értünk, hogy őszinte magyar lelkesedéssel fogadtatánk. Lenkey kapitány, ki századával aznap reggel érkezett Szegedre, elönkbe jött a város szélére, s ott sokunkkal kezetfogva üdvözölt s tettekre lelkesített..."[81]

1848. augusztus 9-én gőzhajón érkezett meg Szegedre Mészáros Lázár hadügyminiszter, hogy megszemlélje a délvidéki tábort. Két nappal később, augusztus 11-én a Lenkey-féle szökevény századot is megtekintette. „Tehát kendtek azon a híres huszárok..., kendtek akik megszöktek, mint gyáva nemzetőrök? Kendtek azt hangoztatják azért szöktek meg, mert a haza veszélyben van. Ez igaz is! De ebből a veszélyből nem kendtek fogják kiszabadítani..." megjegyzésekkel fedte meg őket.[82]

Lenkey János és százada 1848. augusztus 11. után Szegedről a Zenta-Óbecse útvonalon vonult a verbászi táborba. Itt a délvidéki hadsereg parancsnoka, a már említett báró Bechtold altábornagy igen hűvosen fogadta az útja során mindenütt lelkesedést tapasztalt századot.[83]

Lenkey százada 1848. augusztus 19-én esett át a tűzkeresztségen Szenttamás második ostromakor.[84] Szenttamás a Ferenc-csatorna bal partján fekszik, s azokban az időkben 1600 lakóházzal és 10–12 000 lakossal bírt. A szerb felkelők csapatai itt egy megerősített tábort hoztak létre. Báró Bechtold altábornagy – kinevezése után – egyik legfőbb feladatának tekintette, hogy Szenttamás a magyarok kezére kerüljön. Az első ostrom július 14-én zajlott le, ezt azonban a szerbek visszaverték.[85]

Szenttamás második ostromát az altábornagy augusztus 19-re tűzte ki. Akár az első ostrom alkalmával, ebből az időpontból sem csinált titkot és az a szerbek tudomására jutott.

A Lenkey-féle századot beosztották Wollnhofer vezérőrnagy dandárjába, melyet még augusztus 18-án Verbászról Kiskérre irányítottak.[86]

A másnapi támadást az említett Wollnhofer dandár kezdte meg. Feladatuk az volt, hogy elfoglalják a Ferenc-csatorna hídját a szerbektől. Wollnhofer mindenekelőtt a tüzérséget vonultatta fel a hídfő ellen. Lenkey századát ezen tüzérség ágyúfedezetének használta.

Szenttamást azonban nemcsak a híd felől, hanem másik két oldalról is megtámadták a magyarok. Az egyik hadoszlopot báró Bakonyi Sándor ezredes

80 *Urbán:* i. m. (1992) 29. o.
81 *Szántó.* i. m. 75. o.
82 A Lenkey huszárok . . ., i. m. 38. sz.
83 *Urbán.* i. m. (1992) 29. o.
84 *Rédvay:* i. m. 59. o.
85 *Olchváry Ödön:* A magyar függetlenségi harc 1848–49-ben a Délvidéken. Bp., 1901. 28. o.
86 Uo. 48. o.

vezette, mely Verbász felől támadt. A másik hadoszlopot gróf Kollowrat ezredes irányította, aki Óbecse felől rohamozta meg Szenttamás sáncait.[87] A gondosan előkészített – de titokban nem tartott – támadás kudarcba fulladt és báró Bechtold altábornagynak vissza kellett rendelni csapatait.

A hivatalos adatok szerint a csatának – magyar részről – mindössze száz sebesültje volt és negyven halottja. Egyes feltételezések szerint jóval nagyobb volt a veszteség, úgy kétszáz körül volt a hősi halottak száma. Az elhunytak között volt Fiáth Pompejus főhadnagy, a Lenkey-féle – szökevény – század második embere. Haláláról így emlékezett meg Degré Alajos visszaemlékezéseiben: „. . . Lenkey huszárjaival büntetésből, mert parancs nélkül jöttek haza, a legveszedelmesebb helyre, ágyúfedezéshez állíttatott. Az első ágyúgolyó, mely a sáncok mögül kirepült, Fiáthot találta, aki azonnal szörnyethalt. . .“[88]

1848. augusztus 22-én báró Bechtold altábornagy a részletek ismeretében dicsérően számolt be jelentésében Lenkey kapitányról és századáról. Szenttamás újabb sikertelen ostroma részleteinek bemutatása, valamint az altábornagy jelentésében található magyarázatok és hőstettek ismertetése céljából a hadügyminiszter úgy döntött, hogy azt megjelenteti a kormány hivatalos lapjában, a Közlönyben: „...A Württemberg huszárezred kapitány[a] Lenkey, derék századával a legveszélyesebb helyeken vitézsége kitűnő jeleit adá, valamint bebizonyítá azt, hogy a század a kegyes bocsánatra minden kivétel nélkül valódilag érdemes... A hadügyminiszter nevében: Melczer Andor ezredes és állományi titkár.“[89]

A következő hadművelet – amelyről biztosan tudjuk, hogy Lenkey is részt vett benne – Szenttamás harmadik ostroma volt. Az 1848. szeptember 21-én lezajlott csata idején már Mészáros Lázár hadügyminiszter volt a délvidéki csapatok főparancsnoka. Elődje, báró Bechtold altábornagy szeptember 8-án kénytelen volt lemondani tisztségéről, mivel a magyar országgyűlés árulással vádolta meg.[90] Az újabb ostrom tervét Mészáros vezérkari főnöke, Klauzál József honvéd őrnagy dolgozta ki. A terv szerint az elsáncolt tábort több irányból előnyomuló hadoszloppal – váratlan támadással – kellett bevenni. Problémát okozott, hogy az előző éjjel elindított egyes oszlopok közül több is eltévedt a sötétében. Így a 21-i támadás keresztülvitelére csak jóval napkelte után került sor. Ez volt a kudarc egyik oka. A másik pedig, hogy mintegy 3000 szerb gyalogosnak sikerült áttörnie a magyar lovasság vonalait és bejutni a táborba, ezzel megerősítve a szerb védelmet. Mészáros Lázár ezekről az eseményekről értesülve az egész magyar seregnek visszavonulást parancsolt. Az összecsapás vesztesége magyar oldalon 20–30 fő, a szerbeknél pedig ennél is kevesebb volt.[91]

1848. szeptember 30-án Lenkey János kérelemmel fordult a mozgó hadtest parancsnokságához, hogy őt és századát az újonnan szervezett Hunyadi lovassághoz helyezzék át. Indokként azt hozta fel, hogy a Württemberg huszárezred – bár nyíltan nem mondja ki – esküszegőknek és szökevényeknek tartja őket. A század legénysége színmagyar és harci szellemük is magas, így a Hunyadi lovasságnál jó szolgálatot tehetnének.

87 *Breit József:* Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története. I. k. Budapest, 1929. 30. o.

88 *Degré Alajos:* Visszaemlékezéseim. Bp., 1983. 223. o.

89 *Közlöny* (A kormány és az OHB hivatalos lapja), 1848. aug. 30., 413. o.

90 *Olchváry:* i. m. 75. o.

91 *Breit:* i. m. I. k., 112–113. o.

A beadványra október 4-én válaszolt Mészáros hadügyminiszter, közölve, hogy az áthelyezéshez királyi jóváhagyás szükséges. Az Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB) azonban felülbírálta a hadügyminiszter álláspontját, Lenkey Jánost október 9-én őrnaggyá léptette elő és áthelyezte az újonnan alakult Lehel lovasezredbe.[92] Itt elválik Lenkey és századának útja. A század a délvidéki táborban maradt, míg Lenkeyt máshová szólította a parancs. Később, mikor a Hunyadi huszárezrednek lett a parancsnoka, kérvényezte egykori huszárjainak ezredébe való áthelyezését. Hosszas huzavona után erre sor is került 1848 decemberében.[93]

Az 1848. október 3-i császári manifesztum után nyilvánvalóvá vált, hogy Magyarországnak nehéz küzdelemre kell felkészülnie, mivel az ellenfél Európa egyik legjobban képzett hatalmas serege, az osztrák császár hadserege lesz. Halaszthatatlan feladattá vált tehát – többek között – a reguláris lovasság szaporítása. Ennek megfelelően három új huszárezred felállításáról született rendelkezés. Ezek a régi, a „sorhadi" huszárezredektől eltérő számozást és megnevezést kaptak. Az 1. számút Hunyadi Jánosról, a 2. számút Lehel vezérről, a 3. számút Mátyás királyról nevezték el. (Későbbiekben még további három lovasezredet állíttatott fel a magyar kormány. Ezeket Károlyi-, Bocskai- és Attila lovasezredeknek nevezték.)[94]

Később ez a hat lovasezred újabb számozást kapott. A december 3-án kelt hadügyminisztériumi rendelet szerint – a korábbi császári és királyi huszárezredek hadrendi számait követve – az 1. (Hunyadi) lovasezredből 13. számú huszárezred, a 2. számú (Lehel) ezredből pedig 14. számú huszárezred lett. (A többi négy ezreddel is hasonlóképpen jártak el.[95]

Lenkey Jánost 1848. október 9-én – a Jászkun kerületekben szervezett – Lehel lovasezred őrnagyává nevezték ki.[96] Minden valószínűség szerint maga Kossuth Lajos volt az, aki szorgalmazta a huszárkapitány előléptetését.[97]

Tudomásunk szerint Lenkey azonban soha nem jelent meg a Lehel lovasságnál, mivel három nappal előléptetése után, október 12-én az 1. számú Hunyadi lovasezred alezredesévé és parancsnokává nevezték ki. Mi késztethette a felsőbb vezetést erre a lépésre? – nem tudhatjuk. Annyi bizonyos, hogy Lenkeynek sok támogatója volt, akik galíciai szökését nem dezertálásnak, hanem hősi cselekedetnek tekintették.

92 *Urbán:* i. m. (1992) 32–33. o.
93 Uo. 33–34. o.
94 *Kedves.* i. m. 36. o.
95 *Rédei István:* Jászok és kunok az 1848/49-es szabadságharcban. Jászberény, 1989. 40. o.
96 *Közlöny,* 1848. okt. 12., 621. o.
97 *Urbán:* i. m. (1992) 33. o.

Az újabb kinevezés a következőképpen szólt:

„Kinevezés

mellynél fogva Lenkey János Lehel lovas ezredi Őrnagy úr, folyó hó első napjától számítandó ranggal s illetménnyel, a Hunyadi Lovassághoz alezredessé kineveztetik.

Kelt Budapesten, Október 12, 1848.

Az országos honvédelmi bizottmány.
Kossuth Lajos elnök."[98]

Az 1. számú lovasezredet a Hunyadi-szabadcsapat lovasságából kezdték megszervezni. A szabadcsapatot Szalay László pénzügyminiszteri titkár állította fel 1848 augusztusában. Kezdetben Kossuth-vadászoknak, vagy Kossuth-szabadosainak is nevezték őket. Szeptemberben vették fel a Hunyadi nevet, október 28-án pedig 1. számú Hunyadi honvéd lovasezred nevet kapták.[99]

Az ezred szervezeti felépítése a „sorhadi" huszárokét követte, természetesen kisebb eltérésekkel. Kezdetben az ezred három osztályból állt, melyet a későbbiekben négyre duzzasztottak fel. A huszárezredet szétbontva alkalmazták, aminek oka az osztályonkénti, sőt századonkénti felállításban keresendő. Alig hogy 1–1 osztályt felszereltek, azonnal útnak is indították oda, ahol a legnagyobb szükség volt rájuk. Az ezred történetében volt olyan időszak is, amikor négy hadtestbe voltak szétosztva.[100]

A legénység nagy része az Alföld magyar lakosságából került ki. A szervezési munkálatok Nagykőrösön folytak. A helyi lovassági laktanyában állították ki az ezredet és innen küldték szét a különböző csataterekre a már felszerelt századokat.[101]

1848 októbertől tehát Lenkey János alezredes vette át az ezred vezetését és a további szervezési teendőket, így ő is Nagykőrösön tartózkodott.

A Hadtörténelmi Levéltárban található az az újabb kinevezés, melynek szövege szerint: „Lenkey János honvéd alezredes úr, utólagos jóváhagyása reményében ő Felsége Magyarország Királyának, folyó évi octóber 16-tól számítandó ranggal és illetménnyel ezredessé kineveztetik.

Kelt Budapesten 1848 évi October 16-án.

Mészáros Lázár hadügyminiszter."[102]

E kinevezéssel kapcsolatban kérdések merülhetnek fel. Ugyanis maga Kossuth Lajos volt az, aki 1848. december 11-én megsürgette Lenkey ezredesi kinevezését. Mészáros Lázár hadügyminiszterhez írt levelében a következőket közli: „Lenkei János ezredessé már rég kineveztetve lévén a honvédelmi bizotmány által – kinevezési okirata máiglen sem adatott ki ...ezennel meghagyatik a hadügyminiszter urnak, hogy Lenkei János ezredesi diplomáját rögtön kiadatni és utánna Verbászra küldeni ne terheltessék..."[103]

98 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL): IV-3. Az aradi cs. kir. rendkívüli hadtörvényszék iratai, 113/24. cs. III/a.

99 *Barcy-Somogyi:* i. m. 122–124. o.

100 *Kedves:* i. m. 37. o.

101 *Galgóczy Károly:* Nagy-Kőrös város monographiája. Bp., 1896. 209. o.

102 HL IV-3.113/24. cs. III/b.

103 OL H-2. Miniszterelnökség, OHB iratai, 1848:5234.

Minden valószínűség szerint ennek a megsürgetésnek volt köszönhető, hogy decemberben – antedatálva október 16-ra – Lenkey megkapta ezredesi kinevezését.

A késedelem okát pontosan nem tudhatjuk. Többször előfordult, hogy a már meglévő kinevezéseket valamely okból visszatartották. (Ez lehetett pénzügyi, vagy személyes ok is.) A döntések magasabb törzstisztek esetében nem a Hadügyminisztériumban, hanem az OHB-ben történtek, az adminisztrációt viszont a HM végezte. Itt is volt aztán sok probléma, ellenvélemény, tudatos „keresztbetevés", vagy csak véletlen mulasztás. Mindenesetre tény, hogy Lenkey János decemberben kapta meg – 1848. október 16-ra keltezett – ezredesi kinevezését.

Lenkey nemcsak Nagykőrösön tevékenykedett ezredének ügyében. Több ízben járt a fővárosban, Pesten is. Egyik alkalommal – november 6-án – ünnepséget is rendezett a „Radikál kör" tagjainak. A jelenlévők egyhangúlag állították, hogy ilyen víg és hazafias estély még sohasem volt a körben. A komoly és tréfás köszöntők egymást követték. Lenkeyre, a jeles vendégre Gaál József mondott pohárköszöntőt. Ezután ő állt föl és ragyogó egyszerűséggel köszöntötte a társaságot. Az ünnepség végén Vörösmarty Mihály szavalta el legújabb harci dalát.[104]

1848. december 9-én a délvidéki hadseregből alakult bácskai hadtest parancsnoka, báró Bakonyi Sándor honvéd tábornok hat heti szabadságot kérve – mely letelte után sem tért vissza – elhagyta a sereget. Az ő helyét az OHB gróf Esterházy Sándor honvéd ezredes személyével töltette be. (December 13-án léptették elő tábornokká.) Gróf Esterházy eddig a bácskai hadtest egyik hadosztályparancsnoka volt. Az ő helyére nevezték ki – december 9-i dátummal – Lenkey Jánost, a 13. számú Hunyadi huszárezred parancsnokát.[105] Lenkey tehát decembertől ismét a Délvidéken tartózkodott, hadosztályának parancsnokságán, Óbecsén.

1848 december közepén az osztrák csapatok behatoltak az ország szívébe is, és a támadás szinte napok alatt jelentős császári sikereket eredményezett. Súlyos helyzet alakult ki Felső-Magyarországon is. Itt Franz von Schlik gróf tábornok – Lenkey korábbi ezredparancsnoka – támadott 8000 főnyi hadtestével. Ezzel egyidőben támadta és szállta meg a Dunántúl déli részét Laval von Nugent táborszernagy stajerországi hadteste. Mindezen eseményeket kiegészítette a délvidéki szerb–osztrák hadtest támadása Temesvár és Arad ellen.[106]

1848 végére az is nyilvánvalóvá vált, hogy a fővárost ki kell üríteni. Kossuth Lajos december 31-re összehívta az országgyűlést és azt indítványozta, hogy a további ellenállás szervezése céljából az országgyűlés és az OHB tegye át székhelyét Debrecenbe. 1849. január 1-én meg is kezdődött Pest-Buda kiürítése.

Másnap, január 2-án Pesten összehívott haditanács végre radikálisan szakított a magyar hadsereg erői szétforgácsoló korábbi taktikával és úgy döntött, hogy a Délvidéket feladva az összes haderőt a Tisza mentén, Tokaj és Szeged között egyesíti.[107]

104 *Kéry Gyula:* A magyar szabadságharcz története napikrónikákban 1848. Bp., 1899. 611–612. o.
105 OL: H-75. Hadügyminisztérium, Általános iratok, 1848:11005.
106 *Bona:* i. m. 25. o.
107 *Szántó:* i. m. 106. o.

A pesti haditanács döntése alapján a magyar csapatok beszüntették a szerbek elleni támadó harcot. A Délvidéken tartózkodó két hadtest – a bácskai és a bánsági – január közepén kapta meg a parancsot, hogy hagyják el állomáshelyüket és csatlakozzanak a fősereghez. A bácskai hadtest parancsnoka, gróf Esterházy Sándor tábornok azonban megtagadta a parancsot. Kijelentette, hogy a szerbek ellen kész harcolni, de a császári hadseregre fegyvert fogni pártütés. Hasonlóan nyilatkozott hadtestének számos tisztje is. A magyar kormány a helyzet tisztázására Nádosy Sándor honvéd ezredest, a HM katonai osztályának főnökét küldte a Bácskába. Nádosy azonban társául szegődött gróf Esterházynak és a kormány ellen lázítva az elvonulást elrendelő parancsnak nyíltan ellenszegültek.

Gróf Esterházy tábornok és Nádosy ezredes január 16-án leköszöntek beosztásukról és átszöktek az ellenséghez, példájukat a hadtest tizenöt törzstisztje és több tucat tisztje is követte.[108] A sereget a teljes felbomlástól két hadosztályparancsnoka, gróf Vécsey Károly tábornok és Lenkey János ezredes mentette meg.

Az eseményről az OHB 1849. január 27-én egy közleményben számolt be: „Az ország kormánya botránkozással tapasztalta volt tábornok és seregvezér gróf Eszterházy Sándor részéről, miként a parancsnoksága alatt volt bácsi hadseregnél, midőn a hazánk szabadságának védelme végett, a hadügyminiszterium által eddigi működési helyéről máshová disponáltatnék, a derék, hű és vitéz hadsereg felbontására vezethető lépések jöttek közbe, s annak következtében, úgy a volt tábornok gróf Eszterházy Sándor mint több térben és ellenségben válogatni akaró törzs és főtisztek részéről lemondások jöttek közbe.

Azonban gróf Vécsey tábornok a bácsi hadsereg parancsnokságát általvevén, ezen veszélyes áskálódásoknak olly határozott hazafiui eréllyel vetett véget . . . Valamint elismerést és köszönetet nyilvánít a Vécsey tábornok úr parancsnoksága alatti sereg mindazon derék tisztjeinek, s közöttük különösen Lenkey ezredesnek, kik őt e fontos eljárásban szilárd hazafiúi jellemök kitüntetésével erélyesen gyámolították...”[109]

A bácskai hadtest új parancsnoka, gróf Vécsey tábornok – miután vasszigorral megfegyelmezte seregét – január 20-án elindult Verbászról és Óbecsén, Zentán, Magyarkanizsán át január 25-én Szegedre érkezett. Innen néhány nap múlva Szentesre indult tovább a hadtest, ahová február elején meg is érkezett.[110] Arról, hogy Lenkey János is Szentesen tartózkodott hadtestével, egy február 9-én – Répásy Mihály honvéd tábornok által – hozzá írt levél címzése a bizonyíték. „Lenkey zu Szentes”.[111]

Szentesről a sereg Törökszentmiklós felé vette útját, ahová február 12-én érkeztek meg. Itt több hétig tartózkodtak, és a 6418 emberből álló hadtest felszerelését egészítették ki. Törökszentmiklósról gróf Vécsey hadteste Szolnokra ment, ahol – III. hadtest néven – egyesült a Damjanich János honvéd tábornok parancsnoksága alatt lévő bánsági hadtesttel.[112]

108 *Bona*. i. m. 26. o.

109 *Kossuth Lajos* összes munkái (a továbbiakban: KLÖM). XIV. k., Bp., 1953. 247. o.

110 *Breit*: i. m. I. k., 130. o.

111 HL VII-203. Az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc iratai, 13. cs. 57.

112 *Borus József*: Dembinski fővezérsége és a Kápolnai csata. Bp., 1975. 212–214. o.

Lenkey János február–márciusi tevékenységéről és tartózkodási helyeiről igen keveset tudunk. Február 9-én Szentesen volt, de hogy ezután hol tartózkodott és mennyi ideig, arról nem rendelkezünk adatokkal.

Az aradi haditörvényszék előtt tett vallomása szerint a szolnoki csata idején (1849. március 5.) Szegeden volt, hogy az ottani parancsnokságot gróf Hadiktól átvegye. (Gróf Hadik Ágoston honvéd ezredes a Szegeden visszamaradt bácskai csapatok, a ,,Szegedi hadosztály" parancsnoka volt.)[113]

Ezt a parancsot a hadügyminisztérium azonban március 3-án visszavonta és utasította Lenkey ezredest, hogy Szegedről térjen vissza Törökszentmiklósra. Lenkey, a parancsnak eleget téve, március 10-én meg is érkezett oda.[114]

Törökszentmiklósi tartózkodása sem tartott sokáig, mivel a HM négy nappal az előző parancs után, március 7-én egy másik állomáshelyre, Komárom várába irányította az ezredest. Ekkor vált el útja végérvényesen az általa szervezett és vezetett ezredtől, a 13. számú Hunyadi huszároktól.

Komárom, ebben az időben Közép-Európa egyik legkorszerűbbnek számító vára volt. Az osztrák hadsereg már 1848 december vége óta ostromgyűrűben tartotta az erődöt. A vár parancsnoka báró Majthényi István honvéd tábornok volt, aki 1849. január 5-én leköszönt beosztásáról. Az új parancsnok – az akkor még ezredesi rangban szolgáló – Török Ignác honvéd tábornok, későbbi aradi vértanú lett. Az 1849 március végi hadseregbeosztás szerint Komáromnak 10 000 főből álló helyőrsége volt. A várvédő sereg két hadosztályból, a 21. és a 22-ből állt. E két hadosztály március vége óta a VIII. hadtest elnevezést viselte.

A vár szemmel tartására a Duna jobb partján és a Csallóközben 1848 decemberében herceg Windisch-Grätz seregéből egy-egy dandár maradt vissza. Lipótvár kapitulációja (1849. február 4.) után Balthasar von Simunich altábornagy csapatai is a vár alá vonultak. Így a Komárom körüli osztrák erők létszáma 15 000 főre nőtt. A várőrség eddig több alkalommal hajtott végre sikeres rajtaütéseket a császáriakon, de mivel az osztrákoknak sikerült kiépíteniük az ostromzárat, vége szakadt az aktív védelem lehetőségének. Március folyamán a támadók a beérkezett ostromágyúkkal megkezdték a vár rendszeres lövését.[115]

A vár parancsnoka, Török Ignác csak kényszerből és átmeneti időre vállalta el ezt a tisztséget. Mérnökkari tiszt létére ugyanis nem sokat értett a harcászathoz. A magyar kormány ezt belátta és két tehetséges ezredest küldött Komárom új parancsnokául.[116] Kossuth Lajos 1849. március 10-én kiadott rendeletében a következőket közölte Török Ignác tábornokkal: ,,A körülmények itt akkint alakulván, miszerint a nemzet közös győzelmének kivívására a komáromi vári őrségnek is concentricus, activ közremunkálása valószínűleg mielébb igénybe fog vétetni. A nemzet kormánya indíttatva találta magát a komáromi vár s sereg parancsnoksága személyzetében harcztervei sikerének biztosítása szempontjából változást tenni ...Mindezeknek következtében, midőn ezennel hivatalosan Tábornok s várparancsnok urat arról értesítenők, hogy a várparancsnoksággal Gróf

113 *Katona:* i. m. II. k., 184. o.

114 OL: H-75. 1849:5983.

115 Magyarország hadtörténete. I. m. I. k., 512–513. o.

116 *Kecskés László:* Komárom az erődök városa. Bp., 1984. 184. o.

Guyon Richard ezredes, seregparancsnoksággal Lenkey János ezredes, s a térparancsnoksággal pedig Szabó (Zsigmond) ezredes urakat bíztuk meg..."[117]

Mind Guyon Richárd, mind pedig Lenkey János 1849. március 7-i dátummal kapták kézhez kinevezési okiratukat. Lenkey a kinevezés szerint a 21. és 22. hadosztályoknak, azaz a VIII. hadtestnek lett a parancsnoka.[118]

Görgey Artúr így emlékezik vissza Komárom új parancsnokainak kinevezési körülményeire: „...Időközben Kossuth aggasztó hírket kapott Komáromból. Ezek szerint az erőd parancsnoka, Török tábornok, nem képes állásának megfelelni, hiányzik belőle minden szilárdság, helyét haladéktalanul egy erélyesebb embernek kell elfogadni, különben félő, hogy elvesztjük Komáromot.

Az elnök velem új várparancsnok személyének kiválasztásáról is tanácskozott volna. Én gróf Guyon ezredest javasoltam, tudniillik, ha csak erélyes emberre van szükség, és ha az erőd haditanácsa olyan férfiakból áll, akik mindazt pótolni tudják ami a várparancsnokban elengedhetetlenül kívánatos tudás dolgában gróf Guyon ezredesből hiányzik.

Kossuth javaslatomat figyelembe vette, de úgy vélekedett, hogy biztosabb ha Guyon grófon kívül egy másik várparancsnokot is kinevez. Választása Lenkey akkori ezredesre esett. Lássák ketten, hogy jutnak be a várba: akinek ez hamarabb sikerül, az váltsa fel Török tábornokot állásában, és vegye át a vár parancsnokságát..."[119] (Görgey tévesen írja le az eseményeket, hiszen Lenkeyt kimondottan a vár seregparancsnokává nevezték ki.)

Ahhoz azonban, hogy a két tiszt bejusson Komáromba, még egy hónapnak kellett eltelnie. Ezalatt az idő alatt történt meg Lenkey és Guyon tábornoki előléptetése. Kossuth Lajos, az OHB elnöke – a forradalom kitörésének egy éves évfordulóján, 1849. március 15-én Cibakházán kelt saját kezű kinevezési okiratában léptette elő Lenkey ezredest: „Lenkey János ezredes és komáromi seregparancsnok úr a nemzet nevében értesíttetik, hogy a magyar nemzet szabadságharcában kitüntetett bajnok érdemei tekintetéből a kormány által a mai naptól számított ranggal és illetménnyel a magyar hadseregben tábornokká kineveztetik. Rendes kinevezési oklevele a tér nyíltával fogván kezéhez szolgáltatni."[120]

(A kinevezés azonban nem március 15-én történt, hanem 18-án vagy 19-én, ugyanis Kossuth csak ekkor érkezett meg Cibakházára. A dátum tehát predatálva van.)

A Közlöny című hivatalos lap csak április 8-án hozta nyilvánosságra Lenkey János tábornoki kinevezését: „az országos honvédelmi bizottmány elnökének egyenes rendeltetése: Guyon Richárd ezredes, Lenkey János 13-dik huszár ezredbeli ezredes, Klapka György ezredes és Gáspár András 9-dik huszár ezredbeli ezredes, később meghatározandó ranggal és illetménnyel tábornokká kineveztettek. Mészáros Lázár hadügyminiszter."[121]

117 OL H-2. 1849:3160.

118 OL R-306. Katonai iratok, 1. tétel. és H-75. 1849:18021.

119 *Görgey Artúr:* Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. I. k. Bp., 1988. 426. o.

120 HL IV-3. 113/24. cs. III/c.

121 *Közlöny,* 1849. ápr. 8., 267. o.

1848. március 30-án Kossuth Lajos biztató hangú, reményekre jogosító levelet juttatott el Komárom védőihez, melyben közölte, hogy a felmentő sereg nemsokára odaérkezik.[122]

A sereg ugyan még nem, de Lenkey János tábornok 1849. április 10-én, a Duna bal partja felől, kijátszva az osztrákok éberségét, bejutott az ostromlott városba és azonnal átvette a várparancsnokságot Török Ignác tábornoktól. A Komáromi Értesítő című lap április 11-i számában így üdvözölte az új parancsnokot: „Komáromnak egy igen tisztelt a kedves vendéghez van szerencséje. A hőslelkű Lenkey, a valódi magyar tábornok körünkbe érkezett. Hisszük, hogy az egység lelkét hozta el magával, s a belső békének, s a külső harcnak leend angyala."[123]

Lenkey valóban megpróbálta a vár védelmét hatékonyabbá tenni, valamint a lakosság és katonaság hangulatát javítani, illetve csökkenteni a belső feszültségeket.

Szinnyei József akadémikus és irodalomtörténész a szabadságharc alatt a komáromi várőrségben szolgált. Az itt lezajlott eseményeket naplóban örökítette meg. Ő írja, hogy Lenkey, várparancsnoksága idején több jó intézkedést tett. Az ő naplójából tudhatjuk meg azt is, hogy a tábornok havi díja 525,– ft volt, továbbá március hónapra járt neki „lóadag-váltásért" 36,– Ft és útiköltségként 2000,– Ft.[124]

Az új városparancsnok azonban nem sokáig látta el tisztségét, mivel április 20-án – egy kisebb huszárcsapat élén – megérkezett a vár ténylegesen kinevezett parancsnoka, Guyon Richárd tábornok. Ő nyomban átvette a főparancsnoki tisztséget, így április 20-tól Lenkey „csupán" Komárom (a VIII. hadtest) seregparancsnoka lett.[125]

1849. április 22-én Görgey Artúr, Damjanich János és Klapka György tábornokok vezetésével megérkezett Komáronba a magyar fősereg. Elszállásolásuk után rögtön nekiláttak a legfontosabb cél megvalósításához, az ostromgyűrű szétzúzásához. A sereg főparancsnoka első céljául az ellenség Csallóközből történő kiűzését tűzte ki. Ennek megvalósítását Lenkey tábornokra bízták. Ő és csapata még április 22-én megtámadta a Csallóközben állomásozó Sossai-dandárt. A tábornok a váratlan rajtaütéssel szétverte az ellenség első vonalát, nagyobb részüket pedig visszavonulásra kényszerítette. Ezután Lenkey Lovad felé vette útját és ott az osztrákok által felállított hidat leromboltatta. Ezzel megszűnt az összeköttetés a Duna két partján elhelyezett császári csapatok között.[126]

Lenkey hőstettéről litográfia is készült, mely épp azt a pillanatot ábrázolja, amikor a tábornok vezetésével kitörő magyar csapat a csallóközi oldalról elkergeti az ellenséget. A kép Franz Werner kiadásában Bécsben jelent meg.[127]

Lenkey tábornok sikeres támadása után megkezdődhetett a Komárom körüli ostromgyűrű teljes szétzúzása is. A történelembe „komárom-szőnyi" ütközetként bevonult a csata 1849. április 26-án zajlott le. Az osztrákoknak 1200 katonája esett el vagy sebesült meg, 1000 pedig fogságba esett. A magyar oldalon 800 volt a hősi halottak száma. A hadműveleti cél azonban ezúttal is csak részben sikerült elérni.

122 *Kecskés:* i. m. 182. o.

123 *Szénássy Zoltán:* Komárom ostroma 1849-ben. Komárom. 1989. 111. o.

124 *Szinnyei József:* Komárom 1848–49-ben (Napló-jegyzetek). Bp., 1887. 431. o.

125 *Kecskés:* i. m. 186. o.

126 Uo.

127 *Rózsa György–Spira György:* Negyvennyolc a kortársak szemével. Bp., 1973. 370. o.

Komárom felszabadult, de a császári fősereg visszavonulásának útját a feldunai hadsereg nem tudta elvágni.[128]

Lenkey János azonban ebben a csatában nem vett részt. A komáromi ütközet alatt a város védelmére volt kirendelve. Vukovics Sebő, a Szemere kormány igazságügyminisztere írja visszaemlékezéseiben, hogy ő és Lenkey a vár egyik bástyájáról nézték végig a küzdelmet.[129]

Habár sok kiváló fegyvertény szólt Lenkey javára, a Klapka György-féle új haditerv mégis mellőzte őt. Katona Tamás szerint Lenkey kitűnő huszártiszt volt, magasabb parancsnokként azonban egyáltalán nem vált be. Hangoskodó természete és mindenhol árulást szimatoló magatartása bajtársai szemében sem tette népszerűvé.[130] Ennek ellenére Kossuth Lajos támogatta Lenkey katonai karrierjét, hisz szüksége volt a vele azonos nézeteket valló, megbízható tisztekre. Karrierjének alakulásában politikai megbízhatósága minden bizonnyal többet nyomott a latban, mint a katonai szakértelem. Evvel egyébként nem volt egyedül a szabadságharc vezetői között. Maga Görgey Artúr „jelentős becsvágyú és jelentéktelen képességűnek" tartotta.[131]

Vukovics Sebő pedig így nyilatkozott róla visszaemlékezéseiben: „Lenkeynek fő vonása láng hazaszeretet volt. Ha szinte annyi ügyességgel bírt volna, és ha azon hibának nem esett volna örvényébe, hogy naponta délután hosszasabb poharazásnak adta át magár, miáltal tekintélye csökkentetett, derék katonai egyénisége mellett a legkitűnőbb tábornokok egyike lett volna hadseregünkben..."[132]

Az 1849. május 20-án, Debrecenben tartott rendkívüli minisztertanácsi ülés elfogadta a Klapka György-féle új haditervet. A minisztertanácsi rendelet – többek között – a következőkről rendelkezett: „...Mely dunai hadsereg egyszersmind Komárom vára főparancsnokságával Klapka tábornok úr fog megbízatni, Guyon tábornok alatta a 8-ik hadosztály vezénylendvén. Lenkey tábornok pedig az alakításban levő tartalék hadsereg lovasságának parancsnokságával bízatván meg..."[133]

Az új hadrend szerint Lenkey tábornok a tartalék hadtest lovasságának lett a főparancsnoka, mely beosztás személyének háttérbe szorítását jelentette.

Minden valószínűség szerint 1849. május 21-i dátummal kapta kézhez új kinevezését. Ezt az időpontot azért tartom valószínűnek, mivel e napon nevezték ki Guyon Richárdot – Lenkey helyére – a VIII. hadtest parancsnokának.[134]

Lenkey János azonban nem sokáig töltötte be új beosztását, mivel 1849. júniusában szabadságoltatta magát. Kérelmének okaként megromlott egészségi állapotát tüntette fel. A hadügyminisztériumban vezetett „Tábornoki rangjegyzék" szerint Lenkey Jánost június elejétől szabadságolták.[135]

128 Magyarország hadtörténete. I. m. I. k., 517. o.

129 *Vukovics Sebő* visszaemlékezései 1849-re. Bp., 1982. 80. o.

130 *Katona:* i. m. I., Bp., 1983. 49. o.

131 *Görgey:* i. m. I. k. 66. o.

132 *Vukovics:* i. m. 71. o.

133 KLÖM XV. k., 364. o.

134 OL H-75. 1849:18021.

135 OL H-79. Hadügyminisztérium, katonai osztály iratai, 4. k., 95. o.

A beteg tábornok kezdetben Pesten tartózkodott, ahol – reumás „huszárbetegségét" kezelendő – gőzfürdőbe járt. Lehet azonban, hogy betegségének nem ez volt az oka, hanem a neki való feladat hiánya.[136] Kossuth Lajos 1849. június 22-én, Görgey Artúrhoz írt levelében a következőket írja a tábornokról: „...Lenkeyt is sajnálom, hogy hever, mit csináljunk? A reservénél nincs csak annyi cavalleria is, mennyi egy ezred parancsnokságához kellene. Az ő lovassági divisionariussága tehát puszta szó. Én minden embert használni szeretnék a haza javára – úgyis kevesen vagyunk..."[137]

A fentiek szerint június 22-én Lenkey János, bár valószínűleg már csak névlegesen, még mindig a tartalék hadtest lovasságának volt a parancsnoka.

A már említett „Tábornoki rangjegyzék" júliusban is mint betegszabadságon lévőt tüntette fel. A magyar honvédség tábornoki és törzstisztikaráról 1849 július közepén összeállított nyilvántartás is ezt a tényt támasztja alá.[138]

Lenkey János – habár betegszabadságon volt – részt vett a július 7-i ceglédi haditanácson, ahol az orosz cári csapatok elleni védekezésről döntöttek.[139]

1849. július 9-én – a Pestet elhagyó kormányt követve – Lenkey tábornok is elhagyta a fővárost és Szegedre utazott. Dembinski altábornagy augusztus 1-én, azonban harc nélkül feladta a várost, így onnan is távoznia kellett. Aradi vallomásában ekképp említi meg e hetek történetét: „...Ezután az időpont után teljesen visszavonultan éltem, Pesten gőzfürdőbe jártam, ezt az osztrák hadsereg közeledte után Szegeden is folytattam, amikor aztán ezt a helyet is kiürítették, Nagyváradra mentem, majd amikor az oroszok errefelé nyomultak, Aradra..."[140]

Egyes források szerint Lenkey János 1849. nyarán is aktív résztvevője volt a szabadságharc küzdelmeinek. Ez azonban nem felel meg a valóságnak. Feltételezhető, hogy bátyjával, Lenkey Károly honvéd ezredessel tévesztették össze. A Lenkey Jánosról szóló irodalomban gyakran előfordul a két testvér összecserélése.

Kiss Ernő altábornagy, az országos főhadparancsnok augusztus 10-én a következő levelet intézte Lenkey tábornokhoz: „Tábornok Úrnak huzamos betegeskedési ürügye igen feltűnő lévén, melly által a jelen körülményekben annyira igénybevett hadiszolgálattól magát időről-időre felmentettnek véli, annál fogva hivatalossan felszólíttatik-figyelmeztetik Tábornok Úr, miszerint ha betegségbeli álapota csak ugyan a haza szolgálatára alkalmatlanná teszi magát ez eránt rögtön igazolja, melynek következete esetében az illető hadi fő parancsnokság a szükséges intézkedésekről gondoskodand."[141] Ez a levél is bizonyítja, hogy Lenkey a nyár folyamán betegszabadságon volt és nem vett részt a harcokban.

Az 1849. augusztus 11-i aradi haditanács – melynek Lenkey tábornok is résztvevője volt – úgy döntött, hogy a további harc kilátástalan és feltétel nélkül leteszik a fegyvert az oroszok előtt.

136 *Csorba:* i. m. 9. o.
137 KLÖM XV. k., 565. o.
138 *Bona:* i. m. 51. o.
139 *Hermann Róbert:* Mészáros Lázár altábornagy fővezérsége. In: Mészáros Lázár emlékezete. Baja. 1993. 62. o.
140 *Katona:* i. m. II. k., 185. o.
141 HL VII-203. 42. cs. 331.

Magyarország történetének egyik leggyászosabb napja volt 1849. augusztus 13-a. Ezen a hétfői napon fejeződött be a szabadságharc és szakadt vége egy nagy és dicső álomnak.

A Világos és Szőllős községek közötti mezőn sorakozottt fel az 1. magyar hadsereg három hadteste. (I., III., VII.) és a tartalék hadosztály.

A fegyverletételnél – Görgeyn kívül – tíz magyar tábornok vett részt. Ezek közül kilenc (Kiss, Aulich, Török, Láhner, Schweidel, Nagysándor, gróf Leiningen, lovag Poeltenberg és Knezic) a későbbi „aradi tizenhármak" közé tartozott. A tizedik tábornok pedig nem más volt, mint Lenkey János.[142]

Arra a kérdésre, hogy Lenkey miért csatlakozott a világosi fegyverletételhez, és miért nem távozott – sok tábornokhoz és magas beosztású tisztviselőhöz hasonlóan – az országból, nem egyértelmű a válasz. Minden valószínűség szerint ő is azok közé tartozott, akik bíztak az oroszokban, akik igéretükben szavatolták a magukat megadó tisztek életét.

Maga Görgey Artúr írta a következőket visszaemlékezéseiben: „...De a balgatag hírek jóvoltából Világosra csalogatott menekülők sorába nem szabad beleszámítani azokat a férfiakat, akik osztozni kívántak a hadsereg sorsában, és a tábort Arad óta nem hagyták el. Két miniszter volt köztük, Csány László és Aulich tábornok; valamint a hadsereg nem harcoló állományához tartozó Kiss, Láhner, Knézic, Schweidel, Gáspár, Török és Lenkey tábornokok..."[143]

Világostól Aradig

A világosi fegyverletételt követően a fogoly főtiszteket és tiszteket az oroszok augusztus 14-én Kisjenőre irányították. Itt a magyar tábornokok tiszteletére gróf Rüdiger orosz lovassági tábornok ebédet adott.[144] Kisjenőről augusztus 17-én a Bihar vármegyei Sarkadra szállították a foglyokat. Lenkey – mint már említettem – itt a Zay családnál vendégeskedett.[145] Augusztus 21-én a szomszédos városba, Gyulára vitték a fogoly tiszteket. Világos és Arad között ez a város volt a legfontosabb állomás. Itt foszlott szerte a tisztek utolsó reménysége is, mert itt kellett letenniük fegyvereiket, és itt adták át őket a bosszúra éhes osztrákoknak. Sok forrás tévesen augusztus 22-re teszi a honvédtiszti fegyverletételt. Az újabb kutatások azonban bebizonyították, hogy az oroszok augusztus 23-án vették el a tisztek fegyvereit és csak másnap, augusztus 24-én adták át őket az osztrákoknak.[146] Gyulán a fogoly tisztek egy része a gróf Wenckheim család kastélyában volt elszállásolva, egy másik része pedig a város polgárainál kapott szállást.[147] (Ezeken a házakon a mai napig is emléktábla hirdeti, hogy 1849. augusztusában mely aradi vértanúk laktak itt.)

1849. augusztus 22-én az osztrák csapatok Wilhelm von Montenouvo gróf vezérőrnagy vezetésével bevonultak Gyulára. Másnap, augusztus 23-án megtörtént

142 *Breit:* i. m. III. k., 298. o.

143 *Görgey:* i. m. II. k., 421. o.

144 *Katona:* i. m. I. k., 511. o.

145 Dr. Márki-Zay Lajos szóbeli közlése alapján.

146 *Dusnoki József:* A gyulai honvédtiszti fegyverletétel a források tükrében. *Gyulai Hírlap,* 1992. 32. sz.

147 *Katona:* i. m. I. k., 511. o.

a fegyverletétel, mely a korabeli leírások szerint nagy ünnepélyességgel zajlott le. A magyar tiszteket a gróf Wenckheim kastély előtt állították fel és ekkor adták ki a fegyverletételi rendelkezést.

„...A honvédtisztek valamennyien tábornokaik köré csoportosultak. Reggel hat óra körül megkezdődött a lefegyverzés szomorú aktusa. Ez pedig úgy történt, hogy orosz törzstisztek jelentek meg mindegyik honvédtiszti csapat előtt, s szalutáltak a csoport élén álló tábornokoknak, és kérték előbb az ő, majd tisztjei kardját és pisztolyait. Az így lecsatolt kardokat és fegyvereket azután a tér közepén halmozták fel."[148] jegyezte fel a korabeli visszaemlékezések alapján Kóhn Dávid. A halomba rakott fegyvereket a kastély egyik szobájába hordták be, s ott csaknem a mennyezetig értek. Sokan azonban nem voltak hajlandóak fegyvereiket átadni és inkább a Körösbe hajították őket. Akadtak olyanok is – pl. Knézic vagy Damjanich – akik gyulai házigazdáiknak, ismerőseiknek ajándékozták fegyvereiket.

Augusztus 24-én Rüdiger gróf átadta a magyar tiszteket az osztrákoknak, akik még ezen a napon Mácsára kísérték őket. Másnap, augusztus 25-én érkeztek meg a foglyok Arad várába.[149]

A hagyomány szerint az Aradon kivégzett tábornokok közül tízen voltak Gyulán. Rajtuk kívül minden bizonnyal még más tábornokoknak is ott kellett lenniük. A feljegyzések sem Schweidel Józsefet, sem Lenkey Jánost nem említik.[150] Ennek ellenére teljesen bizonyosnak tűnik, hogy Lenkey tábornok ezekben az augusztusi napokban Gyulán tartózkodott. Ott kellett lennie, hiszen Világosnál azokkal a tábornokokkal és tisztekkel volt együtt, akik Gyulán tették le a fegyvert. (Kivétel ez alól csak Görgey, aki ekkor Nagyváradon tartózkodott.)

Julius von Haynau báró, táborszernagy Magyarország és Erdély teljhatalmú katonai és polgári kormányzója – az aradi megérkezés napján – 1849. augusztus 25-én levelet intézett Joseph von Radetzky gróf, cs. kir. tábornagyhoz, melyben közölte, hogy „...A lázadó vezérek, akik ma érkeztek meg, a következők: Kiss, Poeltenberg, Leiningen, Dessewffy, Aulich, Láhner, Török, Gáspár, Nagysándor, Lenkey, Schweidel, Knezic, Damjanich, Lázár; a várban vannak fogságban, akárcsak mindazon tisztek akik azelőtt hasonló minőségben szolgáltak a hadseregben..."[151]

Az Aradra megérkezett tábornokokat Haynau rendkívüli haditörvényszék elé állíttatta. A bíróság elnöke legtöbbször egy tábornok vagy egy magasabb rangú törzstiszt volt. A legfontosabb szerepe a hadbírónak volt. Ő rendelkezett egyedül jogi végzettséggel, ő képviselte egy személyben a vádat és a védelmet, ő látta el a tárgyalásvezetői teendőket.[152] Aradon a hadbírói tisztséget Karl Ernst cs. kir. törzshadbíró látta el. A hadbíróság elnöke – Lenkey esetében – Johann Moser nyugállományú ezredes volt.[153]

Tudnunk kell, hogy Aradon – 1849. augusztus–szeptemberben – nem egy, hanem négy per zajlott le. Augusztus 25-én Kiss Ernő altábornagyé, augusztus 26-án Aulich, Damjanich, Dessewffy, Gáspár, Knezic, Láhner, Lázár, Leiningen,

148 *Dusnoki:* i. m. 1992. 35. sz.
149 Uo.
150 Uo.
151 *Katona:* i. m. II. k., 94. o.
152 *Katona:* i. m. I. k., 40. o.
153 *Katona:* i. m. II. k., 353. o.

Lenkey, Nagysándor, Poeltenberg, Schweidel és Török tábornokok perei. Szeptember 3-án gróf Vécsey Károly pere és végül október 1-én Kazinczy Lajosé.[154]

Lenkey János kapitány (nem tábornok, mivel a vádlottaknak csak a cs. kir. hadseregben viselt legmagasabb rendfokozatát ismerték el) első kihallgatására augusztus 27-én került sor. Ekkor jegyzőkönyvbe vették személyi adatait, majd elmondatták vele, hogy milyen tevékenységet fejtett ki a szabadságharc ideje alatt. A vallomás szövegéből már több ízben idéztem, csupán vallomása végét közlöm, ahol beismeri „bűnösségét": „...Belátom, hogy őfelségére tett esküm ellenére cselekedtem, amikor megmaradtam a magyar hadseregben, amikor a cs. kir. csapatoknak és őfelségének a császárnak nyíltan ellenszegülő magyar kormányt szolgáltam, kivált az uralkodóháztól való elszakadás kimondása után. Nincs rá mentségem, és csak annyit mondhatok, hogy Verbászra való küldetésemmel belekeveredtem a mozgalomba, szabadulni már nem tudtam, és később, ha szerettem volna is, már teljességgel lehetetlen volt, és huszárjaim szökése miatt is vizsgálat várt rám..."[155]

A magyar tábornokok egyébként egységesen azzal védekeztek, hogy a függetlenségi nyilatkozatot nem helyeselték, de a magyar alkotmányra tett esküjüket meg kellett tartaniuk. Ebben a védekezésben még Kisjenőn állapodtak meg, hogy így ne mondhassák ki rájuk a felségsértés bűnét.

Lenkey János második kihallgatása szeptember 14-e délután zajlott le.

Újabb vallomásában leginkább galíciai szökésének körülményeit tárta fel a bíróság előtt. Lenkeynél – de a többi tábornok második kihallgatásakor is – látni lehetett hogyan kívánja Ernst törzshadbíró lázadásban és felségsértésben elmarasztalni a vádlottat. (A császári hadbíróság Lenkey legnagyobb bűnének a legendás szökést tekintette.)

A vallomás végén lezárták a jegyzőkönyvet és a bíróság tagjai bizottságilag aláírták azt. Lenkey esetében a következő személyekből állt a bíróság: Martin Frantesl és Johann Kaspar közvitézek, Albert Waniek tizedes, Wenzl Schmidt őrmester, Karl Czeppa főhadnagy, Franz von Ottenfeld százados, valamint Moser ezredes, mint elnök és Ernst törzshadbíró.[156]

A második kihallgatás után a vádlottaknak lehetőségük volt utólagos beadványt terjeszteni a hadbíróság elé. Lenkey is élt ezzel a lehetőséggel és a következő szövegű írást juttatta el a bírósághoz: „Kérem kihallgatásomat a tiszt urak jelenlétében, elő fogom adni életem főbb vonásait, mert ilyen leírhatatlanul borzalmas sorsa senkinek sem volt még, mióta világ a világ, és senkinek sem lesz, míg csak világ a világ.

Kelt Arad várában, 1849. szeptember 15.

Lenkey János
kapitány."[157]

Lenkey két vallomása még – bár talán csak a jegyzőkönyvvezető, Ernst jóvoltából – összefüggő logikus szöveg, de ebből a szeptember 15-én kelt beadványból már

154 *Katona:* i. m. I. k., 56. o.
155 Uo. 185. o.
156 Uo. 227. o.
157 Uo. 241. o.

érzékelhetőek az elmezavarodás jelei. A levél szokatlan hangvétele, de különösen a kínosan kicirkalmazott betűk kétségessé tették a vádlott elmeállapotának épségét.

1849. szeptember 26-án elkészült a tárgyalásvezetői előterjesztés, mely a büntetési javaslatot és annak indoklását tartalmazta. Ebben a tizenhárom tábornok közül – Gáspár és Lenkey kivételével – tizenegyet halálbüntetésre javasolt. Gáspár András tábornokot tízévi várfogságra ítélték, mivel ő a trónfosztás után nem szolgált tovább.

Lenkey ügyében az alábbi állásfoglalás született: „Lenkey vádlott esetében kénytelen vagyok a büntetési javaslatot in suspensó (= függőben) hagyni, mert rajta az utóbbi napokban az elmezavar jelei mutatkoznak és jelenleg orvosi megfigyelés alatt áll."[158] Ugyanezen a napon a cs. kir. rendkívüli haditörvényszék meghozta az ítéletet.

A bíróság egyhangúlag elfogadta a tárgyalásvezetői előterjesztést és a tizenegy tábornokot halálra ítélték. Az ítéleteket azonban nem hirdették ki, hanem Haynauhoz küldték fel Pestre megerősítés végett. A táborszernagy azokat – Kiss Ernő és gróf Vécsey Károly szeptember 21-én hozott halálos ítéletével együtt – október 1-én jóváhagyta és visszaküldte Aradra. Az ítéleteket október 5-én hirdették ki és másnap végre is hajtották az „aradi tizenhárom vértanú"-n.[159]

Lenkey János nem követhette tábornoktársait a mártírhalálba. Neki tragikusabb és kegyetlenebb végzettel kellett szembenéznie.

Mi történhetett időközben Lenkeyvel? A világosi fegyverletétel és az azt követő aradi várfogság végképp aláásta a tábornok meggyengült egészségi állapotát, a kihallgatást vezető hadbíró magatartásából pedig megérthette, hogy nincs számára kegyelem. A szökevény császári huszártisztnek, a „lázadó sereg" tábornokának nem lehettek illúzió saját sorsával kapcsolatban.

Megértette, hogy most mindennek vége szakadt. Oda a magyar nemzet forradalmának ügye, oda a családi boldogságot hozó házasság és oda a katonai karrier.

Az amúgy is gyenge idegrendszerű Lenkeyt ez a tudat tönkretette. Fokozatosan kiölte belőle az értelem fényeit, tudatát az őrület sötét erői kezdték uralni.

Lenkey János orvosi vizsgálatának megkezdésére 1849. szeptember 23-án került sor. Ezen a napon látogatta meg először a foglyot dr. Jacob Böhm cs. kir. főorvos. A doktor ezután két hónapon keresztül naponta felkereste betegét. Nem is annyira azért, hogy gyógyítsa – hiszen az akkori orvostudomány nem tudott volna rajta segíteni – inkább, hogy megállapítsa, valódi betegségről van szó, avagy csak szimulálásról.

Lenkey tehát alapos megfigyelésben részesült, melyről dr. Böhm gondos feljegyzést vezetett vizsgálati naplójában. A Hadtörténelmi Levéltárban ma is megtalálható ez a 7 folió terjedelmű orvosi feljegyzés.[160] Ezen szomorú olvasmány alapján végigkísérhetjük Lenkey betegségének lefolyását. Szeptember 23-án még

158 *Katona:* i. m. II. k., 276. o.

159 Uo. 299–300. o.

160 HL IV-3. 113/4. cs. 2/247. 42–48. fol.

csak egy zavart emberrel találkozott az orvos, de állapota napról napra rosszabbodott és fokozatosan az őrültség számtalan jele mutatkozott rajta.

Dr. Jacob Böhm és Dr. Novák Imre aradi orvos 1849. november 25-én kiállított orvosi bizonyítványa szerint Lenkey János „valóban elmeháborodott" volt.

A betegség okát a „külső megnyilvánulásaiból világosan megállapítható: az elkövetett vétek és bűncselekmény tudata, a fokozódó lelkifurdalás, és a betegség kezdetén a bűncselekmény súlyának megfelelő büntetéstől való félelem"-ben látták az orvosok. A beteg beszámíthatóságával kapcsolatban pedig leszögezték, hogy „nem állítható a tisztelt cs. kir. törvényszék elé".[161]

Az orvosi vizsgálat lezárása után Lenkey állapota tovább romlott. A betegség viharos gyorsasággal szánalmas ronccsá tette ezt az alig 42 éves, jó fizikumú huszártisztet.

Az aradi várbörtönben raboskodott Károly bátyja is, akinek sikerült őt meglátogatnia. Erről – az Egervári Ödön közlésében megjelent – emlékirataiban így emlékezett meg: „...A bátyja szólt hozzá, nem felelt, s fel nem ismeré őt. Vadállati tekintettel, meztelen, egy rongyos, üres szalmazsákban a hidegtől összezsugorodva feküdt a vas lavaleton, fejét a vasra fektetve, úgyhogy egy vérző mély sebbe, a nyakcsigába volt a lavalet fejvasa illesztve. Fájdalom nyilvánulása nélkül nézett öccsére és Perczelre, de midőn a börtönőrt meglátta, azonnal dühbe jött, és minden összefüggés nélkül panaszkodott. Szobája bútorzata és ruházata, ami már fentebb érintve volt, ebből állott; kályha és az ablakok széttörve, a novemberi hidegnek szabad bemenetet engedtek az erős vasrostély között.

A szoba, vagyis a börtön rondaságát leírni lehetetlen s tán az illem ellen is volna. Lenkeyt és Perczelt (Antal nemzetőr őrnagy) az undor borzalommal párosulva fogta el; hisz egy kényúr kutyaólja palotának mondható e nemes keblű hazafi s nemrég egyik tábornokunk lakásához képest...

Tizenöt–húsz kisebb-nagyobb seb, melyek részint felfekvés, részint mikor dühöngött, a katona őrök puskatusái és szuronyai által okoztatván, gyógyítás nélkül vérzettek és genyhedtek a hideg, fűtetlen, ablak nélküli szobában.

Midőn a tél bekövetkezett, és szobájában a víz, valamint minden más folyékony anyag megfagyott, eléggé tanúsította, hogy ez ember itt kínos helyzetben eszénél nem lehet. Rövid idő múlva Lenkeynek tudtára adatott, hogy öccse Nagyszombatra fog vitetni. Téli ruházatot vett tehát neki, de biz az hiába volt, mert a várt nap sohasem jött meg, mindig a felsőbb rendeletre vártak, míg a jóltevő halál meg nem érkezett."[162]

Lenkey János tábornok halálának időpontja bizonytalan. Károly bátyja egy 1861. szeptember 6-án Várady Gábor országgyűlési képviselőhöz írt levelében azt állítja, hogy „...Kínos életétől az irgalmas Isten 8-ik febr. 1850.-ben virradóra megszabadította..."[163] A már említett Egervári-féle visszaemlékezésben 1850. február 7-ét jelöli meg az elhalálozás napjának.[164] (Egyébként Lenkey egri sírján február 7-e, szülőházának falán pedig február 8. van feltüntetve.) Mindezek ellenére én egy harmadik időpontot tartok valószínűnek, azt, amelyet Karl Ernst cs.

161 *Katona:* i. m. II. k., 346–347. o.

162 *Egervári Ödön:* Lenkey Károly honvéd ezredes emlékirataiból. *Honvéd,* 1869. 24. sz., 193–194. o.

163 *Kovássy:* i. m. (*Hevesi Szemle,* 1978.) 38. o.

164 *Egervári:* i. m. 194. o.

kir. törzshadbíró említ meg Haynauhoz küldött hivatalos jelentésében. Az 1850. február 14-én kelt levél így hangzik: „E hó 9-én az itteni várban őrzött, megtébolyodott, és az orvosok által már régen reménytelen esetnek ítélt Lenkey János lázadóvezér végre halál útján fogyatékba jutott. Ezt nagyméltóságodnak legalázatosabban bejelentem.

Ernst."[165]

Lenkey János temetésére elhalálozása másnapján, 1850. február 10-én került sor. Lenkey Károly engedélyt kért az aradi vár parancsnokától, hogy saját költségén temethesse el öccsét. A parancsnok megtagadta a kérést és csak azt engedélyezte, hogy kísérhesse testvére koporsóját.

A rendelkezés szerint a vár szemetes kocsiján kellett elszállítani a halottat és a vársáncban ásott gödörbe elhantolni. A további eseményekről a legtöbbet Lenkey Károly – a már említett – Várady Gáborhoz írt leveléből tudjuk meg: „...Engem 4 közember és egy káplár puskaközé véve a szekér után indulva kimentünk a vár kapuján. Az őrvezető nem tudván hova kelletik vezetni, a kocsisra hagyta aki egyenesen a városnak tartott. Odaérkezvén, feltűnt a sajátságos temetés a derék polgároknak s többen csak a távolból kísérték. Így a véletlen által kijutottunk a városból a temetőbe. Itten sír ásva nem lévén, a jó polgárok a sírásóval magok is kezdtek ásni munkaközben ígérték, hogy e helyre mindenkinek leszen gondja..."[166] Így kerültek tehát Lenkey János földi maradványai az aradi Ótemetőbe.

A sírhant beszentelésére azonban csak tizenegy évvel később, 1861. február 8-án került sor. Ezen Arad város lakossága nagy számban vett részt.[167]

1868. szeptember 7-én, Lenkey János születésnapján állítatott sírkövet az elhunyt hamvai fölé Károly bátyja.[168]

1906-ban az aradi Ótemető egy részét felparcellázták házhelyeknek. Ekkor került át a temető egy másik részébe Lenkey és a szintén vértanú Ormai Norbert honvéd ezredes földi maradványa. Az exhumálásnál jelen volt Kara Győző, az aradi gimnázium tanára, aki azután évek hosszú során át gondozta a sírokat.[169]

1934 nyarán egy Sin János nevű aradi vasmunkás jelentkezett az akkori egri újság szerkesztőségében azzal, hogy az aradi Ótemetőt tovább parcellázzák és indítson Eger mozgalmat a vértanú hamvainak hazaszállítására. Az újság megtette a kezdő lépéseket, majd az ügy hivatalos diplomáciai útra terelődött. Az eredmény két év múlva született meg.[170]

1936. május 30-án kelt az az egri képviselőtestületi határozat, amely következőképpen szól: „A képviselőtestület örömmel veszi tudomásul, hogy Lenkey János volt 48-as honvéd tábornoknak Eger város szülöttének hamvai Aradon exhumáltatnak és f. évi május hó 30-án d. e. 11 órakor a város

165 *Katona:* i. m. II. k., 348. o.

166 *Kovássy:* i. m. (*Hevesi Szemle,* 1978.) 39. o.

167 Uo.

168 *Egervári:* i. m. 194. o.

169 HML IV-417.2352. 6. o.

170 *Kapor Elemér:* ... a lázadóvezér fogyatékba jutott . . . *Heves Megyei Népújság,* 1975. febr. 7. sz., 4. o.

közönségének óriási részvétele mellett, ideiglenesen a kisasszony temetőben édesanyja és Lenkey Károly testvérbátyja hamvai mellé helyeztetnek el."[171]

Lenkey János földi maradványai 1936. május 29-én reggel 7 óra 38 perckor érkeztek meg az egri vasútállomásra. A vasúti kocsiban kis tölgyfakoporsóban a csontok, mellette a tábornok katonaládája és aradi sírköve volt.[172]

(A katonaládát simándi Kállay Dalma aradi lakos küldte el Eger városának. A ládát a városi múzeumban helyezték el, ahonnan 1944 végén eltűnt.)

Az újratemetésre másnap, május 30-án került sor. Tizenegy órakor az állomás előtt dísztéren felállt a 14. sz. Dobó István honvéd gyalogezred díszszázada és a hivatalok, hatóságok, testületek, társadalmi egyesületek népes küldöttségei.

Az emlékbeszédet Braun Károly polgármester tartotta, melyben röviden vázolta a tábornok életútját és méltatta hősi cselekedeteit. A polgármester beszéde után megindult a gyászmenet, elöl a díszszázad, utána a honvédzenekar, majd Novák Sándor apátplébános, nagy papi segédlettel. Ezután következett a gyászkocsi, amely után a város és a vármegye előkelőségei és a család képviseletében a tábornok unokaöccse, ifj. Lenkey Károly haladt. A menet a Deák Ferenc utcán és a Széchenyi utcán át a Kisasszony temetőbe tartott.[173]

Ebben a temetőben helyezték örök nyugalomra a sokat szenvedett hőst. Sírköve – amelyet még 1868-ban csináltattak – ma is áll az árnyas egri fák alatt. Felirata szerint itt nyugszik:

„LENKEY N. JÁNOS
HONVÉD-TÁBORNOK

Született 1807. Szeptember 7-én
EGERBEN
MEGHALT
AZ ARADI VÁR BÖRTÖNÉBEN
1850. Február 7-én

BÉKE HAMVAIRA."

171 HML IV-417.2352.
172 *Eger-Gyöngyösi Újság*, 1936. máj. 30. sz., 2. o.
173 Uo. 1936. máj. 31. sz., 3. o.

BALLÓ ISTVÁN

A KATONAPOLITIKAI ELKÉPZELÉSEK MEGVALÓSÍTÁSA A MAGYAR NÉPHADSEREG SZÁRAZFÖLDI CSAPATAINÁL 1951–1953

A hadsereg fejlesztését a nemzetközi katonapolitikai helyzetből levont következtetések, valamint a szovjet politikai és katonai vezetés igényei alapján alakította ki a Magyar Dolgozók Pártja. Magyarország katonapolitikai koncepciója alapján a hadsereg intenzív fejlesztése már 1949-ben megkezdődött, a megvalósítandó program 1951-ben pedig már kiemelt szempontok szerint folytatódott. A hadsereg szárazföldi csapatai 1950-ben már négy gyalogos és egy gépesített hadosztállyal rendelkeztek.[1] Az 1950-es év őszi hadrendje összesen 135 117 fővel számolt.[2]

Az országra és a hadseregre elképesztő mértékű terheket rótt a katonapolitikai célkitűzések megvalósítása. A szovjet elvárásokból bekövetkezően hazánknak 1951 végéig fel kell állítania egy vadászrepülő hadosztályt, meg kellett építeni 3 új repülőteret, további tíz korszerűsítése is tervezett feladat volt.[3] A tervek 40 új laktanya építését, valamint 63 meglevő felújítását irányozták elő.[4] A programhoz kapcsolódóan egy sor objektum és létesítmény (közutak, vasutak, híradóvonalak, hadiipari üzemek és egyéb bázisok) építése kezdődött meg. Magyarországnak „1952 végéig fegyverbe kellett állítania 264 000 főt, fel kellett készülnie három hadsereg (30 hadosztály), azaz 850 000, végső esetben pedig egymillió katona mozgósítására."[5]

Egy bekövetkezendő háborúban minden katonára szükség volt, így 1953 közepén az ország három kiegészítő parancsnoksága már több mint másfél millió hadkötelest írt össze. E kontingensről tanúskodnak a Honvéd Kerületi Parancsnokságok „Nyilvántartási helyzetjelentés"-ei, amelyekben a budapesti 606 562 főt (92 440 tiszthelyettest és 514 122 honvédet),[6] a székesfehérvári 440 340 főt (65 499 tiszthelyettest és 374 841 honvédet),[7] míg a debreceni 565 001 főt (79 868 tiszthelyettest és 485 133 honvédet)[8] mutatott ki.

A szárazföldi csapatoknál végrehajtandó feladatoknak egy sor összetevője volt: Létre kellett hozni a Magyar Néphadsereg vezető szerveinek és csapatainak új szervezeti kereteit, amelyek béke és hadi („M") állománytáblákra épültek. A szervezeti változások viszont megkövetelték a személyi állomány kellő létszámú

1 Berki Mihály: Hadsereg vezetés nélkül. Budapest, 1989. 13. o.

2 A létszám részletes megoszlása állománycsoportonként az alábbi volt: tiszt: 18 941, tiszthelyettes: 35 006, növendék és hallgató: 12 960, honvéd: 57 426, katona összesen: 124 333, polgári: 10 784, hadsereg mindösszesen: 135 117. Hadtörténelmi Levéltár (HL) MNVK Titkárság 1952. 7/2., 654/40/8. ő. e., 98. o.

3 Az új repülőterek az alábbi városokban épültek: Kaposvár, Kiskunlacháza, Kunmadaras; míg Börgönd, Budaörs, Debrecen Kecskemét, Mátyásföld, Miskolc, Szentkirályszabadja, Székesfehérvár, Tapolca és Tököl repülőtereit korszerűsítették HL MNVK Hdm. Csfség. 1951. 23/2., 2252. ő. e., 339. o.

4 HL MNVK Hdm. Csfség. 1951. 23/2., 2252. ő. e., 339. o.

5 *Bencze László:* Farkas Mihály hadserege. *Magyar Nemzet,* 1990. február 12., 8. o.

6 HL MNVK Szerv. és M. Csfség. 1953. 24/1-2., 552/4. ő. e., 67. o.

7 Uo. 182. o.

8 Uo. 306. o.

biztosítását, valamint a csapatok, intézetek és szervek haditechnikai eszközökkel és különböző anyagi készletekkel való ellátását. A létszámában megnövekedett katonaállomány, a gyarapodó technikai eszközök és az anyagok ugyanakkor laktanyákat, raktárakat, telephelyeket, javító bázisokat és más objektumokat követeltek meg. A tervek hatalmas honvédségi beruházásokat igényeltek 1951-re 199 honvédségi objektum megépítését tervezték, amely 47 892 fő számára biztosított helyet. A 199 objektumból 110 csapatok elhelyezésére szolgált, 89 pedig intézetek, raktárak, iskolák, lőterek stb. céljaira épült.[9]

Hazánk hadiipari kapacitása és technológiai felszereltsége a hadsereg növekvő igényeinek csak egy részét tudta biztosítani. Főleg a „nehéz hadieszközök" (repülőgépek, harckocsik, rohamlövegek, sorozatvetők... stb.) ezért jelentős mennyiségben érkeztek hazánkba a Szovjetunióból kormányközi megegyezések alapján (speciális import).

Fontos követelmény volt a katonák kiképzése és a várható feladatokra való felkészítésük. A tisztes iskolától a katonai akadémiáig terjedő elméleti képzésen megszerzett ismeretek a különböző szintű csapatgyakorlatokon (táborozások, törzsvezetési és harcászati gyakorlatok... stb.) mélyültek el. A gyakorlatok térbeli kiterjedéséről és a résztvevők számáról ad hiteles képet a Honvéd Vezérkar (HVK) Hadműveleti Csoportfőnökségének kimutatása, amely szerint 1951-ben az országban 35 nyári tábor működött;[10] ugyanabban az évben a hadosztálygyakorlatokon 39 691 fő vett részt.[11]

Az 1951-es év során végrehajtott átszervezések és a különböző intézkedések következtében a szárazföldi csapatoknál is jelentős módosulások következtek be. Több új szervezet jött létre, például a 9. lövészhadtest parancsnoksága Debrecenben, alárendeltségében a 4. és 8. lövészhadosztállyal és a közvetlenekkel (a teljes hadtest „B" típusú szervezettel);[12] a 6. hadtest alárendeltségében egy „B" típusú lövészhadosztály Tab körzetében; a 66. sorozatvető dandár Táborfalván és más közvetlenek. Feltöltésre és szervezeti korszerűsítésre került a 17. lövészhadosztály („A" típusúra); a 3. hadtest közvetlenjei: a 7. gépesített és 18. páncélos hadosztály egy-egy nehézharckocsi, rohamlöveg és egy-egy aknavető ezreddel egészült ki; a 28. aknavető dandár négy osztályát három ezreddé szervezték át; a 11. gépesített hadtest légvédelmi osztályai ezreddé szerveződtek.

A szervezeti változások és az új alakulatok felállítása több csapat átcsoportosítását követelte meg. Ebben a folyamatban az 5. lövészhadosztály a Dunántúlról a Duna–Tisza közére, a 12. lövészhadosztály vezető szervei Kiskunhalasról Kalocsára, a 9. lövészhadosztály Veszprém környékéről Zalaegerszeg térségébe, a 30. tüzérhadosztály a Duna–Tisza térségébe (Cegléd központtal), míg a 34. ágyús tüzérdandár pedig Miskolcról Veszprémbe települt át.

A hadrendben addig nem szereplő alakulatok felállítása, az átszervezések, valamint a csapatok hadműveleti. szétbontakoztatásában végrehajtott korrekciók erősítették a hadsereg ütőerejét és csapásmérő képességét. Ugyanakkor nem hagyhatók figyelmen kívül, hogy mindezek nehezítették a hivatásos állomány

9 HL MNVK Titkárság 1951. 6/2., 2180/1. ő. e., 512. o.

10 HL MNVK Hdm. Csfség. 1951. 17/1., 2244/233/2. ő. e., 363–370. o.

11 Uo. 543–547. o.

12 A „B" típus a keret, az „A" típus pedig a feltöltött szervezetű csapatokat jelentette.

szolgálati-, élet- és munkakörülményeit, további terheket raktak a népgazdaságra, új feladatok elé állították a katonai vezetési és irányítási rendszert.

A Magyar Néphadsereg 1951 őszén jóváhagyott szervezetében a szárazföldi csapatok három lövészhadtesttel, egy gépesített hadtesttel, két önálló nehéz harckocsi, illetve rohamlöveg ezreddel, egy áttörő tüzérhadosztállyal, egy légvédelmi tüzérhadosztállyal, négy tüzérdandárral (1-1 ágyús, aknavető, páncéltörő, sorozatvető), valamint műszaki, vegyivédelmi, híradó stb. kötelékekkel rendelkeztek.

A szárazföldi csapatok alapvető tűzerejét a lövész, a harckocsizó és a tüzér kötelékek alkották.

A lövész alakulatok kilenc hadosztályból álltak, amelyek a 3. lövész hadtest (Kecskemét),[13] a 6. lövész hadtest (Székesfehérvár)[14] és a 9. lövész hadtest (Debrecen)[15] állományába tartoztak.

A páncélos csapatok fő erőit a 11. gépesített hadtest (Budapest) egyesítette, amely a 7. gépesített hadosztályból (Esztergom) és a 18. páncélos hadosztályból (Gyöngyös) állt. A páncélos erőkhöz tartozott még a Sárbogárdon, illetve Kalocsán székelő 17. valamint a 24. önálló nehézharckocsi-rohamlöveg ezred is.

A tüzér alakulatokhoz tartozott: a 30. áttörő tüzérhadosztály (Cegléd) a 38. légvédelmi tüzérhadosztály (Budapest), valamint a 34. ágyús dandár (Veszprém), a 28. aknavető dandár (Polgárdi), a 36. páncéltörő dandár (Kiskunhalas) és a 66 sorozatvető dandár (Örkény).[16]

A legalapvetőbb harci egységeket a lövész és a harckocsizó ezredek képezték. A lövész ezred három lövész zászlóaljból, aknavető ütegből, páncéltörő ágyús ütegből, rohamlöveg ütegből, ágyús ütegből és más alegységekből állt. A lövészek fő fegyvereit a 76 mm-es rohamlövegek, a 82 és 120 mm-es aknavetők, a 76 mm-es ágyúk, a 45 mm-es és 57 mm-es páncéltörő ágyúk, valamint a géppuskák, golyószórók, géppisztolyok... stb. jelentették.[17]

A harckocsizó ezredek három harckocsizó zászlóaljból, egy gépkocsizó lövész zászlóaljból és más alegységekből álltak. A harckocsizók legfontosabb fegyvereit a közepes harckocsik, a 82 mm-es aknavetők, a golyószórók, géppuskák és más fegyverek alkották.[18]

Az 1951. évi őszi átszervezés a hadsereg létszámának rohamos emelkedését hozta. Ugyanis 1950 őszén a Magyar Néphadsereg jóváhagyott békehadrendje 124 330, 1951 őszén pedig már 170 559[19] katonával számolt.

A tiszti állomány létszáma jelentős, míg a polgári dolgozók száma mérsékeltebb ütemű emelkedést mutatott. Addig amíg 1950. október 30-án a hadseregben 17 735

13 A 3. löv. hdt.-hez tartozott: a 12. löv. ho. Kalocsa, a 27. löv. ho. Kiskunfélegyháza és az 5. löv. ho. Kecskemét. HL HM Harckik. és Testn. Csfség. 1951. 118., 2228. ő. e., 832. o.

14 A 6. löv. hdt.-hez tartozott: a 9. löv. ho. Keszthely, a 17. löv. ho. Marcali és a 35. löv. ho. Tab. HL HM Harckik. és Testn. Csfség. 1951. 118., 2228. ő. e., 833. o.

15 A 9. löv. hdt.-hez tartozott: a 4. löv. ho. Nyíregyháza, a 8. löv. ho. Mezőtúr és a 32. löv. ho. Pápa. HL HM Harckik. és Testn. Csfség. 1951. 118., 2228. ő. e., 834. o.

16 HL HM Harckik. és Testn. Csfség. 1951. 118., 2228. ő. e., 836–837. o.

17 HL MNVK Szerv. és M. Csfség. 1953. 23/1., 551/2. ő. e., 219. o.

18 Uo. 236. o.

19 HL MNVK Hdm. Csfség. 1951. 23/2., 2252. ő. e., 321. o.

tiszt és 11 169 polgári dolgozó, addig 1951. november 15-én már 30 745 tiszt és 12 546 polgári állományú teljesített szolgálatot.[20]

A létszámviszonyok vizsgálata során nem hagyhatók figyelmen kívül a katonai építő alakulatok. „A politikai szempontból megbízhatatlan szülők gyermekei számára bevezették a fegyver nélküli, ún. C kategóriás megjelölést..."[21] és őket oda vonultatták be. Az építő csapatok állománya nem terhelte a néphadsereg létszámát, azon felül tartották nyilván. A munka jellege valójában katonai munkaszolgálat volt, amely a hadseregfejlesztés szégyenfoltját jelentette. „1951 nyarán 10 hadtáp-zászlóaljat és négy hadtáp-századot állítottak fel, ideiglenes jelleggel."[22] Ezek az alakulatok a déli határ mentén felépítendő erődrendszer, valamint más katonai építkezések munkálataiban vettek részt. Az alegységekben 1951 nyarán 7625 „C" kategóriájú katona teljesített szolgálatot. (2100 tartalékos, 5525 sorkatona). Az építő alakulatok létszámának 25%-os megemelésével az év végén egy építődandárt hoztak létre. „A dandárban 273 tiszt, 559 tiszthelyettes, 490 polgári... és 8517 »C« kategóriájú hadköteles, összesen 9819 személy teljesít egyidejűleg szolgálatot."[23]

A hadsereg átszervezéséből következett, hogy megnövekedett a bevonultatottak száma is. Ezt jól szemlélteti az 1951 november első három napján történt újoncbehívásról készült kimutatás, amely szerint a három kerületparancsnokság 78 058 főt[24] adott át a hadseregnek.

A katonapolitikai koncepció jól tükröződik a laktanyaépítési programból is. A hadseregfejlesztés és a honvédelmi beruházások súlypontja délre tevődött át. A csapatokat fokozatosan csoportosították át oda, illetőleg a prognosztizált hadműveleti térségbe, a Duna–Tisza közére. Az 1951-re jóváhagyott fejlesztés és a diszlokációs elképzelések így indították meg az elképesztő ütemű építkezéseket. Más beruházások mellett a déli irányban – Nagyatádon, Marcaliban, Kaposváron, Szekszárdon és a Duna–Tisza térségében – további 14 helyőrségben épültek laktanyák![25]

Az egyre nagyobbra duzzadt hadsereg mind több és több pénzbe került az országnak. „A fegyveres erők és testületek a nemzeti jövedelemből 1950-ben 13,9 százalékot, 1951-ben 15,2 százalékot, 1952-ben 25,5 százalékot, s 1953-ban is még 24,3 százalékot használtak fel."[26]

Az 1951 őszi átszervezés végrehajtására a honvédelmi miniszter több intézkedést adott ki. A csapatok részére az új állománytáblára való áttérés határidejét 1951. november 7-ben jelölte meg.

Az új szervezet megalakítása azonban nemcsak a személyi állomány biztosítását, hanem a hadfelszerelések (fegyverek, lőszerek és különböző anyagi készletek) beszerzését is jelentette. A nehéz haditechnika legfőképp a Szovjetunióból

20 *Patai Endre:* A Magyar Néphadsereg szervezeti fejlesztése 1951 őszén. *Honvédelem,* 1988/5. szám, 60. o.

21 *Csabai Károly–Móricz Lajos:* Tények és adatok az 1945 és 1955 közötti évek magyar hadtörténetéhez. I. rész. *Hadtudomány,* 1991/2. szám, 68. o.

22 *Markó György:* Munkaszolgálat, 1950–1956. *Magyar Honvéd,* II. évf./26. szám, 1992. június 26. 42. o.

23 *Patai Endre:* A Magyar Néphadsereg... i. m. 59. o.

24 HL MNVK Titkárság 1951. 8/1–2., 2182. ő. e., 1453. o.

25 A Duna–Tisza köze táján az alábbi helyőrségekben épültek új laktanyák: Csongrád, Dunaföldvár, Hódmezővásárhely, Jászberény, Kecskemét, Szeged, Szolnok, Baja, Cegléd, Kalocsa, Kiskőrös, Kiskunmajsa, Mezőtúr, Szabadszállás. HL MNVK Hdm. Csfség. 1951. 23/2., 2252. ő. e., 334–338. o.

26 *Bencze László:* Farkas Mihály... i. m. 8. o.

érkezett. Egy másik forrást jelentettek a „Magyarországon gyártott hadianyagok... ágyúk, gyalogsági fegyverek, robbanóanyagok, tüzérségi műszerek stb.",[27] amelyek szovjet licencek alapján készültek. Azonban az átszervezések következtében a megnövekedett haditechnikai eszközszükségletet a szovjet féllel közösen sem sikerült kielégíteni. Az 1951. december 31-i helyzet szerint a feltöltöttségi mutató értéke: gyalogsági kézifegyvereknél 40%-ot, aknavetőknél 50%-ot, légvédelmi lövegeknél 27%-ot, M-13-as sorozatvetőnél 25%-ot, T–34-es harckocsinál 29%-ot... stb.[28] ért el.

A statisztikai adatok és a meglevő lehetőségek azt sejtették, hogy a hiányzó fegyverek és a haditechnikai eszközök beszerzésére csak a következő évben (1952-ben) kerülhet sor.

A tiszti állomány kiképzése a hadsereg gyorsított ütemű fejlesztése következtében 1949 és 1951 között legfőképpen 5–6 vagy 9–12 hónapig tartó tanfolyamokon történt. Az oktatás eme formájáról és hatékonyságáról már az akkor készült értékelések is kritikusan állapították meg, hogy az nem felel meg a korszerű követelményeknek.

Az 1952. január 1-jei helyzet szerint a tábornokok és tisztek iskolai végzettségét rögzítő statisztika elszomorító képet mutat. A kimutatás alapján a hadtest-, hadosztály- és dandárparancsnokok 54,9%-a; az ezredparancsnokok 35,6%-a; az önálló zászlóaljparancsnokok 33,8%-a; a zászlóaljparancsnokok 28%-a; a század-, illetve alosztályparancsnokok 16%-a és a szakaszparancsnokok 75%-a rendelkezett csak az előírt végzettséggel.[29] A parancsnoki állomány hiányos felkészültsége nagyban megmutatkozott a későbbiekben az ellenőrzések, szemlék és gyakorlatok gyenge, vagy nem megfelelő értékeléseiben.

A hadsereg működését és a várható feladat megoldását biztosító fontos elem a harckészültségi rendszer, amelyet 1951 évben többször átdolgoztak. E rendszabályok összessége biztosítja az alakulatok, szervek és intézetek személyi állományának gyors riasztását, hadi „M" állományra való kiegészítését, a technikai eszközök állománytáblák szerinti feltöltését, az elrendelt anyagi készletek málházását, valamint az adott kötelék részére kijelölt körlet normaidőre történő elfoglalását. E téren fontos volt a már 1950. november 9-én kiadott – és még aznap életbe léptetett – „A" jelzésű harciriadó intézkedés.[30] Az intézkedés szabályozta a magasabb harckészültségi fokozatba helyezés rendszabályait. Több más kérdés mellett rögzítette a csapatok gyülekezési körletei kijelölésével kapcsolatos követelményeket, a mozgó anyagi készletek (lőszer, üzemanyag, élelmezési anyag stb...) szintjét, valamint a menetkészültség elérésének időnormáit.

A zászlóalj szintű alegységek részére a laktanyák, vagy a nyári táborok közelében gyülekezési helyeket, az ezredek és a hadosztályok részére pedig gyülekezési körleteket határoztak meg. Az ezred gyülekezési körletén belül a zászlóaljak gyülekezési helyei 2–5 kilométer távolságra helyezkedtek el egymástól. A gyülekezési körletekbe történő menetet a törzsek szervezték meg, a mozgó anyagi készleteket pedig az érvényben levő utasítások alapján állapították meg és

27 Magyar Országos Levéltár (OL) Rákosi Mátyás titkári iratai 276. fond, 65. csop., 195. ő. e., 163. o.

28 Uo. 169–173. o.

29 HL MNVK Titkárság 1952. 7/2., 654/40/8. ő. e., 106. o.

30 HL MN Harckik. és Testn. Csfség. 1951. 119., 2229. ő. e., 666. o.

tervezték elszállítani. A riadó elrendelése után az ezredeknek 3–4 óra, a hadosztálynak pedig 5–6 óra alatt kellett a kijelölt körletekben a menetkészséget elérniük.

A harciriadó-intézkedés tartalmazta a háborús alkalmazás feladatait is. A lövészhadtestek részére kijelölték a működési sávokat, a sávhatárokat, továbbá meghatározták számukra az országhatár védelmével kapcsolatos harcfeladatokat. Az okmány az anyagi jellegű kérdéseket is szabályozta: „...szárazföldi haderőnem hadosztályainál lőszerből: 1,5; élelemből: 5, üzemanyagból: 7 javadalmazás (1 javadalmazás – 100 km) biztosítását..."[31] rendelte el.

A csapatok a meghatározott harckészültségi feladataikat gyakorló riadók végrehajtása során sajátították el. Annak konkrét követelményeit először az 1950/1951-es kiképzési időszakra kiadott intézkedés tartalmazta. A zászlóaljak és az ezredek 45 percen belül, a századok pedig 15 percen belül érték el a teljes menetkészséget.

A harciriadó-intézkedés alapján a csapatok megismerték és begyakorolták teendőiket magasabb harckészültségbe helyezés esetén. Annak során napvilágra kerültek a rendszer elemeinek gyenge pontjai is. A végrehajtás során összegyűlt tapasztalatok, valamint a harckészültségi intézkedés beigazolódott hiányosságai alapján vált szükségessé az okmány módosítása. A hadműveleti csoportfőnökség kidolgozta az új riadóintézkedést, amelyet 1951. június 1-jével léptettek életbe.[32]

Az új okmány kidolgozása során nagy figyelmet fordítottak a titokvédelem követelményeinek betartására. Így például az ezred (önálló zászlóalj) harckészültségi gyülekezési körletét, a körletekhez vezető menetvonalakat csak a parancsnokok, a politikai tisztek és a törzsparancsnokok ismerhették. Az új harckészültségi intézkedéssel egyidőben vezették be a harckészültségi borítékrendszert is, amely négy féle zárt borítékból állt. Az 1. sz. boríték: az ezred, önálló zászlóalj (osztály); a 2. sz. boríték: hadosztály (dandár); a 3. sz. pedig a hadtest megfelelő körleteinek elfoglalására vonatkozó parancsra intézkedett. A 10. sz. boríték pedig az adott kötelék részére szóló részletes harcparancsot, valamint a térképeket tartalmazta.

A gyülekezési körleteket a helyőrségektől általában 25–30 km távolságra jelölték ki. Az alegységeknek (század, zászlóalj) a harci riadó elrendelése után 2 órán belül a teljes anyagi készletükkel együtt ki kellett vonulniuk meghatározott gyülekezési körleteikbe.

A harckészültségi gyakorlások és ellenőrzések ismételten több hiányosságot tártak fel. Az ügyeletes tisztek felkészültsége gyenge volt, a tervekben pontatlanságok fordultak elő, a kiértesítési rendszer nem működött gördülékenyen, a körleteket egyes alakulatok nem minden esetben tudták normaidőre elfoglalni, a laktanyáktól a körletekig megszervezett forgalomszabályozás alacsony színvonalú volt.

A harckészültségi rendszer negatívumainak kijavítására, a feladatok eredményesebb végrehajtására az év második felében több központi intézkedésre került sor. A honvédelmi miniszter 1951. július 1-jével a Magyar Néphadsereg

31 *Csabai György*: A Magyar Néphadsereg harckészültségi és mozgósítási rendszerének fejlődése. HL Tgy. II., 330/47/VII-1., 21. o.

32 Uo. 22. o.

szolgálatainak minisztériumi szintű vezetése és koordinálása céljából bevezette az ügyeletes tábornoki szolgálatot.[33] E legfelső szintű ügyeletet – a vezénylés szerint – a hadsereg 16 magas beosztású ezredese, illetőleg tábornoka[34] látta el.

A hadműveleti csoportfőnökség a hadműveleti ügyeletes szolgálatokat ismételten szabályozta. Az arra vonatkozó okmány kiterjedt a különféle harckészültségi fokozatok elrendelésére jogosult személyekre, a riadó elrendelésének módozataira, eszközeire, valamint a legfontosabb teendőkre, rendszabályokra. Az új okmányokból adódó feladatokat 1951. augusztus 31-én 16.00 órától alkalmazták.[35]

Az év közepén (1951. július 30.) kiadott módosítás már szabályozta a honvédség és a határőrség együttműködését is „A" jelű harci riadó esetére. A riadó jelére a határőrkerület-parancsnokoknak fokozniuk kellett a kijelölt sávban az ellenség felderítését, őrs erejű támpontokkal kellett lezárniuk a támadók várható előrenyomulási irányait. A határőr alegységek a határbiztosítási feladatokra kijelölt honvédcsapatok beérkezése után is a határőrparancsnokság kötelékében maradtak volna, csak ellenséges támadás esetén kerültek volna az adott hadosztály hadműveleti alárendeltségébe.

A harckészültségi gyakorlásokon, valamint az újabb ellenőrzéseken szerzett tapasztalatok alapján korrekciókat hajtottak végre a rendszerben. Az 1951. augusztus 1-jén bevezetett harckészültségi rendelkezést[36] 1951. december 4-én újabb szabályozás követte. Ez utóbbi 1952. január 1-jén 00.00 órakor lépett életbe.[37]

1952-ben lényeges szervezeti változtatásokra csak ősszel került sor, azonban nagyságrendje nem érte el az előző évit. A csapatok korábbi, nagymértékű átszervezése és létszámnövekedése ugyanakkor felvetette a Honvédelmi Minisztérium átalakításának szükségességét is. Az is indokolta a minisztérium bővítését, átszervezését, hogy a Magyar Néphadsereg békében nem rendelkezett hadseregparancsnoksággal, az csak háborúban, „M esetén" alakult volna meg. Mindezekből adódóan az állandó harckészültség (béke) idején a csapatok kiképzése, az ügyeleti, a harckészültségi és mozgósítási, valamint egyéb teendői jelentősen megnövelték a Honvédelmi Minisztérium amúgy is tetemes feladatait.

A minisztérium átszervezésére 1952 februárjában született döntés, az új struktúrára való áttérés határidejeként 1952. március elsejét határozták meg. A minisztérium létszáma 1952. február 21-én 3648 fő volt,[38] amely az őszi szervezeti változtatásokhoz a kiindulási alapot szolgáltatta. Az átalakítás során új csoportfőnökségek és osztályok jöttek létre a főhatóság különböző szerveinél. A

33 A Magyar Népköztársaság honvédelmi miniszterének 017. számú parancsa. HL MN Harckik. és Testn. Csfség. 1951. 119., 2229. ő. e., 506. o.

34 Az 1951. június 25-én keltezett névjegyzék az alábbi személyeket sorolja fel az ügyeletes tábornoki szolgálatot adók közé: Bercelli Béla vőrgy., HVK. Hír. Csf.; Görgényi Dániel vőrgy., H. Mű. Pk.; Házi Sándor vőrgy., H. Le. Pk.; Ilku Pál vőrgy., Pol. Fcsf.; Mátékovics Endre vőrgy., HVK Hdm. Csf.; Székely Béla vőrgy., HVKF h.; Váradi Gyula vőrgy., H. Pc. Pk.; Hídvégi Ferenc ezds., Pol. Fcsf.-ség, Fehér Gyula ezds., IV. Fcsf. h.; Havas Imre ezds., Szü. Fcsf. h.; Hazai Jenő ezds., Pol. Fcsf. h.; Köteles Jenő ezds., Ált. Kik. Csf.; Padusitzky László ezds., Min. Ir.; Schnekta Péter ezds., HM Elnökség Csf.; Szeremlei Gyula ezds., Kat. Tanint. Csf.; Horváth Mihály vőrgy., HVK Anyag Terv. Csf. HL MN Harckik. és Csfség. 1951. 119., 2229. ő. e., 498. o.

35 HL MNVK Hdm. Csfség. 1951. 18/1., 2245/233/3. ő. e., 405–408. o.

36 HL MNVK Hdm. Csfség. 1951. 17/1., 2244/233/2. ő. e., 142. o.

37 HL MNVK Hdm. Csfség. 1951. 18/1., 2245/233/3. ő. e., 178. o.

38 HL MNVK Szerv. és M. Csfség. 1952. 39/2., 852/3. 19. o.

minisztérium javasolt új szervezete a miniszteri irodából és 15 főosztályból[39] (csoportfőnökségek, főnökségek, parancsnokságok stb.) állt. A fegyvernemi parancsnokságok egy részénél is növelték a létszámokat.

A Vezérkarnál a Hadműveleti Csoportfőnökségen megerősítették a hadműveleti- és a törzskiképzési osztályokat, „Védelmi építkezések osztálya" néven új osztály jött létre. A Szervezési és Mozgósítási Csoportfőnökségen „Nyilvántartó és statisztikai osztály" alakult meg, míg a tartalékosokat nyilvántartó osztályon „Tartalékos kiképzési alosztály" szerveződött, továbbá „Helyőrségi szolgálati osztály" néven új részleg jött létre. A futárszolgálatot ellátó osztály kikerült a vezérkar szervezetéből és önálló állománytáblás szervezetté alakult.

A Politikai Főcsoportfőnökségen a káderosztály létszámában jelentősen megnövekedett.

A Hadtápszolgálat Főnökségen a honvédségi építkezéseket végző Közületi Beruházási Vállalat beolvadt az Építési és Elhelyezési Csoportfőnökség szervezetébe.

Az Általános Kiképzési Csoportfőnökség Lövész Harckiképzési Csoportfőnökségre változott, osztályai létszámban gyarapodtak.

Az Igazságügyi Osztályból csoportfőnökség jött létre.

Az 1952 őszi átszervezések során törölték az állománytáblákból a tábori lelkészi helyeket is.

Mindezeken kívül még több más módosulás is bekövetkezett, amelynek következtében a minisztérium tervezett létszáma 1952 őszére 4489 főre[40] emelkedett.

Az 1952 őszén – a szárazföldi hadműveleti csapatoknál – végrehajtott átszervezések az alábbi fontosabb változásokat hozták:

A 9. lövészhadtest alárendeltségében felállították az 1. lovashadosztályt (három lovas ezreddel és közvetlenekkel) 3258 fővel.[41] E magasabbegység hadrendbe állítása elhibázott döntés következtében történt, amelyet a magyar „lovasnemzet" hagyományokkal igyekeztek megindokolni. Már a II. világháború is igazolta, hogy a háborúban a sikert csak a lendületes és egymásba kapcsolódó hadműveletek teremthetik meg, amelyekben a főszerepet a légierővel együttműködő páncélos és gépesített alakulatok játsszák. Az atomfegyverek árnyékában a lovasalakulatok szervezésének már semmi jelentősége nem volt.

A páncélos csapatok tűzereje viszont számottevően megnövekedett. A páncélos hadosztály egy közepes harckocsiezreddel gyarapodott, míg az „A" és „B" típusú lövészhadosztályok harckocsi/rohamlöveg zászlóaljai ezredekké alakultak át.

A gépesített hadosztály egy gépesített ezreddel, míg a tüzérség egy „A" típusú páncéltörő dandárral erősödött meg.

A Magyar Néphadsereg csapatainak lendületes növekedését jól érzékelhetik az 1949 és 1952 évek végén készült összesített adatok, amelyek az alábbi értékeket mutatják: a hadosztályok száma 3-ról 14-re, a lövészezredeké 7-ről 31-re

39 A főosztályok a következők voltak: Vezérkar, Politikai Főcsoportfőnökség, IV. Főcsoportfőnökség; Személyügyi Főcsoportfőnökség; Hadtápszolgálat Főnökség; Lövész Harckiképzési Csoportfőnökség; Tüzér Parancsnokság, Páncélos Parancsnokság; Légierő Parancsnokság; Országos Légvédelmi Parancsnokság; Műszaki Parancsnokság; Pénzügyi Csoportfőnökség; Igazságügyi Csoportfőnökség; Katonai Tanintézetek Csoportfőnöksége; Elnökség. HL MNVK Szerv. és M. Csfség. 1952. 39/2., 852/3. ő. e., 28. o.

40 HL MNVK Szerv. és M. Csfség. 1952. 39/3., 852/4. ö. e., 86. o.

41 HL 1. lovas ho. pság. 1952. 650. ő. e., 330. o.

növekedett; a meglevő 1 harckocsiezred helyett 13-at létesítettek, míg a tüzérezredek száma 6-ról 32-re emelkedett.[42]

Az 1952 őszi átszervezések következtében a szárazföldi csapatok fő tűzerejét képező kötelékek létszámviszonyai az alábbi értékeket érték el: lövészalakulatok: 72 344 fő, páncélos alakulatok: 26 218 fő, tüzéralakulatok: 20 885 fő.[43]

A hadsereg részére a magyar hadiipar egyre növekvő számban gyártott haditechnikai eszközöket, ezen felül a Szovjetunióból is folyamatosan érkeztek a szállítmányok. A felgyorsult fejlesztés igényeit ennek ellenére 1952 végére sem sikerült teljes mértékben kielégíteni. A Magyar Néphadsereg „M" ellátottsága az év végén egyes fontosabb fegyverekből következő képet mutatta: puska, karabély, géppisztoly, golyószóró: 100%; géppuska: 35%; 120 mm-es aknavető: 103%; 82 mm-es aknavető: 88%; páncéltörő fegyverek: 59%; 122 mm-es tarack: 73%; 37 mm-es légvédelmi löveg: 85%; 85 mm-es légvédelmi löveg: 60%. A legrosszabb volt a helyzet az M–13-as sorozatvetőknél, ahol 23%, míg a harckocsik és a rohamlövegek esetében pedig 25% volt a feltöltöttség értéke.[44]

1952 őszére a hadsereg létszáma elérte a 200 554 főt.[45] (Ebből 9334 személy polgári alkalmazott volt.)

A Magyar Néphadsereg mozgósított hadrendjében szereplő tábori hadsereg három lövészhadtesttel (9 lövészhadosztállyal), egy légvédelmi tüzérhadosztállyal, egy ágyús tüzérdandárral, egy páncéltörő tüzérdandárral, egy műszaki dandárral, egy nehéz harckocsi/rohamlöveg ezreddel számolt fő csapásmérő erőként. A főparancsnoksághoz az alábbi főbb kötelékek tartoztak: két lövészhadtest, (hat lövészhadosztály) egy gépesített hadtest (egy gépesített és egy páncélos hadosztály), egy önálló gépesített hadosztály, egy ünálló nehéz harckocsi/rohamlöveg ezred, két áttörő tüzérhadosztály, egy páncéltörő tüzérdandár, egy sorozatvető tüzérdandár, egy légvédelmi tüzérhadosztály, egy ágyús tüzér- és egy aknavetős dandár. Az átszervezések következtében a Magyar Néphadsereg hadilétszáma 403 443 főre[46] emelkedett.

Egy bekövetkezendő háborúban a mozgósított hadsereg személyi állományának kiegészítése és a tartalékok képzése jelentős létszámot követelt meg. Az 1952 júniusában készült felmérésben már 1 617 256[47] ötven év alatti hadkötelessel számoltak. A kimutatásban szereplőket azonban csak átképzések után tervezték harci feladatokkal megbízni, ugyanis az akkori fegyvereket és a harceljárásokat nem ismerték, mivel még a Horthy-korszakban teljesítettek katonai szolgálatot. Éppen ezért a tartalékosok átképzésére nagy figyelmet fordítottak. Az 1951/1952-es kiképzési évben az „M" hadsereg személyi állománya biztosítására összesen 121 672 fő tartalékos[48] kiképzésével számoltak.

42 *Surányi Jenő–Cs. Nagy Imre:* A szárazföldi hadműveleti csapatok történetének áttekintése (1945–1980). Tanulmány. 1987 HL Tgy. II., 330/47/V-5., 19. o.

43 Uo. 4. sz. melléklet, 1–2. o.

44 HL MNVK Titkárság, 1952. 7/2., 654/40/8. ő. e., 114–116. o.

45 HL MNVK Szerv. és M. Csfség. 1952. 39/3., 852/4. ő. e., 76. o.

46 HL MNVK Titkárság, 1952. 7/2., 654/40/8. ő. e., 101. o.

47 Uo. 103. o.

48 A tartalékosok átképzésére az alábbi létszámot tervezték állománycsoportonként: tiszt: 15 771, tiszthelyettes: 38 705, legénység: 67 196, összesen: 121 672. HL MNVK Szerv. és M. Csfség. 1951. 68/1–2., 68/1. ő. e., 1. o.

A létszámban jelentősen felduzzasztott, haditechnikai eszközökkel számottevően megerősödött hadsereg részére létfontosságú volt a honvédelmi építési program ütemtervek szerinti teljesítése. A laktanyák, repülőterek, raktárak és más bázisok építését rendszeresen ellenőrizték, szorgalmazták a határidők betartását. Mindezek ellenére 1952 közepére a beruházási építkezéseknél a lemaradások miatt rendkívül súlyos helyzet alakult ki. 1952. június 1-ig az elvégzett munkák értéke elérte a 278 millió forintot, de ez az egész éves tervfeladat 23%-át jelentette csupán. Ugyanaddig az időig a tervezett 335 építkezési objektumból csak 97-nél (az összes munkák 29%-ánál) indultak be a munkák.[49] A tervek teljesítését nehezítette, hogy az előző évből (1951) 512 építkezés húzódott át 1952-re! E tetemes számú létesítményből azonban az Építési Minisztérium „csak" 476 helyen tudott munkát végezni. Június 1-ig 220 építkezés elkészült ugyan, 256 objektum munkálatai azonban nem fejeződtek be.[50]

Az építkezéseknél mutatkozó súlyos lemaradásoknak több oka is volt. Nehezítette az 1952-es célkitűzések megvalósítását az Építésügyi Minisztérium lassú, hiányos és hibás tervezése is. A kivitelező vállalatok sem tudták az egyes létesítményeknél a határidőket tartani, munkaerő, anyag-, gép- és szállítóeszközök hiánya miatt. Az is gyakran előfordult, hogy egyes vállalatok azért nem tudták kellő ütemben végezni a munkát, mert az építkezésekhez szükséges hiteleket a Beruházási Bank nem nyitotta meg időben. A tervező, a fővállalkozó és az alvállalkozók munkájának nem kellő koordinálása is hozzájárult a fogyatékosságokhoz.

A honvédségi objektumok építésénél jelentkező lemaradások negatívan hatottak a hadsereg átszervezésére. 1952 őszén ugyanis a hadsereg hadrendjében addig nem szereplő alakulatok felállítása után – mivel egyes beruházások időben nem készültek el – 12 alakulat részére nem tudtak laktanyát biztosítani. Az elhelyezési gondok megoldására ideiglenes jelleggel egy-egy alakulat részére Keszthelyen a karmelita rendházat, Hajdúhadházán a hadtest kiképző tábort jelölték ki, Mátraházán, Balatonfüreden és Siófokon pedig üdülőket foglaltak le. Mindezeken felül 5 katonai szervezetet vagy a korábbi laktanyákban, vagy más helyőrségekben helyezték el.[51]

Az átszervezések megkövetelték a hadműveleti ügyeletes szolgálatok feladatainak átdolgozását, az okmányok, továbbá a riasztási és kiértesítési rendszer elemeinek pontosítását is. Ennek folyamatában 1952. február 15-én „Ideiglenes légvédelmi riadóintézkedés"-t adtak ki. Az okmány rögzítette a riadó elrendelésére jogosult személyeket, a riadóval kapcsolatos legfontosabb ismereteket, valamint a személyi állomány feladatait légvédelmi riadó elrendelésekor.

A harci riadó végrehajtásával kapcsolatos teendők is folyamatosan módosultak. Az ezekkel összefüggő időnormákat 1952. május 8-tól a Vezérkar Hadműveleti Csoportfőnöksége megszigorította. A készenléti időket a gyülekezési helyeken az alegységek részére 2 óra helyett 1 órában, az ezred (önálló csapat, intézet, iskola)

49 OL Rákosi Mátyás titkári iratai, 276. fond, 65. csop., 195. ő. e., 221. o.

50 Uo.

51 HL MNVK Szerv. és M. Csfség. 1952. 40/1–3., 852/2. ő. e., 13–19. o.

részére 3–4 óra helyett 1,5–2 órában, a hadosztály részére 5–6 óra helyett 4–5 órában határozták meg.[52]

A harckészültség és a mozgósítási készség helyzetét 1952. szeptember 21-én mérték fel. A honvédelmi miniszter parancsa a 4. lövészhadosztály mozgósítását rendelte el, amelynek során 7138 hadköteles vonult be,[53] továbbá kb. 300 technikai eszközt, 200 országos járművet és 500 lovat adtak át a magasabbegységnek.

A mozgósítást elrendelő parancs 3 óra alatt jutott le a csapatokhoz és közel 7 óra alatt a tanácsi szervekhez. A tartalékos állomány 2 napon belül bevonult a csapatokhoz.

A Magyar Néphadseregben első alkalommal végrehajtott „próbamozgósítás" rendkívül gazdag tapasztalatokat hozott. A „viszonylagos jó eredmények" azonban jelentős mértékben abból adódtak, hogy a hadosztály mozgósítási feladatainak végrehajtását a tanácsadók mellett a honvédelmi miniszter által „kirendelt bizottság"[54] is segítette. Egy adott esetben e tényezőkkel viszont nem lehetett számolni.

1952. december 1-jével az alkalmazási tervekre vonatkozó harcintézkedéseket kiegészítették, meghatározták a laktanyáktól a gyülekezési körletekbe vezető menetvonalakat is. A korábbiakban ugyanis a gyülekezési körletek elfoglalásához szükséges menetvonalakat csak a nyári táborhelyektől jelölték ki. 1953. január 1-től az alakulatok mindkét variáns esetében rendelkeztek előre meghatározott útiránnyal.

1953 elején a szárazföldi csapatok az alábbi fő kötelékekből álltak: három (3., 6., 9.) lövészhadtest, – amelyek állományát nyolc lövész- és egy lovashadosztály alkotta (a 13. lovashadosztály a 9. hadtesthez tartozott.); – egy HM közvetlen lövészhadosztály; egy páncélos hadtest (a 11. páncéloshadtest egy gépesített páncélos hadosztályból állt.); egy áttörő tüzérhadosztály (30. áttörő tüzérhadosztály) öt tüzérdandár, (1-1 ágyús, aknavető és sorozatvető, 2 páncéltörő dandár) egy légvédelmi tüzérhadosztály (38. légvédelmi tüzérhadosztály)... műszaki, híradó, vegyivédelmi... stb. kötelékek.

A csapatok vezetése a szerteágazó alá- és fölérendeltségi viszonyok miatt nehézkes volt. A három lövészhadtest közvetlenül a miniszternek, a fegyvernemi és szakcsapatok (tüzér, műszaki, híradó stb.) pedig a megfelelő HM-főnököknek voltak alárendelve.

A hadsereg hadiállománya jelentős számban követelt meg a feladatokra átképzett tiszteket és tiszthelyetteseket is. Kiképzésük általában 1–3 hónapot vett igénybe. A Vezérkar Szervezési és Mozgósítási Csoportfőnöksége 1953-ban is még 50 000 tartalékos (tiszt és tiszthelyettes) kiképzésével számolt.[55]

52 *Csabai György:* A Magyar Néphadsereg... i. m. 26–27. o.

53 A bevonult tartalékosok megoszlása az alábbi volt: tiszt: 413, tiszthelyettes: 1581, legénység: 5144, összesen: 7138. HL MNVK Titkárság, 1952. 7/2., 654/40/8. ő. e., 251. o.

54 Uo. 246. o.

55 HL MNVK Szerv. és M. Csfség. 1953. 24/1–2., 551/3. ő. e., 77. o.

1953. január 1-jén a Magyar Néphadsereg rendszeresített állománya a hadrenden kívüli (hadtáp- és műszaki építő alakulatok) csapatokkal együtt 218 224 főt[56] tett ki. Ugyanabban az időben azonban a hadsereg ténylegesen meglevő létszáma 210 412 fő[57] volt. Ezek az adatok jelentették a kiinduló alapot a későbbiekben a hadsereg létszámcsökkentéséhez.

A harckészültségi és mozgósítási tervek, valamint okmányok mellett a légoltalom rendszabályait is lényegesnek ítélték. 1953 májusában adtak ki „Légoltalmi riadóintézkedés"-t a HM központi szervei és a fegyvernemi parancsnokságok részére. Az okmány részletesen taglalta a légoltalmi riadó célját, elrendelésének módjait, nemeit, a végrehajtandó tennivalókat, az óvóhelyek elosztását és más feladatokat. Az intézkedés alapján a légoltalmi riadóterveket 1953. május 25-ig kellett elkészíteni.[58]

Az 1953-as év jelentős mérföldkő volt a Magyar Néphadsereg történetében. A megváltozott világpolitikai helyzetben – a koreai háború befejeződése után – a nagyhatalmak már nem számoltak egy újabb világháború kirobbanásának közvetlen veszélyével. A Szovjetunió és az Egyesült Államok kapcsolataiban meglevő feszültségek csökkentek, realitássá vált a két fél konstruktív együttműködésének lehetősége. Hazánknak sem volt már többé szüksége kétszázezer főt fegyverben tartó hadseregre.

A világpolitikában bekövetkezett kedvező változások és a moszkvai inspirációk az MDP vezetését arra késztették, hogy átértékelje, módosítsa addigi politikáját. Az elkövetett hibák és bűnök kijavításának lehetőségét az MDP Központi Vezetőségének 1953. június 27–28-ai ülése és annak elfogadott határozata teremtette meg. Más területek mellett – nyilvánosan – csak akkor ismerték el, hogy a fegyveres erőknek „a szükségesnél nagyobb mértékű és gyorsabb ütemű fejlesztése..."[59] hiba volt. E körülmények vetettek véget a magyar Néphadsereg további erőltetett fejlesztésének és teremtettek lehetőséget a fegyveres erők csökkentéséhez.

Az őszi átszervezéshez az előzetes tervek és a javaslatok már az év derekán elkészültek. Az 1953. július 7-én készült kimutatás a fő csapásmérő erőknél az alábbi csökkentéseket javasolta: lövész alakulatoknál: 14 329 főt (19,2%), páncélos csapatoknál 4397 főt (17,7%), a tüzérségnél pedig 4435 főt (23,8%)[60]

56 Az állománytáblákban meghatározott létszám megoszlása az alábbi volt: 1., tényleges állomány: ti.: 35 233, tiszthelyettes: 52 382, honvéd: 92 051, ti. hallgató: 2328, növendék: 11 072, katona összesen: 193 066, polgári: 9538, mindösszesen: 202 604 fő; 2., hadrenden kívüli alakulatok: tiszt: 734, tiszthelyettes: 1028, honvéd:13 077, katona összesen: 14 839, polgári: 781, mindösszesen: 15 620 fő. OL Rákosi Mátyás iratai, 276. fond, 65. csop., 195. ő. e., 395. o.

57 A békében meglevő állomány megoszlása az alábbi volt: 1., tényleges állomány: tiszt: 29 749, tiszthelyettes: 46 502, honvéd: 96 573, ti. hallgató: 2129, növendék: 11 905, katona összesen: 186 858, polgári: 8584, mindösszesen: 195 442; 2., hadrenden kívüli alakulatok: tiszt: 562, tiszthelyettes: 1222, honvéd: 12 977, katona összesen: 14 761, polgári: 209, mindösszesen: 14 970. OL Rákosi Mátyás titkári iratai, 276. fond, 65. csop., 195. ő. e., 395. o.

58 HL MN Harckik. és Testn. Csfség. 1953. 60/1., 547/3. ő. e., 306., 307. o.

59 *Szabó Bálint:* Új szakasz az MDP politikájában 1953–1954. Budapest, 1984. 20. o.

60 HL MNVK Szerv. és M. Csfség. 1953. 23/1., 551/2. ő. e., 161–162. o.

Az MDP Politikai Bizottsága számára készült javaslat a hadsereg 1953. évi őszi átszervezéséhez a Magyar Néphadsereg békelétszámát 165 992 főben[61] (a hadsereg létszáma: 160094, a hadtápalakulatok létszáma: 5898 fő) jelölte meg.

A hadsereg leépítésének folyamata azonban ellentmondásosan kezdődött meg. A haderő egészére kiterjedő és koncepcionálisan is kialakított intézkedés elmaradása miatt kellően nem megalapozott és „kapkodó" szervezeti változtatásokat, csökkentéseket vezettek be. Az át nem gondolt intézkedések is növelték a hadseregen belüli bizonytalanságokat és feszültségeket.

Az elhatározott létszámcsökkentéseket 1953 második felében kezdték meg, majd pedig a következő évben folytatták. A leépítés elsősorban lövész-, harckocsizó és tüzéralakulatokat érintett. Ez a folyamat elérte a Honvédelmi Minisztériumot is amelynek során annak létszáma 1800 fővel 2500 főre csökkent.[62]

A csapatok leépítésének első ütemét 1953. szeptember 1–december 1. között, a következőt pedig 1954 őszétől hajtották végre.

Az 1953-as őszi átszervezés során módosították a lövészalakulatok állományát, az alapvető szervezetek azonban megmaradtak. A 3. lövészhadtest összlétszáma a lövészhadosztályok szervezetében végrehajtott mintegy 1000-1000 fős csökkentés következtében 3000 fővel lett kevesebb, viszont a 6. lövészhadtest létszáma 6000 fővel növekedett. Ez utóbbi szervezet létszámának gyarapodását „B" típusú hadosztályainak jelentős (3000 fős) fejlesztése idézte elő. A 9. lövészhadtest létszámának minimális (kb. 600 fős) növekedése abból adódott, hogy a hadtest lövészhadosztályainak száma háromra emelkedett a 30. lövészhadosztály átvételével.

A 13. lovashadosztály megszüntetése 3258 fős létszám megtakarítását jelentette.

A páncélos csapatok átszervezése során az alábbi alakulatok szűntek meg: a 11. gépesített hadtest felderítő zászlóalja, a 7. gépesített hadosztály egy gépesített ezrede, a 18. páncélos hadosztály egy harckocsiezrede és a 17. önálló nehéz harckocsi/rohamlöveg ezred. A hadosztályok négy alakulatát más helyőrségekbe csoportosították át. Az összes csökkentés meghaladta a 6500 főt.

A lovas magasabbegység felszámolása helyes döntés volt, a páncélos alakulatoknál végrehajtott leépítés viszont hibás lépésnek minősíthető.

A páncélos csapatokhoz hasonlóan a tüzéralakulatok átszervezése sem tűnt megalapozottnak. Megszűnt a sorozatvető dandár, helyette egy sorozatvető ezred jött létre. Az aknavető dandár egy ezredét és a „Tüzér Fegyvermesteri Tanfolyam"-ot is törölték az állománytáblákból. A tüzérhadosztálynál is jelentős leépítést hajtottak végre. A tüzérség szervezeti átalakítása következtében a szakállomány létszáma 4000 fővel csökkent.

A műszaki csapatoknál az átszervezésekkel 1000 fővel fogyatkozott a létszám. Megszűnt a 42. műszaki dandár, a „Műszaki Kiképző Tábor", valamint négy – hadrenden felüli – műszaki építő zászlóalj is.

A híradó alakulatok hadrendjéből töröltek egy vonalépítő zászlóaljat, valamint egy rádiórelé-századot.

61 A létszám megoszlása állománykategóriák szerint: tiszt: 29 484, tiszthelyettes: 35 610, honvéd: 86 017, ti. hallgató: 819, ti. növendék: 5882, katona összesen: 157 812, polgári: 8180, mindösszesen: 165 992. OL MDP Pol. Biz. iratai, 276. fond, 53. csop., 127. ő. e., 14. o.

62 *Zágoni Ernő:* A Magyar Néphadsereg történetének főbb jellemzői. Tanulmány. Budapest, 1989. (HL) 92. o.

A létszám- és szervezeti módosítások mellett az alakulatok különböző átalárendeléseire és helyőrségváltoztatásaira is sor került, amelyek leginkább a lövészhadtestek állományába tartozó kötelékek esetében következtek be.

A haderő leépítése jelentősen könnyítette hazánk pénzügyi helyzetét: a Nagy Imre-kormány már működésének első évében, több mint négy milliárd forinttal csökkentette az államháztartásra felesleges súlyként nehezedő hadikiadásokat.[63]

Az 1953 őszén a hadseregben megkezdődött átszervezéseknek, illetőleg az abból adódó leépítéseknek mindenképpen voltak eredményei. Kétségtelen, hogy a megváltozott helyzetben országunknak már nem volt többé szüksége olyan nagy hadseregre. A meginduló csökkentési folyamat, amelynek tetemes anyagi és pénzügyi vonzata is volt, jelentős mértékben tehermentesítette a gazdaságot. Az 1953-ban készült tervek már figyelembe vették a létszámcsökkentés költségvetési kihatásait, valamint az „M" anyagbeszerzés ütemtervét is. Az 1954-es év költségvetési keretét (az építkezési beruházásokon kívül) 7600 millió Ft-ra tervezték, amelyből fenntartásra 5840 millió Ft-ot (76,9%), „M" anyagbeszerzésre pedig 1760 millió Ft-ot (23,1%) szántak.[64] Az Országos Tervhivatal ugyanakkor a Honvédelmi Minisztérium 1954. évi építkezési keretét 758 millió forintban, a védelmi építkezések beruházási keretét pedig 182 millió forintban javasolta megállapítani.[65]

Nem hagyhatók figyelmen kívül ugyanakkor az 1953-as évi őszi átszervezések negatív hatásai sem. A nem kellően megalapozott intézkedések sorozata növelte a tisztek és tiszthelyettesek bizonytalanságát. A gyakori szervezeti változások következményei a tiszti állomány tűrőképességét a legvégsőkig próbára tették, a korábbi megterhelések tovább nőttek. Az egyes alakulatok átcsoportosításából következett az is, hogy 1953-ban pl. az állomány 34,7%-át helyezték át más helyőrségekbe.[66]

Az új hadrendek hatályba lépésének más következményei is voltak. Az őszi átszervezésre kidolgozott tervek ugyanis a hadsereg létszámának 54 466 fős csökkentését[67] irányozták elő. E nagymértékű leépítésből az következett, hogy 14 laktanya vált teljesen üressé (ezek közül több csak egy-két éve épült); 27 laktanyában pedig több épület megüresedett.[68] A helyzetet e téren az is bonyolította, hogy a már folyamatban levő építkezéseket le kellett állítani és ez csak növelte a befejezetlen épületállomány számát. Mindezek miatt az épületgazdálkodás a következő időszakban arra irányult, hogy a megkezdett építkezéseket befejezzék, illetőleg a megüresedett létesítményeket hasznosítsák.

A szárazföldi csapatoknál a leépítések legfőbb negatív hatása az volt, hogy nagyobb mértékben csökkent az alakulatok mozgékonysága és tűzereje, mint ahogyan az a létszámcsökkentésekből következett volna.

63 *Gosztonyi Péter:* A magyar fegyveres erők az októberi forradalomban. [In: 1956 – A befejezetlen forradalom. (Szerk.: *Saáry Éva*) Svájci Magyar Irodalmi és Képzőművészeti Kör] Zürich, 1982. 35. o.

64 OL MDP Pol. Biz. iratai, 276. fond, 53. csop., 127. ő. e., 15. o.

65 HL MNVK Szerv. és M. Csfség. 1953. 23/1., 551/2. ő. e., 189. o.

66 *Berki Mihály:* Hadsereg vezetés... i. m. 20. o.

67 Az őszi átszervezés tervei a hadsereg rendszeresített létszámát 42 792 fővel, míg a hadrenden kívüli htp. alakulatokét 11 674 fővel csökkentették. OL MDP Pol. Biz. iratai, 276. fond, 53. csop., 127. ő. e., 13. o.

68 *Dobák Dezső:* A Magyar Néphadsereg anyagi-pénzügyi gazdálkodásának története 1944 végétől 1980-ig. HL Tgy. II. 330/47/IX-1., 19. o.

Az 1953 őszén megkezdett hadsereg-átszervezés, amely ismét legfőképpen a szárazföldi csapatokat érintette, kedvező folyamatot indított el. Megkezdődött a több mint kétszázezer fős hadsereg leépítésének programja, amelynek során az első ütem az állománytáblákban rögzített létszám 54 ezer fős csökkentését irányozta elő.

A nemzetközi helyzet kedvező alakulása, az MDP Központi Vezetőségének 1953 júniusi határozata, majd pedig a Nagy Imre miniszterelnök nevével fémjelzett „Új szakasz politikája" örvendetes irányú elmozdulás kezdetét jelentette az országban. A mindezekből következő hadseregcsökkentés folyamata lehetőségeket teremtett egy kisebb létszámú, de ütőképesebb haderő létrehozásához.

MŰHELY

NÉGYESI LAJOS

A MÉNFŐI CSATA

1038. augusztus 15-én meghalt I. István, Magyarország első királya. Megüresedett trónját végakaratának megfelelően húgának fia, Orseolo Péter foglalta el. Erőszakos belpolitikája, melyet a keresztény állam megszilárdítása érdekében folytatott, a magyarság nyílt ellenkezését váltotta ki. Három éves uralkodás után menekülni kényszerült a közfelháborodás elől, helyére István király másik unokaöccse, Aba Sámuel lépett.

Péter mindent megtett annak érdekében, hogy vesztett királyságát visszaszerezze. Ehhez III. Henrik császár személyében talált támogatót, aki 1042-től évente vezetett hadjáratot Magyarország ellen. Célját 1044-ben érte el, amikor Ménfőnél legyőzte Aba Sámuel seregét, Pétert pedig Székesfehérváron visszahelyezte trónjára.

Dolgozatomban elsősorban az 1044-es hadjárattal és a ménfői csatával foglalkozom. A korabeli források szűkszavú leírásai miatt nagy mértékben kell az objektív körülményekből adódó következtetésekre hagyatkoznom, ami lehetővé teheti a 950 évvel ezelőtt történt események elfogadható rekonstruálását.

Az előzmények

Nem sokkal Péter elűzése után Aba a német birodalom keleti határvidékeire tört seregével. A támadás közvetlen előzményét jelentette, hogy Aba 1041 karácsonyán a német udvarral való kapcsolatfelvétel céljából követeket küldött III. Henrikhez, akik a strassburgi birodalmi gyűlés előtt elmondták, hogy királyukat nyugtalanítja Péter befogadása, továbbá érdeklődtek a császár magyarországi szándékai felől. Henrik azt válaszolta, hogy neki nincs szándékában háborút kezdeni, de ha Aba őt megtámadná, azt nem fogja megtorlás nélkül hagyni. A kedvező válasz ellenére február 15-én hajnalban a magyar csapatok Tulln vidékének pusztításába kezdtek egészen a Traisen folyóig.[1]

Ezt III. Henrik nyílt kihívásként értékelte, s válaszul 1042 nyárutóján Magyarországra támadt.[2] Lerombolta Hainburgot és Pozsonyt, majd Bretiszlav cseh seregével egyesülve a Garamig hatolt, ahol kilenc várat foglalt el. A meghódított terület élére István király egy név szerint ismeretlen unokaöccsét helyezte,[3] akit Aba a német hadak kivonulása után elűzött. A hadjárat meggyőzte Abát arról, hogy az ország képességei nem teszik lehetővé a német birodalom elleni hadviselést. A békés viszony kialakítása érdekében előbb 1042 karácsonyán Goslarban, majd 1043 pünkösdjén Paderbornban, végül Regensburgban folytak sikertelen béketárgyalások.

1043 augusztus elején III. Henrik ismét Magyarország ellen vezette seregét. Annak ellenére, hogy Abának csak kis létszámú katonai erőt sikerült egybehívnia, a német támadás a sietve megerősített rábcai védműveknél elakadt, ami időt biztosított számára a tárgyalások folytatására. III. Henrik valószínűleg továbbra is korábbi követeléseinek teljesítéséhez ragaszkodott, ami az előző három tárgyalás eredménytelenségét okozta.

1 *Pauler Gyula:* A magyar nemzet története. I. k., Budapest, 1899. 81. o.

2 Székely György cikkében megemlíti, hogy egyes források szerint Aba támadását megelőzően német csapatok pusztították Magyarország határvidékét. (*Székely György:* Kapcsolatok a keleteurópai népek harcaiban a feudális német hódítók ellen a XI–XIV. században. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1954. 1. szám, 144. o.)

3 Vitatott momentum, hogy ki volt ez az árpádházi herceg akit Bretiszlav hozott magával, de az Altaichi évkönyv nem nevez meg. (Annales Altahenses. 1042. *Gombos Albin:* Catalogus fontium historiae hungaricae. I. k., Budapest, 1937. 96. o.) Pauler Gyula (*Pauler:* i.m. 82. o.) szerint Szár László legidősebb fia, Endre herceg volt. Más vélemények szerint, melyekről Kiss Lajos ír (*Kiss Lajos:* Nemzeti függetlenségünk védelme III. Henrikkel szemben. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1891. 35. o.) lehetett akár Béla herceg, vagy Prokuni, Gyula erdélyi vezér fia.

A béke feltételeként szabta, hogy Aba visszahelyezi Gizella királynét birtokaiba, az 1042-ben elhurcolt németeket hazaengedi, a halottakért pedig kárpótlást fizet, az István által megszerzett Lajta és Fischa folyók közéről és a Morva menti területekről lemond, továbbá 400 aranyat és ugyanannyi prémes mentét fizet kárpótlásul. Aba elfogadta a feltételeket, melyek Szent András napjáig (november 30.) történő teljesítésére esküvel tett ígéretet.[4]

Henrik bizonyosan nem akart tartósan hadat viselni, mivel az egyezmény megkötése után Besançonba sietett, ahol házasságot kötött Poitou-i Ágnessel, V. Vilmos aquitániai herceg leányával.[5]

Aba számára ez a béke vereséggel ért fel. Az, hogy nem volt képes egybegyűjteni a sereget, mutatja, hogy az ország főurai egyre kevésbé támogatták. Számukra a Henrikkel kötött alku csak Aba erőtlenségét bizonyította. Intézkedései is inkább csak az alsóbb néprétegek körében tették népszerűvé. A főrangúak egyre inkább elfordultak Abától, aki immáron személyes érdekeiket veszélyeztette,

1044 tavaszán egy csoportjuk összeesküvést szőtt, hogy Abát a német császárnak kiszolgáltassák. Tervük árulás folytán kitudódott, mire Aba véres bosszút állt az összeesküvőkön. Ötven főurat nagybőjt idején Csanádra hívatott és ott fegyvereseivel agyonverette őket.[6] A barbár tett, ami súlyosan megsértette az egyházi ünnep szentségét, mélységesen felháborította és Aba ellen hangolta az egyházat és az ország előkelőit, akik nagy számban menekültek Németországba, hogy Henriket Péter visszahelyezésére ösztönözzék. Mivel Aba az előző évi béke feltételeit nem teljesítette, III. Henrik indokoltnak látta, hogy a nyár beköszöntével ismételten hadjáratot indítson Magyarország ellen.

III. Henrik 1044-es hadjárata

1043 nedves, szeles nyara után, igen szigorú, hóban gazdag tél következett. A kedvezőtlen időjárás súlyos éhínséget okozott Európában.[7] Az élelmiszerhiány nem tette lehetővé a birodalmi sereg egybehívását, ezért Henrik a bajorországi hadakon kívül csak a Magyarországgal határos Ostmark és Csehország csapatait gyűjtötte össze.

Az altaichi évkönyv ezt írja:

„Felkerekedett ugyanis a király (ti. Henrik), mintha csak az egyezséget szándékozna végrehajtani, és a bajor határtartományból vissza szándékozna térni, csupán két hadsereget, a noricumit és a csehet vezetve. Országának többi részéből csupán csak az udvari tisztjeit vitte magával, mivel (a többiektől) a termésben való nélkülözés miatt megtagadta a zsoldot. De ezt is majdnem minden alattvalójának tudta nélkül tette."[8]

Egy 1044. június 16-án Bondorfban íródott oklevélből arra következtethetünk, hogy III. Henrik kíséretével akkor még ott tartózkodott. A falu helyének behatárolásánál a jelenlegi térképek alapján két egymástól viszonylag nagy távolságra eső hely jöhet szóba. Bondorf nevével találkozunk a Bodeni-tó északi csúcsában és a fekete-erdei Wutachnál is. Ezek azonban többszáz kilométerre fekszenek Regensburgtól, ami feltehetően a császár kiinduló pontja volt. Ernst Steindorf könyvében elfogadható megoldást találunk a kérdésre.[9]

Véleménye szerint Bondorf egy Nürnbergtől keletre fekvő, elpusztult faluval azonos. Az oklevél Henrik pénzadományáról szól, amit a wormsi templomnak adott, valamint megnevezi Adalger wormsi püspököt is, aki Gebhard regensburgi és Brúnó würzburgi püspökökkel egyetemben, rendszeresen ott volt a császár kíséretében.

Ernst Müller[10] szintén foglalkozik a fenti kérdéssel. Megítélése szerint Bondorfnak a magyar határ közelében kellett feküdnie, különben a császár és kísérete nem lett volna képes július 5-ig Ménfőhöz

4 *Pauler:* i.m. 84. o.

5 *Sz. Jónás Ilona:* A középkor nagy császárai. Budapest, 1993. 37. o.

6 *Pauler:* i.m. 84. o.

7 1044-ben Magyarországon is óriási éhínség volt. *Réthly Antal:* Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1700-ig. Budapest, 1962. 31. o.

8 Annales Altahenses. 1044. *Gombos:* i.m. 97. o.

9 *Ernst Steindorff:* Jahrbücher des Deutschen Reiches unter Heinrich III. Leipzig, 1874. 204–208. o.

10 *Ernst Müller:* Das Itinerar Kaiser Heinrichs III. 1039 bis 1056. Historische Studien, Heft. XXVI. Berlin, 1901. 50. o. Megítélésem szerint a „Bondorf-kérdésben" figyelembe kell vennünk azt a tényt, hogy Bajorország területén három Bondorfot is találunk. Egyet Regensburgtól 60 kilométerre nyugatra, egy másikat pedig Regensburg és Altaich között a Duna partján, Regensburgtól 36 kilométerre, Altaichtól 70 kilométerre, vízi úton. (Straßenkarte Bayern. 1:300000. Falk-Verlag, Hamburg.) Ez utóbbi elfogadhatóan illeszkedne a császár vonulásának időrendjébe.

eljutni. Ehhez ugyanis, Regensburgból indulva, 19 napon keresztül, napi 29 kilométer kellett volna megtenniük.

Martina Reinke tanulmányában a német császári udvar menetképességét elemzi.[11] 28 utazást vett figyelembe, amikor a császár a sereggel együtt haladt. A következő értékeket kapta: 75%-ban naponta 17 km, vagy több; átlagosan naponta 24–26 km; 25%-ban naponta 30 km; 5%-ban 40 km, vagy több.

A fenti csoportosításból az átlagos teljesítmény a gyalogság és a málha mozgási sebességét reprezentálja, amihez a lovasságnak is alkalmazkodnia kellett. Ha feltételezzük, hogy Henrik seregében gyalogosok is voltak, a napi menetteljesítményük a 25 kilométer nem haladhatta meg. A fentiek tehát Ernst Müller gondolatmenetét igazolják, azonban csak a menettávolság figyelembevételével nem zárható ki, hogy Ernst Steindorfnak van igaza.

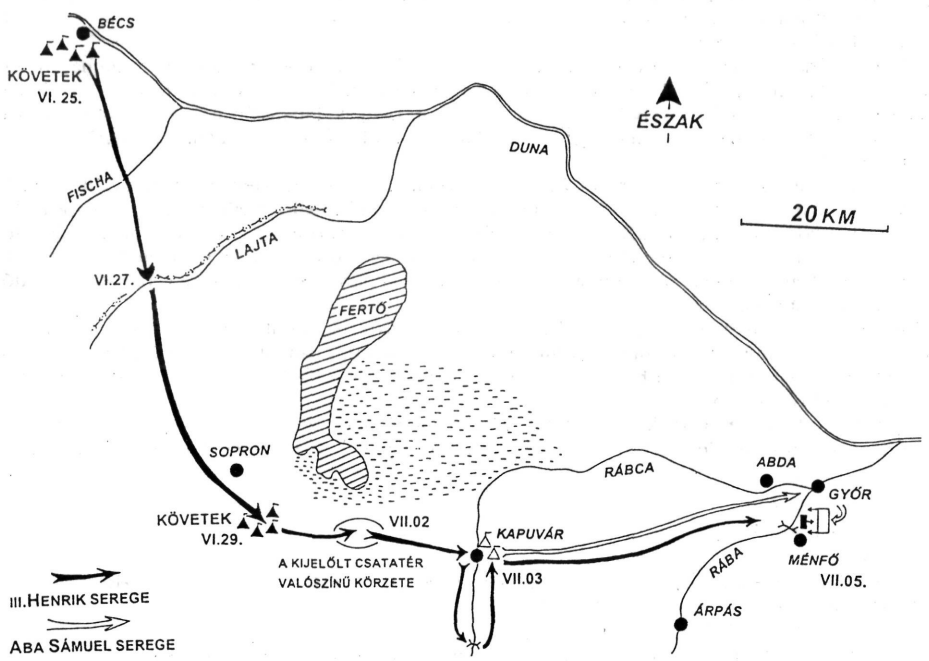
Az egyesített sereg gyülekezési körlete valószínűleg Bécs környékén volt. Ide vonultak az osztrákok Adalbert őrgróf, a csehek Bretiszlav, a bajorok pedig Brúnó regensburgi püspök vezetésével.

A császár Regensburgból minden bizonnyal hajóval jutott oda. Martina Reinke több esetet is megemlít, amikor a német császár hajóval utazott. Közülük is kiemelkedik a következő: Barbarossa Frigyest 1152. március 4-én Frankfurtban császárrá választották, ahonnan március 6-án hajóval Sinnzigig, majd lóháton Aachenbe ment, ahol március 9-én megkoronázták. Ez 87 km/nap menetteljesítményt jelent.

A dunai hajózás sebességére, Ungnád Dávid 1573 márciusi utazásának leírásából következtethetünk.[12] A Regensburg–Bécs távolságot megközelítőleg négy nap alatt tette meg, úgy, hogy csak nappal hajóztak, az éjszakákat a parton töltötték. Naponta, átlagosan 100 kilométert tettek meg.

Henrik tehát akár Nürnberg mellől is képes volt eljutni június 22–23-ra Bécsbe. Legkésőbb június 25-én készen állt a sereg az előrevonásra. *(1. sz. vázlat.)*

1.SZ.VÁZLAT

11 *Martina Reinke:* Die Reisegeschwindigkeit des deutschen Königshofes im 11. und 12. Jahrhundert.

12 Ungnád útjából az Abach–Stockerau szakaszt vettem figyelembe, mely megközelítőleg megegyezik a Regensburg–Bécs távolsággal. *Ungnád Dávid* konstantinápolyi utazásai. Budapest, 1986. 98. o.

Ekkor érkeztek ide Aba követei, akik királyuk nevében békét ajánlottak. Megígérték a múlt évi béke azonnali teljesítését, sőt még annál nagyobb engedményeket is, azzal a feltétellel, hogy Henrik a hozzá menekült magyarokat kiszolgáltatja. A császár azonban nem volt hajlandó tárgyalni. A követeket letartóztatta és seregével megindult Magyarország ellen. Mint a követjárás is mutatja, Abát nem érte teljesen váratlanul a német támadás, mivel már előre értesült Henrik szándékáról.[13]

Elég idő állt rendelkezésére fegyvereseit összegyűjteni és főleg a rábcai védővonalat megerősíteni. Ehhez állítólag még hadigépeket is alkalmazott, Erdélyi Gyula mindenesetre a következőket írja: „III. Henrik betörésekor Aba a Rába mögé vonult és a folyó védelmére hadigépeket (machina, tornamentum) állíttatott fel.[14]

Henrik seregével június 27. körül érte el a Lajtát, ahonnan tovább vonult Sopron irányába. A Fertőtől délre letáborozott. Ekkor ismét megjelentek a magyar követek. A békekötésre tett ajánlatot Henrik nem fogadta el, hanem a kor szokásainak megfelelően megjelölte a helyet ahol három nap múlva a két sereg megütközik. A követek beleegyezvén visszatértek Abához, aki seregével Kapuvárnál táborozott. Természetesen nem kívánt kimozdulni a védővonal mögül, mely 1043-ban is képes volt feltartóztatni a német hadakat. Három nap elteltével, július 2-án reggel,[15] Henrik seregével a megjelölt csatatérre vonult, ahol a magyarok nem jelentek meg. Ezért tovább ment Kapuvárig, ahol a rábcai védművek föltartóztatták.

A folyó mocsaras árterülete magában is jelentős mozgáskorlátozó tényezőt jelentett, azonban a védőképesség növelése érdekében mesterséges duzzasztásokkal, torlaszokkal és csapdákkal tették áthatolhatatlanná a gyepü őrei. A legfontosabb utat a babóti Fekete vár zárta el.[16]

A császár kíséretében lévő magyarok elvállalták, hogy a sereget átvezetik a folyón. Egész éjjel lovagoltak a Rábca bal partján déli irányba és hajnalban jól járható gázlón átkeltek mindkét folyón.[17]

Asztrometriai számításokkal rekonstruálható a hold 1044. július 2-iki állapota.[18]

Július 2-án még újhold volt, a hold felületének csak 20%-a volt megvilágított. A Nap 19.49-kor nyugodott, a szürkület 20.30-ig tartott. A Hold 09.46-kor kelt fel és 22.03-kor lenyugodott. Tehát július 2-án 22.03-tól másnap 03.12-ig, amikor a hajnali szürkület elkezdődött, a csillagok fényén kívül más természetes megvilágítás nem volt. Kétkedéssel kell tehát fogadnunk az altaichi évkönyv állítását, mivel idegen terepen a 6000 lovas tájékozódását és menetét a teljes sötétség jelentősen korlátozza, főleg a Rábca nehezen járható árterében.

A gyalogság[19] feltehetően letáborozott Kapuvárnál és felkészült az ostromra. A lovasság elindult és napnyugta után, már csaknem sötétben, a gázló közelében állt meg. Hajnalban aztán sikeresen átkeltek a folyón és – immár a jobb parton – visszatértek Babót hátába. A torlaszok és sáncok őrei, mikor a hátukban látták felbukkanni a németeket, sorra elmenekültek, nagy mennyiségű hadianyagot és élelmiszert hagyva hátra.

A déli órákra elérték a kapuvári átjárót, így a sereg többi része is átkelhetett. A gyalogság megszállta a védőműveket, ezzel biztosítva az utánpótlást és a visszavonulást. Henrik seregéből csak a lovasság folytatta a menetet Győr felé, ahol Aba serege táborozott.

13 Aventinus szerint Aba két regensburgi polgárral vette fel a kapcsolatot. Név szerint Bernulffal és Machtunnal, akik hatalmas kincseket gyűjtöttek és olyan állásokra törekedtek, amelyek elfoglalását a nemesek nem engedték nekik. Aba szolgálataikért magas udvari méltóságot ígért cserébe. Levelezésüket a császár felfedezte és a két polgárt kivégeztette. (Bővebben: *Székely György:* i.m. 144–145. o.)

14 *Erdélyi Gyula:* A magyarok hadművészete. Budapest, 1933. 79. o. Sajnos nem nevezi meg az eredeti forrást.

15 Herimannus Augiensis az 1044. július nonáját (júl. 7.) megelőző 3. napot jelöli meg a csata napjának. Ez július 5. Az altaichi évkönyv szerint Henrik serege csak az általa kitűzött csata napját követő harmadik napon, a rábai átkelés után pillantotta meg először a magyarokat. Kérdés, hogy a harmadik napba beleszámít-e a Henrik által kitűzött csata napja. Ha beleszámoljuk – mint azt Kiss Lajos teszi (*Kiss Lajos:* i.m. 44. o.) – akkor, a Kapuvártól Ménfőig fél nap alatt kellett volna eljutniuk úgy, hogy július 3. reggelétől kezdve szinte semmit sem pihentek. Ha nem számítjuk be, akkor az időrend reálisabb. A június 29-ét megelőző dátumokat a csapatok vonulási sebességének figyelembe vételével számítottam ki.

16 1989 áprilisában a babóti sánc átvágása bebizonyította, hogy az erődítés védőképességét a folyó duzzasztásával fokozták. Erre utal a sánc előtti árok hiánya és a sánc agyagmagja. A többszöri duzzasztásra utal a nyugati oldalon felhalmozódott fekete humuszréteg. (*Tóth Endre* és *Kiss Gábor* szóbeli közlése alapján.)

17 Képes Krónika. Budapest, 1978. 84. o.

18 A továbbiakban közölt adatokat a Nap és a Hold 1044-es állapotáról az Astronomy Lab 1.1 asztrometriai segédprogrammal számítottam ki.

19 A krónikák nem tesznek említést arról, hogy gyalogság is lett volna Henrik seregében, azonban az ostromtevékenység feltételezi annak létét. Az 1042-es hadjáratban több várat elfoglalt a Garam vidékén (*Pauler:* i.m. 82. o.), 1044-ben pedig elfoglalta Sopront. (*Belitzky János:* Sopron Vármegye története. I. k., Budapest, 1938. 264. o.)

Két dologból következtethetünk erre: egyrészt a rábcai átkelésnél Henriknek vállalnia kellett a kockázatot, hogy a folyó túlsó oldalán csatára kerül sor Aba seregével. Következtetésként, megítélése szerint a lovasság ehhez elegendő erőt jelentett. Másrészt Ménfőig még 35–40 kilométeres út volt hátra, aminek megtételéhez 1–1,5 nap állt rendelkezésükre. Ezt csak a lovasság képes úgy végrehajtani, hogy a harcképességét megőrizze.[20]

Henrik a sereget az előrevonás időszakára 17 részre osztotta.[21]

A sereg zöme a Kapuvár–Győri úton menetelt. Július 4-én feltehetően a Rábapatona térségében kialakított menettáborban éjszakázott a német had. Innen indultak tovább másnap hajnalban, immár az útról letérve, a Rába irányába.

A csata

A csata napjáról a következőket írja az altaichi évkönyv:

„Végülis az előre megbeszélt csata utáni harmadik napon, amikor az első embereink átkeltek a Rába folyón, íme a fegyveresek megszámlálhatatlan sora jelent meg távol, akik az igen széles mezőt úgy ellepték, mintha erdő nőtt volna ki. Az így készen lévők, tömegükkel minden oldalról körülveszik a mieink csekély számát, hogy közülük senki se tudjon kitérni a halál elől... És íme egy a mieink részéről támadt hatalmas szélvihar rengeteg port szórt az ellenfél szemébe. Miután ez lecsendesült, az iszonyú harc elkezdődött és mindkét részről a legnagyobb erővel küzdöttek."[22]

A csata első fontos kérdése: Vajon hol kelt át a Rábán a német sereg? Kiss Lajos nem tartja reálisnak a magyar krónikások azon állítását, hogy Henrik Sopronnál jött be az országba. Véleménye szerint a behatolás a mosoni kapun keresztül történt. A gondolatmenetet végigvezetve a rábcai átkelést Abdához, a rábait pedig Győrtől délre helyezi.[23]

Ernst Steindorf nem foglal állást a kérdésben, azonban jegyzeteiben közli a korabeli források véleményét.[24]

Kiss Lajos július 4-re teszi a rábcai átkelést, így az általa leírt útirány elfogadhatóbb, mivel Babóttól fél nap alatt nem jutottak volna el Ménfőig. Azonban nem látok elfogadható indokot, miért kellene kételkednünk a Képes Krónika állításában, hiszen Sopron mellett még Babótot is megnevezi. Másrészt ha Abdától lovagoltak a Rábca bal partján fölfelé, akkor egyre inkább a Hanság mocsarai közé jutottak. Nem valószínű, hogy ott könnyű gázlók lettek volna.

Pauler Gyula, Belitzky János, Kandra Kabos, Rónai Horváth Jenő és Doberdói Breit József műveikben amellett foglalnak állást, hogy Henrik serege a Rábán Árpásnál kelt át.[25] A magyar csatarendet egységesen Ménfőtől északkeletre helyezik.

A rábai átkelés helyének behatárolásához figyelembe kell vennünk azt a tényt, hogy közvetlenül az átkelés után megpillantották a síkságon szétbontakozott magyarokat, igaz, csak a távolban.[26]

Árpás légvonalban 25 kilométerre van Ménfőtől; ez jelentősen meghaladja az emberi látás korlátait, másrészt még több mint fél napi menetet tenne szükségessé Ménfőig, ráadásul még ekkor sem pillanthatnák meg a magyarokat, mivel északkelet felé a csanaki szőlőhegy zárja el a kilátást.

Véleményem szerint az átkelést Gyirmótnál hajthatták végre. Terepbejárásaim során azt tapasztaltam, hogy a falu keleti végében húzódó dombsor – mely a Rába árterét határolja –, kedvező kilátást biztosít a győri síkra. A település helyzetét figyelembe véve feltételezhető, hogy a terület kedvező feltételekkel rendelkezett az átkelésre. Délebbre széles mocsarak korlátozták a mozgást, amit a Marcal gyakori mederváltásai okoztak. Az itt található Rába-tó és Marcal-tó elnevezés jelzi a vízzel borított területek nagyságát. Valószínűleg ez lehet az oka annak, hogy az Árpást Győrrel összekötő út először itt közelíti meg a Rábát, és Árpás és Győr között Gyirmót az első település közvetlenül a folyó

20 A harcképesség megőrzése mellett gyalogos hadosztály napi 25 kilométert, lovas hadosztály napi 40 kilométert képes megtenni. Brockhaus Enziklopädie. 12. k., Wiesbaden, 1971. „Tagemarsch"

21 *Steindorf:* i.m. 204. o.

22 Annales Altahenses. 1044. *Gombos:* i.m. 97. o.

23 *Kiss Lajos:* i.m. 45. o.

24 *Steindorf:* i.m. 206. o.

25 *Pauler:* i.m. 87. o. *Belitzky:* i.m. 264. o. *Kandra Kabos:* Aba Samu király. Budapest, 1891. 119. o. *Rónai Horváth Jenő:* Magyar hadi krónika. Budapest, 1895. I. k., 37. o. *Doberdói Breit József:* A magyar nemzet hadtörténelme. Budapest, 1929. III. k., 52. o.

26 Annales Altahenses. 1044. *Gombos:* i.m. 97. o.

partján. A falu lakói számára létszükséglet volt az átkelés, mivel földjeik egy része a Rába túlsó felén feküdt.[27]

Figyelembe kell vennünk azt a tényt is – mely a fenti állítás mellett szól –, hogy Henrik már a rábcai átkelőhelyet sem tudta használni, mivel Aba eltorlaszolta és katonasággal megerősítette azt. Valószínűleg hasonlóan járt el a többi átkelőhelynél is, a Rábcán és a Rábán. Ezért a Rábán való átkelésre a császár feltehetően egy kevésbé ismert és használt gázlót kényszerült felhasználni.

A német sereg elővédjét, mely az említett dombokon szétbontakozott, a vitéz Deo gróf vezette.[28] Nem sokkal ezután Aba lovas íjászainak első csoportjai körülfogták a németeket és sűrű nyílzáporral próbálták őket a folyóba visszaszorítani. Fegyvereiket azonban csak rövid ideig használhatták, mivel erős szélvihar kerekedett.

A második lényeges kérdés: Mikor kezdődött a csata?

Nem adhatunk egyértelműen választ, azonban két körülmény figyelembe vételével megkísérelhetjük meghatározni, hogy mikor nem kezdődhetett. Alapfeltételezésként induljunk ki abból, hogy a rábai átkelés a reggeli órákban kezdődött. A csatával foglalkozó publikációk szinte egységesen ezt a véleményt tükrözik.

1044. július 5-én[29] a nap 04.00-kor kelt, az ezt megelőző hajnali szürkület 03.15-től biztosított némi látást. A Nap 50–55°-on kelt fel, ami megközelítőleg északkeleti iránynak felel meg. Napkelte után 20–30 perccel a nap már elvakítja az erre nézőt. Jelen esetben kb. 04.20-tól 07.00-ig a nap korlátozta a kilátást északkeleti irányba. A felhős ég mindezt módosítaná, azonban az altaichi évkönyv külön megjegyzi, hogy a támadás kezdetekor a magyarok fölött egy felhő jelent meg. Ez leginkább derült időben feltűnő. A felhő megjelenését követően szélvihar kerekedett, ami megakadályozta a magyar könnyűlovasságot az íjak használatában.

Ezzel elérkeztünk a második fontos kérdéshez, tudniillik a krónikás egy meteorológiai jelenséget ír le: először egy felhő jelent meg, mint valami isteni jel, majd heves szélvihar kerekedett.

A fenti jelenségek leginkább egy zivatar kísérőjelenségeiként értékelhetők. Zivatartevékenységnél gyakran előfordul, hogy eső helyett „csak" erős szélvihar keletkezik. A zivataros kifutószél akár 36 m/sec sebességet is elérhet. Ezt az értéket 1957-ben regisztrálták Békéscsabán, ahol szó szerint „lefújta" a szónoki emelvényről néhai Dobi Istvánt, az akkori Elnöki Tanács elnökét. Valószínűleg hasonló hatással lehetett a lovasokra is a vihar 1044-ben.

Szudár Bélának a zivatartevékenység statisztikai vizsgálatáról írt cikke táblázatot közöl a különböző napszakok zivatargyakoriságáról.[30] Eszerint júliusban 4 és 6 óra között – a vizsgált időszakban (1961–87-ig) – 10-nél kevesebb alkalommal tört ki zivatar. Ez a táblázat minimumértéke. A zivatarok idején az uralkodó szélirány az esetek többségében délnyugati volt.

A fentiek alapján feltételezhető, hogy az átkelést a német sereg 7 óránál előbb nem hajthatta végre. A magyar támadás tengelye délnyugati irányú volt, mivel a szél velük szembe fújt.

Harmadik kérdésként a szemben álló seregek létszámát és összetételét kell megvizsgálni.

995-ös augsburgi csatavesztés megmutatta, hogy az akkor már túlnyomórészt páncélos lovasokból álló nyugati seregekkel csak hasonló kvalitású haderő szállhat szembe eredményesen. A nehézfegyverzetű lovasság megszervezését Géza kezdte el, aki a Taksony-kori skandináv „kölpényeket" svábokkal egészítette ki. A későbbiekben István bajorokkal, Péter pedig nagyszámú némettel és olasszal erősítette a sereget. A nyugati típusú felszerelés tömeges elterjedését gátolta a magyarság körében annak magas ára. A nehézfegyverzetű lovasság nagyobbrészt a király testőrségébe tartozott, aki raktáraiból biztosított számukra fegyverzetet. A sereg többségét alkotó vármegyei katonaság azonban anyagi lehetőségeitől függően igyekezett megfelelni a kor követelményeinek. Így

27 Amikor a Rábáról beszélünk, akkor ez alatt mai Holt-Rábát kell értenünk. A 2. sz. vázlaton az átkelés feltételezett helyeként megjelölt partszakaszon a folyó medervváltozása inkább nyugati irányba érvényesült. Az ábrázolt dombok feltehetően 950 évvel ezelőtt is megközelítőleg a jelenlegi formában léteztek. Ezt valószínűsíti a Mike K. által a Rába medervváltozásairól közölt vázlat. (*Mike Károly:* Magyarország ősvízrajza és felszíni vízeinek története. Budapest, 1991. 191. o.) Győr vármegye Árpád-kori úthálózatáról és településszerkezetéről Győrffy Gy. közöl térképet. (*Győrffy György:* Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Budapest, 1987. II. k., térképmelléklet.)

28 *Szabó Károly:* Péter és Aba. Pest, 1872. 31. o.

29 A csata dátumaként, július 5-ét fogadom el, Aventinus krónikája alapján. Publikációkban találkoztam ettől eltérő adatokkal is. Móricz Bálint Dezső július 6-ról ír (*Móricz Bálint Dezső:* Magyarország harcai Németország ellen. Budapest, 1909. 26. o.). Ernest Strehlke jegyzeteiben több forrás alapján július 4. mellett foglal állást. (*Ernest Strehlke:* Bellus Ungaricis. Berlin, 1856. 36. o. 148. jegyzet.)

30 *Szudár Béla:* A zivatartevékenység és néhány konvektív jelenség statisztikai-klimatológiai vizsgálata. 37. évf., 1992. 3. szám, 2–7. o.

az íj megtartása mellett elterjedt körükben a kétélű kard, a balta és a szárnyaslándzsa használata. Ez a félnehéz lovasság már hatékonyan volt képes a közelharcban részt venni. Természetesen megtaláljuk még a könnyűlovas íjászokat is, akik a közszabadok soraiból kerültek ki. Szerepük 1040–41-re főképp a felderítés, portyázás, biztosítás és határőrizet volt.[31]

Aba Sámuel uralkodása alatt a fenti arányok jelentősen megváltozhattak. A Péter által betelepített idegenek előzésével jelentősen megcsappant a képzett, nehézfegyverzetű lovasság száma. Az 1044 tavaszi mészárlás után a magyar főurak jelentős része is Henrikhez menekült, ami tovább csökkentette a hadsereg ütőerejét. Aba a könnyűlovas íjászok nagy tömegével kísérelte meg pótolni a nehézlovasság hiányát. Ez magyarázhatja a nyugati források 200 000 fős adatát, ami reálisan 18 000–20 000 fő között lehetett. III. Henrik seregére vonatkozó 6000 fős számadat reálisnak tekinthető.[32] Ezt megerősíti, hogy az 1044-es éhínség jelentősen korlátozta az összevonható fegyveresek számát mindkét oldalon.

A császári had zömét a bajorok és a csehek alkották, ezért a csatarendben valószínűleg a centrumban álltak. Kisebb létszámú erőt jelentettek az osztrák őrgróf fegyveresei és a Péter-párti magyarok, akik a szárnyakon helyezkedtek el. A sereg ütőerejét a nagyszámú nehézfegyverzetű lovas képezte, azonban hasonló arányban lehettek félnehéz lovasok is, akik íjat is használtak. Erre következtethetünk a Képes Krónika és az altaichi évkönyv leírásából. Aba megvert seregét a nehézlovasság nem lett volna képes hat mérföldön keresztül üldözni, másrészt a halottak nagy számáról olvashatunk, akiket íjászok öltek meg és hónapokig a csatatéren hevertek. Valószínűleg magyar áldozatokról van szó, mivel a győztes németek a sajátjaikat összegyűjtötték és eltemették.

A magyar csatarend a könnyűlovasság nagy létszáma miatt a Bölcs Leó által leírt formát mutathatta:

„A harcban nem három dandárban állnak fel, mint a bizánciak, hanem különféle nagyságú ezredekben, tömören összekötve egymással az ezredeket, melyeket egymástól csak kis közök választanak el, azért, hogy egyetlen vonalban állóknak tűnjenek fel. ...A harcvonal sorainak mélysége, illetve a sorok száma náluk nincs meghatározva, mégis inkább a mélységre fordítanak gondot, hogy vastagabb legyen a harcvonal. Homlokvonaluk egyenes és tömör."[33]

Erre utal az altaichi évkönyv, amikor erdőhöz hasonlítja a magyar harcrendet.[34]

Aba serege Csanaktól északra 1–1,5 kilométer szélesen, a Rábától 2–2,5 kilométeres távolságra állt fel.[35] Elsősorban a német sereg átkelését akarták megakadályozni. Erre mutat a magyar támadás gyors megindulása az elővéd átkelését követően. A zivatar ideje alatt Henrik seregét teljesen bekerítették, majd kezdetét vette a küzdelem.

A Képes Krónika Aba vereségét a kíséretében lévő főurak árulásával[36] magyarázza:

„Mondják, Aba király győzelmet is nyert volna, de azok a magyarok, akik barátsággal maradtak Péter király iránt, földre dobták zászlaikat és megfutottak."

Azonban szinte valamennyi forrás hosszan tartó heves harcról ír. Akkor hogyan történhetett az árulás? Nehezen képzelhető el, hogy számosan előbb keményen és hosszan harcolnak, majd hirtelen az árulás mellett döntenek. Az alábbi változatot sokkal reálisabbnak tartom:[37]

Aba kíséretében sok főúr volt, aki Péterrel szimpatizált és titokban a király elárulására készült. Erre kedvező alkalmat kínált, amikor Péter és kísérete áttörte a magyar harcrendet és bekerítette Aba

31 *Kristó Gyula:* Az Árpád-kor háborúi. II. rész, 2. fejezet: A hadakozások résztvevői. Budapest, 1986.

32 A seregek létszámáról említést tesz *Aventinus* (Annales Boiorum. *Gombos:* i.m. 365. o.) A becslésnél alapul vettem Borosy A. tanulmányát. (*Borosy András:* Hadsereglétszámok a X–XIV. században. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1992. 4. szám, 3–33. o.)

33 *Darkó Jenő:* Bölcs Leó taktikájának hitelessége magyar történeti szempontból. Budapest, 1915. 116. o.

34 Annales Altahenses. 1044. *Gombos:* i.m. 97. o.

35 Az altaichi évkönyv szerint Henrik elővédje az átkelés után a „távolban" pillantotta meg a magyarokat. Ez kb. 2000–2500 méter lehet, figyelembe véve az emberi látás lehetőségeit.

36 Képes Krónika. 92. o.

37 Az itt leírt változat a Tarih-i üngürüsz leírásán alapul. Annak ellenére, hogy a legújabb kutatások alapján a mű nem tekinthető hiteles forrásnak, mégis megmagyarázni látszik az árulás kérdését. Így ír a csatáról: „A csatatéren egyenlő eséllyel küzdöttek, majd amikor heves és bőszült roham kezdődött, a csatasor felbomlott, az öldöklés folyamatosan hevesedett, a csata és a tusakodás mértéke azonban egyenlő volt. Egyszer csak az üngürüsz sereg áttörte a császár sorait, teljesen összebonyolódtak, számtalan nimcse sereget hánytak kardélre és szűkké tették fejöknek a világot. Nem sok hija volt, hogy a nimcse sereg legyőzetett és megalázva menekülni kényszerült. De amikor a nimcse sereg már majdnem megfutamodott, észrevették ezt Petrusz király és azok, akik a császárhoz menekültek... a császár seregének egyik szárnyán hirtelen támadásba lendültek és csodálatos hősiességgel harcoltak... A császár serege pedig ebben a gyilkos csatában ismét felülkerekedett... Bekerítették a királyi sereg szívét... a sereget teljesen szétverték, és többségüket kardélre hányták." (*Mahmud Terdzsümán:* Tarih-i üngürüsz. Budapest, 1982. 198–199. o.)

kíséretét. Ekkor történhetett az árulás, mivel a főurak letették a fegyvert Péter előtt. Aba feltehetően csak személyi testőrségének köszönhette az életét. A királyi hatalmat jelképező aranyos lándzsa azonban Péter zsákmánya lett. Látva a király menekülését, a sereg fokozatosan felhagyott a küzdelemmel és futásban keresett menedéket.

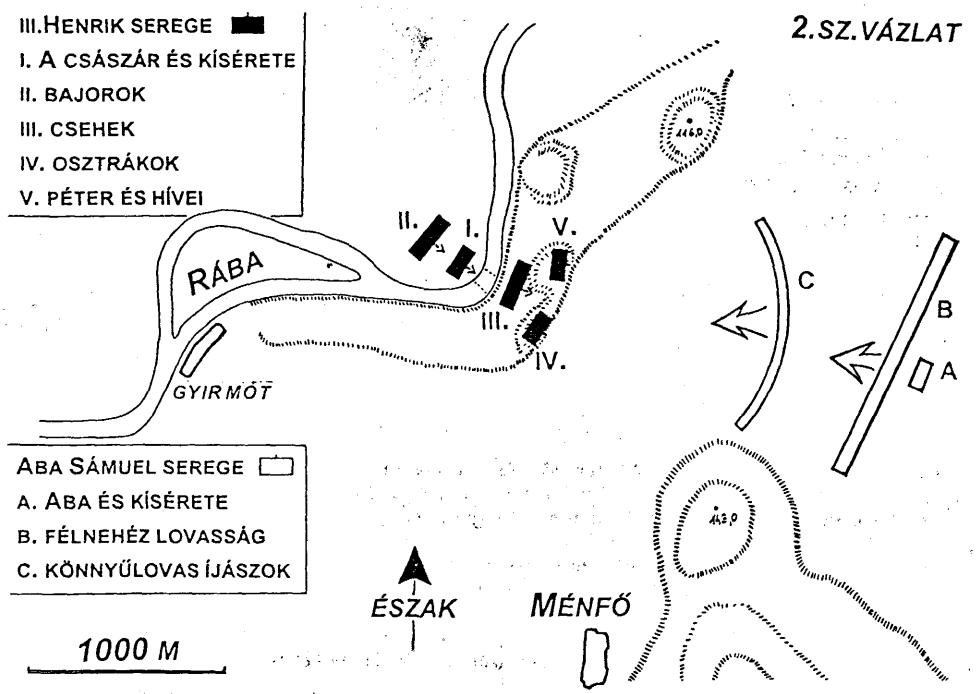
A krónikaírók állítását, mely szerint a német sereg 6 mérföldön keresztül[38] üldözte a magyarokat, kétkedéssel kell fogadnunk, mivel nem valószínű, hogy a csatában kimerült nehézlovasság képes lett volna utolérni a könnyű fegyverzetű lovasokat.

Külön kell még szólnom a felderítés kérdéséről, ami az események menetében fontos szerepet játszott.[39] Abból, hogy Abát bajorok, Henriket pedig magyarok tájékoztatták ellenségének várható szándékáról, jól érzékelhető, hogy hadászati szinten folyamatos volt a felderítés. Bizonyos jelekből azonban arra következtethetünk, hogy harcászati szinten is folyt információszerzés. Ez Henrik részéről a terep, de elsősorban a Rába gázlóinak felkutatásában nyilvánult meg, amit valószínűleg a seregében lévő magyarok hajtottak végre. Aba könnyűlovas felderítői valószínűleg Babóttól kísérték figyelemmel Henrik mozgását. Ez magyarázza azt, hogy az átkelést végrehajtó német sereget a magyarok csatarendbe állva várták.

Az előzőekben megfogalmazott gondolatok figyelembe vételével, nézzük miként is eshetett a ménfői csata 1044. július 5-én.

Henrik serege a hajnali órákban felkészült a további menetre. Az elővéd behatolt a folyó árterébe és több lovas osztag alkalmazásával megkezdte a rábai gázlók felderítését, majd a sereg zöme a gázló irányába megkezdte a menetet.

Aba könnyűlovas felderítői észlelték, hogy az ellenség megkezdte az átkelés előkészítését. A sereg csatarendbe állt. Ménfőtől északra, arccal a Rába felé. *(2. sz. vázlat.)*

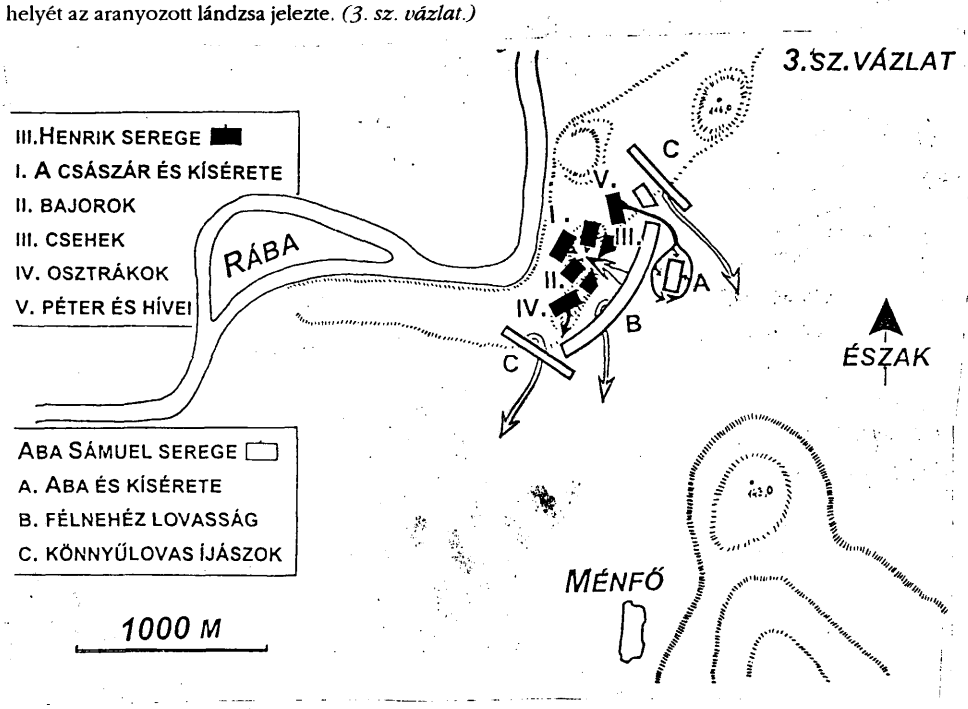
38 Annales Altahenses. 1044. *Gombos:* i.m. 98. o.

39 B. Scherff könyvében külön kiemeli a felderítés szerepét a német császárok hadjárataiban. Megemlíti, hogy I. Henrik a felderítés mozgékonyságának növelése érdekében páncélzat nélkül alkalmazott lovasokat. Ez III. Henrik hadjárataiban is elképzelhető. (*Bruno Scherff:* Studien zum Heer der Ottonen und der ersten Salier 919–1056. Bonn, 1985. 122. o.)

7–8 óra körül a német elővéd befejezte az átkelést és megkezdte a szétbontakozást az árteret szegélyező dombokon. Mögöttük a főerők első csoportjai is kiérkeztek a partra. Az elővédek feltűnése után a magyar sereg megkezdte a támadást. Növekvő félhold alakban közelítettek a németek felé, azonban az egyre erősödő szélvihar megakadályozta a roham kifejlesztését. A zivatar ideje alatt Henrik serege nagyrészt befejezte az átkelést és csatarendbe állt.

A vihar csillapodásával kezdetét vette a küzdelem. A könnyűlovasság az első sorokból visszahúzódott a szárnyakra és átadta helyét a félnehéz lovasságnak.[40]

A németek több ponton is megpróbálták áttörni a magyarok gyűrűjét, de Aba lovasainak tömegében támadásaik rendre elakadtak. Időközben, a szél elültével, az íjászok is harcba léptek. Végül a magyarok számbeli fölénye győzött, sikerült áttörniük a németek csatasorát, azonban a folyó közelsége megakadályozta a siker kifejlesztését. Ugyanakkor a császári sereg szárnyán harcoló magyaroknak sikerült szétverniük a velük szemben állókat és határozott támadással törtek előre, Aba felé, kinek helyét az aranyozott lándzsa jelezte. *(3. sz. vázlat.)*

A király kísérete letette a fegyvert Péter előtt, Abát közvetlen kíséretének sikerült elmenekítenie. A magyar sereg zavarát kihasználva a németek több helyen áttörték a harcrendet, mire Aba serege menekülésbe kezdett. Az üldözésben a könnyebb fegyverzetűek vettek részt. A csatának valószínűleg jelentős számú áldozata volt mindkét oldalon. Erre utal a Képes Krónika:

„Ama napon véghetetlen sokaságú német veszett el azon a helyen. Ezért annak a helynek az ő nyelvükön a mai napiglan Verloren-Bayer a neve, a mi nyelvünkön pedig Vessz-német. A tetemek szaga miatt két hónapig azon a tájon jó móddal ember át nem haladhatott: az íjászok ölték meg őket."[41]

Az utolsó mondat valószínűleg arra is utal, hogy a menekülő könnyű lovasok hátrafelé nyilazva több üldözőjüket megsemmisítették. A német krónikák részükről csak kevés áldozatot ismernek el.

40 Ezt a taktikai mozzanatot figyelhetjük meg a Képes Krónika miniatúráján, ahol az eltérő öltözettel is kiemelt könnyűlovas íjászok a csatarend hátsó soraiban állnak. Az ábrázoláshoz valószínűleg a kunok alkalmazása szolgáltatott mintát. Másik érdekessége a képnek, hogy az ábrázolt domborzati formához hasonlót találhatunk, Ménfőtől délkeletre. (Képes Krónika. Hasonmás kiadás, Budapest, 1964. 50. o.)

41 Képes Krónika. 85. o.

Henrik a győzelem után elfoglalta Győrt, ahol Aba feleségét és gyermekeit foglyul ejtette. Ezt követően darócba öltözve, mezítláb járult a kereszt elé, hogy imát mondjon az elesettekért és hálát adjon a győzelemért.

Ezalatt a magyarok összegyülekeztek, könyörögve járultak a császárhoz, bocsánatot és irgalmat kértek tőle, amit a császár derűs arccal, kegyesen fogadott, majd kíséretével Fehérvárra vonult, ahol Pétert megbékítette alattvalóival és visszahelyezte királyságába.

Aba Sámuel a csatából a Tisza felé menekült, ahol ellenségei egy faluban meggyilkolták, testét pedig a falu templomában temették el. Néhány év elteltével testét kihantolták, szemfödelét és ruháit épségben találták, sebei pedig begyógyultak. Végső nyugalomra saját monostorában, Abasáron helyezték.

A csatatérkutatás lehetőségei

A történelemből lépjünk vissza a mába! A 950 évvel ezelőtti események nem csak a krónikák lapjain hagytak nyomot, hanem a terepen is. Az időnként előkerülő nyílhegyek, kardvasak, sarkantyúk a csata késői bizonyítékai lehetnek, de érdemes alaposan megvizsgálni, miként bizonyíthatják az írott történelmet.

A csatatér megközelítőleges behatárolására Szabady János helytörténész[42] tett kísérletet, aki a csata helyét a vasútállomás pár kilométeres körzetébe helyezte. Állítását az állomás körzetében előkerült leletekre alapozta, melyek talán az egykori küzdelemhez kapcsolhatók.

A szájhagyomány a – Ménfő északi szélén található – Királyszékről azt tartja, hogy Aba király innen nézte végig a csatát.

A csatatérkutatás szempontjából azonban nem általában a csatatér behatárolása a feladat, mivel ez a terület egyaránt magában foglalja a seregek csata előtti állásait, a küzdelem helyét és az üldözés közbeni kisebb összecsapások pontjait, hanem a csata „belső küzdőterének"[43] meghatározása.

Megítélésem szerint ez a hely Gyirmóttól keletre helyezkedik el, a holt Rába és a vasútvonal között. *(2. és 3. sz. ábra, 143. és 144. o.)* Feltételezésemet megerősíti Lovas Elemér régészei katasztere,[44] melyben megemlíti, hogy Gyirmót területén nagy számban kerülnek elő Árpád-kori vas nyílhegyek, Ménfőnél azonban csak három kengyelt és sarkantyúkat említ.

A „ménfői csata" elnevezés nem jelenti azt, hogy az esemény a jelenlegi településhez lenne köthető, mivel egyes feltételezések szerint az Árpád-kori Ménfő az említett területen – a gyirmóti, ménfői és csanaki határok találkozásánál – feküdt.[45]

A csata belső küzdőterének régészeti leletek alapján történő behatárolását megnehezíti, hogy a csata utáni üldözés során nagy mennyiségű hadianyag szóródhatott szét viszonylag nagy területen. Az üldözés során kialakuló kisebb összecsapások is a leletsűrűség helyenkénti növekedését eredményezhetik.

A nagyobb darabok, mint a kard vagy lándzsahegy, de a pontos kormeghatározást lehetővé tevő éremanyag is sokkal inkább a menekülés közben elesettektől származhat, mivel a fosztogatók a szétszóródott tárgyakat kevésbé találták meg.

A csata helyét leginkább a nagy mennyiségű nyílhegy jelezheti, azonban a nyílhegyek a honfoglalás korától szinte azonos formákat mutatnak.

A belső küzdőtér behatárolását csak viszonylag nagy terület átvizsgálása után kialakított leletstatisztika tenné lehetővé. Hagyományos régészeti módszerekkel csak a csata esetleges tömegsírjai vizsgálhatók. A szétszóródott tárgyakat fémdetektoros kutatással lehet összegyűjteni, azonban tapasztalatom szerint a munkát a terület nagymértékű II. világháborús fémszennyezettsége erősen megnehezíti.

42 Tanulmányok Ménfőcsanak történetéből – *Szabady János:* Győr-ménfőcsanaki emlékhelyek. Győr, 1990. 96. o.

43 A „belső küzdőtér", a csatatér azon területe, ahol a csata döntő összecsapása lezajlott. A kifejezés *Papp László* régésztől származik, aki a mohácsi csatatér első régészeti kutatását végezte.

44 *Lovas Elemér:* Lelőhely kataszter. (Kézirat) Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeum Adattára, Ltsz. 2351. 49–50. o., 97–98. o.

45 *Lovas Elemér:* i.m. 97. o.

Összegzés

A csehek 1041-es behódolása után várható volt, hogy Henrik következő hadjárata Magyarország ellen irányul, függetlenül attól, hogy Péter, vagy Aba a király. Nem zárható ki annak a lehetősége, hogy Péter megbuktatásában a német császárságnak is része volt, azonban az ebből adódó lehetőséget nem tudták kihasználni.

Abának a törzsi viszonyok visszaállítását célzó törekvései eleve bukásra voltak ítélve. A keresztény államot elfogadó magyar főurak szinte állandó bázisául szolgáltak az ellene irányuló összeesküvéseknek. Ez a folyamat 1044 tavaszán nagymértékben felerősödött, ami Henriket azonnali támadásra ösztönözte, annak ellenére, hogy a súlyos éhínség korlátozta az összevonható fegyveres erő létszámát. Hasonlóan az 1041-es, Boleszláv elleni hadjáratához, ekkor is jelentős szerepet kapott a belső megosztottság kihasználása.

Az 1044-es hadjáratot az előzőeknél rosszabb körülmények között indította a császár. Talán ezzel is magyarázható az, hogy az országba az addigiaktól eltérő irányból tört be. Aba nem lehetett biztos abban, hogy míg seregével a kapuvári vonalat védi, nem támad-e egy erősebb német sereg Abda felől. Ezért, miután megerősítette a rábcai védővonalat, Győrig vonult vissza.

Aba jól felkészült a Rábca és a Rába védelmére. Henrik a rábcai védvonalat árulással le tudta küzdeni, azonban a Rábánál Aba képes lett volna visszaverni seregét, ha a zivatar nem ad lehetőséget a németeknek az átkelés befejezésére. Ez azonban még nem jelentett győzelmet, annak megszerzésében a császár seregében harcoló magyaroknak meghatározó szerepük volt.

Ennek ellenére mégis elhibázott lépésként kell értékelnünk, hogy Aba nyílt ütközetbe bocsátkozott. Már I. István 1030-as győzelme megmutatta, hogy a könnyűlovas – portyázó taktika sokkal célravezetőbb.

A csata megítélésénél figyelembe kell vennünk a korabeli véleményt, mely szerint Aba veresége Isten büntetése volt, melynek csak végrehajtója volt Henrik. A krónikások rendszeresen hangsúlyozzák az istenítélet szerepét a császár hadjárataiban.[46]

Henrik 1044-es hadjáratát az altaichi évkönyv így indokolja:

(A magyarokat) „a pápa, Szent Péter utóda, már megelőzően kiátkozta, mert királyukat, Péter meggyalázták."[47]

A császár ennek értelmében nem mint hódító, hanem mint igazságszolgáltató lép fel. Célja helyreállítani a törvényes rendet, visszahelyezni az ország trónjára a felszentelt királyt.[48] A csata körülményei hangsúlyozzák az istenítélet jelleget: a kicsiny német sereg győzelme a hatalmas magyar had felett, a szélvihar és a felhő megjelenése stb.

Henrik 1040-es évekbeli három hadjáratának megítélésénél a fenti, kegyes szempontokon túl figyelembe kell venni, hogy a császár 1043-ban nagyon is anyagi alapokon hajlandó volt békét kötni a pápa által kiközösített Abával. Az altaichi évkönyv[49] arról is ír, hogy Henrik 1044-ben látszólag azzal az indokkal indult Magyarország ellen, hogy az előző évi béke feltételeként megszabott javakat akarná behajtani.

Cikkemben igyekeztem az objektív körülmények figyelembe vételével rekonstruálni az 1044-es hadjárat eseményeit. Ehhez felhasználtam az asztrometria és a meteorológiai statisztika eredményeit, melyek lehetővé tették a körülmények teljesebb vizsgálatát.

46 *Kurt-Georg Cram:* Iudicum belli. Köln, 1955. 90–95. o.

47 Annales Altahenses. 1044. *Gombos:* i.m. 98. o.

48 A kérdéssel részletesen foglalkozik tanulmányában Gerics József. (*Gerics József:* Az 1040-es évek magyar történetére vonatkozó egyes források kritikája. *Magyar Könyvszemle,* 1982. év, 187–197. o. és 229–313. o.

49 Annales Altahenses. 1044. *Gombos:* i.m. 96. o.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

HUSZÁR JÁNOS

EGY PÁPAI TÜZÉR NAPLÓJÁBÓL

Horváth Gyula nyugdíjas pápai gépészkovács nyolc megviselt füzetet őrzött nagybátyjától, *Horváth Pál*tól. Az első világháború története található ezekben úgy, ahogyan azt egy pápai katona megélte és rögzítette.

Horváth Pál Somlóvásárhelyen született 1886-ban egy nyolcgyermekes család legidősebb fiaként. Iskolái elvégzése után kereskedőnek tanult Pápán, s ott dolgozott különféle vegyeskereskedésekben. Éppen önállósulni készült, üzletet akart nyitni, mikor kitört az első világháború.

A bevonulása előtti napokban naplót kezdett írni, s a háború négy esztendejében folyamatosan lejegyezte mindazt, ami vele és körülötte történt. Bár egy tarackütegnél ő csupán a lőszerutánpótlás szervezője volt, s így lovával állandóan a tüzelőállásban levő ágyúk és a lőszeres kocsik között járt, mégis mindent tudott, ami azon a frontszakaszon történt.

Előbb az orosz fronton szolgált, majd a román és szerb arcvonalon, végül az olaszok ellen harcolt. Nem tudjuk, milyen rendfokozattal vonult be tartalékosként a Kassán állomásozó 6. nehéztarackos osztályhoz, de a háborút, számos kitüntetéssel, főtűzmesterként fejezte be.

Az összeomlás után Pápára hazakerülve egyik testvérénél dolgozott, aki kőfaragó volt. A gazdasági válság a kisüzemet tönkretette, Horváth Pál Bakonygyepesre került a vendéglőbe, udvarosnak. Onnan Várpalotára költözött, ahol a Városgazdálkodási Vállalatnál kapott állást.

Nem nősült meg, magában élt, parányi szobájában idős korában is katonás rendet tartott. Életmódját puritánnak mondhatjuk. Gyorsan távozott az élők sorából. 1971-ben egy vasárnapi ebédről hazafelé tartva a várpalotai kórház kapujánál összeesett és meghalt.

Mielőtt Pápát elhagyta volna, felesleges holmiját egy ládába helyezte, s megőrzésre öccsére bízta. Mikor halála után a ládát felnyitották, kitüntetései, katonasapkája, háborút járt varrókészlete és egyéb holmija mellett megtalálták nyolc füzetben háborús naplóját. Ez öccse fiának, Horváth Gyulának, aki hűséggel őrizte, kedves olvasmánya lett. De bármennyire szerette is a naplót, 1993-ban mégis megvált tőle, átadta e sorok írójának megőrzésre és hasznosításra.

Mivel a napló meglehetősen egyéni írásmóddal készült, nehezen olvasható, féltem, hogy senki sem fogja vállalni a közzétételt és feldolgozást. Éppen ezért magam fogtam neki a munkának. Nem kis fáradtsággal sikerült az első füzet anyagát legépelni. Ekkor derült ki, milyen érdekes és értékes kordokumentum rejtőzik ezekben a füzetekben.

Ez az egyszerű ember kitűnő megfigyelő volt, így sok olyan dolgot is lejegyzett, mely nem szerepel már publikált első világháborús emlékiratokban. Stílusa erőteljes, nem bőbeszédű, a naplóban csak lényeges dolgokat találunk.

Feltehetően este, vagy a következő nap reggelén írta le pár mondatban az eseményeket, így azok rendkívül frissek. Ebből adódik az az érdekesség is, hogy a jelen és múlt idő gyakran változik a naplóban, néha logikátlanul is. Ez bizonyos drámaiságot biztosít írásának.

Erénye még az őszinte hang: nem kertel, leírja azt, amit érez.

Időnként összefoglalja az előző hetekben történteket. Ezek az összegzések rendkívül értékesek.

Az elmúlt évtizedekben az Osztrák–Magyar Monarchia haderejét a katonai szakírók közül többen rendszeresen becsmérelték. Ez a napló azt bizonyítja, hogy sem szervezettségben, sem fegyelem, vagy harci morál tekintetében nem volt szégyenkezni valója 1914-ben sem az akkori honvédségnek, sem a közös hadseregnek. Méltó ellenfélnek bizonyult a nagy létszámfölényben levő orosz hadsereggel szemben.

Döbbenetes a háborús pusztítások leírása. Az emlékiratból az is megállapítható, hogy a magyar csapatok jóval emberségesebben, kulturáltabban viselkedtek a hadműveleti területen, mint ellenfeleik.

Ezek után szeretném úgy közölni az 1914-es háborús esztendő eseményeit, ahogyan azt a naplóíró feljegyezte.

Néhány kifejezés azonban magyarázatra szorul.

A naplóíró Horváth Pál ütegét következetesen battériának nevezi, a vonulást, menetelést marsolásnak, az elvonulást abmarsnak. Gyakran emlegeti a staffelt, ami tulajdonképpen az üteghez tartozó lőszeres kocsioszlopot jelenti. Ez harc idején mindig jelentős távolságban állt az ütegtől, onnan szállították a szükségletnek megfelelően a lőszert, a muníciót az ágyúkhoz. Ennek a szervezése volt a naplóíró feladata.

A katonáknak járó élelmet gyakran menázsi, az élelmet szállító kocsisort trén néven említi. Az egészségügyi katonákat szanitéceknek, az árkászokat pionírroknak nevezi a napló írója. Érdekes módon az ideiglenes táborhelyet következetesen láger néven szerepelteti.

1914-BEN TÖRTÉNT

1914. július 29-én.

29-én. Még az izgatottság el sem múlhatott a részleges mozgósítás óta, újból egy világraszóló esemény érte a nemzetet. A mai napon az általános mozgósítás elrendeltetett, mi városunkban (Pápán) ... este 6 órakor nyilvánosságra került.

Így az évek óta folyton lappangó elkerülhetetlen párbajra a nemzetek kihívása megtörtént. A kilátás ezek után csak az lehet, hogy a világ eseményeiben még elő nem fordult mérkőzésre van kilátás. Itt az egyik félnek a porondon kell maradnia. De melyiknek? ... Kérdés. Lelkesedés, lehangoltság, sírás-öröm, vidám és bús arcok, ilyesmit lehet látni az embereken.

Ezek után nekem is el kellett készülnöm arra, mit a haza követel. Pedig reám nézve ez igen kellemetlen időben jött (üzletalapítás).

30-án. Még az üzlettel összefüggő dolgokat jártam. Ezen nap már a ... berukkolókkal a város igen élénk lett. Az állomáson a forgalom rendkívüli. Este fáklyásmenetet rendeznek és tüntetve örvendenek. Vajon minek?

EMLÉKLAP

AZ 1914ÉVI HÁBORURA.

JÓSÁGOS KIRÁLYUNK ŐFELSÉGE

I. FERENCZ JÓZSEF

Szeretett hazánk védelmére a barbarismus és a gyilkosok ellen kénytelen volt hazánk fiait harcba szólítani. Fegyvereink az igazság, humanismus és az örök béke érdekében dördültek meg. Szent és igazságos ügyünk érdekében esdve kérünk:

MENNYEI ATYÁNK

Szerezz győzelmet számunkra, döntsd meg a kapzsi és a gonosz ellenség hatalmát örökre, üzd el őket elölünk.

Óvd meg, a háboruban levő szeretett

Postovánhot Horváth Pálit

hogy családjához mielőbb örömben és boldogan övéinek örömére visszatérhessen.

A háboruba indulás napja:

1914 *Augusztus hó 1* nap

A visszaérkezés örömnapja

191..... hó..... nap

Védve 31375. sz. a. Kiadó PÁLFI J. Pest, VI., Eötvös-u. 35. Justitia Nyomda.

31-én. Ugyanaz a város képe. Senki nem dolgozik, mindenféle munka megszűnt, mert jobbára a bevonulás a munkáskezeket vette el a munkától, ki pedig nem rukkolt be, annak az események vették el a munkakedvét. Én ugyancsak elkészültem, hogy a hajnali vonattal indulhassak.

1914. augusztus hó.

1-én. Tehát én is elbúcsúztam hazulról. Vajon láthatom-e még viszont az otthonmaradottaimat? Erre nehéz választ adni. Ezután elindultam az állomásra, hova Miska Dénes és Laki Gyula kísért el. Végre késéssel beérkezett a zsúfolt vonat, melyen én is utaztam. Négy órakor a vonatban ültem, mely kirobogott az állomásról. Vonatunk, amerre ment, az állomásokon megható jelenetek játszódtak le, mivel a fiú a szülőtől, feleség a férjtől, testvér a testvértől búcsúzott. De emellett a lelkesedés is erősen nyilvánult meg.

Nagyobb állomásokon, mint Győr, Komárom stb. vonatok állnak felszerelt katonasággal, kiket már biztos cél felé visznek. Így érkeztem a délelőtt folyamán Budapestre. Itt a tolongás és forgalom leírhatatlan. Innét már csak katonavonatok közlekednek.

Végre délelőtt 11 órakor előáll a Kassa felé induló vonat... Az állomások képe erre is olyan, mint az előbb említettek, hol vonatunk megállt, a népek lelkesedésre buzdítottak, így ért vonatunk este tíz órakor Kassára.

Két ízben voltam Kassán, elég jól vagyok benne tájékozva, de most alighogy reá ismertem. Hogy itt mily kép tárul az ember elé, az hallatlan, a városban menni alig lehet. A járdák, kapualjak, középületek, vendéglők telve vannak berukkolt egyénekkel. Mikor leszálltam a vonatról, mindjárt találkoztam ismerősökkel, kikkel több vendéglőben jártunk, hogy valami vacsorát kaphassunk, de persze ez már nem sikerült, mindenütt kifogyott az élelmiszer. Így bementünk a kaszárnyába... itt már otthoniasan éreztük magunkat, miután volt elég ismerős. Az éjet jobbára ébren töltöttük.

2-án. Reggel jelentkeztem, be lettem osztva az első üteghez, hol a gyakorlataimat töltöttem. Délre már katonaruhában néztem a világot. Még napokig jöttek a berukkolók folyton, s ugyancsak szállították a lovakat is...naponként a felszerelések kiosztása, szóval az üteg teljes felkészítése körül fáradoztunk, mely úgy tizedike táján jobbára rendbe is jött nagy fáradsággal.

Ezek után naponként kivonulások voltak, hogy a sok új ló beletörődjék az új szerepbe, és a legénység is gyakorolja magát. Ezen idő igen hosszú volt nekünk, persze azt senki sem tudta, hogy mikor indulunk a harctérre, pedig már azt szerettük volna, hogy minél előbb ott lehessünk, szóval azért lelkesedtünk.

Ez alatt az idő alatta a város helyőrsége naponként indult a harctérre, a város közönsége lelkes tüntetéssel, mindennemű ajándékok s virágok kiosztása mellett engedte őket útjukra. Már elmentek a gyalogsági ezredek, a könnyebb tüzérség, lovasság, csak még mi voltunk. Ez alatt az idő alatt egy éjjel repülőgépek jelentek meg a környéken, melyek fényszóróval világították meg a várost. Lett persze erre nagy zűrzavar, a nép megrémült, hogy bombázni fognak, de ez nem következett be. Persze a kaszárnyákból alaposan lődöztek rájuk. De most már ütött a mi óránk is!

17-én. Reggel hat órakor ütegünk menetkészen állott. Divisiónk a nagy gyakorlótérre vonult, hol előbb tábori misét hallgattunk, utána pedig Rádl divisiókommandant előtt, ki az eskü szövegét olvasta, letettük az esküt. Ezután a tábori lelkész magas szárnyalatú és buzdító beszéde következett, mely soknak könnyet csalt a szeméből. Isten áldását kérve fegyvereinkre azzal fejezte be beszédét, hogy nem vitéz ellenséggel lesz dolgunk, hanem oly szánalmas csapattal, kit nem a hazájáért való lelkesedés, hanem a kancsuka és a mindenféle válogatott fenyítékek félelme visz a harcba...

18-án. Királyunk születésnapján reggel korán keltünk, igaz, nem is igen pihentünk az izgatottságtól. Szép idő van. Ütegünk az udvaron állt, kerekei virággal díszítve, csövei szinte befonva.

Nyolc órakor, az ima elfúvása után ilyen díszesen kiindult ütegünk a kaszárnyától a vasúti állomásra. Az első ágyún egy hatalmas nemzeti zászló lengett, a legénység, úgyszintén a lovak, mind kivirágozva voltak.

Így mentünk keresztül Kassa városán a nép tüntetése között. De sírás is volt elég a Julcsák és Marcsák részéről, kiket ily hirtelen itthagynak a katonafiúk. Megemlítésre méltó azon eset, mikor a kaszárnyából kiléptünk, és az utca sarkához értünk, egy öreg anyóka szentelt vízzel hintett bennünket, és azt jósolta, győzni fogunk, de sok vérbe fog kerülni. Megérkezve az állomásra azonnal hozzáfogtunk a bevagonírozáshoz, mely rövid idő alatt meg is történt. Délben 12 órakor pedig 60 vagonból álló vonatunk 2 hatalmas mozdonytól vontatva prüszkölve kiindult a kassai pályaudvarról Mezőlaborc felé.

Ezután míg vonatunk magyar földön ment, lelkes tüntetésben volt részünk a civil nép részéről. Az állomásokon, hol megálltunk, gyümölcsöt, süteményt, cigarettát, virágot osztogattak... vonatunk éjjel

érkezett Mezőlaborc határállomásra. Ezek után átléptük az osztrák (galicíai) határt... Mezőlaborcon kétfelé vették vonatunk, miután itt már igen hegyes vidék van, így folytattuk tovább utunk Przemysl felé, hova huszonnégy órai utazás után megérkeztünk. Idáig már újból egyesült vonatunk.

19-én. Délben egy órakor érkeztünk Przemyslbe. Ez igen nagy állomás... A kirakodással hamar végeztünk... Rögtön megkezdette battériánk a marsolást, és a 12 kilométerre felvő Medyka (mely a vár egyik erődje is) faluba értünk, hol be lettünk szállásolva éjjelre... Itt mindenütt katonai munkálatok folynak, vagyis a vár megerősítése, drótakadályok, földsáncok, az ütegek beépítése stb.: ezer és ezer ember dolgozik ezeken. Medyka falu már tele van más csapatokkal is ...Abban, hogy pár napot Medykán töltünk, alaposan csalódtunk. Már az éj folyamán parancsot kapott battériánk a további marsolásra.

20-án. István király napján battériánk már reggel öt órakor... elindult. Ezen a napon töltöttük be fegyvereinket. Így marsoltunk 20-ától egész 25-éig, mikor este megérkeztünk Belzec határvároskába, mely vasúti végállomás az orosz–lengyel határon. Jó meleg idők voltak, sok port is nyeltünk ezen úton, de megtanultuk a nélkülözést is, miután trénünk nem tudott ellátni bennünket a szükséges élelmiszerekkel... A vízivást is tiltották erősen. Az éjjelt itt Belzecen szabad táborban, sátorlapok alatt tölthettük...

26-án. Reggel öt órakor battériánk készen áll az indulásra, szép, tiszta nap mutatkozik. Már tudtuk, hogy az ellenséges határ nem messze lehet.

Belzecig az úton már látható volt a betörő ellenség pusztítása és rablása. A határhoz közelfekvő falvak ki voltak rabolva, több községet felperzseltek. Az országút telefonoszlopai mind ki voltak vágva, a drótok szétszaggatva. Belzec határában már voltak harcok, ezt bizonyítják a rögtönzött fedezékek, továbbá az elesettek sírjai.

Fél hatkor érkeztünk az ellenséges határra, melyet részünkről a fekete-sárga, orosz részről a piros-fehér oszlopok jeleznek. Most tehát ellenséges földön vagyunk! Mintha még ezen oszlopok is tudnák, hogy ellenségként állnak szemben, úgy meredeznek egymásra . . . Így vagy hat kilométert marsolva érünk egy fűrésztelepig, mely előtt dombláncolat húzódik . . . hirtelen a 3-as honvéd tüzérek parancsot kapnak a tűzvonalba felvonulni, mely a dombláncolat innenső felén van...

Divisiónk szinte odaért a fűrésztelephez, hol éppen Molnár vezérőrnagy, honvéd dandárparancsnok állt, és alezredesünk jelentése után, hogy a 6. nehéz tarackosztály megérkezett a harctérre, Molnár tábornok „Isten hozott!" szavakkal üdvözölt bennünket, és mindjárt parancsot adott az első üteg felvonultatására a tűzvonalba . . .

Ekkor volt délelőtt kilenc óra, de . . . részünkről a helyzet kritikussá vált. A fölöttünk túlsúlyban levő ellenséges tüzérség csak úgy öntötte a tüzet állásainkra... De azért dicsőségére legyen mondva, úgy a gyalogság, mint tüzérségünk megállta a helyét.

A harc mind jobban dühöng, erősen szállítják sebesültjeinket, a honvéd tüzérség már a legnagyobb veszélyben forog, . . . ezen ütközet részünkről elveszett a nagy túlerővel szemben.

Elrendelték a visszavonulást, de sürgősen! A tábornok hadsegédje nyargal hozzánk, hogy azonnal szüntessük be a tüzet, és vonuljunk vissza. De battériánk hathatósan lőtte az ellenséget és a visszavonulással késett. Erre már a tábornok maga jött, hogy azonnal vissza, mert késő lesz. Ez igaz is volt, mert már a muníciót, mely az ágyú mellett volt, nem tudtuk elhozni, ott kellett hagyni az ellenségnek.

Tehát délelőtt tíz órakor veszteségünkkel eldőlt a csata sorsa, csak egy szerencse volt még részünkről, hogy az ellenséges tüzérség az utat nem vette tűz alá, mert akkor [a] rengeteg csapat, mely ezidő alatt ott állt, a mindenféle sok fogat nem menekülhetett volna.

27-én. Csapataink újabb állásokba helyezkedtek el, battériánk, illetve divisiónk még tegnap este új állásba vonult, s beásta magát, melyen késő éjjelig dolgozott. Reggel öt órakor már megkezdődött a harc, mely igen erősen tartott késő délutánig . . . Az ellenség rohanva hagyta el állásait. Ma divisiónk, különösen battériánk szép teljesítményt csinált, egy orosz üteget teljesen széjjel lőtt . . . az ágyú mellett levő legénységnek a lafetta a bal lábait mind leszelte, amint lövedékünk eltalálta. Még ezen az estén csapataink és mi is előre nyomultunk pár kilométert, hol egy völgyben tábort ütöttünk . . .

28-án. Az ellenség újból felvette a harcot, mely borzasztó erővel indult meg és ma reánk nézve újból szerencsétlenül végződött. Ez az ütközet Kumarowó körül folyt, az ellenség itt igen nagy erőket vitt a harcba, és csapatainkat majd teljesen megsemmisítette. Már ezen az éjjel a miskolci 17. tüzérezredet, mely lágerben volt, teljesen megsemmisítette rajtaütésével.

Divisiónk szinte visszavonult Tomasow alá, hova a többi csapatok is gyülekeztek. A harcot már csak azon egységek folytatják, melyek a visszavonulást fedezik. Délután úgy öt óra tájban a város

környékén összegyűlt és a vereségtől megrendült csapataink között nagy riadalom támadt. A város környékén elterülő erdőből visszavonuló hátvédeinket ellenségnek nézték, és egy ostoba kiáltás: „Jön az ellenség!" – oly pánikot idézett elő, hogy a további rendet alig lehetett fenntartani. A trén – muníciós – szanitéckocsik rohanva egymást törték, zúzták és borogatták fel.

29-én. Reggel újból előrenyomultunk, csapataink megint megkezdték a támadást, miután még a harc eldöntetlen maradt. Divisiónkat sürgősen hívták segítségül a délelőtt folyamán. A nehéz ágyúkkal és muníciós kocsikkal ügetésben kellett előre vonulni a meleg napon. Egy erdőn keresztülmenve tengelyig süllyedtek ágyúink a homokba. Az erdő szélén ezen a napon battériánk szintén jó szolgálatot tett.

30-án. Erősen kiújul az ütközet, dél felé az ellenség kezdi visszanyomni csapatainkat, a 34. kassai ezred nagy veszteséget szenved, egy századából 30–40 ember kerül vissza, de újból a tűzbe zavarják őket. Mégis sikerül az ellenséget feltartóztatni az előrenyomulásban. Mint tapasztaljuk, az ellenségnek szokásává vált, hogy a falvakat, majorokat, szóval minden épületet, ahol keresztülvonult, felgyújtja. Este bármerre néz az ember, csak tüzet lát, egész falvak egymás után gyúlnak ki és nappali fényt árasztanak.

31-én. Battériánk más állást foglal el egy úton, hol a gyalogságnak is volt fedezéke. A harc ma is elkeseredetten folyt, az ellenséges tüzérség állásunkat belőtte olyannyira, hogy a helyzet kritikussá változott. Én épp két kocsi muníciót állítottam az ágyúkhoz, de kevés mentette, hogy az ellenséges gránátok el nem söpörtek bennünket kocsistól, lovastól. A battéria előtt álló major nagy pajtáiba csaptak most a lövedékek, melyek azokat felgyújtották . . . Battériánk ismét más állásba volt kénytelen menni. Még a nap folyamán az ellenség vissza lett szorítva és visszavonult.

1914. szeptember hó:

1-én. Divisiónk előre vonul, mert az ellenség ezen a részen teljesen visszavonta csapatait úgy, hogy ma nem is érintkeztünk vele.

2-án. Újból egész nap marsoltunk, de az ellenséget sehol nem leljük, mi nagyon gondolkodóba ejt bennünket. Vajon miért van ez?

3-án. Ismét mars. Persze kifelé Lengyelországból most már. De ezen napot, ki erre elhaladt, nem hiszem, hogy életében el fogja felejteni. Ugyanis végigvezettek bennünket a halál mezsgyéjén.

Elhaladtunk azon major mellett, melyben a 17. tüzérezred a 28-i végzetes éjszakán táborozott, mikor az ellenség váratlanul megrohanta. Ennek a majornak a környéke nagy terjedelemben mocsár, vagyis ki a szűk útról lelép, az a mocsárba vész. Ezen ezred minden ágyúja, lovai, a legénység kevés kivételével mind a mocsárba süllyedtek. A ló alatt a lovasa, együtt szenvedtek ki . . .

Ezt a szomorú helyet elhagyva beértünk egy erdők közti homokpusztaságba, itt még borzasztóbb látvány tárult elénk. Itt dúlt a harc a legkegyetlenebbül, itt kaszálták le közös ezredeinket . . . Le nem írható bűz fogadott bennünket . . . oly nagy melegségben, mint nappal itt van, öt–hat nap óta a halottak temetetlenül feküsznek, úgyszintén a lovak is feloszlásnak indulva. Már vagy három nap óta folyton temetik a halottakat, még párszáz most is temetetlenül hever a forró homokban . . . Ilyen képek közt megyünk tovább. Mindenütt a sírokat ássák, egy-egy sír 3-4 lakót fogad be, a tábori lelkész lassan megy egyiktől a másikhoz, csendben elbúcsúztatja őket, leföldelik. Ennyi a földi élet!

4-én. Ugyancsak menetelve átléptük Galicia határát. Ezen éjjel borzasztó volt ránk nézve, a nagy hideg esőtől teljesen bőrig áztunk.

5-én. Tovább marsolva hideg szélben és esőben visszaértünk egy kedves helyünkre, hol már táboroztunk, mielőtt az ellenséges földre értünk. Persze, most már nem meneteltünk olyan biztonságban, mint az előbbi táborozásnál.

6-án. Reggel öt órakor divisiónk menetkészen áll, mikor el is indul. Rawaruskától pár kilométerre tűzvonalba megy. Már kora reggel igen heves harc fejlődik ki, orosz részről nagy erő van felvonulva. . . A harc mind jobban erősödött a nap folyamán, csapataink fő célja az, hogy az ellenséget meggátolja a további előretörésben. Ezen napi harc csak az éj folyamán gyengült kissé.

Éjjel igen erős hideg van.

Ezen nap hiába vártuk délben a megváltó konyhát, nem jött. Kenyerünk ugyancsak nem volt, így éheztünk egész nap, mikor késő este kaptunk egy kevés teavizet egy darabka cvibakkal. A nap folyamán nagy melegségek vannak, az éjjel azonban nagyon hűvös.

7-én. Reggel négy órakor újból nagy erővel megkezdődött a gyalogsági harc, mit később a tüzérség vett át, és ez így tart késő estig eldöntetlenül. A mi ütegünk is bent volt alaposan az ellenséges tűzben, kivált a 2. battéria staffelje, mely az országútról jobbra-balra állt. Jobbról-balról csapkodtak hozzánk a gránátok, egyszer csak egyik a 2. battéria muníciós kocsijába csap és két lovat megöl. Emberéletben szerencsére kár nem esett. Egy szilánk az én lovamon felkötött csajkámat vágta be.

Az éj folyamán battériánk állást változtatott, beásta magát, de ezt a helyet ott kellett hagynunk, miután erre parancsot kaptunk. Ezen éjszakán történt velünk azon humoros eset, hogy egy ágyúfogat hat lóval elszökött, mi egyelőre meg sem lett. Így csak három ágyúnk maradt, miután ezen ágyút lovak nélkül nem tudtuk szállítani.

8-án. Reggel Rawaruskán át vagy 15 kilométert marsolva újabb tüzelőállásba mentünk, hol már szinte dühöngött a harc. Itt újból beástuk battériánkat, mi nagyon sok időt vett igénybe, és a legénységet is megerőltette. Ezen erős harcokban jobbára éjjelre kerülnek az ilyen munkák.

9-én. Reggel öt órakor hatalmas erővel megkezdődött a tüzérségi harc, mely mindjobban fokozódott, s tartott délután négy óráig. Ekkor battériánk kivonatott a tűzből.

Ekkor az ellenség kezdett erős tüzelést, mely ezideig hallgatott. A falvak, melyek a harc vonalába estek, a becsapodó lövedékektől kigyulladtak, a lakosság rémülve menekült, a sírás, jajgatás, mit véghez visznek, az emberben a vért megfagyasztja.

Ezen nap battériánk az ellenség megfigyelőjét, mely egy toronyban volt, lelőtte, s egy nagyobb lőszertartalékját is megsemmisítette. Az a hír kelt szárnyra, hogy csapataink az ellenséget már jobbára bekerítették.

Itt felemlítem, hogy ezen galíciai nép közt nagyon sokan vannak, kik az oroszokhoz húznak (árulók). Épp ma láttuk, amint egész családokat kísértek, férfit, asszonyt, gyermeket, kik szalmával kitömött maszkokat állítottak ki célnak, mivel gyalogságunkat megtévesztették. Persze ezek elvesztik méltó büntetésüket.

10-én. Kora reggel heves gyalogsági és tüzérségi harcra ébredünk. Battériánk állást változtatott, majd járhatatlan úton kellett menetelnünk és igen sokat vesződtünk a vontatással.

A harc most is rettenetes erővel folyik egész nap. Vitéz honvéd ezredeink egyik rohamot a másik után csinálják a túlnyomó ellenségre, kitől sok foglyot is ejtenek. Ez csak kitűnő és fölényben levő tüzérségének köszönheti, hogy állását tarthatja. Ezen harc kisebb mértékben éjjel is folyik.

11-én. . . . reggel fél öt órakor tüzérségünk megkezdette az ellenséges állások lövését. Az ellenség a tüzelést nem viszonozza. Állítólag a muníciója fogytán van és cselből szanitéc-kocsikon szállít muníciót. Ez elhihető, a mi részünkről belátják az állását.

Annál jobban támad a gyalogsága ma, úgy látszik, erősítést kapott. Tüzérségünk több falut tűz alatt tart és felgyújt, melyben az ellenség tanyázik.

Így megy ez egész nap.

Este nyolc órakor azonban harc kezdődött, mely felülmúl minden eddigit. Most az ellenség bebizonyította, hogy van lőszere. Oly tüzérharc keletkezett, hogy a föld rengett belé. Az ellenség át akarja törni vonalainkat, de visszaveretik. Ekkor megtörtént azon sajnálatos esemény, hogy tüzérségünk saját gyalogságunkat lőtte. A harc mindjobban erősödött, az ellenség mind több-több tartalékot hozott rohamra. A napokig tartó rettenetes harc eldőlt – az ellenség áttörte vonalainkat, részünkre nem maradt más hátra, mint a visszavonulás.

Divisiónk éjjel 11 órakor elhagyta állását, és Nyinerow felé vonult vissza. A reggel az országúton talált bennünket.

12-én. Kora reggel, miután a lovakat az országúton megetették, a mars megkezdődött újból és tartott késő éjig. Utunk sürgős volt, mert az ellenség erősen a sarkunkban volt. De már utóvédünket nem kerülte el a végzet, ezt az ellenség utolérte, és teljesen szétverte.

13-án. Kora reggeltől egész napon át és egész éjjel meneteltünk, egy óra vagy fél óra szünet volt, míg a lovak a zabot elfogyasztották és mi is valamit ettünk.

14-én. Tovább folyik a visszavonulás, az utak, melyek ki vannak jelölve számunkra a szökésre, azok borzasztók. Lovaink a kimerüléstől már kezdenek kidőlni, a legénység is rendkívüli mód szenved.

15-én. Tovább Przemysl felé marsolunk, és sötét este oly úton járunk, hogy az ember megborzad tőle. A sok fogat egymásra zsúfolva töri-zúzza egymást. A könnyű trénkocsik az árkokban hevernek, tartalmukat az éhes gyalogság hurcolja szét, lárma és káromkodás . . . Itt egy nehéz muníciós kocsink egy szegény gyalogoson keresztülgázolt, ki is szenvedett azonnal.

16-án. Miután az egész éjet úton töltöttük, a délelőtt folyamán Kosenicza majorhoz értünk. A kastély udvarára az ágyúink lettek beállítva és itt volt egy kis pihenőnk. A kastély hercegi, természetesen a gazdája nincs itt, de annál több gyümölcsöt hagyott vissza, melyhez mi olcsón hozzájuthattunk.

17-én. Letelt a pihenő, és újból megkezdettük a vándorlást, nehogy az ellenség vendégszeretetét kelljen élveznünk.

18-án. Folytatjuk a tegnapit Jawornik irányába, s tovább Wazsovón át.

19-én. Ismét a tegnapi program, úgy látszik, az egynapos pihenőt kipótoltatták velünk, pedig már újból fogy az erő.

20-án. Éjjel és nappal folyton marsolunk a hideg esőben, teljesen át vagyunk ázva s kimerülve, mit még jobban fokoz az éhség. A trénünk nehezen tud élelmet szerezni, miután minden csapat úton van, az élelmező oszlop is. A rossz utakon ágyúink, kocsijaink a sárban elülnek, a lovak kifáradva nehezen bírják a vontatást. Ilyenkor a legénységnek kell előbbre segíteni, kik szinte már nem látszanak a sártól. Ugyancsak így vannak más csapatok fogatai is. Az utakon 2-3 sorban menetelnek a kocsik, sőt az utak mellett a földeken is. A sok trén, tüzérség, muníciós oszlopok, szanitéc fogatok, pionírfogatok és még tudja az Isten, mi nem. A fogatsorok több kilométer hosszúságot tesznek ki, és ha egy elakad vagy eltörik, akkor az egész hosszú sor kénytelen addig állni, míg az utat szabaddá nem teszik.

21-én. Újból tovább menetelünk, semmi pihenés.

22-én. Megint csak a tegnapiban van részünk. Az eső folyton esik, az éj úgy mint a nappal az úton talál bennünket. Ma végre délután lágerbe mentünk.

23-án. Újból nincs pardon, csak előre. Az eső folyton esik éjjel-nappal. Az éjjelek nagyon hidegek, kiszárítani sem tudjuk a ruhánkat. Az is nagyon rossz, hogy nem tudjuk, hova megyünk. Ezen nap délutánján mégis megállapodtunk, lágerbe mentünk. Persze ilyenkor, ha faluban van is a láger, nehezen jut az ember fedél alá, mert mindenféle csapattal túl van zsúfolva.

24-én. Délben újból tovább meneteltünk, addig tartott a pihenő, de a menetelés késő estig.

25-én. Reggel hat órakor megint tovább mentünk. Utunk Jaroslau városon keresztül vezetett. Innét tovább Stepwenigbe értünk, hol aznap maradtunk is.

26-án. Reggel útrakelve a délután folyamán Olpinyba értünk, hol le is lágereztünk. Ez egy nagyobb község, hosszú, az út mellett húzódik kétfelől. Ezen vidékig terjed ki Przemýsl külső védelme, itt kisebb dombláncolatok húzódnak.

27-én. Itt battériánk a kijelölt tűzállásba beásta magát. Ennek már örültünk, hogy kissé megállapodtunk.

28-án. A fentebb említett állást otthagytuk, de ezen falunál másutt jelöltek ki másikat számunkra.

29-én. A másik állásban dolgoztunk. Közben folyton esik az eső. A civil nép jobbára elmenekült. Az ittmaradottak közül találtunk pár családot, kik magyarul beszéltek és ezek igen szívesek voltak hozzánk.

30-án. Itt vagyunk Olpinyban, lovainkat is fedél alá tettük. A sok fáradság után ők legalább jól élnek, miután a csűrök tele vannak takarmánnyal és gabonával. Mi is házakba vagyunk szállva, mi vagyunk az urak most. Megy a sütés-főzés, szorulnak a civilek által itthagyott sertések és szárnyasok.

1914. október hó.

1-én. Az eső esik, mintha többé el sem akarna állni. De az a fő, hogy szárazon vagyunk.

2-án. Az idő csak nem javul. Mindjobban beleéljük magunkat a semmittevésbe. Itt még lövésre sem került sor, nem bánnám, ha sokáig így lehetne.

3-án. Parancsot kaptunk tovább marsolásra. Igaz az a közmondás: Sok jónak rossz vége is lehet. Mi is így jártunk. Az eső persze esik, hideg van. Így értünk Tarnowba. Ez szép város, sok gyárral. Egyik külrészén lágerbe mentünk, hol lovaink és mi is be tudtunk szállásolni. Mi nagyon rosszul vagyunk informálva a helyzetről, tisztjeink azonban azt hangoztatják, hogy nem fog sokáig tartani ezen állapot.

4-én. Reggel hat órakor újból abmars volt. Zsülicza felé meneteltünk, itt vasútvonal is húzódik. Erre már az orosz csapatok bent voltak, de csapataink tömeges felvonulását észrevéve visszavonultak.

5-én. Ismét marsolva töltjük a napot, csak késő este fejezzük be.

6-án. Dembicza felé menetelünk nagy esőben Dilnó városán keresztül. Késő délután egy szeszgyárba lettünk beszállásolva, mit az ellenség teljesen kifosztott. A nagymennyiségű szesz egy részét kieresztették. A városban az üzleteket kifosztották, kocsit, lovat, gabonaneműt mind összeszedve vonultak el, jobban mondva meneteltek csapataink elől.

7-én. Reggel újból megkezdjük a menetelést. Egész nap menetelünk, végre este Dobrowa községbe értünk, hol beszállásoltuk magunkat. Ezen községben igen szíves nép van, kik jól megvendégeltek bennünket, mi viszont jólesett nekünk ezen nehéz időben. De nem úgy az ellenség egyik vad fegyvernemét (kozákok), kik már a napokban ugyancsak jártak itt. Egyik este egy erősebb kozák járőr bevonult a községbe garázdálkodni. Azonban már érezték a mi csapataink közeledtét és óvintézkedést tettek olyanformán, hogy egy 14 éves fiút küldtek ki a falun kívül, ha jönnek huszárok arrafelé, értesítse őket. Itt felemlítem, hogy a kozáknak a huszár az ördöge, ettől gyáván továbbáll, ha tud. Eközben a kozákok gyorsan pakoltak a faluban, kocsit, lovat összeszedve megpakolva minden értékes holmival. Az úton közeledett egy huszárpatrolunk szerencsére egy tiszt vezetésével. Ezen lengyel fiu felfogta a helyzetet, kiszaladt a huszárok elé, és ott elárulta a kozákokat. Huszárainknak persze több sem kell, villámgyorsan körülfogják a falut, honnét egy sem menekül. Egy fél óra múlva minden kozák vagy egy fán, vagy telefonoszlopon lógott. Huszáraink így fizetnek jobbára a kozáknak.

8-án. Reggelre a sok esőből és sárból fagy lett, minek már örültünk. . . 6 órakor tovább mentünk. Most a változatosság kedvéért havazni kezdett és hideg szél fújt. Egész nap az úton bukdácsoltunk, a menázsit is az úton fogyasztottuk el. Ezen a vidéken ma igen heves harcok vannak, mely[ek] egész nap tart[anak.] Este érkeztünk Pzsezsov városba, melynek utcái tömve vannak mindenféle csapatokkal, főleg tüzérséggel, hogy a híd, melyet az ellenség elpusztított, elkészüljön, és átkelhessenek a hídon. Tehát mi is ezen várásra voltunk kárhoztatva.

Most megint hideg eső kezdett esni, ez már borzasztó! Így álltunk éjjel 12 óráig, mikor tovább mehettünk.

Az üzletek itt is kifosztva, berendezésük összetörve, szétszórva. Az egyik orosz hadtestparancsnokság itt székelt. Ennek parancsnoka a városra 1 millió korona hadisarcot vetett ki . . . Azon délre, mikor a hadisarc kivetésének ideje lejárt, s azt az orosz vezérnek be kellett volna szolgáltatni, a mi csapataink erős és gyors támadásától az ellenségnek futva kellett menekülnie.

Tehát ezen éjjel tovább marsoltunk reggelig.

9-én. Reggel érkeztünk egy sörgyárhoz tartozó majorba, hol pihenőt tartottunk. A tegnapi nagy harcok elcsendesedtek, az ellenség gyorsan húzódik vissza. Sok foglyot szállítanak, kik csapataink kezén maradtak.

Délután két órakor ismét tovább kellett mennünk. Ma erősen hideg van . . . Egész éjjel meneteltünk.

10-én. Reggelre érkeztünk Lanczut városba, itt lovaink egy laktanyába kerültek, mi pedig házakba szállásoltuk el magunkat. Én egy városi hivatalnok vendége voltam. A nehéz, fáradalmas utak után ez megint jólesett. A lakosság szívesen fogad bennünket, és ennivalót is ád. Az ellenség is igénybe vette pár napig a vendégszeretetet, és hozzá még csúnyán is elbánt ezen városkával. Itt sem található oly üzlet, mely ki nem lett volna rabolva. Úgyszintén oly lakások, melyeknek tulajdonosai elmenekültek, ezek teljesen tönkre vannak téve. Az értékesebb tárgyakat elvitték, a bútorokat összezúzták. Szóval mindenütt a pusztulás és rombolás képe tárul az emberek elé. Azonkívül gazemberségük ezer és ezer példáját lehetne elmondani, mit a nőkkel mindenütt elkövettek . . .

Ma megint hallgató messzebbről erős ágyúzás.

11-én. Itt maradtunk Lanczuton, jól érezzük magunkat ezen kis pihenés alatt. Már szinte sok foglyot hoznak, egész zászlóaljakat kísérnek. Ezenkívül több ágyút is hoznak, melyeket az ellenségtől vettek el. A foglyokat, amint a városon átkísérik, a nép képes volna megrohanni, szidja, átkozza őket.

12-én. Reggel 6 órakor abmars. Két napig kissé kipihentük magunkat és most újult erővel megyünk tovább. Utunk Dolynik felé vezet. Az eső természetesen ma sem marad el.

13-án. Reggel újból indulunk Misut irányába. Ma megint heves harcok vannak. Utunk nagyon közel visz az ellenség vonalához. Divisiónk jelenleg nem avatkozik a harcba, miután tartalékban van. Ma Strazvina faluban vagyunk elszállásolva. Ez nagyon közel esik a tűzvonalhoz, az ellenség lövegei erősen veszélyeztetik.

14-én. Ma reggel battériánk a falutól 3 kilométerre tűzvonalba ment. Ezen állásunk nagyon közel esett az ellenséghez. Battériánk azonnal megkezdte a tüzelést, de alig adott le pár lövést, az ellenséges tüzérség, mely túlsúlyban volt, gránátok záporával felelt.

Ilyen helyzetben még nem volt ütegünk. A muníció tartalékunk is a battéria után jött, mely egy patak partjánál állt fel, tehát ez is tűzbe került.

Előttünk egy trén táborozott nyugodtan, de látva a veszélyes helyzetet, visszafelé kezdett vágtatni kocsijával. Ezek az ellenségnek kitűnő célul szolgáltak, tehát most ezután kezdette a lövések záporát. A mi staffelunknak is tarthatatlan lett a helyzete, ez is visszavonult a falu védelmébe . . . Ezen napon Isten kegyelmébe ajánlottuk lelkünket, mert nem hittük, hogy élve kerülünk innen ki. Miután én is a staffelnél vagyok beosztva, gyalog tettem meg az utat. Körülöttem csapkodtak a gránátok és a srapnellek. Majd két óra hosszat kellett az árokban feküdnöm, míg az ellenség a tüzelést félbehagyta. Az orosz tüzérség a muníciót nem kímélte. Ha tőlünk embert látott valahol, össztüzet bocsátott rá.

Érdekes volt az is, hogy a falu lakói, kik jobbára itthagyták házaikat, gazdasági gépeiket kirakták a földekre, nehogy tűz alkalmával elégjenek. Ilyen gépek voltak kirakva a falu szélén is, körülötte a faluban maradt pár gyermek játszadozott. Az ellenség ezt a mi tüzérségünknek nézte, és alaposan tűz alá fogta. Staffelünk a templom mellett állt fel, lovaink a faluba lettek beszállásolva. Pár cimborámmal én is egy lakatlan házba kerültem. Itt az olykor hazalátogató gazdaasszonnyal több nézeteltérésünk volt. Napközben a faluból kimenni nem lehetett, miután az ellenséges tüzérség rögtön figyelmeztette az embert.

15-én. Kora reggel teljes erővel kezdődik a harc az egész vonalon. Még az éjjel csapataink rögtönzött hídon megkezdték az átkelést, hol az ellenségnek erős állásai vannak. Eközben erős gyalogsági tűz támad. Délután két óra 30-kor heves támadás kezdődik részünkről. Az ágyúzástól reng a föld, a gyalogsági fegyverek zaja egybeolvad. Ez tart egész éjjel. Battériánk nagyon veszélyes helyzetben van az ellenséges tűz által.

16-án. Újból az egész vonalon folytatódik a tüzérségi harc, mely igen heves. A délutáni órákban kissé szünetel. Délután 3 órakor megkezdődött a gyalogsági harc, mely tart késő estig . . . Battériánk már hallgatásra van kárhoztatva, mert ha egy lövést leád, kaphat érte vagy harmincat a kedvező állásban levő ellenséges tüzérségtől. Ma egy kocsinkat, mely lövedéket szállított ágyúinkhoz, gránátlövés érte, a kocsit szétrombolta és felgyújtotta, de szerencsére sem a kocsin ülő embernek, sem a lovaknak baja nem történt.

17-én. Gyengébb harc van, ez is jobbára a jobb szárnyon, délutánig. Délután erősebb harc fejlődik ki és sikerül tüzérségünknek az oroszok fő fészkét, Rudnikot felgyújtani. Ugyancsak sikerült a jobb és balszárnyunknak előretörni. A harc egész éjjel tartott szünet nélkül.

Most szép napos idők járnak, de éjjel hideg van.

A faluban este nem szabad még lámpát sem gyújtani, a katonai parancsnokság betiltotta.

Itt is több eset előfordult, hogy egyesek az ellenség részére kémkedtek. Hosszabb idő óta sikerült itt egy kis sült libához jutnom, melyet hárman süttettünk meg egy el nem menekült asszonnyal. Ez a változatosság kedvéért igen jólesett.

18-án. Kora reggeltől tovább folyik a harc, egész napon át. Rudnikot hevesen lövi tüzérségünk, mely ma még jobban ég. Éjjel irtózatos tüzelés folyik, a mi gyalogságunk megkísérli az átkelést a folyón. Az ellenség is ebben sántikál. Szerencsére az átkelő oroszok egy részét a víz nyelte el, másik részét csapataink elfogták. Az ellenséges fényszórók éjjel folyton működésben vannak.

19-én. Délelőtt igen heves harc folyik. Az éj folyamán sok orosz a folyóba fúlt a megkísérelt átjövésnél.

20-án. Kora reggel tőlünk balra erős gyalogsági harc kezdődött, míg itt előttünk a délelőtt folyamán gépfegyvertűz van. Délután az egész vonalon heves tüzérségi harc kezdődik. A muníciót este vagy hajnalban sötétben tudjuk szállítani az ágyúhoz, úgyszintén a legénység élelmezése is ekkor kezdődik.

Az ellenség itt megint nagy erőket koncentrált, vitéz honvédeink hősiesen küzdenek, kivált a 10. ezred, mely ki is lett tüntetve. Éjjel a harc kisebb mértékben folyik.

21-én. Délelőtt az egész vonalon csend van, délután a tüzérségi harc erősödik fel. Ma hűvösebb, esős idő lett. Este battériánk új állásba ment a tarnagródi erdőben. Staffelünk is az erdőbe lett beállítva. Mi is ott ütöttünk tanyát, miután itt házak nincsenek.

22-én. Reggel tüzérségünk megkezdte a tüzelést, mely tartott délelőtt 10 óráig. Az ellenség ma gyengén válaszolt. Itt kilátásunk van maradásra, tehát mindjárt nekiállottam egy földbevájt lakást építeni, miután éjjel hidegek vannak, meg az ellenséges lövedékek ellen némi menedékül is szolgál.

23-án. Délelőtt heves ágyúzás keletkezik, az ellenség gyengébben lő. Délután újból hevesen kezdődik a tüzelés. Az erdő csak úgy csattog a lövésektől, mely a hangot még jobban visszadja. Az ellenséges lövedékektől törnek, zúzódnak a fák. Bár az erdő takarja állásainkat, az ellenséges lövedékek mégis közel járnak hozzánk. Este heves gyalogsági tüzelés kezdődik, mely tart késő éjig. Itt is igen próbára vannak téve csapataink, a harc már tíz napja tart szakadatlanul. Az ellenség nagy erővel van kitűnő állásban, mely előtt a legjobb erősség a San folyó.

24-én. Reggel ismét megkezdődik a harc, mely kevés megszakítással tart estig.

25-én. Battériánk parancsot kapott, hogy az ellenség hídját a San folyón semmisítse meg. A híd nagyon elrejtett helyen van, megfigyelni sem lehet. (Japán system, a víz színe alatt van.) Délután négy órakor hevesebb ágyúharc kezdődik, mely kevés ideig tart.

26-án. Reggel újból gyengébb ágyúzás kezdődik, mely napközben megszűnik. Ma két ágyúnk más állást foglalt el, hogy a célhoz jobban hozzáférhessen. Este az ellenséges nehéz tüzérség alapos tüzelés alá vette azon erdőséget, hol battériánk állott. A becsapódó gránátok és srapnellek csúnya munkát végeztek az erdő fái között. A harc egész éjjel tartott.

27-én. Gyengébb harc van, olykor hallatszik egy-egy ágyúlövés. Az éj csendes.

28-án. Reggel gyalogsági harc, 12 órakor mindkét részről a tüzérség szólal meg. Az orosz tüzérség ma is erősen lövi az erdőt állásaink körül. A délután folyamán ez is megszűnik. Este újból megkezdi a gyalogság és ez reggelig tart.

29-én. Csend állott be. Délután battériánk pár lövést adott le, ezután újból csend lett, az éj is így telt el.

30-án. Ugyancsak csendes a vonal, mit olykor egy-egy lövés zavar meg. Éjjel azonban ágyúzás volt.

31-én. Napok óta hideg, szeles idő van. Délután battériánk pár lövést tett, mikor parancsot kapott továbbmenésre. El is indult Simigi felé. Utunk egy vasúti töltésen vezetett keresztül, hol sokat vesződtünk, míg fogatainkat átsegítettük. Megjegyzem, itt igen kellett ügyelnünk, miután az ellenséges állások közel estek.

Tíz napig éltünk erdei remeteéletet, de ez alatt az idő alatt alaposan kivettük részünket a viszontagságokból, a nélkülözésekből. Élelmezésünk a legrosszabb volt. Reggel és este keserű feketét kaptunk. Az ebédünk vízben megfőzött hús, a levesben sem só, sem rizs, sem gersli nem volt, de annál több homok, mi a szakácsok jóvoltából került bele. Kenyeret minden második nap 4-5 ember kapott egyet. Dohányfélét ugyancsak keveset kaptunk. Ami a legrosszabb volt, nem is segíthettünk magunkon, mint másutt, burgonyával, mert tüzet rakni nem volt szabad.

Tehát ez alatt az idő alatt megelégedtünk a fenyveserdő jó illatával, s örültünk, hogy tovább állhattunk innét.

1914. november hó.

1-én. Reggel hat órakor tovább marsoltunk Rudnik felé, merre igen heves harcok folynak, pokoli ágyútűz van. Ma nem is mentünk ágyúinkkal állásba. Nappal hideg volt, a meleg napok megszűntek. Éjjel 11 órakor battériánk azon irányba, melyből oda mentünk, visszafelé marsol.

2-án. Reggel 23 kilométeres mars után érkeztünk Niskó faluhoz, hol battériánknak állásba kellett volna menni. Itt egész nap erős, elkeseredett harcok folynak. A két ellenséges fél állása itt a legközelebb áll egymáshoz. Az ellenség túlsúlyban lépett fel, és reánk nézve a helyzet mind veszélyesebbé kezdett válni. Battériánk nem is foglalt tüzelőállást, az egész napot egy fenyveserdőben töltötte, várva az alkonyatot, hogy elmehessen. Nappal már nem lehetett tovább menni, miután az ellenség az egész terepet belátta. Ezen nap pokoli volt ránk nézve. A gyalogsági fegyverek veszélyességét itt ismertük meg. A golyók özöne csapkodva körülöttünk a fákat és kocsijainkat. Nagyon örültünk este, hogy épen elvihettük az irhánkat.

Innét este visszameneteltünk Rudnik felé és egy községnél egy órai pihenőt tartottunk. Utána reggelig meneteltünk. Ezen éjjel is igen hideg volt, a meleg ruhát szívesen eltűrtem volna magamon.

3-án. Reggel kisebb pihenés után újból megkezdettük a marsolást. (Rückzug.) Ez tartott este hat óráig. Kegyetlen, rossz út volt számunkra kijelölve, melyen lovaink is teljesen kimerültek. Végre egy kastélynál lágerbe mentünk.

4-én. Itt maradtunk, kissé kipihentük az elmúlt napok fáradalmait.

5-én. Reggel újból elindultunk Werhoniáról Kolbuszova városon keresztül. Ezen nap szinte mindig úton voltunk. További utunk Siedlonka falun vezetett keresztül. Rossz utakon, melyen lovaink sokat szenvedtek, érkeztünk este Mielec városba, hol tábort ütöttünk. Az intelligencia jobbára távol van itt, így az éjjelre nekem is jutott egy háromszobás lakás, hol ágyban aludtunk.

6-án. Mielecben maradtunk, reggel lovainkat is beszállásoltuk. Az oroszok itt is csúnya munkát végeztek az úri lakásokat, hivatalokat, színházat, zsidó templomot átváltoztatták istállóvá. (Persze, így a mi lovaink is ide kerültek.) Az értékesebb holmikat itt is elvitték, a bútorokat tönkretették. A bombázástól is sokat szenvedett a város, több épülete és a katolikus templom is teljesen össze van lőve. Pénzünkért azonban itt kaphattunk élelmiszert, húst, kenyeret stb. Ezen nap én is egy társammal még kényelmesebb lakást szereztem, hol az éjet akartuk tölteni. Ez egy gyümölcskereskedő házában volt. A padláson találtunk pár kocsi gyümölcsöt, almát, körtét. Ebből egy rizskásás zsákot én is megpakoltam. De a sors az éjjeli pihenést megirigyelte. Este váratlanul parancsot kaptunk a továbbmarsolásra. A 8 kilométerre fekvő Nadowicére mentünk, hol megszálltunk. Ezen úton a hidak már mind fel vannak robbantva, vagy felégetve.

7-én. Délután újból tovább meneteltünk Radomyik városon keresztül. Utunk ismét rosszabb, a kocsinkból több ló kidőlt. Az ellenség nyomul utánunk, ezért oly sürgős az út. Késő este elértünk Radgoszenybe, hol maradtunk is. Erre már hallhatók ágyúlövések, melyek hátvédeinktől és az előre törő ellenségtől származnak.

8-án. A délelőtt folytán folytattunk utunk Dabrowa városon keresztül. Itt vasúti vonal is vezet . . . Késő éjjel érkeztünk Wes-Koszlowice faluba, hol megszálltunk. Ezen nap keresztül jöttünk a Dunajec folyó hatalmas hídján, mely hosszabb, mint a komáromi Duna-híd.

9-én. Pihenője van battériánknak, tehát itt maradtunk Koszlowicén.

10-én. Hajnalban négy órakor abmars volt battériánknak. Utunk vissza Raduch falu felé vezetett és tovább Bielcze és Wukowicze városokon át meneteltünk . . . Ez utóbbi városka után már mindenütt lövészárkok húzódnak, melyet drótakadályok erősítenek meg. A terep errefelé nagyon alkalmas harcászatra.

Keresztül marsoltunk Szczepanowán, hol ebédeltünk is. Innét kevés pihenő után Brezeskó és Igarhow városokon át marsoltunk . . . s folytatva utunk Bochnia városba értünk, de miután ezen város telve volt katonasággal, tehát innét a 4 kilométerre fekvő Ksanicza faluba marsoltunk, hol el lettünk szállásolva.

Ezen nap 60–65 kilométer utat tettünk meg. Fenti városokból a lakosság, különösen az izraeliták elmenekültek, a hatóság egész vonatokat bocsátott rendelkezésünkre. Ezen szánalomra méltó alakok meg vannak teljesen zavarodva és rémülve. Én pár társammal épp a bírónál kaptam szállást, hol elég szívesen fogadtak bennünket, megvendégeltek és jól pihentünk.

11-én. Itt maradtunk Ksaniczán, pihenőnapunk van, mi nagyon is szükséges.

12-én. Reggel hat órakor abmars, battériánk keresztül menetel Bochnia városon, s tovább az innét húsz kilométerre fekvő Duff kisvárosba értünk, hol étkezés volt. Innét is menekül a lakosság, mely jobbára zsidókból áll. Tovább menetelve egy kisebb városba, Wielicskába értünk, hol be lettünk szállásolva. Innét Krakkó 8 kilométerre van. A katonaság mindenünnen erősen nyomul Krakkó felé, hol nagy harcokra van kilátás.

13-án. Ugyancsak itt maradtunk Wielicskán a további parancsra várva.

14-én. Reggel hét órakor battériánk tovább marsolt . . . Krakkó felé. Mikor Wielicskából kiértünk, mindenütt csak erődítéseket láthattunk, kitűnően elkészített tüzérségi és gyalogsági földsáncokat, melyek a dombos-völgyes terepen csak egészen közelről vehetők észre. Ezek előtt erős drótsövények húzódnak. Krakkó 3 ilyen csoport drótsövénnyel van körülvéve, melybe villanyáram van vezetve. Erős betonból készült muníciós raktárak is láthatók földhányással védve.

Délelőtt 9 órakor érkeztünk a városba, mely zsúfolásig tömve van mindenféle katonasággal. Krakkó mély völgyben fekszik erős gránitfallal körülvéve, csak kapun lehet bejutni, melyet erős őrség tart megszállva. . . Magas hegyek veszik körül, melyeken szintén erődítmények láthatók. Dacára a közeli

veszélyeknek, igen forgalmas, a villanyos vasútja üzemben van, világítása pazar és sok fényes üzlettel rendelkezik . . .

Keresztülmarsolva a városon egy hozzá 5 kilométerre fekvő faluba mentünk, hol be lettünk szállásolva. Erre is mindenütt erődítések között haladtunk.

15-én. Pihenőnapunk volt, azonban a délután folyamán, miután a faluba más csapatok jöttek, parancsot kaptunk abmarsra. Bejöttünk a városba, hol a Rudolf lovassági laktanyába lettünk elhelyezve. Itt hónapok után a kantinban olcsó és jó sörhöz jutottunk, melyből én is alaposan beszedtem. A városban szabadon járhattunk.

16-án. Reggel öt órakor abmars, Batowicz falun keresztül (északnak) marsolva délután négy órakor érkeztünk az ellenséges határhoz. Már ezen a vidéken erős harcok folytak, (Krakkótól 20 kilométerre) csapataink megütköztek az ellenséggel, kinek szándéka volt a várost elfoglalni.

Átlépve a határt Luloricza faluba értünk, hol az éjjelre be lettünk szállásolva. Ezen ellenséges falu népe a pincékbe, istállókba, padlásokra bújt el csapataink elől. Én is egy ily házhoz pár kollégámmal bementem, hol egy éltesebb asszony rettenetes félelmek közt fogadott bennünket. Alig tudtuk megnyugtatni, hogy tőlünk nem kell félnie. A konyhában egy öreg, beteges ember kuporgott. Látva, hogy a háznak nemcsak ezek a lakói, kérdésünkre azt felelték, hogy a többiek elmenekültek. Körülnézve az istállóban találtunk egy idetartozó legényt elbújva. Alig lehetett életre kelteni a halálos félelemtől. No, így valahogy megbarátkozva a polyákokkal, kik jó fekhelyet készítettek, lefeküdtünk.

Hajnalban a konyhán nagy sürgés-forgás volt tapasztalható. Reggel felkelve bezzeg megszaporodott a ház népe az előbújt menyecskével, gyermekkel, leánnyal. Észrevették, hogy mégsem vagyunk emberevők. Rögtön asztalhoz kellett ülni, a reggeli fel volt tálalva, mely a következőkből állott: krumpli savanyú tejjel, krumpli édes tejjel, krumpli vajjal, krumpli szűzen. Ezekből hatalmasan bepakoltunk a gyomrunkba, melyért hálás köszönetet is mondottunk a már semmit sem félő népnek. Október 31-én kezdettük meg a második visszavonulást a San folyó partjától Krakkóig, mely két hétig tartott. Csakhogy a két általános visszavonulás kötött nagy különbség volt. Az elsőt az ellenség kényszerítette ránk, mely alatt tetemes veszteségeink voltak – míg ez hadvezetőségünk által ügyesen elkészített taktikai visszavonulás volt, hogy az ellenséget erős állásából kicsalva csapataink új, kedvezőbb állásban vehessék fel a harcot. Tehát ezen visszavonulás reánk nézve teljesen rendben folyt le. Igaz, csapatainknak az út fáradalmaival itt is erősen meg kellett küzdeniük. Az ellenségnek ezen visszavonulás egészen meglepően jött, például a tarnográdi állásból honvédeink visszavonulását csak másnap vette észre az orosz, és kezdett utánunk vonulni, azaz csak akart – mert honvédeink az erdő belsejében erősen beásták magukat és a bátran, nagy csoportokban előre vonuló ellenséget oly tűz alá vették, melytől felbomolva nagy veszteségek közt meg kellett hátrálnia.

17-én. Reggel még semmi parancsunk nincs abmarsra, tehát tovább barátkoztunk polyákjainkkal. Ezen nap erősebb harcok folytak itt, de már távolabb mint tegnap, az ellenséget is csapataink visszaszorították. A délelőtt folyamán battériánk parancsot kapott más irányba való vonulásra, így háznépünk vendégszeretét megköszönve elhagytuk a falut.

Krakkó felé marsolva egy újabb úton újból ellenséges területre vonultunk. Az itteni ellenséges határközség majdnem teljesen fel van perzselve és le van rombolva. Ugyancsak idáig a saját területünkön is a falvak, majorok és földdel vannak egyenlővé téve, melyek anyagából erődítések készültek. Ezek bevétele sok ember életébe kerülne.

A határtól vagy öt kilométert bemenve Mihalowicze faluba értünk, hol battériánk az éjjelre lágerbe ment. Itt a falu előtt, melyet közvetlen dombláncolat határol, már a harcok színhelye van. Itt harcol a VI. hadtest.

18-án. Reggel battériánk a falu szélén tűzvonalba megy, staffelünk itt marad bent a faluban. Csapataink mind jobban vonulnak fel, ma igen erős harc kezdődött mindkét részről, mely éjjelre sem szűnt meg. Hideg idő lett, hozzá elkezdett havazni, persze mi szabad lágerben vagyunk. Itt az ellenségnek nehéz ágyúja nemigen van.

19-én. Reggel újból heves harc kezdődik az egész vonalon, vártüzéreink nehéz ágyúkkal az erődítések körzetéből lövik az ellenséges állásokat. Délelőtt 9 órakor részünkről általános támadás kezdődik, a harc elérte tetőpontját. Az ellenséges lövedékek közel jönnek hozzánk, de az orosz tüzérség belőni nem tudja magát, hadállásunk itt jó, a magaslatokat gyalogságunk uralja. Ellenséges részről sok a veszteség, de csapatainknál is jelentékeny.

Ma erősen havazik és mi tábortüzek mellett töltjük a napot. A faluban maradt lakosság igen ellenségesen viselkedik velünk szemben. Képes katonáinkat is megtámadni. Így előfordult, hogy egy

huszárt, ki lovának takarmányt vitt, az asszonyok megtámadták és elkezdték ütlegelni. No, de a huszárt sem kellett félteni!

20-án. Reggel újból folytatódik a harc nagy erővel, csapatainknak egy részen sikerült előre nyomulni. Az ellenség igen erősen tartja állásait. Ezen harcok éjjel-nappal tartanak egyfolytában.

21-én. Ma az ellenség nehéz ágyúja veszélyes helyzetbe hozta staffelünket, egészen körülfogta lövésekkel.

Nagyon jó szolgálatot tesznek hátunk mögül vártüzéreink 12–24–30 1/2 centiméteres ágyúi, melyek a muszkának sok kellemetlenséget okoznak. Ma az ellenségnek erős veszteségei vannak.

Csapataink ma foglyul ejtettek egy generálist a törzzsel, sok gyalogost, trént, azonkívül több ágyút és gépfegyvert zsákmányoltak. A jobb szárnyon az ellenség erősen vissza lett nyomva.

Ezen a héten battériánkból is több sebesülés történt gyalogsági golyók által, mik igen röpködtek itt. Éjjel a harc szünetelt.

22-én. A harc ma is kezdetét veszi, mely hevesebb méreteket ölt. Délután 24-es ágyúink előre jöttek, épp előttünk, az út másik oldalán lettek beállítva és még ma pár lövést leadtak. A gyalogsági harc ma is igen heves.

23-án. Reggel hét órakor részünkről erős tüzérségi támadás kezdődött az egész vonalon, vártüzérségünk hathatósan támogatta csapatainkat, s az ellenségnek tetemes veszteséget okozott. A mi csapatainknak is sok a veszteségük, a sebesülteket folyton szállítják a kocsik és az autók.

A 39-ik honvéd hadosztály harcol itt, és a 10–11. honvéd ezredeink halálmegvetéssel küzdenek a túlerős ellenséggel szemben, kiket rohammal állásaik feladására kényszerítenek, több gépfegyvert zsákmányolnak, sok foglyot ejtenek.

Itt megemlítem, mi különbség van a magyar ezredek, illetve honvédségünk és egy osztrák ezred, különösen a „híres" cseh ezredek között. (Mondhatom, ezek hadseregünknek nem nagy dicsőségére válnak.)

24-én. Hajnalban már erős gyalogsági harc kezdődött, később tüzérségünk is nagy erővel avatkozott bele. Ágyúink az ellenséges tüzérséget állása elhagyására és hallgatásra kényszerítették. Lövegeink egy majort, mely az ellenséges részen volt, felgyújtottak. A harc egész nap szakadatlanul dühöng. Ma is sok a sebesültünk, de az ellenségnek még több lehet. Este a tüzérségi harc még erősebb. Csapataink ma is sok foglyot ejtenek, s kísérik őket Krakkó felé. Az út tele van teherautókkal, melyek sebesültszállításra vannak berendezve. Azonkívül a kocsik is folyton szállítják a nap áldozatait. Ma igen hideg idő van, melyet a szabadban töltünk, mint valami cigánykaraván.

25-én. Újból a szokásos harc kezdődik, azonban az ellenség kezd visszavonulni. Ezen napokban honvédeinknek nagy veszteségük van, de azért rendületlenül állják a helyüket. Az éj csendben telik el.

26-án. Itt előttünk csend van, messzebbről azonban hallható ágyúzás. Ma havazik, s hideg van. Este hevesebb harc fejlődik, mely késő éjig tart.

27-én. Battériánk otthagyta állását, kivonult – vissza – az ellenséges területről. E nap battériánk saját területünkön, Zgorka faluban lett elszállásolva.

28-án. Tovább saját területen menetelve (Krakkó felé) Bronowicza-Welkó faluba lettünk beszállásolva, s jutottunk fedél alá, mely már nagyon kívánatos volt.

Majd két hetet töltöttünk Michalowiczán, hol rendkívül erős harcokban volt részünk, azonkívül a téli időjárás is alaposan beállt, és ezt úgy nekünk, mint lovainknak szabadban kellett tölteni, mi bizony nagyon kellemetlen volt. Szerencsére a jó élelmezés kárpótolt bennünket.

29-én. Reggel battériánk menetkészen van s elindul. Még ezen este ismét ellenséges területre lépünk (más irányban), Csnowicza községbe, mely a határtól pár kilométerre fekszik. Beszállásoltuk magunkat, melyet már alig vártam. Ugyanis nekem a sok jó megártott, alaposan át voltam hűlve, még életemben ily rosszul nem éreztem magam. Így egy csűrben virradtam meg a szalma között.

30-án. Reggel battériánk ugyanezen falu szélén állásba ment, staffelünk a faluban maradt. Én egész napra még kegyetlenebb állapotba jutottam, már a lábamon sem igen tudtam állani, úgy elgyengültem és elfogytam egy nap és egy éj alatt, hogy bajtársaim alig ismertek reám. Nem volt más hátra, mint az orvoshoz mennem. Így a gyengélkedő szobába kerültem, mely a saját battériánk kebelében egy civilektől is lakott házban volt.

1914. december hó.

1-én. Nem hogy javulnék, hanem még gyengébb leszek, fekhelyemről már csak nehezen vagyok képes felkelni. Ez a nép nem nagy barátságot mutat velünk szemben, még vizet sem szívesen ad, igaz, a falu sem nagyon bővelkedik benne.

2-án. Állapotom nem javul, beszélni csak nehezen tudok, a fejem zúg, meg kell bolondulnom.

3-án. Nem javulok, enni már négy nap óta semmit sem ettem, ha valakit enni látok, meg tudnám gyilkolni.

4-én. Kissé jobban lettem, ma már egy kis levest tudtam enni.

5-én. Kezdek javulni, de nagyon gyenge vagyok. Ezen nap délután négy órakor battériánk elhagyta állását, s a falut, s visszamentünk saját területre. Szerencsém volt, hogy battériánk ennyi ideig volt egy helyben, s kissé magamhoz jöhettem, máskülönben nem tudom, mi lett volna velem. Ezen mai költözködés igen nehezemre esett és alig vártam, hogy valahol megállapodjunk. Battériánk az otthagyott községben nem lőtt, most csak tartalék készültségben van. A határon átérve battériánk a vámház környékén foglal állást, mi és lovaink pedig egy majorba vagyunk beszállásolva. Itt újból a rögtönzött gyengélkedőbe kerültem.

6-án. Fekszem, de már kezdek javulni, étvágyam is kezd megjönni.

7-én. Bent vagyok a gyengélkedőben mindig, ez is nagyon jól jött, hogy battériánk napokig itt van, helyrejövök legalább. Ezen éjjel kevesebb gyalogsági harc volt hallható.

8-án. Nem hallatszik harci zaj. Én most már egészségesnek érzem magam, csak nagyon megviselt ezen betegség. Battériánk parancsot kapott tovább marsolásra délben. Az úton meg is éjjeledtünk, így Krakkón is éjjel vonultunk keresztül.

Rövid idő leforgása alatt többször vonultunk keresztül Krakkó városán. Népe minden alkalommal szeretettel fogadott bennünket. A házak emeleteiről, az üzletek ajtaiból, az utcán járók soraiból szivarral és cigarettával árasztottak el bennünket. Azonkívül süteményekkel is kedveskedtek. Ezen éjjel is volt benne részünk. Egy nyugalmazott csendőrszázados leányával virginia szivarral kínált bennünket:

– Fiaim, védjék meg a szép várost az ellenségtől! Krakkó népe hálás lesz ezért...

9-én. Hajnalban, tehát az egész éjet úton töltve, fáradtan érkeztünk Wielicska városkába, melynek a szélén sötétben felállva a szabadban lefeküdtünk. Már a kora reggeli órákban igen heves ágyútüzelésre ébredtünk, melyet tüzérségünk rendezett az ellenségre. A délelőtt folyamán a harc egyre tart, a gyalogsági és gépfegyverek szinte erősen. működnek. Az ellenséges tüzérség, hogy mi okból, de nagyon lanyhán felel. A harc a délután folyamán sem enged hevességéből.

Ezen városban az ellenség már bent volt és a rablóhadjárat nyomait ugyancsak itt hagyta. Minden üzlet kirabolva és megsemmisítve van, s az egész város feldúlva. Innét is nagy erővel akart nyomulni Krakkó ellen, de a drótakadályok és nehéz mozsaraink csúfosan visszakergették őket. Igaz, nehéz lövegeink is sok kárt tettek a városban. Különösen a ferencrendiek kolostorát érte több lövés, hol az ellenség tanyázott.

Ma elég jó idő volt, battériánk a mai napot itt töltötte. Este beszállásoltuk magunkat házakhoz, én is egy jobbmódú bányásznál szálltam meg többedmagammal, hol elég szívesen fogadtak. A város nagyon gazdag, sóbányával rendelkezik, mely igen szép tükörsót szolgáltat.

10-én. Reggel nyolc órakor. Battériánk elmarsolt Wielicskából az ellenséget követve, mely az itteni vendégszeretetet megelégelve húzódik vissza. Ma igen meleg, tavaszias idő váltotta fel a zord napokat.

Az országúton haladva utunk gyönyörű, panorámás vidéken vezet keresztül, dombok, hegyek, gyönyörű zöld fenyveserdőkkel. A vetések úgy zöldellnek, akárcsak májusban. Mögötte még magasabb hegyek nyúlnak, ezeket hó borítja.

Ilyen tájakon megyünk tovább Racibozskó, Jankowla, Dzine, Rudnik, Winiary falvakon és Duff városkán át. Még vagy öt kilométert marsoltunk, s a szabadban egy lágerbe mentünk.

Ez nem tartott tovább 1/2 óránál, sürgős parancsot kaptunk a visszavonulásra. Ugyancsak az előttünk előre marsolt rengeteg fogat is jött vissza, mely a sötétben a sok mozgó lámpával nagyszerű képet nyújtott.

Duff várost a Raba folyó, mely nagyobb víz, majd körülfolyja. Az ellenség a rajta levő hídakat felrobbantotta, átkelésünk a rögtönzött hídon nagyon lassan megy. Így battériánknak is óraszám kell

várni, míg reá kerül a sor. Ez nyáron megjárja, de ily hideg, szeles éjszakán, mint ez is, az ördögnek való. Nagynehezen megtörtént, s battériánk a város szélén egy pocsolyában lelágerozott. Épp jól esett.

Azonban itt sem lehetett nyugodni! Az a hír terjedt el, hogy a vízen átszorított ellenség előre tör, csapatainkat veszélyezteti.

No, erre azután kiütött a pánik!

A városban felhalmozott katonai cikkek közprédává lettek. Ez mozifelvételnek is sok volna! Ezren és ezren rohanták katonáink meg ezen raktárakat egymáson keresztülgázolva. Ürült a raktár, a szalonna, a kenyér, a konserva, szalámi, kávé, cukor stb. -től, de a legtöbb része tönkre volt téve.

Később azután kisült, hogy a muszka mégsem jön, de már késő, a tízezreket érő élelmiszerek odavannak. Ilyen küzdelmek mellett majdnem megvirradtunk. A mai nappal ugyancsak nagyobb harcok zajlottak le, sok sebesültet szállítanak, úgyszintén oroszokat is.

11-én. Reggel battériánk ezen lágert itthagyta és a város közepe táján, az iskola mellett csináltunk lágert. Az iskolát most rendezik be sebesültek számára, mert az ellenség nagy rendetlenségben hagyta. A harc reggel megkezdődött, mely egész napon rettenetes erővel tartott. Az ellenség minden erőlködése, hogy előretörjön, csapataink szívós magatartásán megtört. A harc az éj folyamán sem szűnt meg, sőt 12 óra tájban oly erővel dühöngött, hogy battériánk további marsolásra kapott parancsot. Ez mégsem következett be, a harc engedett hevességéből. Már napok óta nem aludtunk, mert vagy úton, vagy készenlétben kellett lennünk.

12-én. Reggel öt órakor battériánk a városon kívül egy kilométerre tűzvonalba ment. Hidegebb, ködös idő van. A harc ma gyengébb mértékben folyt. Az est beálltával az összes tüzérségünk állásait elhagyva bevonult a városba. Az éj folyamán a harc szünetelt.

13-án. Reggel hat órakor tüzérségünk kivonult, elfoglalta tegnapi állásait. Az időjárás mára megváltozott, szép, tiszta, gyenge idő mutatkozik, mely a harcra kedvező.

Nagy erővel indult meg a tüzérségi harc, az ellenséges lövegek a harc közelébe eső falvakat felgyújtják. Az est beálltával a harc is elcsendesedett, mely éjjel sem újult ki. Tüzérségünk ma is bevonult állásaiból. Ez azért történt, mert cseh gyalogság van itt, ezekben pedig nem lehet megbízni.

14-én. Reggel újból elfoglaljuk állásunkat. A délelőtt folyamán kisebb tüzérségi harc van, délután azonban élénkebb tüzelés fejlődött ki. Az est folyamán battériánk bevonult.

15-én. Reggel a rendes állásunk elfoglalása után gyengébb harcok fejlődnek ki, az eső esik. Délután négy órakor battériánk parancsot kapott az előrenyomulásra Bochnia felé. Az ellenség látja, hogy állása tarthatatlan, miután nagyobb csapaterősítéseket kapunk.

Az ellenség a hidakat elpusztította, így a Rabán híd hiányában kellett átkelnünk. Éjjeli szállásra az árokpartot vettük igénybe. Szerencse, hogy enyhébb idő volt.

Egy duffi iparos, ki nagyon jól van informálva úgy csapataink, mint az ellenség helyzetéről, elmondotta, mily vakon bíztak az oroszok Krakkó bevételében. Nagyon erős csapattestek vonultak itt fel a vár ellen, köztük erős kozák csapatok is. Ezek egy reggelen elmarsolva mondották a civil népnek, hogy ők már mennek Krakkóba.

Tehát azt gondolták, hogy Krakkóba csak be fognak lovagolni. De pár nap múlva már más véleményen voltak, mikor gyorsan előretörő csapataink elől csúfosan kellett visszarohanniuk. Az úton 4-5 sorban rohantak fogatjaik egymást törve-zúzva és Krakkót meg sem közelíthették.

16-án. Reggel hét órakor, a szállást megköszönve az árokpartnak, tovább marsoltunk Bochnia város alá, hol sokat vesztegeltünk ismét. Csapataink nyomultak előre, az ellenség pedig erősen vonult vissza. Sok elfogott oroszt hoznak. Az ellenség ezen visszavonulásánál is, amit hamarjában el tud pakolni, viszi magával.

Este érkeztünk Brzaskó városba, hol lágerbe mentünk, lovainkat beszállásolva mi is lakásokba mentünk, bőven vannak üresen, miután az előkelőbb házak tulajdonosai mind elmenekültek és az oroszok az ily házakat itt is szomorú állapotba hozták.

Mióta a harctéren vagyok, ma volt először ily kényelmes, jó nyugovásom. Matracon háltam, . . . és tegnap árokparton, máskor sásban, vagy pocsolyában virradtam meg. Ilyen a változatosság!

17-én. Reggel battériánk tovább marsolt Stolwina városon keresztül, Szczepaniwa felé. A vasútállomáson az ellenség sok hadiszert hagyott vissza, mit már nem volt ideje elszállítani.

Az itteni vidéken nagyon heves harcok nyomai láthatók, különösen Sztyepaniwa felé. E helység szép temploma majd teljesen szét van lőve, a házak falai a fegyvergolyóktól rostává vannak lőve, az itt elhúzódó lövészárkok és drótakadályok nagy viaskodásról tanúskodnak.

Ma hideg, havas eső esik, egész nap úton vagyunk, s így este Tuchnow városkához érünk, melynek szélén letáborozunk. Itt egy emeletes házban tértem nyugovóra, melynek belsejét az ellenség teljesen tönkretette, egy zongorát azonban épen hagytak, minek hangjai mellett tértünk nyugovóra.

18-án. Hajnalban három órakor abmars, tehát az éjszakai nyugodalmunk nem tarthatott soká.

A éj sötét, havazni kezd, a városból kiérve egy keskeny gátra tértünk, miután a rendes úton levő hidakat az ellenség elpusztította. Természetes, itt a nagy sötétségben nem tudtunk előre haladni, mert félni kellett, hogy fogataink felborulnak.

Így a reggelt itt vártuk be.

Tovább marsolva rossz utakon a délután folyamán érkeztünk Radlow város alá, hol battériánk nyomban állást foglalt. Itt az ellenség megállt, felvette újból a harcot.

Már a mai nap folyamán igen heves küzdelem dúl, nagyobb számú tüzérségünk erősen lövi az ellenséget, a harc éjjel sem szünetel.

19-én. A harc kiújult, az ellenséges tüzérség erősen lövi azon részt, hol battériánk áll. Több ház kigyulladt. Az éj csendben telt el.

20-án. Hajnalban erősebb gyalogsági harc kezdődött, melybe később tüzérségünk is beleavatkozott, így tartott az egész napon át belemenve az éjszakába is.

21-én. Hajnalban és reggel a harc szakadatlanul tart, a délelőtt folyamán igen kevés tüzérségi tűz is vegyül hozzá, ez így tart délután is. Ma battériánk Wola-Radlowska község szélén levő majornál foglalt állást, staffelünk pedig az egypár házból álló tanyánál lett elhelyezve. A mai harc az éjjelre is kiterjed ismét. A tüzérségi lövegek nagy pusztítást visznek véghez a falvakban, melyek mindenfelé égnek.

22-én. Reggel az ellenséges tüzérség erősen lőtte a falu egyik részét, több házat felgyújtott. Mára gyenge, szép idő lett, mely a nagy erővel folyó harcnak kedvezett. Este battériánk, itt hagyva ezen állást, a faluba jött, hol a házak nyújtottak fedezéket, staffelünk pedig tőle egy kilométerre a szabadban ütött tanyát, melyhez az éjjeli hideg eső kedvezett.

23-án. A kora reggeli órákban újból megkezdődött a gyalogsági harc, mely 5-7 órakor rettenetes erővel folyt. Később a tüzérség is megkezdette, és ez tartott egész nap. Ma az ellenséges tüzérség nemigen lőtt, az éj csendben telt el.

24-én. Reggel csend van, később tüzérségi harc kezdődött, mely tartott egész nap, délután erősödött.

Így értük el az estét, karácsony szent estéjét, künn a szabadban tanyázva tábortüzek mellett. Szép, csendes este van, túl hideg nincs, így a tűz körül szalmán heverészve beszélgetünk, dalolgatunk.

Került egy kis itóka is, melytől a társaság kissé jobb kedélyt kapott. Ma osztották ki közöttünk a karácsonyi ajándékot, szeretetadományokat.

Ma este kaptam hazulról három lapot, mi jobban esett mint bármi, csak a jelzett két csomag nem érkezett meg.

Míg mi így ünnepelünk, a fegyverek kisebb mértékben ropognak, melybe egy-egy ágyúdörrenés vegyül.

Így töltöttük el a karácsony estét és éjjel két órakor nyugovóra tértünk.

25-én. Reggel csend van, délelőtt tíz órakor azonban tüzérségi harc keletkezett, mely tartott estig. Ez pótolta karácsony napján nekünk a harangzúgást. Az este kisebb gyalogsági harccal záródott le, ezután csend lett.

Számítva arra, hogy az ellenség felhasználja az alkalmat, vagyis ünneplésünket, és támadást kísérel meg, ezért csapatainknál még erősebb biztonsági intézkedéseket tettek, hogy meglepetés ne érhessen bennünket. A számításban nem is csalódtunk, de az orosz igen. Éjjel egy órakor a muszka medve kibújt odújából, támadást kezdett, de a vadászok töltött fegyverrel, készülten fogadták. Oly gyalogsági harc kezdődött, milyen még az elmúlt négy hónap alatt sem fordult elő, a fegyverek ropogása egybeolvadott. Ezen pokoli lármát még rettenetesebbé tette az ágyúk dörgése. Tartott ez vagy háromnegyed óráig. Az ellenség támadása véresen visszaveretett, alaposan reá fizetett ezen támadásra. Ezután a harc elcsendesedett. Azonban az eső kezdett esni.

26-án. Reggel 1/1 8 órakor élénkebb harc kezdődik, az eső utáni reggelre gyenge idő lett. Éjjelre a harc hevesebben tombolt és szerencsésen eltöltöttük a karácsonyi ünnepeket is. Az ellenség erősen megvetette a lábát itt, s tartja magát.

27-én. Reggelre hűvös, esős idő lett, a vonalon csend van egész nap. Éjjelre, az ellenség részéről erősebb támadást várva, a biztonság kedvéért staffelünknek hátra kellett vonulni és 14 kilométerre egy erdőszélen töltöttük az éjet. Az eső esett egész éjjel, így hatalmas tüzek mellett virradtunk meg.

28-án. Kora reggel vissza kellett vonulnunk a battériához. Az éjjeli esőt igen erős havazás váltotta fel, átázva érkeztünk vissza helyünkre és a tüzek mellett hozzáfogtunk átázott ruhánk szárításához. A havazással együtt hideg idő lett.

Ugyancsak a mai nap battériánk parancsot kapott Brzeskóba való marsolásra, hova a késő délutáni órákban el is indult. A fentebbi állomáson kellett volna vagoníroznunk, hogy Szerbiába menjünk. Ezen útnak épp felét tettük meg, mikor újabb paranccsal visszarendelték battériánkat elhagyott állásába. Így egész éjjel meneteltünk, 32 kilométer utat tettünk meg.

29-én. Reggel erősen átfázva érkeztünk vissza és az előbbi életmódot újból felvettük. Oly örömmel foglaltuk el táborunkat, mintha csak itt születtünk volna, ezen percben tán még a hazai békés otthonnal sem cseréltünk volna.

A mai nap kisebb harcok folynak. Ma megint eső és havaseső szeszélyeinek vagyunk kitéve. Sokszor elgondolkodom, hogy egy ember miként bírja ezt ki, és még miket kell átélnünk!

Az éj folyamán tőlünk balra volt hallható kisebb harc.

30-án. Reggel kisebb gyalogsági tűz kezdődik, melybe olykor egy-egy ágyúlövés vegyül. Itt az ellenség napok óta nem fejt ki nagyobb tevékenységet, ellenben a bal szárnyon nagyobb erőket koncentrál és szerencsét akar próbálni. A délután folyamán élénkebb tüzelés kezdődött, mely az est beálltával megszűnt és az éj is csendben múlott el.

31-én. Gyengébb ágyútűz, az ellenség is viszonozza.

Ma erősen havazik, erős téli nap van. Az év utolsó napját szintén a szabadban töltjük egyhangúságban.

Az éj folyamán gyengébb ágyútűz zavarta a csendet.

Így küzdöttük le az ó-évet.

Vajon mit hoz a jövő?

SZEMLE

FELICITAS SCHMIEDER

EUROPA UND DIE FREMDEN

Die Mongolen im Urteil des Abendlandes vom 13. bis in das 15. Jahrhundert

Beiträge zur Geschichte und Quellenkunde des Mittelalters, Bd. 16

(Thorbecke Verlag, Sigmaringen, 1994. 416 o., 34 t.)

A Wahlstatt 1241 c. kötet ismertetése kapcsán (Hadtörténelmi Közlemények 105., 1992., 163–165. o.) már beszámoltunk a fiatal szerző e témában közreadott „Der Einfall der Mongolen nach Polen und Schlesien – Schreckensmeldungen, Hilferufe und Reaktionen des Westens" c. tanulmányáról. Ezúttal a szerzőnő hatalmas forrásanyag feldolgozásán alapuló, összefoglaló monográfiáját veheti kézbe a téma iránt érdeklődő olvasó. A feldolgozás igényességénél fogva persze nem egyszerűen egy doktori disszertációt, hanem a kérdéskör megkerülhetetlen kézikönyvét tartja kezében. A kötet méltó lezárása a tatárjárás 1991. évi évfordulójára megjelent kiadványok sorának, s csak megerősítette sejtésünket, hogy a magyarországi könyvkiadók nem kis lehetőséget szalasztottak el, amikor 1241-re emlékezve brossúrák megjelentetésével elégedtek meg.

A bevezető fejezetben a téma s a mongolok korabeli történetének a vázlatát olvashatjuk. Bevezetést nyerünk abba a páratlan szellemi kalandba, amelybe Európa a keresztes-háborúkat követő századtól bocsátkozott: beilleszteni egy távoli, addig ismeretlen pogány népet a keresztény emberiség világtörténeti tablójába és földrajzi képébe. A találkozás 1241–42-ben hirtelen történt és fájdalmas volt, de a tatárok visszavonulása után azonnal kezdetét vette az új népek és területek szisztematikus felderítése és feltérképezése, a kereskedelmi kapcsolatok szempontjából éppúgy, mint a térítés és missziós munka előkészítése céljából. Az európai hatalmi központok szinte mind politikai kapcsolatokat igyekeztek létesíteni az ismertté vált tatárokkal, s közös ellenség elleni összefogásra bírni, akár a szentföldi ellenfeleik, akár később az oszmán törökök ellen. Az európai államok – Hispániától eltekintve, ahol hagyománya volt az arabokkal való szövetségnek és rendezett együttélésnek – a tatárokkal járták ki azt az iskolát, amit azután már sokkal kiélezettebb viszonyok között a törökökkel fejleszthettek ki: a hatalmi szempontok érvényesítése közben másodlagos a szövetséges vallása, Rómához való viszonya.

A második fejezet a tatárokról szóló információk közvetítését, annak lehetséges útjait tárgyalja. Nem meglepő, hogy az útinaplók, útijelentések bizonyultak a legnépszerűbb műfajnak: Sir John Mandeville Utazásaiból 250 másolat, Marco Polo útleírásából 130, Odorich de Pordenone jelentéséből száz ismert. Nem kevésbé jelentős hatást fejtettek ki az enciklopédiák, mint pl. Vincentius Bellovacensis nyomtatásban is megjelent Speculum historiáléja (1248–1253), amelyet később franciára is lefordítottak. Ő a domonkos térítők leveleit népszerűsítette (Plano Carpini, Simon de St. Quentin). Az egyes leveleket is nagy becsben tartották, burgundi Jó Fülöp török háborúja előtt összegyűjtette őket, korábban IV. Ince Lyonba menekülése közben ügyelt, hogy a tatárokkal kapcsolatos levelek, köztük IV. Béláé, el ne kallódjanak. Persze, hogy mely információk származnak első kézből, azt már kevésbé tudták megállapítani. Így pl. Mandeville útleírására egészen a XIX. századig mint eredetire tekintettek. A véleményalkotás szempontjából sokat számított az utazók személye, hiszen a lengyelek, litvánok,

magyarok a tatárok megtapasztalt pusztításait sohasem felejtették, míg a térítés magasztos céljával keletre érkező szerzetesek, mint pl. a Petrus Lombardus Sententia-kommentárját magával cipelő ferences Rubruk, más nézőpontból közelítették meg a tatárokat.

A kötet legérdekesebb fejezete a tatárokhoz fűződő nyugat-európai politikát vizsgálja a XIII. és XV. század között. Részletesen bemutatja az egyes pápák felfogását és az általuk követett stratégiát a tatárokkal kapcsolatban. A nyugatiak vélekedése a tatárokról az idő múlásával egyre megértőbbé válik. 1263-ban Bohemundra részben tatár-kapcsolatai miatt is egyházi átkot mondanak ki, de 1291, a Szentföld de facto elveszítése után a tatárokkal kapcsolatos politikai számítgatások – részben megalapozottan, részben alaptalanul – egyre nagyobb teret nyernek. Elég, ha a francia pragmatikus tatár politikára utalunk, amelyet az 1300-as évektől lehet szépen dokumentálni.

Részletes és kiegyensúlyozott képet nyerünk a tatároknak a kor katonai, keresztes háborúkat előmozdítani szándékozó forrásaiban elfoglalt helyéről, a tatárok között a XIII. század végétől nem kevés sikert felmutató keresztény misszió eredményeiről, a tatárokkal folytatott kereskedelem alakulásáról, a különféle „manuali della mercatura" forrásértékéről. Az európai diplomácia XIV. és XV. századi történetében fontos szerep jut a tatároknak, mint keresztény segédcsapatoknak az 1410. évi grunwaldi (tannenbergi) csatában, vagy a XV. századi törökellenes egységfront kialakítására irányuló tervekben (Zsigmond király keleti követségei stb.).

A záró fejezet a tatároknak az európai tudományos és földrajzi világképbe való beilleszkedését követi nyomon. A fejezetnek – Kézai művének köszönhetően – közvetlen magyar historiográfiai vonatkozása is van: a XIII. században a szkíta és tatár földrajzi környezet fokozatosan egybemosódott, s Kézai terminusai is jórészt már a földrajzi felfedezések ismeretében értelmezhetőek. Bőven tárgyalja a világkrónikákban kibontakozó világtörténeti szerepükre vonatkozó fejtegetéseket, kitekintéssel a téma eszkatológikus vonatkozásaira, képzőművészeti ábrázolásaira, kartográfiai alkotásaira.

A kötetet a perzsai Ilkhánok és a nyugatiak kapcsolatait áttekintő függelék, illetve XXII. János pápának a genovai communához írott levele zárja. A gazdag irodalomjegyzéket olvasva szomorúan kell megállapítani, hogy egyetlen magyar történeti munkát sem használt (eltekintve *Szentpétery* Scriptoresétől, *Marczali* Enchiridionjától, *Bendefy* Julianus-kiadásától). Ennek köszönhető, hogy az 1278. évi második magyarországi tatárjárásnak csak az évszámát ismeri (erről részletesen *Székely György* tanulmánya; in: *Századok* 122., 1988. 52–88. o.), de *Tardy Lajosnak* a témához szorosan kapcsolódó munkáiról sem hallott, nem is szólva a Keletkutatás, az Acta Orientalia vonatkozó egyéb cikkeiről. Valószínűleg itt az ideje elgondolkozni azon, hogy meddig tartható a hazai tudományos folyóiratok elzárkózása általában a nemzetközi bibliográfiai regisztrálástól, s konkrétan az International Medieval Bibliography-tól. Bizony, egy közlemény a nemzetközi bibliográfiai nyilvántartásba vétellel válik teljes értékű publikációvá. Egy kiváló külföldi monográfiának sajnos ilyen keserű tanulságai is vannak.

Veszprémy László

MICHAEL HOCHEDLINGER

OBERÖSTERREICH IM SPANISCHEN ERBFOLGEKRIEG 1702–1706

Militärhistorische Schriftenreihe, 66. f.

(Heeresgeschichtliches Museum, Wien, 1993. 111 o.)

Az Osztrák Hadseregtörténeti Múzeum keretében működő Hadtudományi Intézet jól ismert sorozatában, amelynek keretében alapkutatásokra épülő kismonográfiák jelennek meg, ezúttal Michael Hochedlinger, az Osztrák Történelemtudományi Intézet egyik legtehetségesebb ifjú munkatársa jelentkezett. Arra vállalkozott, hogy *Fritz Kirchmair* és *Peter Broucek* példájára, akik e sorozatban 1983-ban, illetve 1985-ben a spanyol „örökösödési" háború két fontos helytörténeti vonatkozását, a bajorok 1703-as tiroli benyomulását, illetve a

kuruc csapatok 1703–1709 közti stájerországi és alsó-ausztriai sorozatos betöréseit mutatták be, a felső-ausztriai határtérség hadszíntérré válását elemezze az 1702–1706 közt folyt hadműveletek tükrében.

A példamutatóan fegyelmezett fogalmazású mű a címében jelzettnél sokkal többet nyújt az olvasónak. Már a bevezető katonaföldrajzi leírás kitér a felső-ausztriai felségterület határváltozásaira, a tartományuralom bemutatása sem korlátozódik e néhány esztendőre, a tartományi rendek és hatóságok védelmi szempontból való ábrázolása is tágabb időkeretekben történik, ugyanígy a meghatározó adóügyé. Kitér a szerző a Bajor Választófejedelemség hasonló szempontok szerinti bemutatására is, bár ez esetben, érthetően, rövidebben. Még mindig a téma felvezetéseként szól az ún. „kabinetháborúk" kérdéséről is, felidézve a politikai-hatalmi szándék, a hadügy állapota, az utánpótlás és ellátás lehetősége közti összefüggéseket. Külön hangsúlyozza a hadvezér személyiségének és jellemvonásainak a figyelembevételét, ugyanis ez a szubjektív tényező is meghatározó lehetett, hogy „manőverezéssel", vagy tényleges hadműveletekkel kellett-e számolni.

A szemben álló osztrák és bajor katonai erő, valamint a háborút megelőző politikai helyzet bemutatását követően tér át Michael Hochedlinger a francia királlyal szövetséges bajor választófejedelem 1702-es hadielőkészületeire, egyes császárhű német-római birodalmi területek elleni első harccselekményeire. Ezt követően a felső-ausztriai császári védelmi intézkedéseket, erőátcsoportosításokat részletezi, amelyek mind csupán a hatásos határvédelmet célozhatták, tekintettel a Rajnamentén és Németalföldön, valamint Itáliában már jelentős erőkkel folytatott hadműveletekre. E határvédelem – hatásossága érdekében – egyes birodalmi területek megszállását is szükségessé tette, és hamarosan közvetlen bajor–osztrák összecsapásokra került sor, ezek bemutatásával folytatódik az események ábrázolására.

A továbbiakban a szerző részletezi a felső-ausztriai fegyveres küzdelmet a bajor benyomulást követő 1703. március 11-i Schardenberg és Eisenborn melletti ütközettől kezdve, a kezdeti fordulatos harccselekményeken át az 1704. augusztus 13-i höchstädti (blindheimi) csatáig, amely a döntő Habsburg- és szövetséges angol diadalt, egyúttal a francia–bajor vereség mellett a választófejedelem hadainak Felső-Ausztriából való kiszorulását eredményezte. Sőt a hamarosan bekövetkező különbéke egész Bajorországot kiszolgáltatta a császárnak, aki elrendelte a határvédő művek eltávolítását.

Kitekintésként a szerző bemutatja, miként építette ki a császár a megszállt Bajorországban az osztrák közigazgatást, ez miként eredményezte az 1705/6-os bajor népfelkelést, és ez milyen következményekkel járt a felső-ausztriai területeken egészen addig, míg az 1714-es békeszerződés értelmében a Habsburg-hadak ki nem ürítették Bajorországot.

A magyar szempontból is feltétlen figyelemre méltó kismonográfiához függelékként korabeli áttekintő térkép, az eseményekre vonatkozó emlékirat-irodalom értékelő összegzése, forrás- és irodalomjegyzék, valamint a főbb személyekre, fontosabb eseményekre vonatkozó képanyag csatlakozik. Különösen a felhasznált források és az elsődleges irodalom tanulmányozása tanulságos, hiszen a gazdag jegyzetapparátusban is főleg ez tükröződik. Michael Hochedlinger a forrásokhoz valóban a legszélesebb értelemben vett másodlagos irodalom ismeretében nyúlt. Így nem meglepő, hogy jó érzékkel bukkant rá a legfontosabb osztrák és bajor levéltári forrásokra a két ország központi hadi- és politikai iratait őrző állagokban, valamint a felső-ausztriai helyi elhelyezésű egységekben. Alapvető munkája e témában a jövendő feldolgozások esetében semmiképpen sem kerülhető már meg. Ajánljuk ezért a korszakkal foglalkozó minden magyar kutató és érdeklődő szíves figyelmébe.

Zachar József

CHARLES–ALPHONSE RAEUBER

LES RENSEIGNEMENTS, LA RECONNAISSANCE ET LES TRANSMISSIONS MILITAIRES DU TEMPS DE NAPOLEON, Á L'EXEMPLE DE LA TROISIÈME INVASION DU PORTUGAL, 1810

(Comissao Portuguesa de História Militar, Lisboa, 1993. 274 o.)

Rendkívül érdekes szaktudományos munkára hívja fel ezúttal a recenzens az érdeklődő magyar olvasók figyelmét. A jól ismert svájci hadtörténész, Charles-Alphonse Raeuber Portugáliában, francia nyelven megjelentetett tanulmányára, amelyben a Napóleon-kori hírszerzést, felderítést és katonai hírtovábbítást mutatja be az 1810-es harmadik portugáliai francia betörés példáján. A kötetet a Portugál Hadtörténészek Nemzeti Bizottsága jelentette meg és a neves brit hadtörténész, *David G. Chandler* írt hozzá rövid, angol nyelvű bevezetőt. Ebben, a téma fontosságát általában és az Ibériai félszigeten 1807–1814 közt folyt háborút különösen kiemelve méltatja a konkrét témafeldolgozás jelentőségét, és követendő példának állítja a további kutatás számára.

Maga a szerző rövid előszavában azt hangsúlyozza, hogy nem általában az 1810-es hadműveletek ábrázolására, hanem azok keretei között egy konkrét kérdéskör elemzésére vállalkozott, mégpedig az eddig e tekintetben nem hasznosított bőséges levéltári anyagra építve. Ebben az értelemben rövid bevezető fejezetben idézi fel az Ibériai félsziget 1810-es általános hadihelyzetét az 1807/8-as és 1809-es francia betörést követő 1810/11-es újabb portugáliai hadjárat előestéjén. Bemutatja továbbá a Masséna marsall vezényelte portugáliai francia hadsereg összetételét, betörését, előrenyomulását, továbbá a Wellington tábornagy alárendeltségében állt brit–portugál csoportosítás erejét, diszlokációját és védelembe vonulását, valamint a szembekerült erők főbb hadműveleteit.

Az érdemi mondanivalóra áttérve, a hírszerzést tárgyaló második, már jelentősebb terjedelmű tematikai egység a katonai hírszerzés négy hagyományos területének megfelelően veszi sorra a rendelkezésre álló adatokat. Első csokorba a hivatalosan közzétett, vagy más módon publikált ismeretek hasznosítását fogja össze. Kiemeli e tekintetben főleg a térképek, útibeszámolók, újsághíradások értékelésének szerepét, valamint az ezek ellenőrzésére odautaztatott ügynökök pontosításainak szükségességét, különösen a Lisszabon védelmét szolgáló hármas erődítményvonallal kapcsolatosan. Ezt követően tér rá a nem publikusnak szánt dokumentumok elfogásának és hasznosításának a bemutatására. Ezzel kapcsolatban azt hangsúlyozza a szerző, hogy a hivatalos hadijelentések, utasítások mellett a tárgyalt időben még a hadvezérek magántermészetű levelezésének elfogása és értékelése is nagyon hasznosnak bizonyult. Még konkrétabb információkhoz juthatott a hadvezetés a hírszerzés harmadik formájaként bemutatott módszerrel, a hadifoglyok, dezertőrök és az előrenyomulás során felbukkant polgári lakosok kihallgatásával. Ez alapozta meg már akkor is a negyedik hírszerzési eljárást, a szemben álló erők kikémlelését.

Ez már átvezeti Charles-Alphonse Raeubert a következő tematikai egységhez, amelyben a közvetlen katonai felderítést mutatja be az 1810-es hadműveletek elemzésének módszerével. Elsőként a terepfelderítés fontosságát emeli ki, hangsúlyozva, mennyire előfeltétele a sikernek a jó hadműveleti térkép. Ezt követően sorra veszi a szemben álló hadvezérek rendelkezésére álltakat és azokat szembesíti a sikerrel. Megállapítja, különösen akkor bizonyultak jelentőseknek a térképek, ha a szemben álló haderő helyzetével kapcsolatosan sikeres volt a katonai felderítés, és megfelelő vázlatok készülhettek a menetvonalakról, táborhelyekről. Ez ugyanis lehetővé tette, és erre tér rá ezt követően a szerző, a lovas és gyalogjárőrök megfelelő módon való kiküldését a szemben álló erők létszámának, összetételének, felszereltségének, ellátottságának kifürkészésére. Az ellenséges létszámviszonyok megállapításának 1810-es módszereivel külön alfejezet foglalkozik.

A hírtovábbítás képezi a szerző mondanivalójának utolsó nagy tematikai egységét. Bemutatja, 1810-ben miként hasznosították a szemben álló hadviselő felek a polgári postajáratokat, miként indítottak postajáratnak álcázott katonai összekötőket. Egy újabb alfejezet szól a kalauzok hírtovábbításra való felhasználásáról, különfutárok kiküldéséről. Legjelentősebbnek azonban az az önálló alfejezet

tűnik, amely az optikai jelzőrendszerek hírtovábbításra való felhasználását mutatja be. E részt a titkosírással és számjelzéssel való érintkezés elemzése zárja le.

Az általánosságban jól ismert téma rendkívül konkrét feldolgozása megkövetelte, hogy a szerző mondanivalóját a szokásosnál is bővebben szemléltesse. Így függelékben tizenegy pár térképvázlat segítségével mutatja be a szemben álló haderők állásváltozásait az 1810. szeptember 16–26. közti időben. Ugyancsak függelékben adja közre az 1810. szeptember 26–29. közt megtévesztő módon végrehajtott francia lovas felderítőmenettel kapcsolatos forrásegyüttest. Maga a főszöveg azáltal válik világosabbá az olvasó számára, hogy a legfontosabb korabeli térképek, elfogott jelentések, menetvázlatok, helyzetábrázolások fényképmásolatait ugyanúgy közreadta, mint az akkori jelzőrendszerek telepítésének vázlatait, vagy az azok a működését világosabbá tevő korabeli ábrázolásokat. E huszonöt egész oldalas számozatlan tábla a kutatást ugyanúgy tovább segíti, mint a minden egyes fejezetet záró, rendkívüli gazdagságú jegyzetanyag. Ez ugyanis tartalmazza a legfontosabb franciaországi, portugáliai és angliai lelőhelyekre való utalást és a továbbvezető útmutatást is. A kötetet gazdag bibliográfia, pontos személy- és helységnévmutató zárja.

Zachar József

HERMANN RÓBERT

A RENDŐRMINISZTER ÉS A ZICHY-GYÉMÁNTOK

História Klub füzetek, 10.
A Fejér Megyei Levéltár Közleményei, 17.

(Székesfehérvár, é.n. [1994] 99 o.)

A cím olvastán azt hihetnénk, hogy Hermann Róbert eme ujjgyakorlatával belevetette magát a politikai non-fiction krimit kedvelő közönség meghódításáért folyó nemes küzdelembe, csak álnevet nem talált még magának. Aztán, belelapozva az ízlésesen szerkesztett kiadványba, rájövünk, hogy – persze kellő kritikai- és stílusérzéket, fölényes ismereteket feltételezve –, 1848–49 belpolitikai iszapbirkózásának e tragikomikus menetét más formában nem is igen lehetett volna tárgyalni.

Hiszen ha az említett sémában játszunk gondolatainkkal, adott egy túlélése esetén még ártható bukott alvezér az ellenséges klánból, adott a keresztapa, nem hiányzik a neki hódoló megtévedt végrehajtó-apparátusbeli fejes, vannak egymással rivalizáló, ilyen-olyan befolyás alatt lévő törvényhozók, bértollnokok, s ami kell. Gr. Zichy Ödön, az események egyetlen biológiai halottja csupán tisztáldozat a játszmában, amelynek célja Madarász László politikai kivégzése volt.

Ami közös bennük, hogy saját vesztük okozói voltak: egyéb fogyatékosságaikon túl főként naivitásukkal, óvatlanságukat nem is említve. Csak Zichy gondolhatta, hogy vállalkozását bírái – élükön Görgeivel – afféle jószolgálati útnak fogják fel, s csupán Madarász hihette, hogy a káposzta őrzéséhez elegendő farkasbőrbe bújni.

A történet quasi justizmorddal indul – hiszen mely statáriális eljárás nem melegágya ennek –, s a rendőrminiszter élveboncolása során politikai botrányba torkollik. Az olvasó közben szomorú mosollyal tűnődik el: az akkori dágvány a maihoz képest gyógyító iszappakolás.

A szerző szoros kronológiában, imponáló elsődleges és másodlagos forrásbázisra támaszkodva követi a Zichy-hagyaték – köztük az ominózus gyémántok – sorsát. Eközben nem csak az 1848–49 fordulóján Windisch-Grätz előretörése folytán borotvaélen táncoló, majd 1849 tavaszára másodszor is konszolidálódó, végül letűnő vezető magyar politikai garnitúra kevéssé ismert működési-döntéshozó mechanizmusa válik érthetőbbé, hanem az azt képviselő személyek is emberközelbe kerülnek.

Külön erénye a tanulmánynak, hogy Hermann nem csupán elénk „teszi" az ügyet,

hanem összegzésében igyekszik megfejteni annak motivációit is. Szintézisében utal arra, hogy ezt korábban változó színvonalon többen megkísérelték, de a különféle politikai koncepcióknak megfelelő történetírói „szekértáborokban".

A recenzens véleménye szerint pedig a Hermann-féle – egyáltalán nem lekicsinylő értelemben vett – „szabadgyalogok" sokat tehetnek az efféle táborok megbontásáért.

Lenkefi Ferenc

KISS VENDEL (Szerk.)

KOMÁROM ÉS KLAPKA GYÖRGY 1848/49-BEN

Az 1. Komáromi Napok alkalmából rendezett tudományos konferencia előadásai, 1992. április 26.

(Komárom, é.n. [1994] 132 o.)

Az immár több, mint két éve lezajlott konferencia jeles előadók jóvoltából Komárom és Klapka szerepét taglalta a szabadságharcban. Az előadássorozat, a kapcsolódó hadi- és politikai eseményekre is kitérve, fontos szerepet játszott abban, hogy a témakör a neki járó helyet kapja meg történeti tudatunkban. Megerősített abban a némileg „legendaszaggató" felismerésben, hogy Klapka Komárom nélkül könnyen csak a szabadságharc epizódszereplőjeként, horribile dictu: tucathőseként élne emlékezetünkben, s nem került volna még éltében az istenek lábainál ülő titánok közé.

Persze nem lett volna igazi konferencia az említett esemény – s ezzel egyáltalán nem akarom érdemeit a neki járónál jobban kisebbíteni –, ha nem akadt volna zászlóvivője Klapka naftalinszagú túlméltatásának. Hiszen az erőtől duzzadó, sasszárnyakat növesztett medve, vagy másként nézve, a medvetalpú „Doppeladler", miért dúlta volna szét – bár jónéhány szúrás árán – a méhkast, ha a benn lakozó rajt cukros vízzel (ld. oltalomlevél) is csendes zümmögésre bírhatta? Így a mindig kompromisszumkész, s alapjában konfliktuskerülő, inkább elméleti taktikus Klapka élete legnagyobb alkujával válthatott belépőt a hősi Pantheonba, s arról is gondoskodott, hogy ott, eseti-irányított amnéziát mutató emlékirataival, lecövekelje magát. Az olvasó azonban nem a recenzens eretnek gondolataira kíváncsi, hanem a konferencia előadás-füzéréről szeretne csipkedni.

Kecskés László Komárom erődrendszerének jelentősége a szabadságharcban c. előadásában szintézisszerűen tért ki a vár szerepére a hadieseményekben. A fontos történelmi csomópontokra utalva inkább méltatásra, mint a tények boncolására vállalkozott, de szándéka is az alaphangulat megadása lehetett.

Gráfel Lajos A komáromi erődrendszer a hadtörténeti várépítészet tükrében címmel, igen szak- és tényszerű fejtegetéseiben, Komárom szerves építészeti fejlődésével ismertette meg közönségét. Ezekből világossá vált, hogy az erődrendszernek a mindenkori hatalom által központilag támogatott kiépítése törvényszerűen osztott rá kulcsszerepet a török háborúktól egészen a XIX. század utolsó harmadáig. Gráfel mellékelt alaprajzai jól szemléltetik a vár fejlődéstörténetét, s hasznosan egészítik ki megállapításait.

Csikány Tamás Adalékok a vártüzérség történetéhez címmel a fegyvernem szervezetét, szerepét taglalva Komárom aktív védelmi rendszerét ismerteti. Nem mulasztja el a komáromi tüzérség személyi állományának, kiképzésének, működésének fontos ismérveit sem feltárni, s számszerű kimutatásokkal – amelyek a rendelkezésre állt lövegarzenál és kezelői meglehetős erejét tanúsítják – teljesebbé tenni kiváló ismertetőjét.

Hermann Róbert, jó szokása szerint a legtöbbet markolva, Klapka György tevékenysége 1848 márciusától 1849 január elsejéig c. előadásával nyitja meg a sort, amelyben négy

kollégájával együtt kronológikus rendben tárgyalja a szabadságharc hadieseményeit, s bennük Komárom és Klapka szerepét. Hermann némi stilizálás árán saját, jól megérdemelt publicitását is kiterjeszthette, ugyanis jelen kiadvány bizonyosan avatottabb közönség kezébe került, mint a mai magyar bakák történeti ismereteit – a kiváló szerzőgárda ellenére tudomásom szerint mérsékelt sikerrel – tágító – életrajzi sorozat. A szerző igen tiszteletre méltó szándékkal nem elégszik meg Klapka nimbuszának öncélú nyesegetésével, hanem főleg hivatásbeli fogyatékosságait ízléssel adatolva – nem vitatva azonban mégis kiemelkedő szerepét a szabadságharcban és Komárom falain – bizonyítja a kritikátlan hozsannázás szükségtelenségét.

Az időszak bőséges eseményfolyamának és Klapka inkább sodortatásának, mint azt befolyásoló szerepének taglalása igen hasznosan egészíti ki ismereteinket a forradalom kezdetétől a januári krízisig.

Hajagos József, hasonlóképpen színvonalas tanulmányában, Tokajtól Tiszafüredig követi nyomon a politikai vezetés és a honvédsereg vergődését egészen a tavaszi kibontakozásig. Külön elismerésre méltó Görgei karrierje felívelésének és Dembinski katasztrofális szereplésének tényszerű tárgyalása, hiszen az ellenség mellett utóbbi okozta – ha jó szándékkal is – a legnagyobb kárt a szabadságharc ügyének. Magyarázatot kapunk arra, hogy Klapka nagyrészt Görgei barátságának és befolyásának köszönhette, hogy végig megmaradhatott a honvéd hadvezetés elitjében.

Pelyach István Az út Komáromba. Klapka György a tavaszi hadjáratban c. előadásában a diadalokról emlékezik meg, s egyúttal Klapka „mélyrepüléséről" – már ami ekkori, igencsak kiegyensúlyozatlan szereplését illeti. Egyenesen következett ebből felfelé buktatása a komáromi parancsnokságig, s az örökkévalóságig.

Katona Tamás Komárom, 1849. július 2–11. c., inkább hangulatfestő felszólalása némileg elüt az eddig megszokott stílustól. Kissé zavaró, minden bizonnyal a kötetlen előadás spontaneitásából fakadó, néha profán szóhasználatával emberközelbe hozza az eseményeket. A stratégiai helyzet, a Komárom alatti ütközetek és a délvidéki levonulás előkészületeinek tárgyalása során utal arra, hogy Klapka Komáromban került végre arra a helyre, ahol hasznosan kamatoztathatta posztjának megfelelő inkább defenzív – a megelőző csapás kellő időben történő alkalmazását sem kizáró – képességeit.

Kedves Gyula az 1849. augusztus 3-i kitörést, a szabadságharc utolsó győztes csatáját taglalva megerősíti, hogy Klapka és Komárom dicsősége itt teljesedett ki, hogy azután az erőfeszítések október 2-án legalább itt meghozzák gyümölcsüket. Az ostromgyűrű időleges megroppantása, ill. a cs. kir. haderő lekötése bizonyította, hogy a körülzárt erőd távlati, s feltehetően nagy véráldozatokkal járó hódoltatása helyett célravezetőbbek az ostromló presztizsét ugyan csökkentő, de az óhajtott eredményt biztosító tárgyalások.

A szerző Mellékletében, amelyben az augusztus 3-i kitörés hadrendjét közli, szintén alátámasztja a kis haderő figyelmen kívül hagyásának kockázatos voltát.

Szénássy Zoltán Klapka tábornok, Komárom hős védője c. emlékedett, de annál sematikusabb dicshimnusza némiképp a pár évvel ezelőtti ünnepélyek hangulatát festi – bár hasonlókra az igen közeli múltban is akadt példa. Álláspontja Klapka és Komárom szerepéről természetesen tiszteletben tartandó – s ezt másodlagos, értsd: könyvészeti forrásokkal is igyekszik alátámasztani –, de többek között abban a tekintetben sem meggyőző – amint azt Hermann is vitatja, s bizonyítja –, hogy a vár 1848 szeptemberi átvétele egyedül Klapka dicsősége volna. Tanulmányának színvonala a kapituláció előzményeinek, s tényének tárgyalása során emelkedik ugyan, ám mégis marad a sejtelem, hogy szereplése nagyrészt buzgó lokálpatriotizmusának, s jószándékú dilettantizmusának köszönhető.

A kiadvány vitathatatlan értékét emelik, s a szerkesztő és a kiadványtervező ízlését dícsérik a kötet végén reprodukált képmellékletek is.

Lenkefi Ferenc

ALAN SKED

DER FALL DES HAUSES HABSBURG

Der unzeitige Tod eines Kaiserreiches

(Wolf Jobst Siedler Verlag GmbH, Berlin, 1993. 345 o.)

A neves brit történész, Alan Sked, A. J. P. Taylor tanítványa, magyar szempontból is rendkívül figyelemreméltó könyvet írt, eredeti angol címe szerint „A Habsburg-birodalom hanyatlása és bukása, 1815–1918" címmel. A német változat a mondanivalót már a címmel is az uralkodó dinasztiához köti: „A Habsburg-ház bukása. Egy császárság korai halála."

A szerző nyolc világos tematikai egységben tárgyalja a rendkívül mozgalmas száz esztendő folyamatait. A nyitánynak nevezett első részben az első világháború előestéjén még mindig monarchista beállítottságú Európa egészét és ebbe tagolva a Habsburg-monarchia helyzetét mutatja be. Kiemeli, hogy a három császár meghatározó szerepe mögött nemcsak egy-egy uralom alá vetett európai birodalom húzódott meg, hanem az „Isten kegyelméből" való uralkodás is. Ebből fakadóan alkotmányosság és más XIX. századi tendenciák csakis az uralkodói akarat függvényében érvényesülhettek. Ugyanakkor azt is hangsúlyozza, sem az orosz II. Miklós, sem a német II. Vilmos, sem pedig az osztrák I. Ferenc József egyénisége nem volt alkalmas az örökölt monarchia továbbélésének a biztosítására.

A három európai birodalom belső helyzetének összehasonlító vizsgálatát követően tér rá a szerző a Habsburg-monarchia sajátos körülményeinek bemutatására, hogy választ kaphasson arra a kiinduló kérdésre: mikor vált elkerülhetetlenné a Habsburg-birodalom összeomlása, és ez az összeomlás nem lehetett-e volna valamilyen módon elkerülhető. Ebben az összefüggésben felidézi, hogy a legtöbb osztrák kutató az időpontot az 1789–1815 közti történelmi időszakban helyezi el, még ha eltérően, más-más meghatározónak tartott eseményhez kötve is. Alan Sked ezzel szemben úgy véli, hogy a Habsburg-monarchia a napóleoni háborúkból győztesként került ki és a Bécsi Kongresszuson európai vezető szerepét újólag biztosította.

Ennek megfelelően a szerző elemzését az 1815–1848 közti metternichi rendszerrel kezdi. Bemutatja e rendszer bírálóinak és védelmezőinek nézeteit, majd részletezi a belpolitikai eseményeket, hogy eljusson a következő konklúziókhoz: a tárgyalt időszakot nem annyira Metternich diplomáciai tényked ése, mint inkább kormányzati alapelvei határozták meg. Alapelvei mögött az államérdek húzódott meg, annak érvényesítésére akár nyers erővel is kész volt, a külső status quo biztosítására háborút, a belsőére karhatalom bevetését is fontolóra véve. Ez a rendszer addig állhatott fenn, ameddig a létét meghatározó alapelveket az európai hatalmak, illetve az alattvalók hajlandóak voltak elfogadni.

Áttérve az 1848-as forradalmi esztendőhöz vezető okok vizsgálatára, először azt a kérdést veti fel, szükségszerű volt-e a forradalom Habsburg-birodalombeli jelentkezése és ez okozta-e Metternich bukását, vagy éppen Metternich bukása vezetett-e a forradalom kirobbanásához? Nézete szerint a bécsi, szerény keretek között maradt megmozdulás hatására elhamarkodottan döntött az uralkodóház Metternich elbocsátása és az általa megtestesített rendszer feladása mellett, s az így keletkezett hatalmi vákuum kedvezett a forradalmak kirobbanásának. Ezt követően sorra veszi a forradalmat akarókat: a titkos társaságokat, a liberálisokat és demokratákat, az erősödő polgárságot és a szegényedő tömeget, valamint az ellenzéki nemzetieket és nacionalistákat, ezeket az egymást többszörösen átfedő csoportokat, rétegeket. Ezek működésével kapcsolatosan külön alfejezetben tárgyalja azt a jogosan felmerülő kérdést, mennyiben volt „rendőrállam" a metternichi rendszer. Megállapítja, hogy egyáltalán nem uralkodtak szörnyűséges állapotok, csak csekély számú politikai fogoly volt. Ebből pedig azt a következtetést is levonja, hogy 1848-at megelőzően komolyan sohasem fenyegetett forradalmi veszély, a fent említett csoportok, rétegek mozgolódása ellenére sem. Valamennyien távol voltak ugyanis attól, hogy alkotmányt, parlamentarizmust, a népfelség érvényesítését a későbbi felfogásnak megfelelően követelték volna. Követeléseik sokkal

mérsékeltebben a politikai rendőrség tevékenységének korlátozására, a cenzúra eltörlésére, a toleranciára, az adóreformra, a kormányzás decentralizására, kedvezőbb intézkedésekre és ezeknek az intézkedéseknek a befolyásolhatóságára irányultak.

Ebben az összefüggésben a szerző vitába száll azzal a – magyar történészek által általánosan elfogadott – nézettel, hogy a magyarországi forradalom a nemesség műve lett volna. Erősen hangsúlyozza azt is, hogy elfogadja *Deák István* tézisét, miszerint Magyarországon „törvényes forradalom" érvényesült, mégpedig „két tekintetben is törvényes, először, mert újra érvényesítette az alkotmányt, másodszor, mert a király ezzel egyetértett", és „a magyarok az Ausztria és Magyarország közti 1848/49-es forradalmi összeütközések egész idején követeléseiket következetesen az áprilisi törvényekre vezették vissza, amelyekhez az uralkodó is hozzájárult". A szabadságharcra úgy került sor, hogy „a dinasztia visszavonta az áprilisi törvényekhez való királyi hozzájárulást", „Magyarországot megtámadtatta Jellasiccsal", és „csak ekkor váltak a magyarok uralkodójuk ellenségévé, mégpedig anélkül, hogy akarták volna".

Az 1848-at megelőző gazdasági és társadalmi helyzet további részletezése és Metternich bukásának felidézése után önálló fejezetben elemzi Alan Sked „az 1848-as forradalmak csődjét". Kiemeli, hogy az itáliai tartományokban kirobbant valódi politikai forradalom fegyveres leverése volt a döntő a Habsburg-monarchia továbbélése szempontjából. Ugyanis a cseh korona tartományaiban csak szerény megmozdulások voltak, a német örökös tartományokban még azok sem, így teljes erővel a különállóság felé menetelő Magyarország ellen lehetett fordulni. Mindezzel együtt, ahogyan a szerző a továbbiakban kifejti, az addigi magyar ellenállást éltető remény, miszerint ha a Habsburgok Lombardiát és Velencét elveszítenék, és ezek Itáliával, míg az örökös tartományok Németországgal egyesülnének, „a császári fővárost Budára helyeznék, és a Monarchia magyar lenne", ugyancsak elszállt. Ez viszont az ellenállást erősítette, s végül csak orosz segítséggel sikerült „az ellenforradalom második fázisaként" Magyarországra vereséget mérni.

A magyarországi forradalommal foglalkozó önálló alfejezet külön figyelmet érdemel a magyar olvasó részéről, a bukás okaival foglalkozó elemzésre tekintettel. A szerző a nemzetiségi kérdés kezelésével kapcsolatosan hangsúlyozza, hogy „a magyarok vereségét csak nagyon nehezen lehet a nemzetiségekkel való viszályaikra visszavezetni", továbbá hozzáteszi: „el kellene kerülni azt a hibát, hogy a magyar politikát irracionálisnak, vagy merevnek minősítsük", hiszen 1848-ban „Batthyány, amennyire tőle függött, mindenkor kész volt koncessziókra a béke érdekében, és Kossuth megfontolásaiban már júliusban felbukkant a konföderáció gondolata". Az egyes magyarországi nemzetiségek magatartásának vizsgálata után Alan Sked arra a következtetésre jut, hogy inkább az agrárkérdés megoldásának elhúzódása, a jobbágyfelszabadítás késedelmessége, a földhözjuttatás elmaradása, az adókérdés megoldatlansága fordította szembe a tömegeket a független magyar kormánnyal. Mindenesetre az a szerző nézete, hogy ha minden nemzetiség támogatta volna is a magyar szabadságharcot, egyrészt a fegyver- és lőszerhiány, másrészt az orosz intervenció eleve vereségre ítélte azt. Ezután elemzi azt a kérdést is, hogy a polgári és katonai vezetés, Kossuth és Görgei ellentétére leegyszerűsítve, felelőssé tehető-e a vereséggel kapcsolatosan. Ennek az ellentétnek a meglétét nem tagadva úgy véli, hogy „a magyar honvédelmet szolgáló ipar felépítésének nehézségei és a nemzetközi kapcsolatok sokkal többet nyomtak a latban, mint a Kossuth és Görgey közti ellentétek, vagy a nemzetiségi konfliktus és a parasztaok szerepe". Visszatérve az itáliai forradalmak eltiprásával adott lehetőségre még azt is vizsgálat tárgyává teszi a szerző, hogy a magyarokkal szembeni ellenforradalmi győzelem visszavezethető-e valamilyen egységes kamarillapolitikára. Arra az eredményre jut, hogy „a Monarchiát 1848-ban nem valamilyen reakciós összeesküvés mentette meg", hanem az a tény, hogy Radetzky, Windisch-Graetz, Jellasics, Schwarzenberg és a többi udvarhű felelős a maga helyén tette, amit tennie kellett, míg meg nem érkezett az orosz segítség.

A következő fejezet az ellenforradalomtól a kiegyezésig vezető időszakot öleli fel. Először a reakció erős embere, Schwarzenberg működését mutatja be a szerző, amely egyenesen vezetett az 1851-es szilveszteri pátenshez, a neoabszolutizmus formális bevezetéséhez. A továbbiakban a gazdasági változások, külpolitikai törekvések 1853–1859 közti tendenciáiról szól, majd felidézi a háborús vereségeket, amelyek a Habsburg-monarchia nélküli itáliai és németföldi egységállam megteremtését eredményezték és szükségszerűen elvezettek a kiegyezési tárgyalásokhoz.

Magát a kiegyezést „A kettős monarchia" című következő tematikai egység mutatja be. Már a kiegyezési tárgyalásokkal, még inkább pedig a dualista berendezkedéssel kapcsolato-

san a szerző elsődlegesen Andrássy Gyula gróf személyét emeli ki. A gazdasági felemelkedés bemutatása után azután a nemzetiségi kérdés alakulását elemzi. Bevezetőben idézi a horvát kiegyezést és az 1868-as nemzetiségi törvényt, majd kijelenti, hogy „a liberális nemzetiségi politika megbízható alapjává válás helyett az 1868-as törvény a magyarosítás eszközévé vált". További elemzéssel mégis arra a következtetésre jut: „nagyon valószínűtlennek tűnik, hogy az 1867 és 1914 közti magyar politika, kíméletlen magyarosítási programja ellenére, felelőssé tehető lenne azért, hogy a Monarchiát a pusztulás határára űzte volna".

Az utolsó fejezet „a katasztrófához vezető úttal" foglalkozik. Ebben külpolitikai elemzést végez a szerző, mivel az előző belpolitikai elemzések szerint belső folyamatok nem okozhatták a kettős monarchia bukását. A külpolitikával kapcsolatosan elsősorban *Diószegi István* munkásságának eredményeire épít, ezen túlmenően azonban ismét erőteljesen kiemeli Andrássy Gyula gróf befolyását és irányító tevékenységének érvényesülését a porosz–francia háború és a boszniai–hercegovinai okkupáció időszakában, sőt elfogadja *Décsy János* nézetét, miszerint Andrássy „kétségtelenül a XIX. század egyik legjelentősebb államférfija". A továbbiakban azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia az európai háború, vagy béke egyik tényezője volt-e. A német szövetségesnek tett állandó engedmények bemutatása mellett arra fektet nagy súlyt a szerző, hogy ábrázolja, miként sikerült 1914-ig modus vivendit találni Oroszországgal is. Az ezirányú politikával való éles szakításként értékeli a Szerbiához intézett ultimátumot, amely egyenesen Oroszország támadását kívánta volna kiprovokálni. Ugyanilyen határozottan az a nézete, hogy „a háborúban szükséges rugalmasságot a legérzékenyebben az korlátozta", hogy „a magyarok, mindenekelőtt Tisza, kemények maradtak, nem akartak sem föderalizmust, sem magyarországi választójogi reformot". Ehhez hozzáteszi: „A magyar bürokrácia gondoskodott arról, hogy a magyar gabonatartalékokkal először a magyar igényeket elégítsék ki. Így az osztrák kormány még erősebben a német függőségébe került."

Az első világháborús vereség felidézését követően a szerző azzal zárja művét, hogy „a »hanyatlás« fogalma félrevezető", „a Habsburg-monarchia megszűnt, mert meghatározó háborút veszített el", és „egyáltalán nem bizonyított, hogy a Monarchia bukásáért a nemzetiségi kérdés a felelős", „a Monarchia valódi gyengesége katonai és pénzügyi természetű volt", vagyis „ha ezeket sikerült volna kiküszöbölni, a Habsburgok története egészen más lett volna". E végkövetkeztetés és az ehhez vezető, fentebb felidézett elemzések is igazolják a recenzens álláspontját: mihamarabb a legszélesebb magyar olvasóközönség kezébe kellene adni Alan Sked rendkívül figyelemreméltó, sajátos szemléletű könyvét.

Zachar József

NORMAN FRIEDMAN

DESERT VICTORY

The War for Kuwait

(Naval Institute Press, Annapolis [Maryland], 1991. 345 o.)

A második világháború óta eltelt korszak időrendben harmadik, az Egyesült Államok által vívott nagyobb háborújáról szóló művek közül minden bizonnyal ez a legalaposabb és adatokban leggazdagabb munka.

Mivel feltételezhető, hogy az olvasó ismeri az Irak ellen viselt háború főbb eseményeit, a kötet legérdekesebb adataira igyekszem szorítkozni.

A szerző a kötet bevezetésében előadja, hogy e háborúban nem volt fokozatos eszkaláció. Első éjjel szétzúzták a légvédelmi rendszert, ezután már nyugodtan bombázhattak több, mint 40 napig. A győzelem méreteire jellemző, hogy magában a háborúban

kevesebb amerikai katona vesztette életét, mint a szaúd-arábiai gyakorlatozás közben. Veszélytelenebb volt az amerikai katonák számára, mint az Egyesült Államok nagyvárosainak bizonyos részein sétálni.

Irak erejét túlbecsülték. Hittek Szaddam Husszein propagandájának. A Carter óta túlságosan az űrbeli eszközökre támaszkodó felderítés csak a járműveket tudta megszámlálni, az embereket nem, így több katonát feltételeztek, mint amennyi volt.

Szaddam jobban félt a belső ellenségtől, mint a külsőtől. A hadsereg az Irán elleni háború során meggyengült, s az esetleges katonai puccs veszélyét az iraki elnök a rivális nemzeti gárda erősítésével ellensúlyozta. Gyanakvása miatt a légierőt sem igyekezett nagyon erősíteni. Mély bunkerei saját légiereje ellen *is* készültek.

A Kuvait elleni inváziót 3 gárdahadosztály végezte 300(?) harckocsival; két páncélos- és egy lövészhadosztály.

Miért nem hatolt be rögtön Szaúd-Arábiába is? Támadó harckocsijai részben tönkrementek, logisztikája gyenge volt s úgy vélte, hogy Kuvait meghódítását a világ elfogadja, s nem kerül háborúba az Egyesült Államokkal. Szaúd-Arábia feltehetőleg a következő lépés lett volna, ha kuvaiti agresszióját annyiban hagyják. 12–18 hónapra lett volna szüksége, hogy atomfegyvert gyártson, s félő volt, hogy a világ olajának 50%-a a kezébe kerül.

A világ nagyhatalmai *nagyjából* egyetértettek Szaddam megfékezésével. A kis államok többsége azért tartotta tűrhetetlennek Kuvait lerohanását, mert ha azt eltűrik, a jövőben bármelyik nagyobb állam megsemmisíthette volna kisebb szomszédját. Így Irak mellett csak Kuba, Líbia, India(!), Jemen, Jordánia és a palesztínok foglaltak állást.

Fontos adat: Bush megígérte az Irakot bizonyos mértékig sajnáló (és Iránt ól félő) arab szövetségeseinek, hogy azonnal leállítja a szárazföldi támadást, mihelyt az utolsó iraki katona elhagyta Kuvaitot. Az – egyébként logikus – Bagdad elleni menetelésről ezért nem lehett szó.

Nagyobb szárazföldi hadsereget légi bombázással nem lehet megállítani. Ha Szaddam rögtön megtámadja a Szaúd-Arábiát, legfeljebb atomfegyverrel lehetett volna megtorpanásra kényszeríteni. A jelen lévő repülőgéphordozók folyamatosan csak gépek tucatjaival tudtak volna bombázni, míg az egy-egy hajón tárolt – 2000 tonnányi – bomba ki nem fogy. Aztán haza kellett volna menniük új bombákért, tehát csak 5–7 napig harcolhattak volna egyfolytában. (Addigra a repülőgépek hajtóanyaga is elfogott volna).

Augusztusban 3, szeptemberben 4 repülőgéphordozó-csoport volt jelen, s ősz végéig a légierő nagyobb részét ezek adták. Január 21-én már 6 csoport állt harcban.

Az Air Force átcsoportosítása elég gyorsan ment. Egy hónappal Kuvait lerohanása után ott volt már 400 harci és 200 támogató repülőgép, ez kb. 4–6 repülőgéphordozó kapacitásával egyenlő.

A szárazföldi erő felépítése lassabban ment. Az augusztus végén elhangzott harcias amerikai kijelentések Szaddam megtévesztését szolgálták, hogy erősebbnek vélje az amerikai hadsereget mint amilyen. Ebben a sajtó is segítette az amerikai vezetést.

Az 1990 őszén az öbölbe érkezett amerikai erők: két légiszállítású hadosztály; 2 tengerészgyalogos hadosztály, 1 gépesített lövészhadosztály, 2 páncélos hadosztály.

Ez elég volt már a hatékony védekezésre, de (az akkori felmérések szerint) a támadásra nem, s egy november 6-án hozott döntés értelmében az öbölbe rendelték a két Nyugat-Európában állomásozó hadtest egyikét, amit Gorbacsov békepolitikája tett lehetővé.

A hatalmas tűzerejű VII. hadtest volt a szövetséges haderő fő támadást végző szárnyának döntő ereje (6000 lánctalpas és 59 ezer kerekes járművel).

Szaddam az egész ősz folyamán abban bízott, hogy nem fogják megtámadni, ha ő nem támad, s belenyugszanak hódításába. Felvonult a kuvait–szaudi határon és a kuvaiti tengerparton; propagandája azt terjesztette, hogy egy ellene indított támadás rendkívül sok halottal járna. Bízott abban, hogy az USA ezt nem fogja vállalni. Bíztatta őt a Vietnamból történt kivonulás 50 000 halott után, a Beirutból történt kivonulás, a teheráni túszszabadítási kísérlet kudarca, és az, hogy az USA nem támadta meg Kubát. Sok ágyúja és rakétája volt, s azt állította, hogy Irak 2 millió halottat is el tud viselni. Kérkedett fegyvereinek nagy számával, nem vette észre, hogy ennek folytán arzenáljának elpusztítása is fontos katonai céllá változott.

Az iraki sereget sokan harcedzettnek tekintették, s nem gondoltak arra, hogy ez harci fáradtságot is jelentett.

Az USA sem gondolt nagyon kevés saját halottra. Erre vall, hogy 16 099 hullazsákot rendelt, bár Szaddam szerint az Egyesült Államok nem bír el 10 000 halottat.

Irak egyre fokozta Kuvaitban állomásozó csapatainak számát, s a szövetséges felderítés január közepén az iraki erőt 530 000 főre

becsülte, 4300 harckocsival, 2700 lövészpáncélossal és 3000 löveggel; mindezt a parancsnokságok azonosítása alapján. Később (1991 április!) úgy vélték, hogy nem voltak többen 300 000 főnél.

Szaddam úgy ítélte meg, hogy egy erős és mély frontvonal elég hosszú ideig megállíthatja a támadókat ahhoz, hogy tüzérsége megtörje a támadást. A példa az 1943-as kurszki csata volt.

Az amerikai légierő támadásai egymagukban nem érhették volna el, hogy Irak feladja Kuvaitot: Aspin (Clinton azóta bukott hadügyminisztere) így gondolta. A bombázás hatása nem elhanyagolható, de korlátozott, a bombázás egymagában nem tud területet hódítani.

A gyors kuvaiti győzelemhez a hatalmas légi előkészítésen kívül a szárazföldi erők (az Army és a Marine) kiválóságára is szükség volt.

A katonai döntések többségét a helyszínen hozták, így nem is volt hír-kiszivárogtatás, ami igen fontos volt, mert a szárazföldi támadás *Schwarzkopf* tábornok terve alapján nagy félrevezetéssel folyt. Úgy tettek, mintha dél felől támadnának, s a fő támadás nyugat felől történt.

Powell vezérkari főnök eldöntötte, hogy *Schwarzkopfnak* lehetőleg minden kérését teljesíti, de nem mondják meg neki, hogyan harcoljon. Ez volt a helyes! Korábban az amerikai elnökök igyekeztek minden részletet maguk megparancsolni, mert a helyi parancsnokok döntéseit egy szovjet nukleáris támadástól félve veszélyesnek tartották.

Szaddam nem hitte, hogy megverhetik, s olyan tanácsadója sem volt, aki ezt meg merte volna neki mondani.

Az ultimátum január 15-én 24 órakor járt le, s a következő éjjelen hajnali 2 órakor megindult a támadás. 2.30 órakor már Bagdadot bombázták. A szirénák nem szólaltak meg, bár a légvédelmi lövegek tüzeltek. A centralizált légvédelmi rendszer összeomlott Irakban.

Irak légvédelmi rendszerének központjai mélyen az ország területén voltak. Ezért nem volt elég a határon felállított légvédelmi láncot áttörni. Ez az áttörés csak folyosókat biztosított a támadó repülőgépeknek. Az irányítóközpontokat főként az F–117-es lopakodók pusztították el.

Az első éjszakai bombázások eredményeképpen a szövetséges bombázók közepes, vagy nagy magasságban majdnem mindenhová nyugodtan repülhettek.

Az iraki légvédelmi rakéták igen kevés szövetséges repülőgépet lőttek le. Igen kevés repülőgép veszett el. Vietnamban 2,6–3%-os volt a veszteség, itt 0,9%-os. A bombázást egy héttel meghosszabbította a rossz idő, s még egy héttel az Izraelt és Szaúd-Arábiát támadó Scudok elleni harc.

A kísérő gépeket végig használták, mert az iraki légierő néhány tucat gépének elvesztése után nem harcolt többé (egyetlen légi győzelmet sem aratott légi harcban), de nem is semmisült meg, bár kb. 150 gépe Iránba szökött.

A bombák egy része lézerirányítású precíziós fegyver volt, ilyeneket csak F–117/A, F–111 és F–15/E mintájú gépek hordozhattak, a többi nem. 284 Tomahawk robotrepülőt indítottak, ezek 80%-a ért el találatot.

A hidak rendszeres bombázása következtében (annak ellenére, hogy az irakiak a hidakat gyorsan helyreállították) a Kuvaitban lévő iraki haderő számára szállított utánpótlás a szükséges napi 20 000 tonnáról 2000 tonnára csökkent. Ennek következményeit nem kell magyarázni.

A Scud-ok vadászása a továbbiakban is lekötötte a bevetések 10%-át.

Senki sem tudhatta, mennyire törték meg a légitámadások az iraki hadsereget, de a szovjet vezetők sejtették, hogy a szárazföldi háborúban megalázó vereség várt volna rá.

Mivel az iraki légierő – ha nem is pusztult el – nem működött, iraki felderítés sem volt – így nem észlelték a nagy szövetséges átcsoportosítást, főként dél felől várták a támadást. Egy tengerészgyalogos hadosztály végig a szállítóhajókon maradva imitálta, hogy partra fog szállni, amit soha nem tett meg, és sok iraki erőt kötött le a déli tengerparton.

A XVIII. hadtest 500, a nagy VII. hadtest 300-nál több mérföldet mozdult nyugat felé.

A szárazföldi támadás kezdetekor a nyugati oldalon a balszárnyon a francia 6. könnyű hadosztály állt, jobbján az US XVIII. légiszállítású hadtest, tőle jobbra a fő ütőerőt képviselő VII. hadtest, ettől jobbra az US 1. páncélos „lovas" hadosztály, majd az 1. brit páncélos hadosztály.

A déli fronton a balszárnyon az egyiptomi–szíriai erők álltak, tőlük jobbra az US 1. tengerészgyalogos hadosztály, tőle jobbra 5 szaúdi, kuvaiti, ománi és öbölbeli gépesített lövészdandár.

Az US 2. tengerészgyalogos hadosztály az 1. hadosztály háta mögött kezdte a támadást és annak balszárnyára zárkózott fel.

A támadás február 24-én kezdődött és gyorsan haladt előre. Sok iraki egység gyorsan megadta magát. Voltak, melyek erősen ellenálltak, és vereséget szenvedtek. Egy iraki kommandóegység pl. 4 óra hosszat ellenállt.

Az első napi célokat 12 óra alatt elérték. A VII. hadtest 24 óra alatt 80 mérföld mélyen hatolt be Irak területére.

Nehezebb dolga volt a déli kiegészítő támadást végrehajtó alakulatokban a harc fő terhét viselő két tengerészgyalogos hadosztálynak, mert viszonylag nagyobb erőket kellett leküzdeniük, s az őket segítő arab hadosztályok minősége nem érte el az amerikai–angol–francia szintet.

Az iraki hadsereg *elméleti* létszámának és nehéz fegyvereinek 1/4-ét pusztította el, vagy fogta el a két tengerészgyalogos hadosztály; a valóságban, mivel az iraki hadsereg tényleges létszáma az elméletinél kisebb volt, ennél is többet.

Az iraki hadsereg katonáinak dezertálása – mint később kiderült – 30–60%-os volt. Oka a szünet nélküli bombázás, mellyel szemben semmilyen ellenszerük nem volt, az éhezés-szomjazás, a hiányos utánpótlás volt.

Kialakultak klasszikus páncélos csaták is. Az amerikai harckocsik már 3800 yardról észlelték az irakiakat, mielőtt még azok látták volna őket, s a komputerek jóvoltából már találatot tudtak elérni. Az iraki páncélosok (beleértve a T–72-eseket is), bár értek el néhány telitalálatot, nem tudták átlőni az M1A1-esek páncélját, emezek viszont 120-as lövegeikkel minden további nélkül kilőtték a T–72-eseket is.

Az iraki lövegek közül csak azok egy része maradt meg, melyek hallgattak. Ha lőttek, a szövetséges tüzérek bemérték az iraki lövegek helyét és egy-két válaszlövéssel elpusztították őket. Az irakiak többnyire csak akkor észlelték a támadást, ha harckocsijuk felrobbant.

A harcban elesett szövetséges katonák száma rendkívül csekély volt: 88 amerikai, 41 szövetséges arab, 16 brit, 2 francia. A 88 amerikaiból 28 egy Scud rakéta találata következtében halt meg.

Az irakiak nem használtak vegyi fegyvert. Lehet, hogy felső parancsra vártak, ami nem jött meg, esetleg a parancsnokok saját csapataikat féltették a bejelentett megtorlástól, vagy – viseltes gázmaszkjaik miatt – saját harcanyagaiktól.

A szerző számos tanulságot von le az Öbölháborúból.

Hangsúlyozza a tengerészet jelentőségét, melynek használatához nem kell a szövetségesek jóváhagyása. E nagy győzelmet kisebb, de látványos sikerek előzték meg: (Líbia: 1986; Perzsa-öböl: 1988; Panama: 1989).

Kiderült továbbá: jók a bonyolult fegyverrendszerek, s jó az emberanyag. A sivatagi terep ideális volt.

Több hónapig csak a repülőgéphordozók és a tengerészgyalogosok tartották vissza Szaddamot.

Hangsúlyozza a Tomahawk-ok fontosságát és egy új távolfelderítő repülőgép rendszerbe állításának szükségességét.

Nagyon fontos volt a komputerek sűrű és erős hírközlő láncolata s a sok képzett kezelő.

A kötet felsorolja a szövetségesek összes fontos fegyvereit. Ezek közül megemlíthetjük, hogy az amerikai haderőben 1900 M1A1-es harckocsi volt (120-as löveggel) de a Szerző nem biztos benne, hogy valamennyi 105-ös löveggel bíró M1-est átalakították-e M1A1-esre. Ezenkívül szerepelt néhány száz M–60-as is, 105-ös löveggel. A lövészpáncélosok kb. fele Bradley volt – 2000 db.

A szárazföldi haderő állományában 10 merevszárnyú repülőgép volt és 2378 helikopter, ebből 526 AH–64-es Apache.

Az összesen fegyverben álló 193 000 tengerészgyalogosból 99 500 volt ott az öbölben.

A brit Challenger nehéz harckocsi (170 volt belőle) annyiban különbözik az M1A1-estől, hogy lövege nem sima, hanem huzagolt csövű, de nincs egészen integrált tűzvezető rendszere. Mindenesetre egy Challenger 5100 méterről lőtt ki egy iraki karckocsit.

Az öbölben levő fegyveres erőkből az Air Force 931, a tengerészet 395, a tengerészgyalogság 191 harci repülőgépet vonultatott fel, azaz összesen 1517-et, a brit légierő 70-et, a francia 49-et, a kanadai 26-ot, az olasz 10-et, a szaudi 201-et, a bahreini 30-at. Az iraki légierő 591 repülőgépet számlált.

Az amerikai tüzérség 155 és 203 mm-es lövegekből és MLRS rakétákból állt. Ez utóbbi különösen hatékonynak bizonyult. Egy ilyen rakétavető 12 rakétát tud kilőni gyors egymásutánban, 30 km távolságra; egy-egy rakétában 660 páncéltörő kisbomba van. Az öbölháború során 10 000 „round"-ot adtak le az MLRS-sel.

Az iraki haderő halottjainak számát (a polgári lakosság veszteségét nem számítva) 100 000 főre teszik.

Az iraki csapatok megfélemlítése céljából 10 db 14 000 fontos területromboló bombát is bevetettek. Ez volt az egyik fenyegetés vegyi fegyver használatának esetére, a másik: a nukleáris ellencsapás. Ha máshol nem, a hajókon feltétlenül voltak nukleáris fegyverek.

A kiváló könyvet érdemes lenne magyar nyelvre fordítani.

Borosy András

TARTALOM

TANULMÁNYOK

LENKEFI FERENC — A lelkigondozás problémái a francia hadifoglyok körében Magyarországon, 1794–1795 – – – – – – – – – – – – – 3

BONHARDT ATTILA — A magyar hadifoglyok hazatelepítése az első világháború után. II. A magyarországi leszerelő táborok, 1919–1923 – – – – – 19

OKVÁTH IMRE — Hadseregfejlesztési elképzelések és a hadiipar kiépítésének megkezdése, 1947–1948 – – – – – – – – – – – – – – – 57

KÖZLEMÉNYEK

MOLNÁR ANDRÁS — Katonai karhatalom a reformkori megyegyűléseken – – – – 75

MERÉNYI-METZGER GÁBOR — A tizenhatodik aradi vértanú. Lenkey János tábornok emlékezete 88

BALLÓ ISTVÁN — A katonapolitikai elképzelések megvalósítása a Magyar Néphadsereg szárazföldi csapatainál, 1951–1953 – – – – – 121

MŰHELY

NÉGYESI LAJOS — A ménfői csata – – – – – – – – – – – – – – – – – 136

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

HUSZÁR JÁNOS — Egy pápai tüzér naplójából – – – – – – – – – – – – 147

SZEMLE

FELICITAS SCHMIEDER — Europa und die Fremde. Die Mongolen im Urteil des Abendlandes vom 13. bis in das 15. Jahrhundert *(Veszprémy László)* – – – – – – – – – – – – – – – – – – 165

MICHAEL HOCHEDLINGER — Oberösterreich im Spanischen Erbfolgekrieg, 1702–1706 *(Zachar József)* – – – – – – – – – – – – – – – – 166

CHARLES-ALPHONS RAEUBER — Les renseignements, la reconnaissance et les transmissions militaires du temps de Napoleon à l'exemple de la troisième invasion du Portugal, 1810 *(Zachar József)* – – – – – – – 168

HERMANN RÓBERT — A rendőrminiszter és a Zichy-gyémántok *(Lenkefi Ferenc)* – – 169

KISS VENDEL (Szerk.) — Komárom és Klapka György 1848/49-ben. Az 1. Komáromi Napok alkalmából rendezett tudományos konferencia előadásai *(Lenkefi Ferenc)* – – – – – – – – – – – – – – – – 170

ALAN SKED — Der Fall des Hauses Habsburg. Der unzeitige Tod eines Kaiserreiches *(Zachar József)* – – – – – – – – – – 172

NORMAN FRIEDMAN — Desert Victory. The War for Kuwait *(Borosy András)* – – – – 174

CONTENTS

STUDIES

FERENC LENKEFI — The Problems of Cure of Souls Among French Prisoners of War in Hungary, 1794–1795 – – – – – – – – – – – – – – – 3

ATTILA BONHARDT — Repatriation of Hungarian Prisoners of War After the Great War. II. The Demobilization Camps in Hungary, 1919–1923 – – – 19

IMRE OKVÁTH — Ideas on the Establishment of the Armed Forces and the Beginnings of the Development of War Industry, 1947–1948 – 57

PUBLICATIONS

ANDRÁS MOLNÁR — Military Force of Arms at the Meetings of the County Councils during the Reform Period – – – – – – – – – – – – – 75

GÁBOR MERÉNYI-METZGER — The Sixteenth Arad Martyr. In Remembrance of General János Lenkey – 88

ISTVÁN BALLÓ — Realization of Military Political Ideas at the Land Forces of the Hungarian People's Army, 1951–1953 – – – – – – – – 121

WORKSHOP

LAJOS NÉGYESI — The Battle at Ménfő – – – – – – – – – – – – – – – 136

HISTORICAL COURCES

JÁNOS HUSZÁR — From the Diary of a Gunner from Pápa – – – – – – – – 147

REVIEW

FELICITAS SCHMIEDER — Europa und die Freden. Die Mongolen im Urteil des Abendlandes vom 13. bis in das 15. Jahrhundert *(László Veszprémy)* – – – – – – – – – – – – – – – – – 165

MICHAEL HOCHEDLINGER — Oberösterreich im Spanischen Erbfolgekrieg, 1702–1706 *(József Zachar)* – – – – – – – – – – – – – – – – – – – 166

CHARLES-ALPHONSE RAEUBER — Les renseignements, la reconnaissance et les transmissions militaires du temps de Napoleon à l'exemple de la triosième invasion du Portugal, 1810 *(József Zachar)* – – – – – – – 168

RÓBERT HERMANN — The Zichy-Jewels and the Police-Minister *(Ferenc Lenkefi)* – – 169

VENDEL KISS (Ed.) — Komárom and György Klapka in 1848–1849. A Collection of Papers Read on the Scientific Conference Organized on the Occasion of the 1st Komárom Days *(Ferenc Lenkefi)* – – – 170

ALAN SKED — Der Fall des Hauses Habsburg. Der unzeitige Tod eines Kaişerreiches *(József Zachar)* – – – – – – – – – – – – 172

NORMAN FRIEDMAN — Desert Victory. The War for Kuwait *(András Borosy)* – – – – 174

TABLE DES MATIERES

ÉTUDES

FERENC LENKEFI — Les problèmes du soin spirituel chez les prisonniers de guerre français en Hongrie, 1794–1795 – – – – – – – – – – – 3

ATTILA BONHARDT — Le rapatriement des prisonniers de guerre hongrois après la première guerre mondiale.
II. Les camps de libération en Hongrie, 1919–1923 – – – – 19

IMRE OKVÁTH — Conceptions sur le développement de l'armée et l'ouverture de l'extension de l'industrie militaire, 1947–1948 – – – – – – 57

COMMUNICATIONS

ANDRÁS MOLNÁR — Le service d'ordre militaire aux assemblées provinciales à l'ère des réformes – – – – – – – – – – – – – – – – – 75

GÁBOR MERÉNYI-METZGER — Le seizième martyr d'Arad. Le souvenir du général János Lenkey 88

ISTVÁN BALLÓ — La réalisation des conceptions militaires-politiques chez les troupes au sol de l'Armée Populaire Hongroise, 1951–1953 – – 121

ATELIER

LAJOS NÉGYESI — La bataille de Ménfő – – – – – – – – – – – – – – 136

PUBLICATIONS DE SOURCES

JÁNOS HUSZÁR — Du journal intime d'un artilleur de Pápa – – – – – – – – 147

REVUE

FELICITAS SCHMIEDER — Europa und die Fremden. Die Mongolen im Urteil des Abendlandes vom 13. bis in das 15. Jahrhundert *(László Veszprémy)* – – 165

MICHAEL HOCHEDLINGER — Oberösterreich im Spanischen Erbfolgekrieg, 1702–1706 *(József Zachar)* – – – – – – – – – – – – – – – – – – 166

CHARLES-ALPHONSE REAUBER — Les renseignements, la reconnaissance et les transmissions militaires du temps de Napoléon à l'exemple de la troisième invasion du Portugal, 1810 *(József Zachar)* – – – – – – – 168

RÓBERT HERMANN — Le ministre de la police et les diamants de Zichy (Ferenc Lenkefi) 169

VENDEL KISS (Réd.) — Komárom et György Klapka en 1848–49. Les communications de la conférence scientifique organisée à l'occasion des 1ères journées de Komárom *(Ferenc Lenkefi)* – – – – – – – – 170

ALAN SKED — Der Fall des Hauses Habsburg. Der unzeitige Tod eines Kaiserreiches *(József Zachar)* – – – – – – – – – – – – 172

NORMAN FRIEDMAN — Desert Victory. The War for Kuwait *(András Borosy)* – – – – 174

INHALT

STUDIEN

FERENC LENKEFI — Die Probleme der Seelsorge unter den französchisen Kriegsgefangenen in Ungarn, 1794–1795 – – – – – – – 3

ATTILA BONHARDT — Die Heimbeförderung der ungarischen Kriegsgefangenen nach dem Ersten Weltkrieg. II. Die Abrüstungslager in Ungarn, 1919–1923 – – – – – – 19

IMRE OKVÁTH — Pläne für die Armeerüstung und die Anfänge der Entstehung der Kriegsindustrie in Ungarn, 1947–1948 – – – – – – – – – 57

MITTEILUNGEN

ANDRÁS MOLNÁR — Die militärische Brachialgewalt in den ungarischen Komitatsversammlungen des Reformzeitalters – – – – – – 75

GÁBOR MERÉNYI-METZGER — Der 16. Arader Märtyrer. Das Gedächtnis von János Lenkey – 88

ISTVÁN BALLÓ — Die Ausführung der militärpolitischen Pläne bei der Landstreitkräften der Ungarischen Volksarmee, 1951–1953 – – 121

WERKSTATT

LAJOS NÉGYESI — Die Schlacht von Ménfő – – – – – – – – – – – – – 136

QUELLENPUBLIKATIONEN

JÁNOS HUSZÁR — Aus dem Tagebuch eines Papaer Artilleristen – – – – – – 147

RUNDSCHAU

FELICITAS SCHMIEDER — Europa und die Fremden. Die Mongolen im Urteil des Abendlandes vom 13. bis in das 15. Jahrhundert *(László Veszprémy)* – – – – – – – – – – – – – – – – 165

MICHAEL HOCHEDLINGER — Oberösterreich im Spanischen Erbfolgekrieg, 1702–1706 *(József Zachar)* – – – – – – – – – – – – – – – – – 166

CHARLES-ALPHONSE RAEUBER — Les renseignements, la reconnaissance et les transmissions militaires du temps de Napoleon à l'exemple de la troisième invasion du Portugal, 1810 *(József Zachar)* – – – – – – – 168

RÓBERT HERMANN — Der Polizeiminister und die Zichy-Diamanten *(Ferenc Lenkefi)* 169

VENDEL KISS (HG.) — Komárom (Komorn) und György Klapka in den Jahren 1848–1849. Vorträge der wissentschaftlichen Konferenz anläßlich der Veranstaltung „Erste Komorner Tage" *(Ferenc Lenkefi)* – – 170

ALAN SKED — Der Fall des Hauses Habsburg. Der unzeitige Tod eines Kaiserreiches *(József Zachar)* – – – – – – – – – – – 172

NORMAN FRIEDMAN — Desert Victory. The War for Kuwait *(András Borosy)* – – – – 174

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ФЕРЕНЦ ЛЕНКЕФИ — Проблеми духовной службы в кругу французских военнопленных в Венгрии в 1794-1795 гг. – – – – – – – 3

АТТИЛА БОНХАРДТ — Возвращение на родину венгерских военнопленных после первой мировой войны. II. Венгерские демобилизационные лагеря, 1919-1923 гг. – 19

ИМРЕ ОКВАТ — Концепции по развитию армии и начало строительства военной промышленности, 1947-1984 гг. – – – – – – 57

ПУБЛИКАЦИИ

АНДРАШ МОЛЬНАР — Военная служба наблюдения за порядком на комитатских собраниях период реформ – – – – – – – – – – – – 75

ГАБОР МЕРЕНЬИ-МЕЦГЕР — Шестнадцатый арадский мученик. Памяти генерала Яноша Ленкеи – 88

ИШТВАН БАЛЛО — Осуществление военно-политических замыслов в сухопутных войсках Венгерской Народной Армии, 1951-1953 гг. 121

МАСТЕРСКАЯ

ЛАЙОШ НЕДЬЕШИ — Битва при Менфё – – – – – – – – – – – – – – – 136

ПУБЛИКАЦИЯ ИСТОЧНИКОВ

ЯНОШ ХУСАР — Из дневника одного артиллериста из г. Папа – – – – – – 147

ОБЗОР

ФЕЛИЦИТАС ШМИЕДЕР — Europa und die Fremden. Die Mongolen im Urteil des Abendlandes vom 13. bis in das 15. Jahrhundert *(Ласло Веспреми)* – – – – – – – – – – – – – – – – – 165

МИХАЭЛ ОХЕДЛИНГЕР — Oberösterreich im Spanischen Erbfolgekrieg, 1702–1706. *(Йожеф Захар)* – – – – – – – – – – – – – – – – 166

ШАРЛЬ АЛЬФОНС РОБЕР — Les renseignements, la reconnaissance et les transmissions militaires du temps de Napoleon à l'exemple de la troisième invasion du Portugal, 1810 *(Йожеф Захар)* – – – – – 168

РОБЕРТ ХЕРМАНН — Полицейский министр и алмазы Зичи. *(Ференц Ленкефи)* – – – – – – – – – – – – – – – – – – – 169

ВЕНДЕЛ КИШШ (редактор) — Г. Комаром и Дьёрдь Клапка в 1848-1849 году. Доклады I-й научной конференции, организованной по случаю Комаромских Дней. *(Ференц Ленкефи)* – – – – – – 170

АЛЭН СКЕД — Der Fall des Hauses Habsburg. Der unzeitige Tod eines Kaiserreiches. *(Йожеф Захар)* – – – – – – – – – 172

НОРМАН ФРИДМАН — Desert Victory. The War for Kuwait. *(Андраш Бороши)* – 174

Helyreigazítás

Ez évi harmadik (szeptemberi) számunkban jelent meg *Lenkefi Ferenc* A lelkigondozás problémái a francia hadifoglyok körében Magyarországon, 1794–1795 című tanulmánya, melynek 13. oldalán, az első bekezdésben – feltehetőleg a számítógépen történt javítás sajnálatos eredményeképpen – 17 soron keresztül értelmetlen szöveg került kinyomtatásra.

Tisztelt szerzőnktől és olvasóinktól ezúton kérünk elnézést és az alábbiakban közöljük a helyes, 14 sornyi szövegrészt:

úgy gondolta, hogy Vernier a Temesváron megüresedett helyre kerül, míg az elhunyt du Hamel helyét üresen hagyva Aradon elegendő a korábban Temesváron 2. papként ténykedett Pellisot. Ezért a Bajorországból jött, eredetileg Aradra szánt Jacques maradjon Pesten, hogy a tábori kórházban működött, de betegsége miatt legyengült, s emiatt kilépni szándékozó lelkész helyén szolgáljon. Jourdain mint segítő (als Cooperator) Nagyváradra megy, míg Maillot-t Temesvárra, vagy Eszékre küldik, Buda belátása szerint. Így összesen 12 pap szolgálta a magyarországi helyszíneken. Fizetésüket, mivel a kincstárat nem terhelhetik, vagy az eddig rendelkezésre állt keret újraosztásával, vagy további egyházi anyagi hozzájárulással lehetne előteremteni. Wallis hozzátette, hogy Vernier, Jourdain és Maillot 16-án indul a Bánságba letelepítésre menő (valószínűleg emigráns – L. F.) francia családokkal együtt: *„zur Ansiedlung in das Bannat abgehenden französischen Familien mitkommen werden."*[62] Kavanagh mellékelten kapta meg az új lelkészek igazoló okmányait.[63]

– A szerkesztőség –

Ára: 75,- Ft

Szerzőink figyelmét felhívjuk az alábbiakra:

1. A szerkesztőség csak olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek az „első közlés" kívánalmainak.

2. A kéziratot három példányban kérjük a szerkesztőséghez eljuttatni, mellékelve - új szerző esetében - külön lapon a szerző nevét, lakcímét, esetleg telefonszámát, munkahelyét, beosztását és tudományos fokozatát.

3. Végleges szövegű kéziratokat kérünk, mert a korrektúrában változtatásokra (kiegészítésekre) már nincsen lehetőség.

4. A szerkesztőség optimális terjedelműnek az 1,5-2,5 íves kéziratot tekinti - a jegyzetapparátussal együtt. 3 ívet meghaladó tanulmányt technikai okok miatt nehezen tudunk közölni. (Egy ív: 32 géppel írt oldal, oldalanként 25 sorral, soronként 50 leütéssel.)

5. A kéziratok jobb kezelhetősége érdekében kérjük, hogy a másolatokat is az első példánnyal azonos - nem másoló - papírra gépeljék, normál, nem gyöngybetűs írógéppel. Az esetleges javításokat a második és harmadik példányra is kérjük rávezetni.

6. A kiemeléseket a szerző egyszer húzza alá, a kézirat lapjait folyamatosan és arab számokkal számozza, a jegyzeteket a kézirat végére helyezze, külön lapszámozással.

7. Az idegen nyelvű forrásokból az idézeteket általában magyarra fordítva kérjük, s csak olyan kivételes esetekben az eredeti nyelven is, amikor értelmezésük problematikus lehet.

8. A jegyzetapparátusban a jegyzetszámozás folyamatosan és arab számokkal történjék. A hivatkozott mű szerzőjének nevét egyszerű aláhúzással emelje ki a kézirat szerzője és pontosan tüntesse fel a levéltári, kézirattári és bibliográfiai adatokat.

9. Folyóiratunk az évszázadokat római számokkal jelöli. (Az idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével.)

10. Recenziók esetében a cím mellett szükségesek a pontos bibliográfiai adatok és idegen nyelvű kiadványok esetén a cím magyar fordítása is. A recenziók terjedelme az öt kéziratoldalt lehetőleg ne haladja meg.

11. Nyomdatechnikai és terjedelmi okokból csak minimális illusztrációs anyagot fogadunk el. A szerző a számozott és címmel ellátott ábrákat, táblázatokat csatolja a kézirathoz, feltüntetve minden ábra és táblázat hátlapján a nevét és a kézirat címét, a kéziratban pedig a táblázatok és az ábrák helyét.